

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYLLAND SOM DET ER

VED

ANKER KIRKEBY OG ERIK H. SCHACK

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
M D C C C C X X

COPYRIGHT 1920 by
ANKER KIRKEBY and
ERIK H. SCHACK

Oplag 2000 Eksemplarer

GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN

Hensigten med dette Værk har været at give et Billede af SØNDERJYLLAND SOM DET ER, et Tværsnit af det levende Land, saadan som det fremtræder ved Genforeningen med Danmark.

Vi har derfor først og fremmest ønsket at lade Sønderjyderne selv tale, idet vi fra alle Egne og Virksomheder har bedt dem skildre deres Hjemstavn og deres Liv. Først i anden Række har vi søgt saglig Bistand hos Fagmænd udenfor Nordslesvig.

Dette skulde saaledes være Sønderjydernes egen Bog om Sønderjylland. Her kommer de og fortæller jævnt i deres eget Maal om deres egen Verden. Uden at have taget særlige Hensyn til Videnskabelighed eller litterær Form i de enkelte Bidrag, haaber vi til Gengæld at have bevaret det ægte sønderjyske Tonefald i disse personlige Dokumenter. Det er saaledes ikke faldet os ind at rette Stil efter Retskrivningsordbogen. Sønderjysk er det samme som Sønderjydsk; Preussen, Preussen og Prøjsen er altid Fjenden; baade Grænsen og Grændsen det er bestandig Kongeaen.

Bogen giver et Øjebliksbillede. Den sender ikke Blikket tilbage, men forsøger at se det nye Danmark som det er, som det er nu, og bidrager maaske derved til at lette lidt for Sløret ind til dets Fremtid under det danske Flag.

ANKER KIRKEBY.

ERIK H. SCHACK.

INDHOLD

	Side
H. P. Hanssen.....	<i>Sønderjylland — som det var..</i> 11
Anker Kirkeby.....	<i>Luftbilleder</i> 19
Simon Thysen.....	<i>Landet</i> 35
J. N. H. Skrumsager.....	<i>Kongeaen</i> 49
Frederik Christian Hoy.....	<i>Kristiansfelt</i> 55
Jes Sarup.....	<i>Haderslev</i> 67
Ingeborg Thomsen.....	<i>Aabenraa</i> 79
A. V. Karberg.....	<i>Sønderborg</i> 92
L. P. Christensen.....	<i>Flensborg</i> 111
P. Skovrøy.....	<i>Tønder og Mogeltønder</i> 130
Erich Johannsen.....	<i>Vesterhavssøerne</i> 142
H. F. Feilberg.....	<i>Heden i Mellemslesvig</i> 158
Vilh. Lorenzen.....	<i>Bygninger</i> 164
Paul Verrier.....	<i>Sønderjyden</i> 195
H. Fuglsang.....	<i>Kulturkampen</i> 210
P. Chr. von Stemann.....	<i>Statsorganisationen</i> 232
Thade Petersen.....	<i>Kirken</i> 247
Nicolai Svendsen.....	<i>Skolen</i> 269
Erik H. Schack.....	<i>Samfærdselsforholdene</i> 285
C. Hübbe.....	<i>Pengevæsen</i> 289
Nis Nissen.....	<i>Næringsveje</i> 306
Jens Hørlück.....	<i>Landbrug</i> 321
Christian Lageri.....	<i>Arbejderbevægelsen</i> 335
Emil Hannover.....	<i>Husftid: Tønderske Kniplinger..</i> 342
Kai Hoffmann.....	<i>Sønderjylland i dansk Digtning</i> 358
M. Hammerich.....	<i>Genforeningen</i> 376
Vilhelm Andersen.....	<i>Sønderjylland, som det bliver ..</i> 381

SØNDERJYLLAND — SOM DET VAR

Af Minister for sønderjyske Anliggender *H. P. Hanssen.*

Efter Rigsdagsmand, Redaktør *Jessens Død* blev der i Efteraaret 1906 foretaget et Udfyldningsvalg til den tyske Rigsdag. Danskerne opstillede daværende Landdagsmand *H. P. Hanssen*, de forenede tyske Partier den tyske Forenings Formand, Landretsraad, Dr. *Hahn* og de tyske Socialdemokrater Redaktør *Adler* fra Kiel. Valgkampen førtes med stor Heftighed, og der blev daglig afholdt Møder, af hvilke de danske blev karakteriserede som nationale Opbyggelsesmøder.

I Hygum holdt *H. P. Hanssen* følgende Tale, der nu som et gribende historisk Dokument skildrer det Sønderjylland, som var.

Udg.

Først vil jeg tale lidt om Sønderjylland.

Viden om gaar min Vej i disse Dage, snart mod Øst og snart mod Vest. I Forgaars var jeg nede i Sundeved, i Gaar ved Aarøsund, i Dag her i Nærheden af Ribe. Himlen hvælver sig klar og ren, Luften er stærk og frisk, Skovene staar i Efteraarets Farvepragt, Sønderjylland ligger i Sollys foran mig, og Gang efter Gang maa jeg udbryde: Hvor er det dog dejligt!

Og som jeg kører ud over Landet, dukker Billed paa Billed frem. Under en frisk Brise sejlede jeg i Gaar ned ad Alsund. Da tænkte jeg paa en dejlig solklar Septemberdag for nogle Aar siden. For hvide Sejl drev jeg hen over det sølvblaa Sund, lagde ind i en lille Vig af Augustenborgfjord, op over Landet, ad trange, bugtede Veje, mellem høje Hegn, over gule

Stubmarker og gennem Skov og Krat gik det, ind i disse store venlige Landsbyer, hvor høje hvide Bindingsværkshuse dukker op mellem mægtige Abildgaarde, hvis Træer bugner af rød og gylden Frugt — —

Jeg var i Sundeved. Benveddens røde Bær lyste i Hegnene — disse Hegn, min Barndoms Glæde! Her har jeg samlet Sneglehuse og plukket Smørblomster i den tidlige Vaar og lange Græsstraa fulde af saftige Jordbær i den varme Sommer. Dejlige er mine Hegn i Foraaret, naar Pilen staar med gule Gæslinger og Slaatjørnen med hvide Blomster, mens det mangefarvede Løv pipper frem spædt og fint i den første fagre Grøde — i Sommertiden, naar den vilde Hyben strækker sine blegrøde Roser ud til alle Sider, og Kaprifoliens sødtduftende Blomsterklaser ligger henkastede over Løvhængen — i Efteraaret, naar Brombærranker fulde af glinsende sorte Bær strækker sig ud over de smalle Veje, og de brune Hasselnødder sidder saa løse i Klaserne, at man kan ryste dem ned i Vognen — og ved Vintertide, naar man efter Fygevej kører en Kanetur i Maaneskin og under Bjældernes sagte Klang i Forbifarten fortrylles af de mange fantasifulde Skabninger, som Snestormen har formet og de dunkle Skygger givet Liv! Og bag Hegnene de tavse hvide Kors —

Ud over Højderyggen gik min Vej. Paa Bakkekammen stod jeg med Bøsse og Hund. Mit Blik gik milevidt ud over Sletten. Søerne laa i Solglans ved min Fod. Vildgæssene trak i store Flokke hen over de blege Moser. Og jeg elsker disse Bakker, naar Gyvelen klæder dem i sit guldgule Skrud og Lyngen i sin violette Prag — —

Vester paa gik min Vej. Byerne ligger paa Tverhylder. Ud over de grønne Enge græsser det rødbrogede Kvæg. Sidst saa jeg denne milevide Græsslette en varm Sommerdag i Høststens Tid. Alt var Travlhed. Engene var fulde af glade Mennesker. Vognene for frem og tilbage. Og midt i Travlheden græssede magelige Kvæghjorder fjernt og nær, de viltre ungdommelige Kvier sammenlængede to og to, for at de ikke i deres ustyrlige Overmod skulde sætte over Grøften og ind i Naboens duftende Høstakke. Jeg har set Engene ved Aften-

KRIGERGRAV I HEGNET

Og bag Hegnene langs den allfar Vej de lavse, hvide Kors . . .

tider, naar Mosekonen begynder sin Bryg og Elverpigerne deres Dans, mens Taagen breder sig, skjulende Kvæget og Høstakkene til kun enkelte Trægrupper dukker frem som Øer over Havet.

Og jeg har staaet paa Diget og set ud over Vesterhavet og ind over Marskens Fedme og forstaaet Marskbonden, som ved Synet af denne Velsignelse i glad Selvfølelse sagde til sin rejselystne Søn: »Min Dreng, her er Marsken. Hele den øvrige Verden er Gest. Hvad vil Du i den Ørken!«

DANNEVIRKE

Endnu staar vor gamle Grænsevold som et Minde om Thyra, om Mørgrethe og Valdemar og alle de andre, som her har staaet med Sværdet i den ene og Murskeen i den anden Haand.

Dejligt er der i Sønderjylland. Og

»denne Bostavn er vor,
og vi elsker den for,
hvad den var, hvad den er, hvad den bliver igen«.

Hvad den var! Minderne slaar mig i Møde, hvor jeg end færdes. Blikket vider sig til vor Oldtid graa. Og jeg maa tænke paa Uffe og Vermund, paa Folke og Hervør, paa Guldhornene fra Møgeltønder og Stenene fra Dannevirke — dem alle, ogsaa den sidst fundne over Domkirkens Dør.

En af vore Digttere, Laurids Bruun, har i »Alle Synderes Konge« skildret Prins Otto af Danmark, som han stævnede hjem ude fra den store Verden. Ved Nattetider red han op over den mørke Hede til Dannevirke. Han fandt Volden besat af utallige Kæmper — alle Tider var repræsenterede, Ansigterne var sønderflængede, i Brystet gabede store Saar, Klæderne var fulde af levret Blod, — det var de utalte Slægter, der før hans Tid havde ført Grænsekampen i Syd.

SØNDERBORG SLOT

Der ligger et gammelt vejrbit Slot ovre i Sønderborg. Ingen ved, hvem der har bygget det. Men det rejstes allerede i Absalons Tid for at værne Landet mod de Fremmedes Angreb

Aarhundreder er gaaet i Graven siden den Tid, men endnu staar vor gamle Grænsevold som et Minde om Thyra, om Margrethe og Valdemar og alle de andre, som her har staaet med Sværdet i den ene og Murskeen i den anden Haand.

Vest for Skovene, som omgiver Aabenraa, ligger der en stille Høj. Før ved Kongevejen, nu afsides og glemt. Her paa Urnehoved holdt Svend Estridsen Ting med sine gæve Mænd, Dagen før han døde. Her hyldede Sønderjyderne Knud den sjette. Her begyndte Nordslesvigs danske Bønder Kampen mod de tysksindede Embedsmænd, den Dag de tørnede sammen med Herredsfogden Nis Henriksen og spækkede hans røde Kappe saa tæt med Pile, at han saa ud som et Pindsvin, da han sprængte bort fra Tinget.

Der ligger et gammelt, vejrbit Slot ovre i Sønderborg. Ingen ved, hvem der har bygget det. Men det rejstes allerede i Absalons Tid for at værne Landet mod de Fremmedes Angreb. Her sad Drost Peter Hessel fangen. Her fejrede Valdemar Atterdag sit Bryllup under Gigers og Fløjters Klang, efter at

Landet, takket være Niels Ebbesens raske Daad, atter havde faaet en dygtig Konge af den gamle Stamme. Her sad Bondens Ven, Kong Kristian, fængslet i sytten lange Aar, mens Høgehæren rasede i Landet. Dybere end Rynkerne i hans forgræmmede Ansigt var Furen, som hans Fingre under den endeløse Vandring drog i Marmorbordet — — —

Ak ja, Minderne slaar mig i Møde alle Vegne. Op over den bloddøbte Bakke gik min Vej, og de talte til mig fra Hus og Gaard, fra Busk og Krat, fra Stok og Sten — og fra de tavse Grave langs den alfar Vej. — Hvor jeg kommer, — i Dag gik min Vej forbi Gram, og jeg tænkte paa Erland Rolf, forbi Rødding, og jeg tænkte paa hin mindeværdige Dag, da gæve nordslesvigske Mænd indviede Nordens første Højskole, saa til Hygum, hvor de slog mig imøde fra Kirken derovre, hvor de gamle, stærke nordslesvigske Præster fra Reformationstiden havde hjemme, og hvor Hans Thomassøn samlede den første danske Salmebog. Alle Vegne lærer Minderne os, hvad vi var.

Og jeg gaar fra Møde til Møde. Frejdige Sange modtager mig. Ordet lyder frit, snart mandigt og djærvt, snart tungt og alvorligt, saa atter lunefuldt og skæmtende, vemodigt, saa Taarerne staar Tilhørerne i Øjnene, og bidende vittigt, saa Latteren runger ind over Salen, men Tonerne er altid danske, saa ægte danske i Bund og Grund. De viser, hvad vort Land er. Og hvad det bliver igen? Ja, derfor raader vi ikke. Men vi sukker: Gud giv Dig Fremtid, som han gav Dig Minder, og vi tror, at den Bøn vil gaa i Opfyldelse.

Og nu vil jeg fortælle et lille Eventyr: Der var engang en dejlig Prinsesse. Og hun vilde gifte sig. Det blev kundgjort i alle Aviser, og det spurgtes viden om Land. Bejlerne skulde blot melde sig. Og som det i Reglen gaar i Eventyrene — der meldte sig tre.

De skulde møde personlig, for at Prinsessen selv kunde faa Lejlighed til at vælge eller vrage. Den første, der bankede paa, var en lærd Mand. Jeg hedder *Hahn*, sagde han, og brystede sig, thi han mente, at det Navn var en anbefaling for en Mand, der vilde gøre Haneben.

»Jeg har studeret Alverdens Paragrafer«, sagde han. »Jeg

kan læse dem baade forfra og bagfra, og jeg kan fortolke dem som ingen anden. Jeg forstaar den Kunst at gøre rødt og hvidt til sort og hvidt, og jeg ved, hvordan man skal bære sig ad med at give Borgerne flere Pligter og færre Rettigheder.«

Prinsessen saa forundret paa ham. Der maa mere til, tænkte han og fortsatte: »Jeg er ogsaa Opfinder af den Kunst at fragte Forældrene Retten til at opdrage deres Børn!« *)

Da sendte Prinsessen ham et isnende koldt Blik, som gik ham til Marv og Ben. Og dermed gik han rent fra Snøvsen.

»Uha, hvor her er varmt!« sagde han. »Min Far steger ogsaa Hanekyllinger i Dag«, svarede Prinsessen, akkurat ligesom Prinsessen i Andersens Eventyr: »Væk med ham.«

Saa kom den næste. Han var ogsaa en studeret Mand. »Jeg hedder *Adler*«, sagde han lidt forlegen. Det var baade, fordi Navnet havde en fremmed Klang, og fordi det ikke var populært i Prinsessens Land. Den Fugl var nemlig hendes Fjendes Skjoldemærke. »Men jeg er so dansk, so dansk. Derfor gaar jeg kun i Nationaldragt«, sagde han og slog sig paa sin Masketradragt.

Prinsessen saa forundret paa ham. Der maa mere til, tænkte han og fortsatte: »Jeg har studeret Principperne. Jeg kan Alverdens Principper paa mine Fingre. Jeg har læst alt, hvad der er skrevet om dem i Bøgerne og kan ogsaa selv skrive om dem. Det vil vist mere Prinsessen at høre et lille schmukt Stykke, som jeg lige har skrevet.«

Og saa tog han et Stykke Papir op af Lommen, trak Vejret rigtig dybt og begyndte at læse — akkurat ligesom jeg nu gør: »Kandidaturen Hahn er det nationalistisk formummede, kapitalistiske Undertrykkelsesprincip.« **)

Han saa op — Prinsessen var aandsfraværende. Der maa mere til, tænkte han. Saa trak han Vejret tre Gange, for det var et meget svært Sted, og læste derpaa videre: »Kandidaturen Adler er det enhver Kapitalisme og dermed ogsaa den

*) Dr. Hahn havde som Amsdommer frataget danske Forældre Retten til at opdrage deres Børn i Tilfælde, hvor de havde sendt et konfirmeret Barn paa en dansk Efterskole eller Højskole.

**) Dette og følgende Citat er taget fra et af Redaktør Adler udbredt Valgopraab.

tyske Afternationalisme overlegne antikapitalistiske, det socialistiske Princip.«

»Er det ikke morsomt?« spurgte han og saa op. Men da opdagede han, at Prinsessen gabede af Kedsomhed.

Saa gik han fra Snøvsen. »Uha, hvor er det varmt«, sagde han.

Da sendte Prinsessen ham et isnende Blik, idet hun svarede: »Min Fader steger ogsaa Ørneunger i Dag! Væk med ham!«

Saa kom den tredie Bejler. Han var lidt undselig, for han vidste, at han ikke havde meget at rose sig af. »Af mine Modstanderes Udtalelser«, sagde han, »har jeg faaet det Indtryk, at jeg ikke forstaar mig paa Paragraffer — og de har ogsaa givet mig Attest for, at jeg er for dum til at forstaa Principperne —

Men jeg elsker Dig«, tilføjede han varmt og inderligt. »Jeg har holdt af Dig, saa langt jeg kan huske tilbage, og jeg vil elske Dig trofast til min Dødsdag. Alle mine Evner og Kræfter staar til Din Tjeneste. Jeg vil give Dig mit Liv, om det kræves —«

Da saa hun mildt og venligt paa ham, og den 23de tror jeg, at hun vil give ham sit Ja. Derfor vil jeg raabe et: »Leve Prinsessen!«

H. P. Hanssen.

LUFTBILLEDER

Af Anker Kirkeby.

Min Læser. Følg mig paa den første danske Flyvetur over Sønderjylland.

I 1000 Meters Højde gaar vi over Lille-Bælt, der breder sig under os som en riflet blaa Skifertavle. Øde, ensformig, kedelig søndagsstille. Kun midt ude vælter sig en Valnøddeskal med en Tændstik i. Bøjer jeg Hovedet ud, lodder jeg i Dybet Slugternes lyse Sandpletter mellem dunkle Tangskove...

Vi styrer hen over et Par grønne Aakandebblade, Bogø og Aarø, og saa rejser sig de sønderjyske Skrænter af Bølgerne bag lysegule Blonder af Sand. Lige Syd for den gamle Grænse ved Hejlsminde glider vi ind over det nye Danmark.

Landskabet er som Fyns. Men Markerne er mindre, de levende Hegn omslynger det hele som Guirlander, hvert lille, sort Felt med pløjet Vintersæd, hver lille, gul Stubmark, hvorfra Høsten er kørt i Lade, hvert grønt Engdrag er hegnet af dette romantiske Vildnis af Slaaen og Tjørn og Bregner og Blomster, der om Sommeren er spundet sammen af Kaprifoliernes duftende Traade, og hvori nu Rønnebærrerne gløder og Nødderne modnes; heroppe fra ser det ud, som om den himmelske Glarmester har indfattet alle Jordens Mosaiktafl i Rammer af Mos.

Dér ligger da Landet med hvide Længer og drejende Møller og Efteraarsskove i en dejlig Pragt, hvori alle Palettens Farver brydes. Yndigt og mildt, frodigt og veldyrket som en Have. Kun Lille Bælts blaa Streg skiller det fra de danske Øer, og

ØSTKYSTEN

Sønderjyllands nordøstligste Hjørne mod Lille Bælt. Øverst Bugten ved Hejlsminde; midt i denne række Nørrejylland og Sønderjylland hinanden en Finger i de to smalle Tanger, der forbindes ved en Fæge. Østkysten falder brat af imod Havet, i Strandlinien ser man et langt Stykke fra Land de bortskyllede Sandmasser.

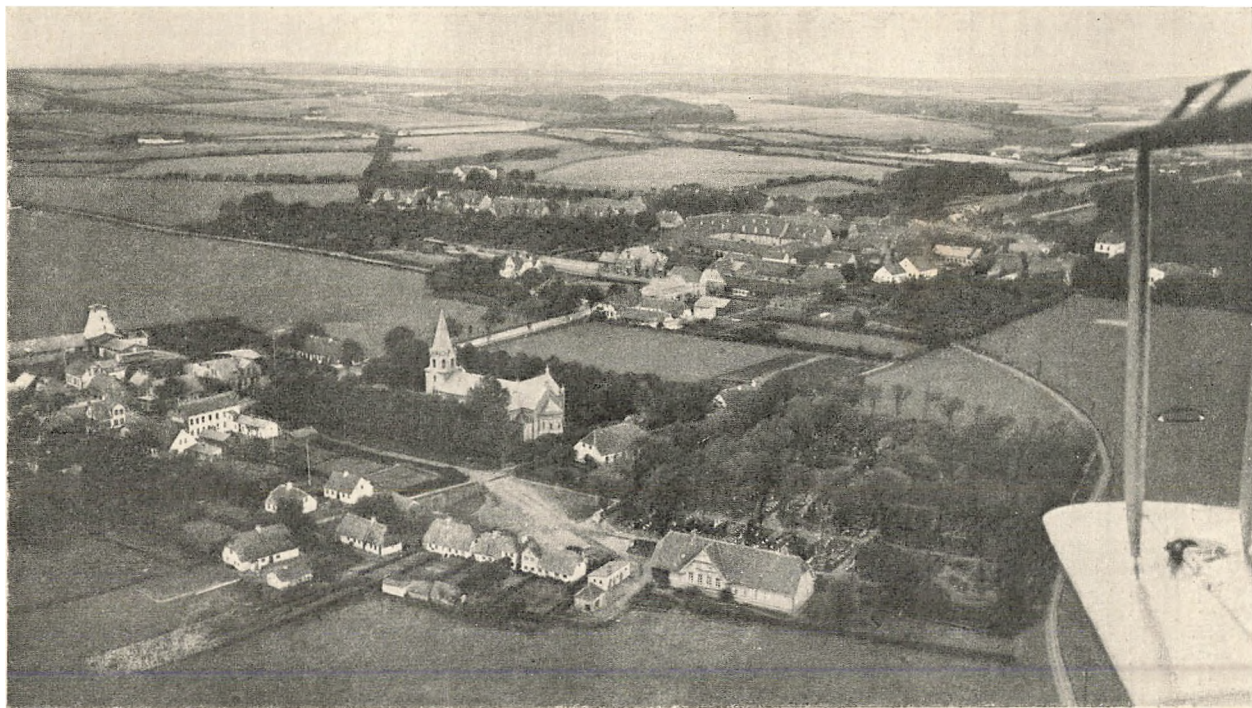
Himlen kan ingen Væsensforskæl opdage. Vi er alle Sønderjyder for Vorherre. Ja, dette er Danmark. Og her kommer vi fra Skyerne som det første Bud med et stort Dannebrog malet paa Aëroplanets Sider og vil pløje Luften ind over det nye Land med en rødavid Stribe. Flyveren drejer Rattet nedad, vi suser kun 50 Meter over den første Gaard. Alle Beboerne er kommet ud, de har set os som en Fugl ude over Bæltet, nu staaer de uvilkaarligt ordnet i et langt Geléd foran Huset og vinker. Vi er saa nær, at vi kan kende Ansigterne, og da de dernede opfanger de alenhøje Bogstaver *Dansk Luft-Ekspres*, svinger de Huer og Tørklæder i Takt, mens der vokser et sort Hul frem midt i deres Ansigter: de raaber Hurra.

Saadan farer vi klaprende som en flyvende Vindmotor lavt over Tagene. Vi kigger ned i de firkantede Længer og ser Gaardspladsen som en Brønd, hvor Hunde og Høns og Gæs flyver rædselsslagne rundt under det himmelske Spektakel. Og nu ser jeg det — alle disse hvide Grifler, der ranker sig mod Skyen: Flagstængerne, Flagstængerne, Flagstængerne. Jomfrueligt forventningsfulde skælver disse nøgne Spær efter at opfange Dannebrog's Velsignelse paa Spidsen af deres himmelvendte Spyd.

Nu er vi over Kristiansfelt. Den døde Hernhutterby med store, graa Brødrehuse og Søsterhuse imellem de kuplede Lindealléer. Billedet i Pontoppidans danske Atlas viser, hvorledes Religionen har præget Byanlæget, alle Linjer er afstukket i Korsform. Endnu tegner Gadelindene deres grønne Kors over de røde Tage.

Et Øjeblik efter Haderslev. Vi ser, hvorledes Fjorden bugter sig som en blank Aal ind fra Østersøen, snævrer sig ind til en smal Passage og breder sig pludselig i et roligt Søspejl mellem jyske Banker. Omkring denne Indsnævring af Fjorden, ja tværs over den, ligger Byens Murklodser. I Midten Frue Kirke og Torvet, hvor Spartacisterne holder Møde som en Klump smaa sorte Punktumer omkring et Semikolon, der er Kejser Wilhelm I's Statue. Paa Højder i Periferien rejser sig truende den gamle præjsiske Kaserne med Hundreder vagtsomme Vinduesøjne. Søen er det, der hedder Haderslev Dam. Alle Husenes Baghaver peger som Radier ned mod Bredden; hver har sin lille Baadebro og Baad.

KRISTIANSFELT SET FRA SYDØST

I Midten den gamle Hernhutterbys ensartede Firkanter. I Forgrunden Tyrstrup Kirke med den almindelige Kirkegaard omgivet af Husmandshuse og Villaer, der alle røber deres Sindelag ved nyrjeste hvide Flagstænger.

HADERSLEV SET FRA VEST

Den smalle Fjord forbinder Byen med Havet og breder sig i Forsgrunden i Haderslev Dam, som om Sommeren er Skueplads for Lystsejls og muntert Badeliv. Til venstre den lange Hovedgade, der strækker sig gennem hele Byen med Baghaver ned mod Dammen. I Periferien til venstre løfter den store preussiske Kaserne sig truende for Enden af en Eksercerplads.

Nu ruller et Batteri fjendtligt sorte Skyer op fra Vest som en Front af krigerske Lufttanks. Flyveren drejer Stævnen imod Stormen og styrer ind i Luftkampen.

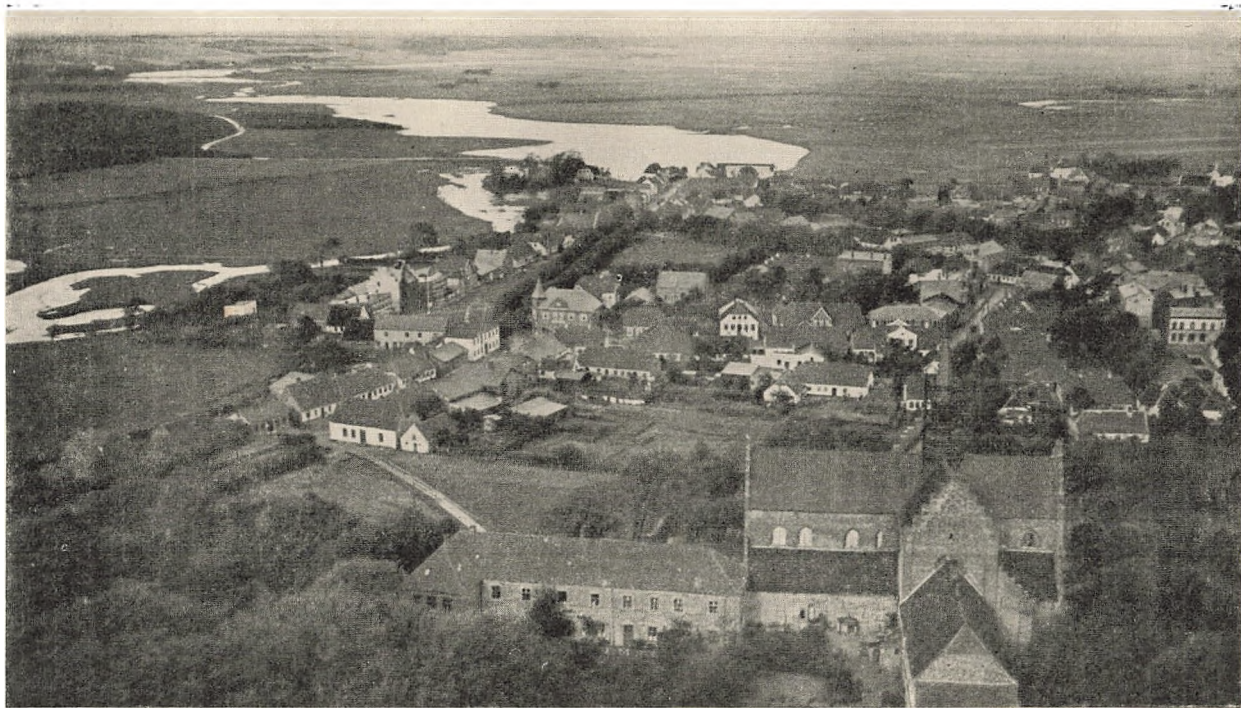
I de næste Timer er der høj Luftgang. Vi farer fra Hagelbyger til Regnskyer, fra klar Solskinsatmosfære til mørke Taa-gebanker. Maskinen kløver Luftbølgerne, vælter til højre og venstre, synker pludselig med Hvinen i et Hul i Æteren saa dybt som Rundetaarn og springer sukkende op igen paa et Stormkast fra Nordsøen.

Vi er igen oppe ved den gamle Grænse. I Græsmarkerne skimter vi tydeligt de tilkastede Løbegraves Zig-Zag og lige Norden for dem to visne Striber, det er de nedlagte Pigtraadsbælter. Her stod i 50 Maaneder de Feltgraa med Bajonetterne vendt mod Danmark.

Landskabet veksler ind over Midten af Landet. Frodigheden forsvinder. Gaardene ligger mere spredt. Her er store rustrøde, vissengule Kær, hvor Efteraarets Vandpytter ligger og blinker som blanke Glasskaar. Her er brune Tørvemoser med de firkantede Tørvegrave som smaa, sorte Spadestik. Her skulde ifølge Geografien ogsaa ligge violette Lyngtæpper som en Fortsættelse af Heden, der strækker sig som en Rygrad ned gennem Jylland, men her er de forsvundet. Hedeboenderne har klippet dem itu og lagt Agerjordens moderne brogede Mønster i Stedet.

Løgumkloster. Midt i et grønt Engdrag, omsnoet af en Sløjfe af Vandbaand ligger Byen. Vi er nu ude paa Grænsen af Marsken, hver Dag i Aaret har Løgum sine Markeder, som den lever af, og imellem de smaa Huse ligger som Byens Forum det vældige, trekantede Kvægtorv lig en grøn Fælle, bevokset med en Skov af Linde. Drengene tumler sig over Pladsen og raaber Hurra efter os. Saa er her Klosterkirken, Sønderjyllands mærkeligste Bygningsværk, som de tyske Arkitekter og Profesorer har rekonstrueret paa i mange Aar. Som et rødt Bjerg af Munkesten hviler det sig paa Engtæppet; Klosterhaven er fuld af Munkebegravelser, Kirken af undergørende Helgenben, et forvitret Monument over henfarne Tider; Arbejderne hænger endnu omkring Spirets Stilladser som Flagermus.

Nu sætter vi Kursen efter en firkantet Skygge i Horisonten,

LØGUMKLOSTER SET FRA SYD

I et Englandskøh, rligt paa Aaløb, ligger den lille By, der lever af Kvægmarkeder. Til venstre den umaadelige trekantede Markedsplads, bevokset med Træer. Berømt er Byen ved sit Kloster, der rejser sig i Forgrunden; til højre Kirkefløjen, der underkastes en omfattende Restaurering; til venstre den senere tilbyggede Slotsfløj.

Zeppelinhallerne ved Møgeltønder. I Krigsaarene Udgangspunkt for de tyske Luftskibe, der herfra udspejdede den engelske Høj-søflaade, og derfor et hyppigt Maal for Englændernes Flyveeks-peditioner, som to Gange med Held lod Bomber falde over An-læget. Nu er ogsaa vi over dem. En Pigtraads-Indhegning om Cementpladser, Hennebiquemure, Tagpap, Jernbaneskiner, Betonunderlag for Kanoner, Kasematter af Jernbeton, et ækelt Ar efter Verdenskrigen i Landskabets Vegetation.

Men paa denne trekantede grønne Stump Mark under os staar ved Vejkrydset to veritable Kampesten. Her var det, det skete:

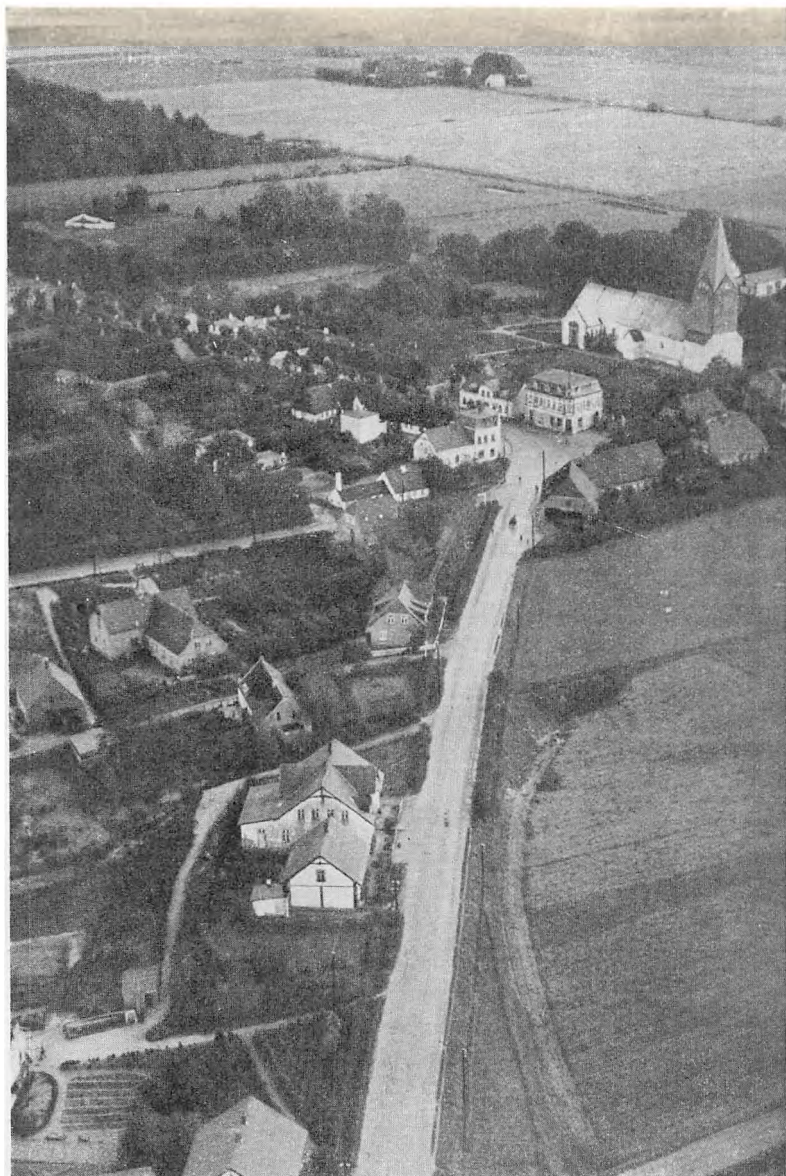
Med svævende Fjed
en Mø hendanser
til Marken af Sted.
Let som en Hind
med muntert Sind
hun svæver og smiler,
og som hun iler
og paa Elskov grubler —
hun snubler
og stirrer og bæver
og sitrende hæver
med undrende Aand
af sorten Muld
det røde Guld.

En sagte Torden
dundrer.
Hele Norden
undrer.

Er der nogen Plet af Fædrelandets Jord, der er dansk, saa er det denne. Nye Guldhorn venter os her til hele Nordens Undren. Hvis vi evner at hæve dem.

Vi staar nu 200 Meter lige over Møgeltønder, hvilende som en Maage paa Vingerne i Stormkastene fra Vesterhavet, der kun ligger en Mil borte.

Til alle Sider breder Marsken sine Engdrag, der glider helt ud i Horisonten som uendelige, grønne Tæpper med et stjerneplet Mønster af røde Prikker, Marskbøndernes vældige Stude-drifter, der endnu ikke er lukket i Vinterstald.

MØGELTØNDER

Fra Gallehus, hvor Guldhornene blev fundet, fører Landevejen ind til Hovedgaden i Møgeltonder, der strækker sig fra Kirken til Slottet. Et Par moderne skifertækte Nybygninger bryder Byens harmoniske hjemlige Arkitektur, der karakteriseres af Straatage og farvebrogede Vinduesskodder.

Kun mod Vest lyser Havet, hvor de frisiske Øer, Amrum, Sild, För, svømmer som lave Skybanker i Brændingernes hvide Skum.

Møgeltønder er ikke andet end en lang Gade, men denne Gade med de ensartede røde Huse, overgroet af Vedbend, med de hvide Skodder og de høje, mosgroede Straatage, er Danmarks skønneste. Fra Luften læser man den lille Flækkes Historie. Gaden er i sin Tid bygget som Tjenerboliger for Schackenborg. Den løber nu fra Slottet, der ligger som en hvid Hesteko midt i Høstens Guldpark (der er lige saa stor som hele den øvrige By) og hen til Kirken, hvor alle Schacker ligger begravet under Gulvet. Denne Gadestump har afstukket Grevernes Livsvej mellem Vuggen og Graven.

Nu flager vi over det nye Danmarks sydvestligste Hjørne. Helt herude ligger dybt i Havet et sunkent Rige; Skibskølene sejler hen over Kirketaarne og begravede Landsbyer. Dag efter Dag skyller Bølgerne Bræmme efter Bræmme af fed Jord op langs Marsken. I Løbet af hundrede Aar skaber disse Slik maa-ske en Mark. Men paa en eneste Stormflodsnat styrter et helt Herred i Dybet. Nu har Marskbønderne befæstet deres Rige med den høje Digemur, der som en ny Dannevirke vold løber stik Nord helt op til Fanø. Paa Kryds og Tværs skærer andre Diger og Vandingskanaler deres Streger gennem den grønne Flade. Vejene er brolagt med røde Klinker; hvide Vindmøller som Sukkertoppe pumper Vandet op over Græsset; vi er i Frisland, det dufter af Holland, saadan ligger Landskabet langs Nordsøen helt ned til Belgien, Ribe—Ostende.

Dernede sejler Tønders Provinstage som en Teglstensø, kran-sæt af Elmetræer, i de oversvømmede Efteraarsenge; i Midten hæver Kirketaarnet sig som en Mast, og den vestjyske Tørverøg hænger som blaagraa Slør og vifter i Regnen. I gamle Dage var den en Søstad med store Skibe i sin Havn; Marsken har lagt et Par Mil Engjord imellem den og Havet og derved afskaaret den fra Udviklingen, idet den indkapslede dens Fortid i grønne Bræmmer.

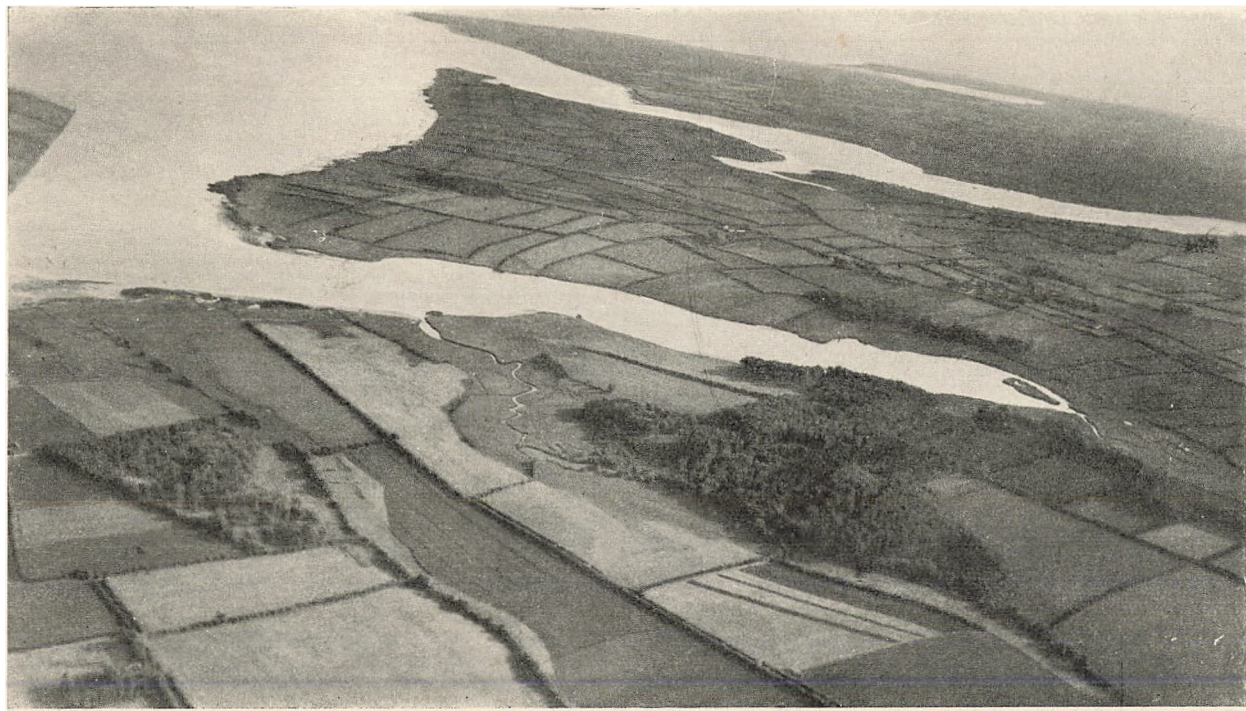
Saa farer vi videre igen tværs over Sønderjylland. Landskabet bliver mere øde. Engene glider over i Hede og Kær. Køerne

TØNDER

Tønder, grupperet om sin Kirke, sejler som en allékranset Ø i de oversvømmede Marskenge, der om Vinteren danner en herlig Skøjtebane rundt om Byen. I Baggrunden løber Hovedlandevejen paa en ophøjet Dæmning gennem Marsken.

LANDSKAB FRA ØSTKYSTEN

Imellem Fjorde og Bugter skyder Østkystens Halvøer sig ud i Lille Bælt. Marker og Veje er trukket op af levende Hegn, i Forgrunden to parallelle Veje, der ligger mellem Hegnene som dybe Plovfurer. Den lille Aa, Sillerupbæk, bugter sig i sit Engdrag ned mod Avnefjord; bag ved denne ses den smalle Haderslev Fjord.

forsvinder. Der er langt mellem de smaa Hedegaarde. Fjernt i Horisonten ligger Byerne. Her synes at være Plads til Tusinder af Kolonister. Trist og dødt som *no mans land* med Tørvegravenes Bombehuller. Mod den graa Luft ser vi en Kile gaa mod Syd. Vildgæs paa Træk.

Vi sejler nu fra den ene Sky til den anden, i Mellemrummene skinner Solen over et Landskab, der straalere i Efteraarets stærke Farvespil og diamantblikker under Tusinde Draaber. Vi glider lige ind i det ene Ben af en Regnbue, der splintres dybt under os til intet. Nu indhenter vi en Byge, mere sortladet end de andre, vi har oplevet. Tilværelsen bliver dynamitfarvet. Vi kan neppe skelne Jernbaneskinneerne, der løber ind i Taagen, og gaar søgende lavt over Jorden; i kun ti Meters Højde kravler Maskinen hen over Tagene. Vi har naaet Valpladserne. Her paa Østkystens Marker har Kampen bølget i Aartusinder, fra Nord til Syd, fra Syd mod Nord. Under os slumrer de sødt i Slesvigs Jord. Paa Bankerne er pompøse Monumenter, i Hegnene skjuler sig de hvide Kors, aah, de hvide Kors. Dernede løber Landevejen fra Dannevirke. Forude hæver sig Dybbøl Banke med det tyske Mindesmærkes gotiske Kirkespir som en Dolk i Ryggen og ved Siden den hvide Mølle, der tegner sit Gravkors mod Østhimlen over Nordens store Kirkegaard.

Saa er vi ude af Bygen. Pludselig blænder Lyset. Flyveren stiger som en Føbus paa Straalerne. Nogle Minutter efter staar vi 1000 Meter over Østkysten. Dejlige Danmark!

Ud i Østersøen skyder Landet sig i Tunger og Næs. Et broget Kludetæppe af grønne Marker, sort Pløjejord og Skovenes oksyderede Lapper; det hele overbroderet af de levende Hegns mørkegrønne Uldgarn. Gaarde, Møller, Kirker, jager væk under os, ingen Plet af Danmark har saa mange Kirker som Sønderjylland; det kommer af, at de har et dobbelt Sæt, de gamle, officielle tyske med Kobber og Skifer, med Spir og Fløje som Kransekager, de nye danske Frimenighedskirker som hyggelige, jævne Hjem uden Sirat, men med rødt og hvidt paa Taget, for dog at bekende Kulør over for det himmelske Øje.

Hele Østkysten er et bredt Bælte, frodigt og dyrket i Bede som en Have. Aaerne bugter sig som hvide Kantebaand mod

FLENSBORG SET FRA SYD

Luffotografiet fortæller, hvordan Havnen skaber en By. Husene har lagt sig ved Fjordens inderste Vig og er senere kravlet op ad Skrænterne. I Midten skærer Jernbanen sig igennem Husmasserne helt frem til Havneterrænet, og til venstre trækker Hovedgaden en dyb Rende i Byanlægget, parallel med Bryggen.

AABENRAA SET FRA SYD

I Bunden af den aabne Fjord ligger Byen med to større Havnebassiner. Paa Moletangen i Forgrunden Flyverslationen. Sydtra kommer fra Flensborg Sønder Chaussé med tynd Bebyggelse paa Siderne, fortsættes gennem hele Byen i Hovedgaden, Storegade og forlader den mod Nord i Haderslev Landevej. Stjerneformig Bebyggelse udefter alle fem Hovedveje fra Byen.

Havet, tilfældigt henslængt i de grønne Enge. Vejene løber derimod imellem Hegnenes to Rækker som alvorlige, bevidst retlinede Fuger. Flensborg ligger hamrende, arbejdende, med tusinde snurrende Hjul under et sort Flor af Skorstensrøg, og sender Forstædernes Fangarme ud til alle Sider som en Blæksprutte. I en Skovsø paa Sydsiden af Fjorden er Glyksborg stillet op som en Platmenage, i sin Gravenstenhave paa Nordsiden hviler Graasten. Fra Dybbøl til Sønderborg gaar Pontonbroen som en Tankestreg; Als er skilt fra Landet som ved en blank Knivseg, Alssund.

Der ligger Aabenraa i Bunden af sin aabne Fjord som en lyserød Stjerne imellem Skovene. Ogsaa her paa Østkysten æder Havet, Skrænterne kanter Landet med gule Lerrande, og et langt Stykke fra Kysten ser vi under Vandet de lyse, bortslemmede Sandbanker. Her paa en af Fjordskrænterne hænger Hanssen-Nørremøllens lille Sommerhus »Højtoft« som en Svalerede. Han har faaet Flagstang siden sidst. Jo længere vi kommer mod Nord, des tættere fylker Flagstængerne sig. De ejer endnu det afbarkede Træs gul-hvide Naturfarve, for i Tyskland er der ikke Maling. Jeg véd, at de heller ikke ejer Flagliner, for det er ogsaa vanskeligt med Snor; man har derimod bundet præjsisk Staaltraad fast i Toppen; Flaget skal nok blive sat fast, saa det holder. Farvel Sønderjylland! Dybt ligger du under os med alle dine hvide Blomsterpinde mod Sky som Danmarks Kolonihave i Hverdagen, ventende Søndagens rød-hvide Festdage. Maa-ske burde vi have haft Masser af Dannebrog om Bord for at lade dem dale fra Himlen. Vi har jo dog været over Landet som den første danske Fugl. Men er vi ikke allerede for langt borte fra den nyfødte Genforeningsglædes store Gestus. Intet Teater her! Et Sted over et straaatækt, hvidkalket Hus, jeg siger ikke hvor, greb jeg i min Lomme og lod et lille dansk Kotillonsflag, jeg havde gemt som Balsouvenir i Tegnebogen, slippe udenbords i Blæsten. Det er uset dalet som et blodrødt Blad gennem Æteren, som Duens første Olieblad over Ararat til den strandede Ark. En stille Hilsen, Sønderjylland! Snart, snart kommer til dine Fjorde de syngende Dampere fra Danmark....

Efteraar 1919.

Anker Kirkeby.

LANDET

Af Journalist *Simon Thysen*, Aaved ved Skærbæk.

Den videnskabelige geologiske Undersøgelse af Danmarks og Sønderjyllands Tilblivelse viser, at Landet i sin nuværende Form er fremstaaet efter tre forskellige Istider.

Om den første Istid vides meget lidt, den ligger Hundrede Aartusinder tilbage.

Den anden Istid strakte sig over hele Nordeuropa, og efter det paafølgende store Tøbrud, som maaske har varet Aarhundreder, har en Del af Danmark og Sønderjylland hævet sig frem over Vandmasserne.

Under den tredje Istid bevægede Ismasserne sig frem gennem Østersøens Dalgang og naaede kun til den Linje, hvor nu Sønderjyllands Sand- og Hedesletteres østre Rand ligger. Ud fra Isranden strømmede Smeltevandet mod Vest og afsatte Hedesletternes Sand, medens inde under Isen aflagdes Moræneler og Sand. Tredje Istids Vestgrænse var ved Byerne Vamdrup, Vojens, Rødekro, noget Vest for Flensborg og Slesvig og ned over Rendsborg og Neumünster. De højereliggende frugtbare Egne i Vestslesvig er Moræneøer fra anden Istid, de saakaldte Gestøer, som tredje Istids Smeltevande har maattet glide uden om. Marsken er en langt yngre Afsætning af Havet og er først dannet efter Broncealderen.

Sønderjylland deler Natur med Hovedlandet Jylland. Mod Øst er det Landet med Dal og Bakker favre, hvor de brede gode Landeveje er dragne gennem skovkransede Marker, gennem ven-

SKOVSKRÆNT FRA ØSTKYSTEN

Moræneklint paa Broagerland ved Skjelle, opstaaet ved Havets nedbrydende Virksomhed under Paalandsstorm. Stranden beskyttes af de fra Moræneleret udskyllede Sten.

lige Dale med smilende Aaløb, hvor Frugttræerne og Blomsterrigdommen om Foraaret giver Landskabet et broget og spraglet Udseende.

Midt gennem Landet strækker Fortsættelsen af den jyske Hede sin brede Ryg. Den allerstørste Del af Jorden er opdyrket, og en Del ligger i Skov med Fyr, Gran og Eg. Men en fattig og sandet Strækning gaar vest om Rødding og Gram, ned over Toftlund, Løgumkloster og i Retning af Hjoldelund.

Det grumme Vesterhav har skænket Slesvigs Kyst en rig Gave i det frugtbare Marskbælte. Her er Horisonten vid, og Vestboens Øje hviler med Velbehag paa disse ensformige, men herlige Sletter, hvor Blikket kan kastes milevidt frem.

Østkysten er vor rigeste Egn, den er vor mest kendte, den har Fjordene og Købstæderne. Den nordligste af disse er Haderslev, der ligger i en frugtbar Dal ved Indsnævringen af Fjorden. Havnen ligger i Byens Østkant. Siden Løbet blev uddybet, kan betydelige Fragtdampere naa ind. Det er et ret

FJORDPARTI VED ØSTKYSTEN

Billede fra Fjorden ved Egeinsund, en mindre Fiskerihavn paa Østkysten, hvor det halve Liv leves paa Havet, og allerede Børnene plasker husvant til Søs.

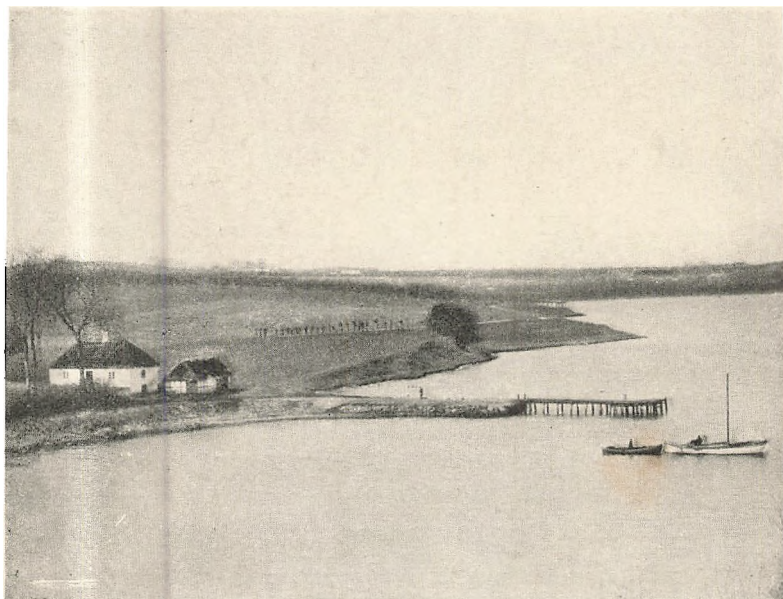
ejendommeligt Syn at se en stor Sortehavsdamper liste sig forbi Starup Kirke, hvor Fjorden tager sig ud som et Aaløb gennem et smalt Engstrøg.

Halvanden Mil nord for Haderslev ligger Flækken Kristiansfelt, som Herrnhuterne grunlagde i 1773, og som nu har et dødt og fremmed Præg.

Aabenraa ligger ogsaa ved en smuk sejlbar Fjord og er de sønderjyske Sømænds By. Den er kun halv saa stor som Haderslev, men har megen Skibsfart og en hel Del Skibsbyggeri. Byen er Centrum i den dansktalende Del af Sønderjylland og er derfor blevet Hovedsædet for Vælgerforeningen; man har der rejst Forsamlingshuset »Folkehjem«, hvor Sprogforeningens Bogskatte opbevares.

Ved Genner Bugt nord for Aabenraa har man fra Knivsbjerg en vid Udsigt over Lille Bælt med Øen Barsø og over til Fyn. Paa selve Højen var i Tyskertiden rejst Bismarckstaar-net, et kolossalt og smagløst Monument. Det var Meningen at

FJORDVIG PAA ALS

Mens Østkysten af Als ligesom Fastlandets Østkyst vender bratte Lerskrænter mod Havet som en lang og stejl Voldmur, sænker Øen sig mod Vest i rolige Bølger, der glider ud i Als-fjord i lange, uregelmæssige Tunger, rimeligvis dannet af Isen i Glacialtiden. Billedet viser den idylliske Bugt ved Mels, som indrammes af et Landskab, der hviler ud i stille Harmoni.

der nu skulde have været skabt en tysk Skamlingsbanke. Bis-marckstatuen blev fjernet i Sommeren 1919.

Paa det sydlige Als, ved Sundet, ligger Sønderborg, der er Købstad baade for Øen og Sundeved. Vore dyreste Minder fra den sidste Krig for et dansk Sønderjylland er knyttede til det ligeoverfor liggende Dybbøl.

Sønderborg har i Als og Sundeved et udmærket Opland, desuden har Byen haft gode Indtægter fra det tyske Militær og fra Turisterne, der besøgte Valpladserne fra 1864.

Als har i mange Aar været rigeligt forsynet med de Smaabaner, som nu breder deres Næt over hele Sønderjylland. Den tyske Stat var altid rede til at yde slige Foretagender Tilskud. Den alsiske Smaabane fører over Augustenborg til Nordborg.

Augustenborg Slot er bygget efter 1648. Hertug Ernst Gyn-

FRA ALLSUND

Allsund har oprindelig været en Rende, der er udgravet af Indlandsisens Smeltevand, da Ismasserne smeltede i Slutningen af den sidste Isperiode. Billedet viser Færgegaarden Ballerbro i Sundeved paa Fastlandssiden. Typisk velbygget Landhus.

ther købte en Landsby af Kongen og rejste Slottet, som han opkaldte efter sin Hustru Prinsesse Augusta. Efter 1864 blev det tysk Lærerindeseminarium. Den lille Flække omkring Slottet har altid opvist et forholdsvis betydeligt Antal tyske Stemmer og ligger nærmest som en tysk Enklave paa det danske Als ligesom Kristiansfelt i Haderslev Østeramt. Den sidste Hertug, der boede paa Slottet, Kristian, flygtede paa Grund af sin Deltagelse i Oprøret, da de danske Tropper i 1848 besatte Landsdelen.

Nordborg er en stor Landsby paa det nordlige Als med smuk Beliggenhed mellem Sø og Skov. Slottet ved Nordborg var det ældste paa Als og menes allerede at være bygget af Svend Grade. Kong Erik Glipping har som tolvaarig Dreng siddet nogle Maaneder fangen her. Det oprindelige Slot er forlængst brændt, af et senere Slot er kun en Fløj bevaret. Til 1919 var her Fortyskningshøjskole.

Als skilles fra Fastlandet ved det smalle Allsund, der ved

Arnkjelsøre kun er knapt et Par Bøsseskud bredt; her gik Ty-skerne over den 29. Juni 1864 Klokken to om Natten og fordrev de danske Tropper fra Øen. Ved Overgangsstedet er rejst et tysk Monument. Paa Fastlandssiden ligger Herregaarden Sandbjærg, som tilhører den danske Greve *Christian Einar Reventlow*, der tillige ejer Grevskabet Kristianssæde paa Lolland og Baroniet Brahetrolleborg paa Fyn.

Sønderjyden føler sig i Sammenligning med andre Egnes Be-boere i særlig Grad stavnsbunden, men der er dog ingen i vor Landsdel, der elsker sin Hjemstavn og hænger saa trofast ved den som Alsingerne. De er livligere og mere kvikke end andre Sønderjyder, der er noget jovialt og muntert over deres Samliv, som de saa vanskeligt kan undvære, og hvortil de paastaar, at man ikke finder Mage andre Steder. Mærkeligt nok bryder Folk fra andre Egne af Sønderjylland sig ikke om at bo paa den smukke Ø, skønt Alsingeren er aaben og gæstfri.

Flensborg er den største og betydeligste af Sønderjyllands Byer og har gennem Aarene ubestridt hævdet Stillingen som Landsdelens Hovedstad.

Byen ligger ved Fjordens inderste Vig, i en lille Dal omgivet af langstrakte Bakker. Husene hænger for en stor Del paa Bakkeskraaningerne. Flensborg er en driftig By med livlig Handel og Industri og betydelige Værftsanlæg. Mens Danmark under Napoleonskrigene var neutral, tog Flensborgs Søfart stærkt til og har blomstret videre indtil Verdenskrigen.

Skønt Sproget længe har været overvejende tysk, blev Flensborg i 1864 tro mod Danmark. Nu har indvandrede Forretningsfolk og Arbejdere givet et betydeligt Kontingent til Indbyggerantallet, der under Verdenskrigen er sunket fra 65,000 til 62,000.

To Timers Gang udenfor Flensborg, ved Fjordens søndre Bred, ligger Lyksborg i en skovkranset Sø. Slottet er bygget i det sekstende Aarhundrede. Kong Frederik VII elskede at bo her med Grevinde Danner. Han dyrkede sine Oldsags-Studier i Omegnen og medede i Slotssøen. Den 15. November 1864 døde han her.

Slottet ejes nu af Hertug *Frederik Ferdinand*, gift med en

HALVØ PAA ØSTKYSTEN

Halvøen Holdnæs, der fra Angels Nordkyst strækker sig ud i Flensborg Fjord. I Baggrunden ses Egersund, Graasten og Nybølner. Morænelandskab, som er typisk for Sønderjyllands Østkyst. Markerne er afstukne i Felter ved levende Hegn.

Søster til den tyske Eks-Kejserinde Augusta, og som Prinsesse Helenes Fader Svigerfader til den danske Prins Harald.

Paa Fjordens nordre Bred ligger Slottet Graasten, der er opført af Slægten Ahlefeldt. De oprindelige Bygninger brændte 1757 og er senere opbygget i mere beskedent Format. Ejeren er Hertug *Ernst Günther*, Eks-Kejser Wilhelms Svoger. Fra Slotshaven stammer de berømte Graasten-Æbler.

Den lille By ved Slottet er et yndet Udflugtssted for flensborgske Lystrejsende. Et lavt Hus ved Søen er Historikeren *A. D. Jørgensens* Fødested.

En Mils Vej syd for Flensborg ved Landevejen, der fører til Slesvig, ligger den endnu delvis danskstalende By Oversø og lidt øst derfra Sankelmark. Chausseen gaar videre over Isted og forbi Lyrskov Hede. Fra det Øjeblik man passerer Helligbækken, skifter Landskabet Natur. Lyngen tager Overhaand, det gaar mod Isted Hede.

Angel er en frugtbar Halvø med temmelig svær Lerjord, fortrinlig til Hvedeavl. De runde Bakker og Bøgeskovene giver Landet dets yndefulde Karakter. Skovene er for største Delen ryddede, da man har villet tage Jorden under Ploven. Gaardenes Bygningsmaade er ret forskellig fra de nordligere Egnes, og der er i Regelen kun en Længe. Dansk Sprog har holdt sig til Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Nu tales der næsten overalt Plattysk. Det er her som overalt i Mellemslesvig dansk Forsømmelighed, der i sin Tid var Skyld i, at vi sprogligt set mistede Landet.

Slesvig, som før kaldtes Hedeby, er en stille Købstad. Der er kun een Gade af Betydning, og Husene er lave og smaa. Domkirken staar som et enligt Gravmonument over gamle Dage. Prøjserne har taget Gottorp Slot i Brug til Kaserne. Der findes desuden et Sindssygehus ved Byen og en meget stor rød Regeringsbygning, hvor daglig flere Hundrede Personer er sysselsatte.

Mod Vest er der herfra kun en lille Tur ud til Danmarks historiske Grænsefæstning Dannevirke, som nu næsten helt er sløjft. Man ser dog Rester af Grave og Volde baade ved Store- og Lille-Dannevirke og nogle faa Murrester ved Røde-Kro.

HEDELANDSKAB

Bakket Hedelandskab ved Nørrelørum. Bakkerne i Forgrunden er en Del af en Bakkeø (Gest), i Baggrunden Hedeslette. De fleste af disse bakkede Hedeegne bliver efterhaanden tilplantede med Fyr og Gran, medens den flade Hede omdannes til Korn- og Græsmark.

Sønderjyderne kan næsten kaldes en ren Bondebefolkning. Den er dygtig og nøjsom som alle danske Bønder. Der anvendes overalt moderne Driftsmetoder, som vi for en stor Del har de danske Landbrugsskoler at takke for. Paa enhver Gaard finder man Landbrugsmaskiner. Næsten al Mælk leveres til Mejerierne, som laver første Klasses Smør.

Østkysten har den bedste Agerjord; der dyrkes særlig Hvede, Rug, svær Havre og Byg. Lucernen og Kløveren blomstrer frodigt mellem de levende Hegn og de bølgende Kornmarker. Runkelroer trives ogsaa. Der har i Tyskertiden ingen Sukkerfabrikker været i Sønderjylland, men nu efter Genforeningen vil der blive oprettet en paa Sundeved.

Ogsaa den sønderjyske Hede er snart en »saga blott«. Gennem ihærdigt Arbejde har Hedebondens sidste Generation næsten gjort al Jorden brugbar, men det har været et sejt Foretagende. Heden pløjes først temmelig dybt og maa derefter mergles. Mergel findes næsten overalt dybt i Jorden. Den køres op med Trillebør, et Arbejde som kun de kraftigste Karle kan holde til i Længden. Ved Hjælp af naturlig og kunstig Gødning kan der avles godt paa den tidligere Lyngjord. Nu køres Mergelen for det meste ud paa Markbaner, det er hele smaa Tog, der slingrer hen ad de provisorisk anlagte Spor, som hurtigt og let flyttes af i Reglen polske Arbejdere. Den allerfattigste Jord beplantes med Træer, navnlig Fyr og Gran. Det er saaledes forholdsvis ringe Strækninger, der nu ligger øde. Enkelte Steder graves Fladtørv, som er et godt, men ganske vist let Brændselsmateriale. Den gode Mosejord har en Værdi, der naar op mod Marskens. Tørven, der graves eller stryges paa en saadan Grund, er af fin Kvalitet. Medens den lyngbesatte Fladtørv mest bruges i Køkkenkomfurerne, erstatter Tørven Kullene i Kakkellovnene. I Forsommerdagene er der Liv og Travlhed i Moserne; Folk kommer langsvejs fra for i nogle faa Maaneder at tjene en høj Dagløn.

De fleste sønderjyske Heder er flade Landskaber. Lyngtæppet er meget malerisk i Blomstringstiden, naar de lyserøde og hvide Klokkeblomster lægger et let Slør over den brune Flade. Lyngen er kortere eller længere efter Jordbundens Kvalitet, ofte

VESTKYSTEN

Langs Sønderjyllands Vestkyst strækker sig som en Voldmur mod Vesterhavets Brænding vældige Diger, der beskytter de lavtliggende Marskenge indenfor mod Oversvømmelse. Marskens Aaløb sættes gennem Sluseanlæg (som paa Billedet) i Forbindelse med Havet. Naar Vandet staar over Engene, ligger Husene i Tryghed bygget paa selve Diget. „Sydvesthjørne“ i Priserland Vest for Nibøl.

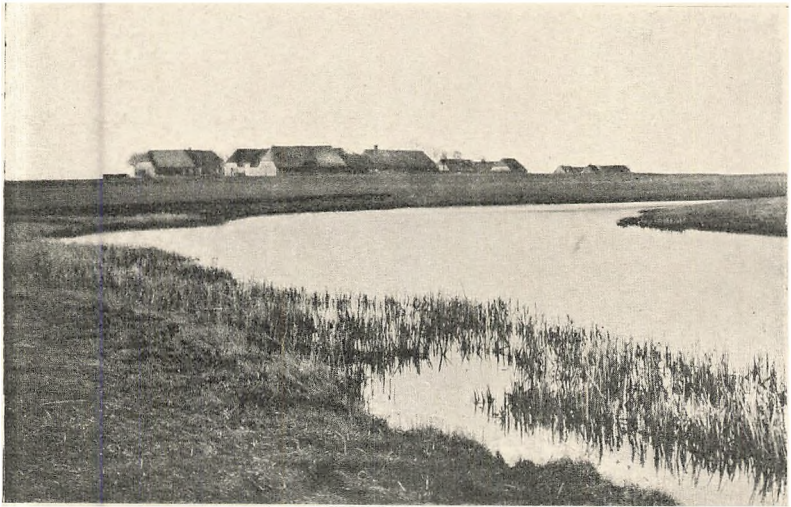
er den iblandet med Blaabærbuske, Enebærris og Egepurrer. Af Enebærrerne lavedes i gamle Dage Blæk, en Kunst, som Nutidens Hedeboere har glemt. Vore Forfædre benyttede iøvrigt mange af disse Planter til Lægemidler.

Hedearealerne beboes af Harer og Ræve og vilde Fugle. Ræven bliver ganske vist efterhaanden et sjældent Dyr, eftersom Nybyggernes Tal tager til. Hvor Engstrækningerne gennemskærer Heden, findes endnu en hel Del Hugorme, Nordeuropas eneste, men ret farlige Giftslange.

Midt i det fattige vestslesvigske Sandbælte ligger Flækken Logumkloster. Her afholdes store Markeder med Tilførsel af Heste fra hele Vestslesvig og tidligere besøgt af Opkøbere fra Tysklands forskelligste Egne.

Flækkens Oprindelse skyldes det Kloster, som Biskop Stefan i Ribe fik oprettet i Slutningen af det tolvte Aarhundrede.

MARSKLANDSKAB

Brede Aa med Marskbyen Forballum. Gaardene er byggede saa højliggende som muligt for at være sikrede mod Stormfloderne. Aaen danner paa dette Sted Grænsen mellem Haderslev og Tønder Amler.

Cistercienser-Munkene byggede noget senere Klosterkirken, der er Sønderjyllands interessanteste Bygningsværk.

Nord for Løgumkloster ligger i et Engdrag Herregaarden Gram, opført af Hertug Erik 1314, senere lagt under Schackenburg. Den nuværende Ejer er Greve *Adolph Brockenhuus-Schack* til Giesegaard.

Ved hele Sønderjyllands Vestkyst har Havet gennem Aarhundreder afgivet et Bælte Marskland, som dannes af Klægmasser, der skylles ind og lægger sig til Kysten. Udenfor den oprindelige Sandkyst, har der paa denne Maade dannet sig et frugtbart Landomraade. Endnu den Dag i Dag lægges der Land til. Efterhaanden bygges Diger om de indvundne Omraader for at skærme dem mod Stormfloderne, der truer med at drive ind, saasnart der er Storm af Sydvest eller Vest. Mangen Gang kaster Stormen et ret dybt Vand ind over Marsklandet, saa Kreaturerne er druknede. Floden holder sig sjældent ud over faa Dage og efterlader paa Engene et Lag af Marehalm og Klittetang.

Paa Grænsen af Gest og Marsk ligger Tønder som Cen-

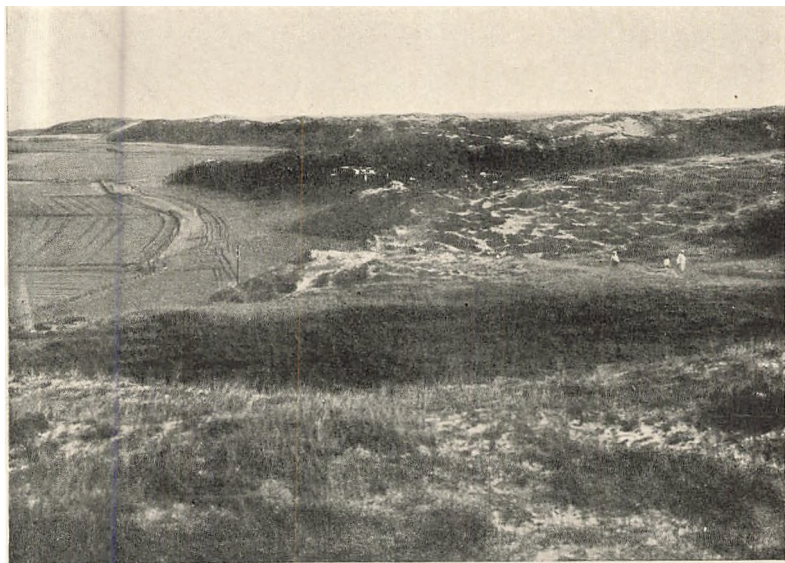
MARSKGAARD

Vesteranflood ved Møgeltønder. Gaarden ligger paa en Forhøjning (Værl) i det lave fugtige Terræn. Mange Steder kan Storme af Vest drive Havvandet op omkring Husene.

trum for store Kvægmarkeder. Vest for ligger Møgeltønder som Ramme om Slottet Schackenborg, hvis nuværende Ejer Greve *Otto Didrik* i Efteraaret 1919 valgtes til Formand for den nord-slesvigske Vælgerforening.

Det bredeste Marskbælte findes syd for Tønder, de med Diger omgivne Omraader kaldes Kog. Bygderne ligger mange Steder paa kunstige Forhøjninger for at være beskyttede mod Vandfloden. Det hænder, at Beboerne maa benytte sig af Baade for at sætte sig i Forbindelse med Omverdenen. Befolkningen i Eggen nærmest Tønder er Danske, længere sydpaa Frisere.

Ogsaa nord for Tønder, ud for Byerne Brede, Skærbæk og Brøns findes et ret betydeligt Marskland. De tilhørende Gaarde ligger her, paa faa Undtagelser nær, inde paa Gestjorden. Den flade Marsk betragtes nærmest som Eng og er overalt gennemskaaret af dybe Grøfter. Her avles svært og kraftigt Hø. Høstfolkene drager ud i den tidlige Morgen og har Mad med til hele Dagen, da Marskengene i de fleste Tilfælde ligger fjernt

KLIT OG MARSK

Klitparti fra Vesterhavsoerne (ved List paa Sild). Flyvesandsklitterne er delvist bevokset med Lyng og Marehalm, udplantet af Staten. Til venstre, mod Vest, ses et nyt tillagt Marskbælte, dannet af Klægmasser, som Vesterhavet har skyllet op. Mærken er gennemkrydset af dybe Græfte.

fra Gaardene. For en Snes Aar siden hørtes Leernes Klang allerede ved Solopgang. Slætterne benyttede sig af, at det dugvaade Græs falder lettere for Leen. Nu har Slaamaskinerne medført, at der begyndes noget senere. Solskinsdage i Begyndelsen af Juli er det forunderligt at se de Hundreder af Høstakke, der rejses henad Eftermiddagen. En Del af Marsken græsses, det fedeste Efteraarskvæg kommer fra Marsklandet.

De sønderjyske Vesterhavsoer er lidet kendte, forholdsvis faa Gæster nordfra besøger dem. Rømø er rent dansk paa faa Indvandrede nær, hvorimod det frisiske og plattyske Element indtager en fremtrædende Stilling paa Sild. Badestederne har begge Steder været paa tyske Hænder og var i Tyskertiden kun lidt besøgt af Danske. Øerne bestaar af Sandklitter og mager Sandjord, som delvis er dækket med Lyng. Ved Kysterne er der smalle Marskstrøg. Ofte har Beboerne ført en fortvivlet Kamp mod Sandflugten, der ødelagde Brugsjorden.

Simon Thysen.

KONGEAAEN

Af Gaardejer *J. N. H. Skrumsager*, Kjøbenhoved.

Dalstrøg med Engdrag og Aaløb danner tit naturlige Skel i en Befolkning, saa Mennesker, der bor paa hver sin Side Vandet, faar mindre med hinanden at gøre. Dette er dog ikke Tilfældet i nævneværdig Grad for Kongeaaens Vedkommende. Dalføret, Aaen løber igennem, er ikke bredt, og Engene er smalle. Føvling, Földing, Malt og Skibelund paa det nordre Bakkeheld, og Lintrup, Dover, Kjøbenhoved og Skodborg paa det søndre synes at hælde mod hinanden, at tiltrække hinanden gensidig. Det, Aaen skiller, søger Naturen, Vejene, Broerne, at forene. En naturlig Grænse har Aaen aldrig været, allermindst i folkelig Henseende.

Kongeaaen, der i Tiden fra 1864 til 1919 har været Sogne- og Statsgrænse mellem Skodborg, Skrave og Lintrup og Nørrejylland, er navnlig for en Række Aar siden gjort frugtbringende ved et betydeligt Engvandingsanlæg, der har virket til stort Held for Landbruget. Dette Foretagende i Forbindelse med en betydelig Roeavl har i høj Grad øget den levende Besætning hos de vedkommende Landbrugere. —

Vejen over Kongeaaen forbi Frihed fik i 1870 sin forløsende Betydning for franske Officerer, der var brudt ud af Fangenskabet, og som ad den Vej søgte at naa ind i Danmark. Deres Glæde var stor, da de havde naaet Kongeaaen og fik Øje paa Indskriften over Døren til *Frihed*, da skønnede de, at de var naaet ind i Danmark.

Vejene, der fører over Kongeaaen, er mange, under Krigen

KONGEAAEN

Kongeaen dannede paa en lang Strækning den gamle Grænse mellem Tyskland og Danmark. Den lille Træbro ligger nord for Kjøbenhoved; paa Billedet ser man ind i Nørrejylland. Huset under Træerne byggedes af *Kloppenborg* i Kjøbenhoved paa den danske Side for at have et Tilflugtssted i vanskelige Tider. Over de dannebrogsmalede Portstøtter staar i rødt og hvidt Husets Navn: *Frihed*.

har de endogsaa ofte ført lige igennem, naar Krigsbyrden blev en og anden for svær. Af dem alle er Frihedsvejen vel den, hvis Historie vidner højest om Trangen til at mødes fra begge Sider. Efter 1864, da Mulighederne for at holde Grundlovsfest i Rødning var spærret, kom Tanken om at finde en Festplads norden Aaen frem. Paa en Jagttur fik *Claus Dall*, Kjøbenhoved, Øje for, hvor godt Skibelund Krat vilde egne sig som Samlingssted, og hans Tanke slog an. Nu gjaldt det, at Viljen kunde finde en Vej over Aaen, og her traadte *H. D. Kloppenborg* hjælpende til, idet han stillede sin Allégaardsbro og sin private Vej over til Frihed til Afbenyttelse for alle, der ad den Vej vilde søge Skibelund og Askov. Huset Frihed var af *Kloppenborg* bygget paa et fra Maltbek Præstegaard købt Grundstykke for under vanskelige Forhold at have et Sted at ty til, naar det tyske Regimente blev for nærgaaende, som Tilfældet havde været især under Trearskrigen, da han i lange Tider var borte fra sit Hjem. Derfor havde han døbt Huset *Frihed*. Som Askov Højskole for de sønderjydske Grænsefolk efter 1864 har været et aandeligt Spisekammer, især for Folkelivets Vedkommende, saaledes har Rødning Højskole navnlig paa Kirkelivets Omraade været Samlingssted. De betydeligste af Grænseegnens yngre ledende Mænd har været Elever paa Askov. Hvad der saaledes for den yngre Slægts Vedkommende kan siges om Askov, gælder tildels for Rødning Højskole overfor den ældre Slægt. Rødning Højskoles Virken strakte sig ud over hele Sønderjylland, uden at man indtil 1864 kan sige, at dens Betydning paa Folkelivets Omraade særprægede dens Omegn stærkere end andre Egne. Virksomheden kom tværtimod i høj Grad hele det sønderjydske Folk tilgode, spredt over alle Egne gennem de unge Mænd, der gik ud derfra, og som overalt tog Del i Kampen for Bevarelsen af vort Folks folkelige Ejendommelighed. Her kunde opregnes en hel Række af Mænd, som har staaet foran i Kampen for vort danske Folkeliv, og som er udgaaet fra Rødning Højskole; jeg vil blot nævne de to Hædersmænd *Peder Skov Bukshave* og *N. Callesen Lerskov*, der har udført et stort og betydeligt Arbejde for vor Folkesag.

Efter at *Sofus Høgsbro* i Begyndelsen af 60'erne blev afløst

RØDDING HØJSKOLE

Hulvejen svinger til højre op til Rødding, den første Højskole i Norden, der aabnedes 1814. Efter Krigen flyttede Lærerne under *Ludvig Schrøder* lige over Grænsen til Askov, men Rødding vedblev at være Brændpunktet for det grundtvigske Liv i Sønderjylland.

som Forstander ved Rødding Højskole af *Ludvig Schrøder*, og der kom et forstaaende Samarbejde i Gang mellem Højskolen og den ny tiltraadte Pastor *Svejstrup* for Rødding og Skrave, blev Indflydelsen kendelig paa Omegnen.

I en Menneskealder havde der i Rødding og Skrave Menigheder siddet en af de gamle rationalistiske Præster, der havde sat sit Præg paa Menighederne, saa der var kun faa Hjem, som ikke var paavirket heraf. Det fælles Arbejde, der nu blev sat i Værk paa Skolens og Kirkens Omraade, kom i første Linje Omegnen tilgode; men som Tiderne gik, bredte ogsaa dette sig videre ud over det sønderjydske Folk. Denne vel-signelsesrige Indflydelse blev desværre i høj Grad forstyrret af Krigen 1864. Højskolen maatte standse sin Virksomhed, Lærerne maatte flytte bort for siden at optage deres Virksomhed i Askov. Pastor *Svejstrup* blev afsat. Det Liv, der var bleven vakt paa Skolens og Kirkens Omraade, havde grebet saa dybt

RØDDING KIRKE

Arkitekt *Magdahl Nielsen* byggede Kirken i 1909. Indvendig har *Møller-Jensen* forestaaet Udsmykningen i en harmonisk og jævn Almuestil. Den lykkelige og glade grundtvigske Ro, der præger Kirkens Ydre, fylder ogsaa Kirkerummet.

ind, at det ikke lod sig standse, men maatte fortsættes til Folkets Gavn og Lykke, selv om Vilkaarene for dets Liv og Trivsel var bleven i høj Grad vanskeliggjort af Krigen og dens Følger. *Cornelius Appel*, der var bleven afsat fra sin Lærergerning, flyttede efter Krigen ind paa Højskolen og optog lidt efter lidt sin betydningsfulde Virksomhed. Det var navnlig unge Piger, han holdt Skole for i en længere Aarrække, og paa Kirkens Omraade samlede han som Præst en betydelig Menighed om sin Forkyndelse, Appels kirkelige Virksomhed fik sin store Betydning hele Sønderjylland over, idet den blev grundlæggende for den frikirkelige Bevægelse, der har bredt sig ud over hele Landet og er trængt ind paa mange Steder, hvor Folket ikke fandt sig tilfredsstillet af, hvad Statskirken bød. Da Appel gik bort, blev hans Virksomhed fortsat af Pastor *Lycke* paa Højskolegaarden i dens nybyggede Kirke.

Som Tiden er gaaet, har Pastor Lycke stadig samlet flere og flere Tilhørere om sig, saa det er store Skarer, der Søndag og Helligdage samler sig i Frikirken.

Gaar man tilbage til Rødding Højskoles Virksomhed før 1864, maa det ikke glemmes, at der ved Siden af det folkeoplysende Arbejde udfoldedes en Virksomhed til Fremme af Landbruget, der for mange af de unge Landmandssønner fik sin store Betydning. Selve Højskolegaarden blev ledet og drevet som Mønster for de unge Landmænd, saa de fik Øjnene aabnede for det fremskredne Landbrug.

Det betydelige Menighedsliv, der har udfoldet sig omkring Rødding Højskole efter 1864, og hvis aandelige Fællesskab med det kongerigske er saa fremtrædende, har paa sit Omraade knyttet Forbindelsen her i Grænseegnene med det gamle Fædreland. Det nære Naboskab til Skibelund Efterskole og til Askov Højskole har ligeledes paa Folkelivets Omraade gjort det muligt for Folket her at komme i nærmere Forbindelse med dansk og nordisk Folkeliv end man har kunnet det i andre, fjernere Egne af Sønderjylland.

Kjøbenhoved.

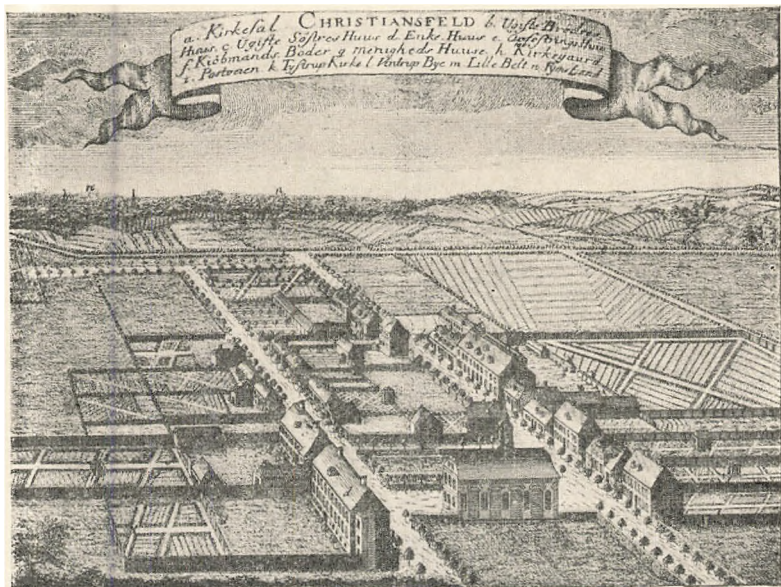
J. N. H. Skrumsager.

KRISTIANSFELT.

Af Pastor *Frederik Christian Høj*, Kristiansfelt.

Kristiansfelt, som ligger ved Landevejen mellem Kolding og Haderslev, er den ejendommeligste By i Sønderjylland; men for at faa rigtigt Udbytte af Bekendtskabet med den, maa man kende lidt til dens Historie, som egentlig rækker tilbage til Aar 1457, da evangeliske Mennesker i Bøhmen og Mæhren efter Johann Huss' Martyrdød paa Baalet samledes til den saakaldte Brødreforening (Unitas). De led grusomme Forfølgelser af Katolikkerne, men just som de syntes helt at skulle gaa til Grunde, gav i Aaret 1722 den indenfor Missionshistorien verdenskendte Grev Zinzendorf »Brødrene« Lov til at anlægge Byen *Herrnhut* paa et af sine Godser nede i Saksen nær ved den bøhmiske Grænse. Denne Brødrekoloni blev Modermenighed og Mønster for Kristiansfelt og en Mængde andre Brødremenigheder ud over hele Jorden. For Tiden findes der ca. 100 Brødremenigheder i Amerika, 40 i England, 18 i Tyskland og 10 i Holland, Svejts og Danmark; tilsammen tæller de 43,000 Medlemmer. Foruden disse egentlige Brødrekolonier findes der en Mængde mer eller mindre organiserede Brødremenighedssamfund rundt i Verden.

De Flygtninge, der grundede *Herrnhut*, og som forøvrigt snart rekrutteredes fra hele Europa, var en nøjsom og dygtig Slægt, hærdede under Lidelser og fyldte med en brændende Nidkærlighed for Guds Rige. Dogmatik havde de ikke meget Sind for. Der fandtes iblandt dem baade Lutheranere, reformerte og bøhmisk-mæhriske Brødre. Om de sidste, som er

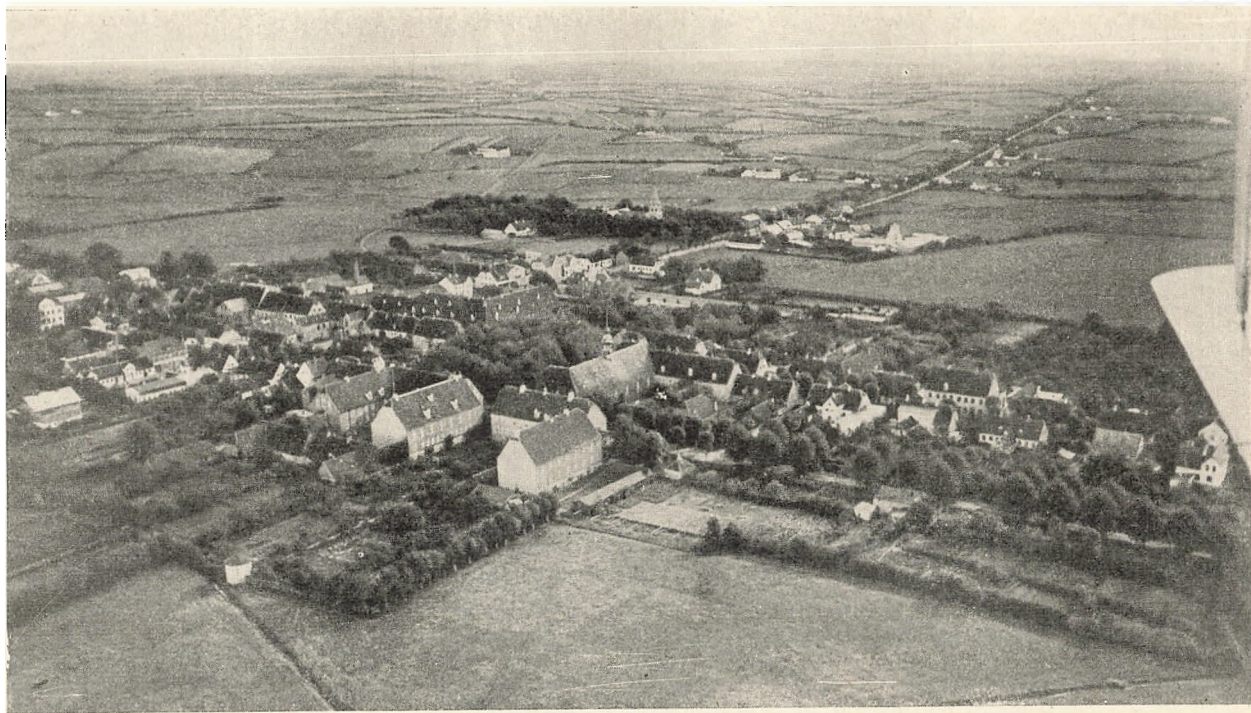

KRISTIANSFELT 1781.

Grundplanen fra danske Atlas viser, hvorledes det lille kristelige Ideal-Samfund i Anlæg af baade Gader og Haver bygger paa Korsformen. Omkring Torvet grupperer sig Kirken, Søstre-Huset, Enke-Huset, Optragelses-Huset og Sprøjle-Huset.

mindre kendte, sagde Luther: »Siden Apostlenes Dage har ingen Menighed haft saa megen Lighed med den apostolske som de bøhmiske Brødre. Og selv om disse Brødre ikke overgaar os hvad Renhed i Læren angaar, saa overtræffer de os langt med deres Kirketugt og Kirkeregimente; dette maa vi til Guds Ære i Sandhed bevidne dem. Derfor kunne alle, som er Evangeliet og vor augsburgske Konfession hengivne, frit og sikkert lade sig betjene af Brødrene med Prædiken og Sakramenter«.

Brødremenighedens Forkyndelse har særlig lagt Vægt paa Forsoningen ved Jesu Død, paa Broderkærlighedstanken og paa Jesu Kongebud om at gaa ud i hele Verden og gøre alle Folk til hans Disciple. Foruden Prædikegudstjenester holdes stemningsfulde Sanggudstjenester med Vekselsang mellem Koret og Menigheden. Brødrenes Salme-Samling overtræffes næppe af nogen anden. Foruden Helligdagens Gudstjenester

KRISTIANSFELT SET FRA NORDVEST

Fra venstre til højre strækker sig Østkystens Hovedlandevej fra Nørrejylland til Sønderjylland og forsvinder i Horisonten. Af Gadelinjerne fremgår endnu den gennemførte Korsform i Byanlægget. Den store trefløjede Bygning i Forgrunden er Søstre-Huset, der ind mod Byen har Façade til det træbevoksede Torv, hvor Kirken ligger, og ud mod Landet aabner sig mod Søstrenes strængt afspærrede, stille Klosterhave, der ender i et lille hvidt Trianon-Lythus.

afholdes næsten hver Aften en kort Sammenkomst. Kirkeaaets festløse Halvdel er i Brødre menigheden udfyldt med forskellige Fester for Ægtefolkene, for Børnene eller for Menighedens Mindedage. Før Nadvergudstjenesten og ved visse andre Lejligheder afholdes der i Lighed med Oldkirkens Agaper saakaldte Kærlighedsmaaltider. Schleiermacher skriver: »Der gives i den hele Kristen-

EN „SØSTER“

I Kristiansfelt bærer Kvinderne ved Gudstjenesten en hvid Hue med forskelligt farvede Baand, der angiver, om vedkommende er under 18 Aar, og om hun er gift eller ugift.

hed i vor Tid ingen offentlige Gudstjenester, der værdigere udtrykker ægte kristelig Fromhed og fremkalder den sikrere end Brødre menighedens.«

Der lægges stor Vægt paa Børnenes Opdragelse og Uddannelse; Brødre menighedens Skoler har derfor ogsaa været af stor Betydning i de forskellige Lande. Det borgerlige Hverdagsliv ønskes præget af levende Kristendom med Flid, Orden og Nøjsomhed. Kortspil og Dans er forbudt. Menighedens Medlemmer kaldes Brødre og Søstre og er inddelt i Kor,

eitersom de er gifte, ugifte eller Børn. Til Sammenkomsterne bærer Kvinderne en lille hvid Hue, som fastholdes af et Hagebaand, hvis Farver angiver, til hvilket Kor Vedkommende hører. De unge Piger indtil 18 Aar har saaledes højrøde, de ugifte Søstre lyserøde, de gifte Søstre lyseblaa, og Enkerne har hvide Baand. Til Nadvergudstjenester og Fester bærer Søstre hvide Cashemirssjaler over den almindelige sorte Kirkedragt.

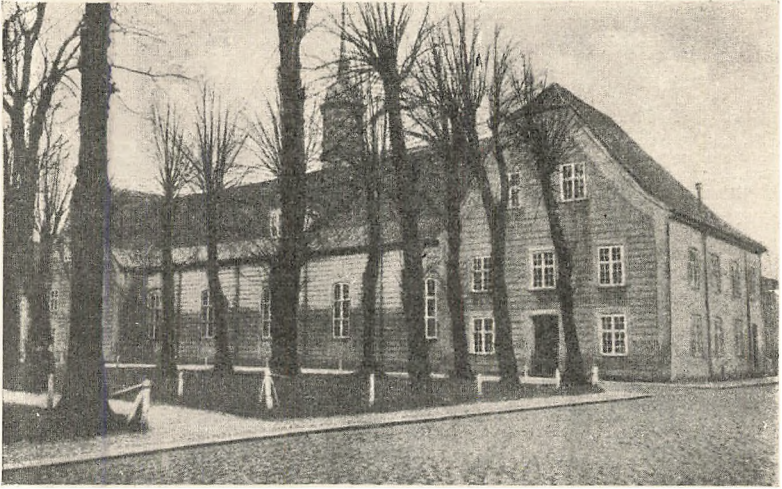
I det 18. Aarhundrede vandt Brødremenigheden stor Udbredelse. Brødrene var kendt som dygtige Haandværkere, og rundt om fra fik de Anmodning om at anlægge Kolonier. Minister Struensee, der søgte at forbedre Statens Finansvæsen bl. a. ved hensigtsmæssige Fabrikanlæg, fik da Brødrene op til Jylland, hvor de 1773 købte Avlsbruget Tyrstrupgaard med omtrent 100 Tdr. Land og en Del Skov for 20,000 Rigsdaler. I adskillige Aar før havde der været Forbindelse mellem Herrnhut og Danmark særlig gennem Grev Zinzendorf, der var beslægtet med Kong Kristian den Sjette, efter hvem Kristiansfelt er opkaldt. Paa Tyrstrupgaards østre Mark, de saakaldte Langagre, blev Kolonien anlagt.

For Brødremenigheden er Jesu Kristi Kors noget saa centralt, at Korsformen endog i det ydre fremtræder overalt. Byen er anlagt i Korsform, Gangene i de store Haver og Lindealléerne paa Kirkegaarden er korsformede, ja selv Springvandsrørens Arme paa den korsdannede Kirkeplads danner Kors.

Byen, der ligger 25 m over Havet, har nu en 700 Indbyggere, hvoraf Halvdelen hører til Brødremenigheden.

Byggestilen er præget af Brødrekirkens Aand, den er ensartet, fornem, ren og tiltalende i al sin Enkelhed. Den maa nærmest bestemmes som Louis XVI, d. v. s. Overgangen fra Rokoko til Empire. Bygningsmaterialet er lysegule Sten. De lige, rene Gader med de høje Lindetræer harmonerer fortrinligt med Husenes arkitektoniske Skønhed.

Brødremenighedens Kirke, som ligger midt i Byen, kan rumme ca. 3000 Mennesker. Der er noget eget smukt og stemningsfuldt over denne Kirkesal med hvidt Loft, hvide Vægge, hvidskuret Gulv, hvide Bænke, hvide Gardiner, hvide Pulpiturer og hvidt Orgel med kun lidt Forgyldning til Udsmykning og store forgyldte Lysekroner. Alter findes ikke. Præsten har under Gudstjenesten Plads ved et grønt Podium midt for den ene Langvæg. Under Nadveren, der fejres som en særskilt Gudstjeneste, synger Menigheden Salme efter Salme, stemningsfuldt sammenføjet. Nadvergæsterne forbliver paa deres Plads. Brødet er aflange Oblater, der brydes, bydes om, og hver faar da

KIRKEN

Kirken er ikke blot Hovedhjærneslenen i det lille Samfunds religiøse Liv, ogsaa i dets sociale. Den er anbragt i Byens Centrum og behersker Torvet.

sit Stykke. Naar det efter Indstiftelsesordene er uddelt til alle, falder Menigheden paa Knæ under dets Nydelse. Kalken rækkes af Præsten til dem, der sidder yderst paa Bænkene, og den gaar saaledes fra Haand til Haand imellem Brødrene paa den ene Side og Søstrene paa den anden Side. Ved Daab bringes Døbefadet ind paa Liturgi-Bordet, og her døber Præsten Børnene. — Paaskefesten, Konfirmation og Gudstjenesten Nytaarsnat fejres i Brødremenigheden med særlig Højtidelighed, Orkestermusik, Korsang og lignende. Paaskemorgen ganske tidligt, noget før Solopgang, blæses der saaledes Koraler i Garderne, mens Menigheden strømmer til Kirken, hvor der holdes en kort Gudstjeneste. Præsten forkynder: »Kristus er opstanden!« hvortil Menigheden svarer: »Ja, han er sandelig opstanden!« Efter nogle Salmer og en Del af Paaskeliturgien vandrer alle, Blæserne i Spidsen, ud paa Kirkegaarden, hvor Resten af Liturgien læses, og Salmerne bliver ved at lyde. Er det en smuk Morgenstund med prægtig Solopgang, plejer Folk at strømme til fra de nærliggende Landsbyer for at være med til denne højtidelige Morgensang.

KIRKESALEN

Herrnhuternes Kirke ejer maaske det mærkeligste Kirkerum i Norden. Med puritansk Stræng-
 lied er Tarvelighed og Enkelhed gennemført. Hverken Udsmykning, Billeder eller Farver li-
 ver op, men Rummet virker ikke des mindre som en fin Harmoni i hvidt.

For Danmark med Sønderjylland har Kristiansfelt været et religiøst Samlingssted. I ældre Tid valfartede Folk ligefrem dertil for at høre Forkyndelsen og deltage i det mangeartede Menighedsliv og for at faa Vejledning i aandelige Spørgsmaal. Gennem mange Aar har Missionsfesten i Forsommeren, naar Øst-
 kysten er saa smuk, samlet større Skarer, end Kirken kan rumme.

Danmark med Sønderjylland har i det hele taget lige siden Brødremenigheden begyndte Mission i Grønland og dansk Vest-
 indien samlet sig om Menighedens verdensomspændende Ar-
 bejde. Brødremenighedens danske Missionsblad er udgaaet fra Kristiansfelt i 75 Aar, og ca. 100 danske Mænd har lige op til Nutiden arbejdet paa Brødremenighedens Missions-
 marker i alle Verdensdele. I det sidste Kvartaarhundrede har de danske Missionsvenner særlig interesseret sig for Brødremis-
 sionen i Østcentralafrika, og der arbejdes paa at faa denne Mis-
 sionsmark gjort til fuldstændigt dansk Brødremissionsarbejde.

I et helt Aarhundrede har Brødremenigheden været saa godt som ene om hele Indre-Missionsarbejdet i Danmark med Sønderjylland, et Arbejde, der saaledes for Størstedelen er udgaaet fra Kristiansfelt. Forsamlingsvæsenet og Lægmandsvirksomheden er derved af

SPRØJTEHUSET

Det lille Sprøjtehus overfor Kirken er en lille arkitektonisk Perle. Den gamle Oljelygte, der maa hejSES ned hver Gang den skal tændes, er ikke meget moderne, men den er meget smuk.

til Brødremenighedens Skoler i Neuwied ved Rhinen, saaledes sendtes tidligere danske Børn til Kristiansfelt; særlig i Sønderjylland træffer man overalt Folk, der har gaaet i Skole her. Man har sommetider ment, at Brødremenighedens Skolevæsen skulde have gjort Danskheden Skade, men det er ikke Tilfældet, hvad man kan skønne af de danske Familier,

*) Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Det attende Hundre-aars Indre Mission. Kjøbh. 1903.

Brødremenigheden bragt ind i dansk*) Kirkeliv. Alt Brødremenighedens Indre- og Ydre-Missionsarbejde er blevet støttet af det hundredaarige Bibel- og Traktatselskab i Kristiansfelt, der blandt andet er Udgiver af Brødremenighedens aarlige Andagtsbog, Løsenbogen.

Gennem mange Aar er Brødremenighedens Kostskoler, de saakaldte Opdragelsesanstalter for Drengene og Piger, blevet besøgt af Tusinder af fremmede Børn. Ligesom mange Familier i England helt til Verdenskrigens Begyndelse sendte deres Børn

hvis Medlemmer enten er blevet opdraget i Kristiansfelt eller paa anden Maade er blevne paavirkede af Menigheden. Det gælder saaledes den Hammerichske Slægt, Biskop Balslev i Ribe og dennes Slægt, Biskop Boesen i Slesvig og de mange Præster af samme Navn, Biskop P. Chr. Kierkegaard i Aalborg og Dr. Søren Kierkegaard, Professor Fr. Hammerich, Grundtvigs Efterfølger ved Vartov Menighed, C. J. Brandt og de bekendte Præster Leth samt Familierne Kiørboe, Lütichau, Schack og Danmarks Storkøbmand C. F. Tietgen, hvis Moder er opdraget i Kristiansfelt.

Før i Tiden spillede det nationale saa godt som ingen Rolle, og senere hen har det kun været meget faa Danske, der har været saa uselvstændige Karakterer, at de er blevet tysksindede. Men

helt ud danske Folk er hyppigt med Urette blevet lagt for Had som tyske, fordi de har boet i Brødremenigheden. Man har udefra forvekslet Ledelsen, der hidtil har været tysk, med selve Brødremenigheden. At Kristiansfelt overvejende er en dansk-sindet By kan skønnes af, at ved sidste Byraadvalg afgaves 161 Stemmer paa de danske Kandidater og kun 106 paa de tyske, skønt Agitationen var drevet til det yderste. I den tyske Tid har danske Folk i Kristiansfelt maattet dele Kaar med deres ligesindede i Sønderjylland, en og anden Dansker er ogsaa her

GADEBILLEDE

Facaderne i Kristiansfelt udmærker sig ved klassisk Enhed og Renhed; høje Lindetræer omdanner Gaderne til Alléer og bryder noget Anlæggets pietistiske Stivhed.

blevet uretfærdigt behandlet f. Eks. med Forbigaaelse ved Besættelse af gode Stillinger. Men fordi man i Brødremenigheden søgte at gennemføre Tanken om, at alle er Brødre og Søstre, er man i Kristiansfelt blevet forskaanet for saadanne Uretfærdigheder, som er forekommet i Omegnen, hvor som bekendt i Köllertiden Gaardejer Finnemann i Taarning og hans voksne Søn, skønt de begge havde præjsisk Borgerret, blev udviste og i adskillige Aar maatte tage Ophold Nord for Grænsen netop i den Periode, da de efter menneskelig Beregning kunde have været mest for deres Familie og Ejendom. Kristiansfelt benyttede i de Aar sin Indflydelse hos de regerende til at faa Udvisningsordren mod en og anden Mand taget tilbage. Brødremenigheden, der er spredt blandt saa mange af Jordens Nationer, har heller ingen speciel Opgave paa det nationale Omraade. I dette som i alle andre Spørgsmaal er Bibelens Tanker afgørende for Menigheden, og de samler sig i denne Sammenhæng særligt i Ordet: »Hver Sjæl underordne sig de foresatte Øvrigheder«. Denne loyale Stilling har medført, at Byen saavel under dansk som tysk Herredømme ofte har haft Besøg af fyrstelige Personer og højere Regeringsejendomsfolk. For den nyere kommunistiske Verdensorden er Brødremenigheden ingenlunde fremmed, tværtimod har man der foruden Privateje en hel Del Foretagender, der er Menighedens Fælleseje. Det er Tilfældet med Apoteket, Bagerierne, Gæstgivergaarden, Købmandsforeningen, Slagteriet, Sæbesynderiet og en Del Leje-Ejendomme, ja, endog Gaardene Favervraagaard, skænket af Kammerherreinde v. Holstein, samt Tyrstrupgaard, tilhører Menigheden paa ganske samme Maade som Skolen, Brødrehuset, Søstrehuset og Enkehuset.

I sin Tid synes Kristiansfelt økonomisk at have overfløjet baade Kolding og Haderslev. Det er blevet anderledes i de Aar, de sort-hvide Græsepæle har haft deres Plads tæt Nord for Byen; men maaske kan den endnu faa en Fremtid under dansk Styre. En Hjælp vilde det være, hvis det blev til Alvor med en Havn ved Hejlsminde og en Bane derfra over Kristiansfelt mod Vest ind i Landet.

For det historiske har Brødremenigheden en udpræget Sans,

KIRKEGAARDEN

Kristendommens demokratiske Broder- og Søstertanke følger Herrnhuterne i Døden. Paa begge Sider af en Lindeallé ligger Gravstenene, Søstrene til højre, Brødrene til venstre, alle Stenene i Geledder som Soldater, alle ganske ens og uden Udsmykning eller Blomsterflor. Indskrifterne vender mod Solopgangen.

derom vidner Musæet, der indeholder en Mængde til Dels sjældne etnografiske Genstande, mest fra Brødremenighedens Missionsmarker, og tillige mange Sager, der har kulturhistorisk og lokalhistorisk Interesse. Ethvert Medlem af Brødremenigheden plejer ogsaa før sin Død at skrive sit Levnedsløb, der opbevares i Arkivet, som er en Fundgrube for Folk, der har haft Slægtninge i Kristiansfelt.

Tæt ved Byen ligger Brødremenighedens ejendommelige Kirkegaard, kaldet »Guds Ager«. Der er en egen Fred over den, det kommer af den gennemførte Ensartethed og Tarvelighed: rig og fattig begravnes her ganske ens. I lange lige Rækker anlægges Gravene uden Plantning, enhver beholder sin Plads, Gravene graves ikke om, men forbliver urørte fra Sekel til Sekel. Familiegravsteder kendes ikke. Brødremenigheden er een Fa-

milie. Til venstre for Midtergangen, regnet fra Indgangsporten, hviler Brødrene, ved den anden Side Søstrene. Hver Grav er smykket med en flad Sten med Indskrift, der vender mod Øst.

Fra Kirkegaarden kan man se Forsamlingshuset Frej i Tyrstrup. I det er der kæmpet mangen en haard Kamp for den danske Sag, og dets rødhvide Mure har gennem Aarene talt et tydeligt Sprog om Sønderjydernes Vilje.

Maatte det nu blive Folket paa begge Sider Kongeaaen som en Enhed forundt under Danmarks Scepter at bygge en Fremtid, der kan forøge Kærligheden til Danmarks Rige og kaste Glans over Danmarks Navn Verden over.

Kristiansfelt.

Frederik Christian Høy.

HADERSLEV

Af Redaktør *Jes Sarup*, Haderslev.

Næst efter Flensborg er Haderslev Sønderjyllands største og vigtigste By med sine rundt 14,000 Indbyggere, og af alle Byer i Nordslesvig gaar Haderslevs Historie længst tilbage i Tiden. Gamle Saxo fortæller om dens Oprindelse, at Harald Hildetand drog til Jylland og dræbte Hader, og til Minde om ham blev den lille By ved den smalle Fjord kaldt Haderslev. Den skulde saaledes stamme fra det 7. Aarhundrede. Omkring 1150 er den blevet Købstad, og 1292 fik Byen sin Byret stadfæstet paa dansk af Hertug Valdemar.

Den vestlige Del omkring *St. Severinskirken* er den ældste og nævnes allerede 1285 i Historien under Navnet »Gammel Haderslev« i Modsætning til den Bydel, som var opført mod Syd og Sydøst omkring *Fruekirken* paa Tangen mellem Fjorden og Indsøen, den saakaldte Haderslev Dam. Gammel-Haderslev ejer i »Bøndergaardene« endnu ganske kønne og karakteristiske Partier. De ældste af de smaa Huse stammer fra 1700-Tallet, men Sansen for at bevare, hvad der var kønt af Fortidsbyggekunst, har desværre været ringe.

Fruekirkens Størrelse beviser bedst, hvilken Betydning den har haft allerede i Middelalderen. Naar man ude fra nærmer sig Haderslev, ligegyldigt fra hvilken Kant, saa hæver denne gamle, statelige Kirkebygning sig dominerende over Tagene; den er stadig Midtpunktet, hvorom Byen grupperer sig.

Fruekirken er Sønderjyllands største Kirke, de ældste Dele er byggede i romansk Stil og stammer fra Valdemar Sejrs

FRUE KIRKE

Kirkebygningen rejser sig paa en snæver træbevokset Plads i Byens Hjærte. Oprindelig opført i det 13. Aarhundrede, som en treskibet Korskirke blev den i Middelalderens Slutning udvidet og forhøjet. Det højt løftede Hovedskib, Kirkens Rygrad, over Sideskibenes lavere Partier fremkalder en levende og bevæget Silhuet.

Tid, iøvrigt er Kirken opført i gotisk Stil i det 15. Aarhundrede. Skibet er 22 Meter højt, men da det kun er 49 Meter langt, forekommer det endnu højere. Kirken har et fint Orgel, som stammer fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. Men som Kirken under Verdenskrigen har maattet ofre sine Klokker, der er vandret i Støbediglen for at give Tyskerne Kanoner, saaledes har Orgelet mistet sine Orgelpiber under Krigens Metalnød.

I Middelalderen havde Byen faaet et Domherrekapitel omkring Fruekirken, ligesom den ogsaa havde et Graabrødre- og et Sortebrødrekloster, der begge laa i den nuværende Bydæl, Klosteret, hvor »Dannevirke«s gamle røde Gaard endnu ligger. Dette Kvarter er et af Byens ældste. Fra den gamle Kirkegaard paa Halvøen i Haderslev Dam har man et kønt Blik over denne karakteristiske Bydæl med Fruekirken i Baggrunden.

I den sydlige Udkant af den gamle By ligger »Hospitalet«,

GAMMEL HADERSLEV

I Byens ældste Del ligger endnu straatækte Bønderhuse bag Smaahaver. Landevejen er blevet brolagt og har faaet Fortovsliser i Midten. Forvandlingen af Land til By skrider frem.

som Hertug Hans har stiftet. Det er nu et Hjem for gamle fattige Kvinder.

Haderslev, der ejer et rigt Opland, havde allerede i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede en dygtig og fremadstræbende Haandværkerstand og en blomstrende Handel. For alle sønderjydske Byer betød Ulykkesaaret 1864 ikke blot en national Ulykke, men ogsaa en økonomisk. Efter den Tid stagnerede Erhvervslivet, enkelte Byer truedes næsten med helt at gaa til Grunde. Haderslev led særlig under, at en stor Del af Byens rige Opland, de 8 Sogne Syd for Kolding, blev afskaaret fra deres gamle Amtsby. Men efterhaanden, som Samfærdelsesmidlerne blev bedre, og Byen ved Kredsbaner fik Forbindelse selv med de fjernest liggende Landsbyer i Amtet, tog Handelen igen Fart, og de sidste Aar før Verdenskrigen har Byen haft en jævn støt Fremgang. Velstand var atter kom-

met til Huse i de smaa Haandværkerhjem, nye Foretagender startedes, og de mange store Købmandsbutikker talte et tydeligt Sprog om Haderslevs dygtige og vindskibelige Handelsstand.

Men saa bragte Krigen indgribende Forstyrrelser. Ved dens Slutning kunde man alene i en af Hovedgaderne tælle 6—7 tomme Butikker. Og for Haandværkerne stod det endnu værre til. Deres Forretninger havde tildels været lukkede under hele Krigen, mens Indehaveren var indkaldt. Og de, der kom tilbage til Hjemmet, kunde ikke faa begyndt igen, da de fleste Materialier manglede.

Haderslev By har som alle de østjydske Byer en smuk Omegn. Selv om dens Omgivelser ikke kan staa Maal med Aabenraas, er der dog ved Hoptrup og omkring Haderslev Dam henrivende Partier. Der træffer man da ogsaa flere Forlystelsessteder, hvor Haderslevs Borgerskab i flere Slægtled har søgt hen paa Helligdage. Og i det Stykke er de gamle haderslevske Familier meget konservative, hver Kreds søger sit Forlystelsessted, hvor man saa vidt muligt hver Søndag drikker sin Eftermiddagskaffe til egne medbragte Kager.

De to nærmeste Udflugtssteder er *Vesterris*, et lille kønt Badested ved Fjorden lige overfor Starup Kirke, og *Ulvsløst*, et Etablissement Nord for Byen midt inde i Skoven, paa det Sted, hvor Slesvigs sidste Ulv blev dræbt i Aaret 1811. Paa Vejen ud efter Ulvsløst kommer man forbi Byens gamle Rettersted. Bag Haverne i Villakvarteret paa Byens Nørremark staar en høj raat tilhugget Granitsten, og her fandt i Begyndelsen af forrige Aarhundrede den sidste offentlige Henrettelse Sted.

Sydvest for Haderslev ligger ved Dammen Forlystelsesstedet »*Paragraf 5*« og lige overfor dette paa den anden Side Dammen et af Haderslevs kønneste Punkter, »*Bøghoved*«, der er omtrent 40 Meter højt. Fra den skovklædte Høj har man til den ene Side Udsigt over Haderslev By, til den anden Side glider Blikket ud over et dejligt, bakket og skovklædt Landskab.

Her paa »*Bøghoved*« har Tyskerne hvert Aar paa Sedandagen afholdt deres store patriotiske Børnefester.

HADERSLEV SET FRA SYDVEST

Paa Bunden af et storladent østjysk Bakkedrag ligger Haderslev paa begge Sider af Fjorden, der til højre i Billedet kommer glidende fra Østersøen som et smalt Løb og ender i Havnen. Den passerer derefter under den overbyggede Mølleplads, og naar den kommer frem igen aabner den sig i den store Sø i Forgrunden af Billedet, Haderslev Dam. Paa den grønlædte Tange, der strækker sig ud i Vandet, ligger den gamle Kirkegaard og bag denne midt i Byen rejser sig Frue Kirke.

Haderslev har paa mange Maader været Udgangspunkt for Bevægelser i Danmarks Folkeliv, der kom til at præge Historien. Herfra begyndte Reformationen under Hertug Frederik, Kong Frederik I's Søn, som var Amtmand for Haderslev og Tørning Len. Hans Nidkærlighed for Luthers Lære gjorde Haderslev By og Amt til et Brændpunkt for Lutherdommens Udbredelse i Danmark. Hertugen oprettede i Haderslev en Præsteskole, hvor alle Præster i hans Len blev undervist i den nye Tro.

I Haderslev oprettedes i 1843 i *Orbesens* Gæstgivergaard paa Søndertorv »den slesvigske Forening«, som skulde faa saa stor Betydning for den nationale Kamp gennem de følgende Aartier.

Haderslev har været Fødested for nogle af de bedste Foregangsmænd under den nationale Vækkelse i Nordslesvig i Fyrerne, Købmand *P. Hiort Lorenzen*, Faderen til den nu afdøde Etatsraad *P. Hiort Lorenzen*, og *Peter Christian Koch*, som 1838 stiftede Sønderjyllands ældste danske Blad »Dannevirke«.

Bladet var i mange Aar Byens eneste danske Avis. 1882 startedes den anden, »Modersmaalet«, af Fabrikant *A. Sabroe*. Ved Aarhundredskiftet gik »Modersmaalet« over til et Aktieselskab, som var oprettet af en Del af Byens og Omegnens mest fremtrædende Mænd. Dette Aktieselskab købte kort efter ogsaa »Dannevirke«, saa begge disse Blade udgaar nu fra samme Forlag. Forinden maatte »Dannevirke« imidlertid opleve den sørgelige Episode, som knytter sig til Navnet Fru *Wildenrath-Krabbe*, en dansk Dame, som forsøgte at fremkalde en tyskvenlig Strømkæntring i Sønderjylland.

Forrædderiet mislykkedes dog. Den støtte, selvbevidste sønderjyske Befolkning lod sig ikke lede af den københavnske Levedame, og Abonnenterne faldt fra. Da Fru Wildenrath-Krabbe overtog Redaktionen havde Bladet flere Tusinde Abonnenter. Men da hun endelig tvunget af Forholdene maatte forlade Redaktionen, havde Bladet næppe det samme Antal Hundreder, og Ejeren, Dyrslæge Bjørnshauge, var ruineret.

Begge de danske Blade udgaar nu fra en fælles Redaktion i den gamle røde Bygning paa »Klosteret«, hvor Etatsraad Hiort

Lorenzen ogsaa har boet og udgav »Dannevirke«, indtil han udvistes af de tyske Myndigheder i Aaret 1877.

En god Støtte fik dansk Aandsliv i 50'erne ved Byens lærde Skoles Omdannelse i dansk Retning. Ved denne Skole virkede da Digteren *Edvard Lembcke*, og her digtede han sine dejlige Sange: »Vort Modersmaal er dejligt«, »Du skønne Land med Dal og Bakker fagre« og andre.

Men efter Ulykkesaaret 1864, blev Skolen helt fortysket, og alle de gamle danske Lærere afskedigedes. Og som Aarene gik, blev Byen forsynet med nye Fortyskningsanstalter. I Firserne oprettedes et tysk Seminarium, en Privat-Præparandskole, der senere omdannedes til Statsanstalt. Samtidig blev der lagt Garnison i Byen, og der byggedes en stor Kaserne i den nordlige Udkant, en vældig massiv Bygning, der dominerer Byen ved sin kompakte røde Murstensmasse.

Ved sidste Aarhundredskifte, i den saakaldte Køllerperiode, havde Haderslev særlig fortyskningsivrige Landraader, og som et nyt Arnested for tysk Kultur fik man oprettet en Husholdningsskole og en Landbrugsskole. Som yderligere Led i Fortyskningsplanen kan ogsaa nævnes Tvangsefterskolerne, som Byen Haderslev har haft til Fælles med alle de øvrige sønderjyske Købstæder.

Hvorvidt alle disse Arnesteder til Fortyskning af Befolkningen i det lange Løb vilde have naaet et nogenlunde tilfredsstillende Maal, turde være i høj Grad tvivlsomt. Det kan i alt Fald med Tilfredshed fastslaaes, at Frugterne ikke har svaret til den tyske Udsæd. Soldatertrøjen har sjældent virket for-tyskende, og af de unge Mænd fra Egnen, som har besøgt Præparandskolen og Seminarierne, har enkelte klaret Skær-silden uden at have taget altfor stor Skade. Den største Part af disse Elever var iøvrigt Syd fra.

Men har Haderslev maattet give Husly til adskillige Fortyskningsanstalter under Prøjservældet, saa har den gamle danske By ogsaa til Gengæld været med til at rejse de Mure, der skulde hegne vor Danskhed.

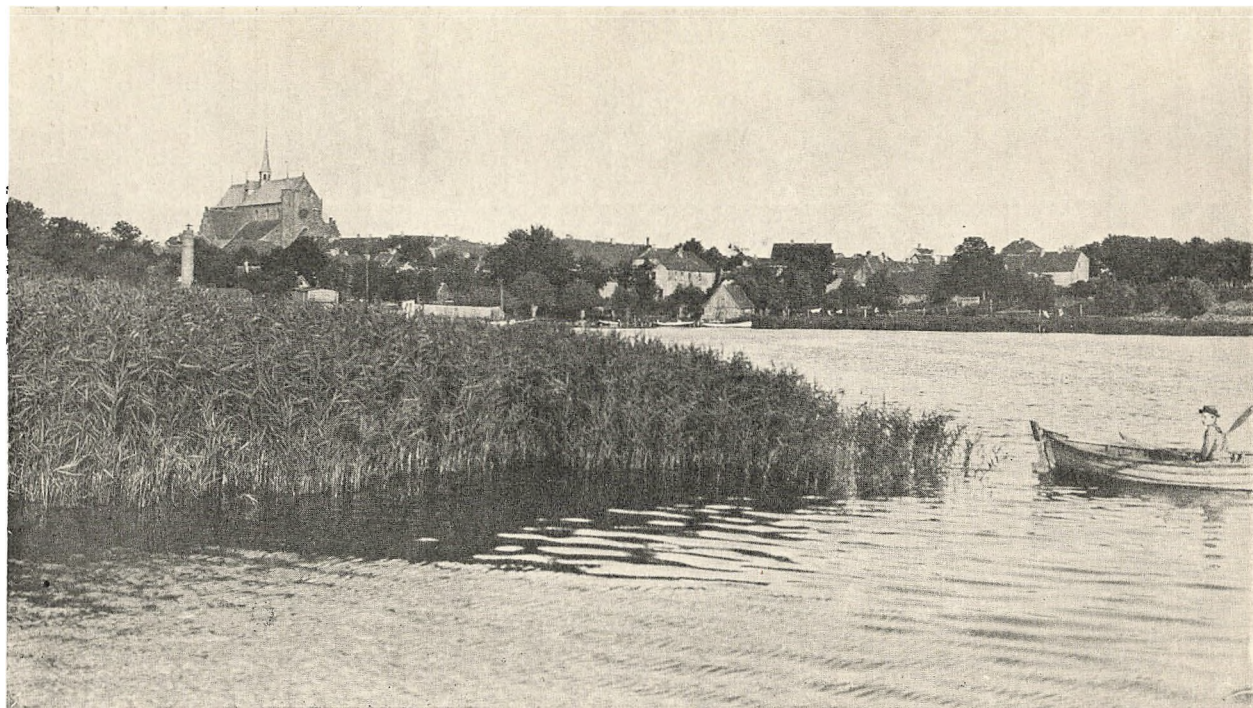
Her startedes i Aarhundredets Begyndelse *den nordslesvigske Kreditforening* som Værn mod Tyskernes Angreb paa vor

Jord. Foreningen maatte optage Kampen under trange Kaar mod de tyske Millioner, som Syd fra rullede ind over Landet. Naar alligevel saa faa slugtes af Guldbølgen, saa tilkommer Æren herfor vor stoute, selvbevidste Bondestand og dens Førere.

Et andet Minde fra Køllerperioden er *Højskolehjemmet*. Det lykkedes de tyske Myndigheder ved Løfter og Trusler at bevæge Byens tyske Værter til at nægte Befolkningen Lokale til dens Møder. Da Friluftsmøder ikke var tilladt, maatte de danske Borgere selv skaffe sig Tag over Hovedet, og med store Ofre byggedes først et Forsamlingshus, som senere udvidedes og nu danner et helt Kompleks med Festsale, Restaurant, Gæsteværelser og Bibliotek. Hele Ejendommen ligger midt i en stor og køn Have, som gaar ned til Dammen.

Men ogsaa denne Ejendom har sin Historie fra Prøjservældet. Da Planen om at bygge et eget Forsamlingshus fremkom, købtes dette Grundstykke, hvor Højskolehjemmet nu ligger. Der laa da et lille Hus ud til Gaden, som blev nedrevet. Projektet gik ud paa at bygge ud til Gaden, men dette blev umuliggjort af Myndighederne, der forlangte, at der skulde bygges i Flugt med Nabohusene; for at dette kunde ske, maatte der købes endnu en Strimmel Jord af Byen, og den vilde man ikke sælge til det danske Selskab. Men saa flyttede man resolut hele Ejendommen ned i Haven. Og da Byen saaledes ikke formaade at lukke af for den ene Side, prøvede man med mere Held fra den anden. Som før nævnt gaar Haven ned til Haderslev Dam. Nu kom man i Tanker om, at Dammen er fiskal, og hvad der muligt kunde være opskyllet af Jord langs Grundstykket, ejedes saaledes af Staten. Der foretoges en Opmaaling, og det konstateredes, at en Strimmel Jord faldt ind under dette Begreb. Højskolehjemmets Ejere var derved aflukkede fra Dammen. Det indvundne Stykke Jord blev af Byen udlejet til en tysk Skorstensfejer, som benyttede det som Baadepads. For yderligere at afskære Udsigten udover Dammen lod man Rørene gro foran Haven.

Alt imens levede de danske Foreninger inden for Højskolehjemmet deres Liv støt og stille. Naar der en Sommeraften for-

HADERSLEV DAM

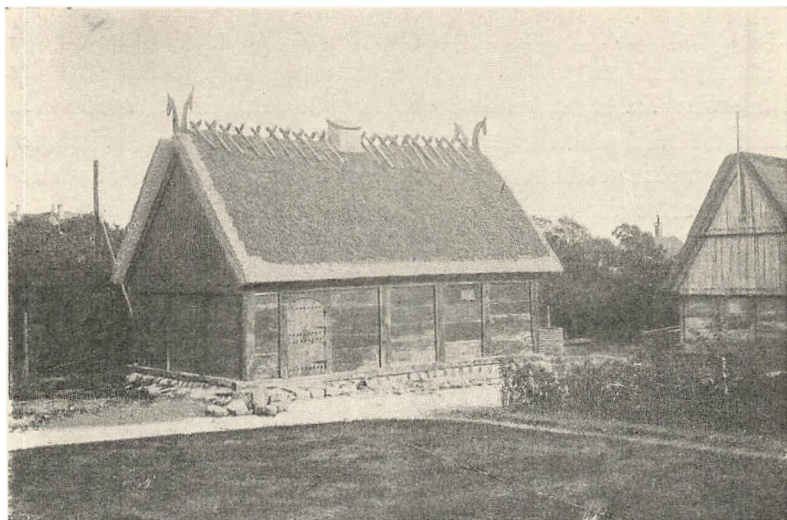
Dammen er Haderslevs Gadekær og Lystbaadehavn. Her tumler sig om Sommeren Ungdommen, og i de lyse Nætter glider Baadene, smykket med Lampions, fra Have til Have. Mod Øst Udsigt over Byen med Frue Kirke, mod Vest standes Blikket af skovklædte Banker.

anstaltetes Koncert, var Haven fuld af lyttende Mennesker, der trods alle Intriger kunde nyde den skønne Udsigt ud over Dammen, som en saadan Aften kunde være fuld af Baade med kulørte Lamper, der spejlede sig i Vandfladen.

Som Tyskerne havde lagt alle mulige Hindringer i Vejen for Højskolehjemmet, saaledes havde de i Forvejen prøvet alle Veje for at hindre Brugen af den lille Frimenighedskirke, *Kristuskirken*, som en lille grundtvigsk Frimenighed har rejst i Ringgade.

Da den strænge Køllerpolitik begyndte at praktiseres, og da selv Landets Præster ikke gjorde Indsigelse imod en saadan Behandling af Befolkningen, ja tildels endog tog Haand i Hanke med, da var der ogsaa i Haderslev en lille Kreds, som ikke kunde finde Opbyggelse hos Statspræsterne. De samledes til at begynde med i private Hjem, og da Kredsen var vokset noget, gik man i Gang med at bygge en egen Kirke. Det var i 1897. Den Dag, Kirken skulde indvies, var den fyldt til sidste Plads. Men det blev ikke til Indvielse den Dag. Et Par Politibetjente mødte frem med Sabel og Pikkelhue; den ene blev staaende ved Døren, den anden marcherede op foran Alteret og opfordrede Forsamlingen til øjeblikkelig at forlade Kirken, og denne blev lukket og forsejlet af Politiet.

Man havde fundet en gammel Bestemmelse frem, hvorefter Forsamlingshuse og lignende Bygninger skulde ligge i en bestemt Afstand fra offentlige Veje, og denne Lov var ikke overholdt. Ved Siden af Kirken ligger det præsiske Skolelærerseminarium med en meget stor Have ned til Gaden. Gennem denne Have fører en sædvanlig Havegang eller en Fodsti op til Seminariet, og denne Fodsti skulde nu agere offentlig Vej. De tyske Domstole gik dog ikke med til denne Fortolkning, men Sagen maatte føres gennem alle Instanser, inden Magistraten kunde bringes til at ophæve Forbudet. Først efter 3 Aars Forløb naaede Sagen frem for Rigsretten i Leipzig, Rigets øverste Domstol, som kendte for Ret, at Havestien ikke var at anse for en offentlig Vej, og Kirken kunde saa endelig blive indviet i 1900. I alle de Aar havde Præsten samlet den lille Menighed i sine Stuer, og nye Medlemmer havde sluttet sig til.

FRA MUSÆET

Til Friluftsafdelingen har man fra Omegnen flyttet gamle Bondehuse fra forskellige Aarhundreder. Nr. 1 i Rækken er Rekonstruktion af en landlig Bolig fra Middelalderen, opført af Træ og tækket med Lyng. Den har hverken Vinduer eller Skorsten, men et Lyshul i Tagryggen, hvorigennem Røgen fra Arnen i Stuens Midte ogsaa trængte ud. Bænken langs Væggene tjente om Dagen som Siddeplads, om Natten som Seng for alle Husbeboere. Saaledes levede Sønderjyderne for 400 Aar siden.

Ja saaledes har Haderslev takket være det gode Sammenhold, som altid har bundet Byens Borgere og Landboere til hinanden, set mangen en god Sag fremmes til Værn for dansk Nationalitet. Dette Samarbejde mellem By og Land skyldes sikkert den Ejendommelighed, som man ikke træffer i nogen anden sønderjysk Købstad, ialt Fald ikke i en tilsvarende Grad, at om Mandagen, Ugens Torvedag, da skal alle Landboere, som har noget at betyde i det offentlige Liv, ind til Byen, og saa drøftes sammen med Borgerne de vigtige Foreteelser. Paa den Maade er Venskabsbaand blevet knyttede, der fik Indflydelse paa mange vigtige Beslutninger. Saaledes har det været, siden det nationale Liv begyndte at røre paa sig i Trediveerne i forrige Aarhundrede. Mandag efter Mandag samles Bønder og Borgere i de sene Eftermiddagstimer i »Harmonien«s gamle røde Gaard til Skæmt og Alvor.

Som et Resultat af dette Samarbejde mellem By og Land

kan ogsaa nævnes det Kredsmuseum, som er bygget under Verdenskrigens første Aar. Afdøde gamle Dyrlæge *Schmidt* fra Haderslev har lagt den første Grund til det. Han værnede med kærlig Haand om Byens og Amtets Oltidsminder, og sin egen store Samling skænkede han før sin Død til Kredsen, der imidlertid maatte gemme den hen i Kasser paa nogle Loftskamre, da man ingen Plads havde, hvor Samlingerne kunde opstilles, saa de blev tilgængelige for et interesseret Publikum. Først under Krigen i Aaret 1914, bevilgede Kredsdagen Midlerne til Opførelsen af et Kredsmuseum. Uden om den store nye Hovedbygning er der genrejst flere Bøndergaarde fra Omegnen. Disse gamle Bygninger, hvoraf den ældste er 400 Aar, giver et malende Billede af vore Forfædres Byggemaade og Levesæt.

Haderslev.

Jes Sarup.

AABENRAA

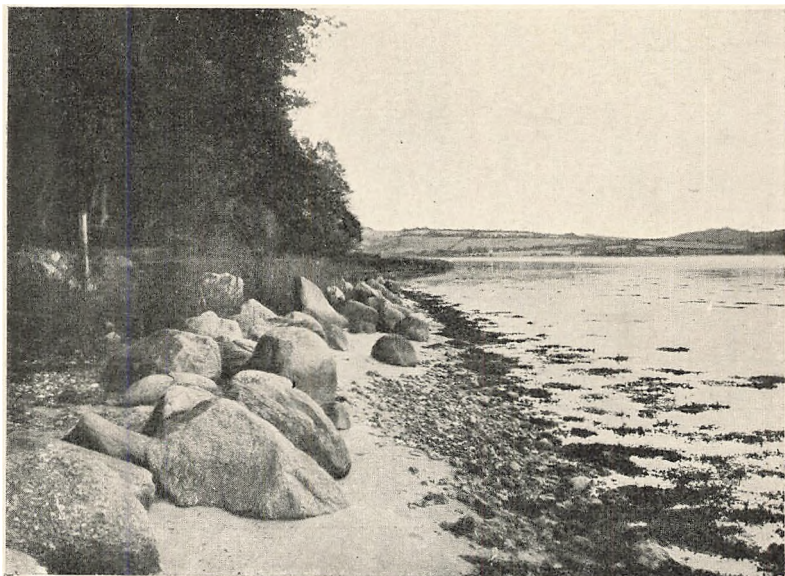
Af Ingeborg Thomsen, født Hanssen-Nørremølle, Aabenraa.

Ingen af de nordslesvigske Byer kan i Skønhed maale sig med Aabenraa. Til alle Sider omgivet af dybe Bøgeskove, af bratte Højder, omringet af Aaer, Bække og Søer, ligger Byen ved en bred og blaa Fjord.

Mens Landskabet saaledes er rigt og afvekslende, har selve Byen ogsaa sine Ejendommeligheder. Det gamle smukke Aabenraa maa man ganske vist ikke søge i Hovedgaderne, hvor de morsomme Bygninger har maattet vige for almindelige Forretningshuse. Men i Slots-gaden titter stilfulde Gavlhuse med Bislag frem i Række, og ved Vægterpladsen staar »den blinde Æsel«, halvdækket af blomstrende Hyld. Her er Gaderne krumme, Husene har udskaarne Døre med massivt Messingbeslag, og de smaarudede Vinduer vidner om gammeldags Hygge. Over Dørene staar der *Soli deo gloria*, mens Tavlerne fortæller, hvem der lod Huset bygge.

Som et Minde fra svundne Tider staar Brøndlund Slot. Med sine hvide Mure knejser det mellem Træerne, og dets Historie gaar helt tilbage til 1411, da det blev rejst af Dronning Margrethe.

Aabenraa var dengang en lille By, langt fra Alfarvej. Hovedlandevejene førte ikke igennem den, den store Hærvej gik længere mod Vest over Urnehoved, og den østlige Forbindelse med Sønderjyllands Kyst gik ogsaa udenom Byen. Beboerne kunde ikke dyrke Korn og drive Kornhandel som i Nabobyerne, de havde derimod Humlehaver, der dengang var ukendte andre

AABENRAA FJORD

Fjorden frembyder Billedet af et næsten „oljetryks-yndigt“ dansk Landskab, hvor grønne Lunde og gule Brinker spejler sig i det stille Vand.

Steder. Det aabenraaske Øl havde tidligt et godt Ry og stod ikke tilbage for det fremmede. Ellers handledes og fiskedes der, — Byen fører tre Makrel i sit Vaaben —, men nogen særlig Rolle kom Aabenraa ikke til at spille.

I 1610, kort før Pinse, udbrød der en voldsom Brand, der ødelagde næsten hele Byen. Et Par Mænd var paa Skibbroen ifærd med at koge Tjære til Brug ved deres Skibstømrerarbejde. Da der blæste en stærk Østenvind, blev de advaret af nogle Forbipasserende, men de mente: »Vi har haft Ild her før idag og ved nok, hvad vi skal gøre, og hvorledes vi skal omgaas dermed. Har I ikke andet at bestille, saa gaa hjem og pust paa eders Kaal«. Næppe var det sagt, før Ilden fængede, Vinden bar fra Søen, og snart var Byen med sine straatækte Huse et Flammehav. Der reddedes intet, og flere Kvinder og Børn omkom i Ilden, skønt det var midt paa Formiddagen. Beboerne havde mistet alt, og kunde ikke faa Tag over Hovedet. Ialt var 156 Huse bleven ødelagt. Magistraten henvendte sig

AABENRAA HAVN

Havnen har i Opgangstider været Centret for Byens Liv og gjort Aabenraa til en Sømandsby. Fra Værfterne løb de stolte Sejlskibe af Stabelen og gik, bemandede med Søfolk fra de smaa Huse, paa Langfart Jorden rundt.

i sin Nød til Hertug Johan Adolf paa Gottorp, der ejede Byen, og nu blev der udsendt Borgere, som indsamlede milde Gaver til de nødlidende Beboere over hele Danmark. Endnu findes i Byens Arkiv Listen over Bidragyderne i Skaane. Hertugen overlod de Brandlidte billigt Træ til Bygninger, og de blev fritagne for Skat og Skyld. De indsamlede Summer, efter Datidens Forhold betydelige Beløb, blev fordelt, dog saaledes, at ingen fik over 20 Mark, det var dengang mange Penge.

Senere udstedtes en Anordning, hvorefter Husene skulde bygges længere fra hinanden og have Tegltag. Men man tog det ikke saa nøje med Bestemmelserne, og det blev heller ikke den sidste store Brand.

Byens Skibs-Byggeri og -Rederi vakte tidlig Opmærksomhed. Wallenstein traf Forberedelser til at bygge en Krigsflaade af Omegnens store Egeskove, og paa alle Verdenshave blev Aabenraa et kendt Navn. Skibsværfterne kunde fuldføre et, to eller tre

AABENRAA SET FRA VEST

Omrammet af smukke Skove ligger Byen ved den inderste Del af den aabne Aabenraa Fjord. Til højre det gamle Havnebassin. I Billedets Midte hæver Kirken sit nye Taarn paa Kirkepladsen, omgivet af Kloster, Stiftelse, Provstebolig og Præstegaard.

Skibe aarlig. Det var store Træskibe, der gik i Verdensfart. Ved Siden deraf byggedes der paa et af Værfterne smaa Toldkrydsere og Fiskefartøjer for engelsk Regning. Skibene ejedes af Aabenraas Borgere, og førtes af dygtige Søfolk fra Byen og Omegnen, særlig fra Løjt Land. Det var i aarevis almindeligt, at alle raske Drengene ved Konfirmationen bestemte sig for at gaa til Søs, skønt det var en haard Skole. Nu gaar de fleste af Byens Søfolk i indenlandsk Fart, men før gik de uden Undtagelse paa Langfart, særlig til China, Ostindien, om Kap det gode Haab; under en Nord-øst Monsum kunde der til Tider ligge en 40—50 Aabenraaskibe i en og samme Havn.

Kaptejnerne havde Kone og Børn ombord, og naar Søfolkene mødtes i Havnene, besøgte de hinandens Skibe. Det tog adskillig Tid at losse og lade, og mens det stod paa, blev der givet Fester ombord. Dagene forløb i Sus og Dus, indtil de omsider maatte sejle hver sin Vej. Børnene levede i Frihed, deres Moder læste en Gang imellem lidt med dem, indtil de blev sendt hjem for at gaa i Skole. Der var saa adskilligt at indhente, sommetider blev to—tre Søskende døbt paa en Gang.

Livet i Aabenraa prægedes i høj Grad af Skibsbyggeriet. Naar et Skib var færdigt til at løbe af Stabelen, blev der Folkefest, Drengene entrede ombord, og lige saa rask som de blev jaget ned, klatrede de igen op. Hver Stabel afløbning paafulgtes af et Skipsbal, hvor det særlig gjaldt om at komme til at danse med Konstruktørerne — saaledes kaldtes de unge Mænd fra Kongeriget, der lærte Skibsbyggeriet. Ved et saadant Bal glemte man den sædvanlige Standsforskel, Skibsbygmestre og Tømmerfolk, alle dansede iblandt hinanden. Naar Byen kunde vente fornemt Besøg, eller naar endog Kongen kom, saa stod de djærve Skibstømrere i Geled for at gøre Honnør med den blanke Økse paa Nakken, mens de sang »Danmarks dejligst Vang og Vænge«. Ved den kendte Skibsbygmester Jørgen Bruhns Begravelse bar de derimod Flor om Øksen. En tysk Officer, der kom til Aabenraa i 1864, skildrer i sine Erindringer Byen som en lille ubetydelig By, hvor man hver Morgen blev vækket af Træskoklapren, naar Tømmerfolkene gik paa Arbejde.

Det er ikke et Tilfælde, at Admiral Richelieu's Vugge har

staaet ved Aabenraa Fjord, og at Etatsraad Andersen har gjort sine første Sømandstogter med Aabenraa-Skibe. Fra Aabenraa er disse fremragende Mænds Opmærksomhed bleven henledt paa Østasien, og adskilligt af det storstilede Arbejde, som de har udført, har sine dybeste Rødder i de gamle djærve Aabenraa-kaptejners dygtige Sømandsskab.

I 1864 var der i Aabenraa 5 Skibsværfter. Paa Broen rungede Hammerslagene, saa der var en øredøvende Larm. Men i de første Aar under Prøjserherredømmet blev det mere stille ved Havnen. Den politiske Krise faldt sammen med Overgangen fra Træskibe til Jernskibe, fra Sejl til Damp, og svækket af Udvandring kunde Byen nu ikke hævde sin gamle ansete Position: den kapitalstærke og driftige Naboby Flensborg rev Skibsbyggeriet til sig og grundlagde det første Jernskibsværft.

Aabenraa kom ved Slesvigs Deling tidlig under gottorpsk Herredømme, og dette blev ikke uden Indflydelse paa Borgerkabets nationale Udvikling. Mens de dygtigste Mænd færdedes paa Langfart i fremmede Lande, vandt tyskfødte Embedsmænd og Advokater Indflydelse og gav Tonen an hjemme, hvor de kom til at danne en fast Støtte for Slesvigholsteinismen, da den brød frem.

For dette Aabenraa blev *Frederik Fischer* den nationale Vækker. Da han af Naturen var stedmoderlig behandlet, kunde han ikke følge Slægtens Traditioner og blive Sømand. Inden han første Gang fyldte Aar, blev han angrebet af Børnelammelse, der havde til Følge, at Benene visnede. Drengen lærte aldrig at gaa, men maatte vrikke sig frem ved en Skammel. Ved Konfirmationen satte man ham i Lære hos en Urmager. Det blev hos Wied i Store Pottergade, hvor der altid efter Fyraften samledes en Kreds af interesserede Borgere, hvis mangedannede Samtaler sikkert har bidraget til hans Udvikling. I en ganske ung Alder giftede han sig og fik mange Børn, der senere maatte døje baade Nød og Sult, fordi han ikke vilde gaa paa Akkord med Uretten. En ejendommelig Mand var denne Frederik Fischer. I sin Fritid syslede han med Astronomi og Styrmandskunst. Paa Taget af sit Hus indrettede han et Observatorium og byggede selv et Teleskop. Han studerede Historie, granskede

AABENRAA FRA LANDSIDEN

Fra Højderne bagved Byen har man en smuk Udsigt over Fjorden. Til venstre ses Frimenighedskirken, bygget efter Kaptejn *Fischers* Initiativ af en indfødt Aabenraaer, Arkitekt *Niels Jacobsen*, Odense, og forsynet med Altertavle af en anden Aabenraaer, *Thomas Jensen*, New York. En harmonisk og rolig dansk Tone mellem grelt larmende tyske Nybygninger.

Biblen og fulgte med i, hvad der var oppe i Tiden. Det var ikke Paavirkning udefra, der fremkaldte det nationale Gennembrud hos ham. Hans Danskhed bundede i egne lagttagelser og egen Overbevisning. Fischers fattige Hus blev Byens aandelige Centrum, hvor danske Borgere samledes, her kom bl. a. den 14-aarige Junggreen for at lytte til danske Mænds Tale, og fra Fischers fattige Stue spredtes de første danske Bøger ud over Byen, paa en Tid, da en dansk Bog var en Sjældenhed i Aabenraa.

Men skulde han rigtig have sine Medborgere i Tale, maatte det være gennem en dansk Avis. Det skrevne Ord var ikke Fischers Styrke, han kunde næppe skrive fejlfrit dansk, desuagtet havde han i 1838 Mod til at begynde paa Udgivelsen af Bladet »Freja«. Det blev hans Livs Kamp at holde dette Blad oppe, det lagde ham for Had, og det slugte hans og Familiens materielle Lykke. Han blev forgældet, og denne Gæld søgte hans Modstandere stadig at benytte imod ham og Bladet, men Sult og Nød kunde ikke kue ham; naar han slet ingen Udvej vidste, søgte han op paa Taget af sit Hus, der genvandt han sin indre Fatning, trofast følgende Stjernernes Gang.

Paa hans Grav satte Byens danske Borgere en Sten, hvorpaa man læser:

I mørke Dage som i Dæmringstiden
Stod Haabet lyst og kraftigt ved hans Side;
Gid saa det staa hos os, som endnu stride,
Og hjælpe os til Kampens Maal at naa.

Efter Fr. Fischer blev *J. P. Junggreen* Byens første Mand. I Aarene efter vor sidste Krig skrev han her de udmærkede Artikler, der gjorde ham til Haabets Vækker i Nordslesvig. Sener repræsenterede han paa den smukkeste og værdigste Maade de danske Sønderjyder i den tyske Rigsdag. Da han i 1886 døde, blev der lagt en Krans paa hans Baare, som bar den rammende Indskrift: »Han slog dem med deres Historie«.

I Halvfjerdserne blev det af Fr. Fischer grundlagte Blad »Freja« købt af Hjort-Lorenzen, der derefter udgav det som et Aftryk af »Dannevirke« i Haderslev. Følgen deraf var, at

AABENRAA OMEGN

Udsigten fra *H. P. Hanssens* Sommervilla „Højtoft“ viser et mildt og idyllisk Landskab, der i bløde Linjer falder ned mod Fjorden, i hvis inderste Vig Aabenraa ligger som en rød-hvid Streg.

et Par tyske Smaablade, som var bleven grundlagt i Aabenraa af et Par driftige indvandrede Bogtrykkere, vandt mere Indflydelse. Dette gav Anledning til, at »Hejmdal« efter Tilskyndelse af *J. P. Junggreen* blev grundlagt i 1879. I 1893 blev Bladet købt af *H. P. Hanssen*, der siden den Tid har udgivet det.

I de første Aar efter Sønderjyllands Indlemmelse i Prøjsen, forholdt den nordslesvigske Befolkning sig temmelig passiv over for de forskellige Fortrykningsbestræbelser, men efter at Paragraf 5 i 1878 var erklæret for ophævet, toges der fat paa Arbejdet for at bevare vor nationale Ejendommelighed. Et Led i disse Bestræbelser blev Oprettelsen af »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«, den nuværende »Sprogforening«. Det blev dens Opgave, gennem Udlaansbogsamlinger og ved Boggaver at udbrede dansk Læsning i Sønderjylland. I Aarene 1880—89 havde Foreningen sit Boglager i Flensborg, men da *M. Andresen* blev Foreningens Sekretær, flyttede man det til

FOLKEHJEM

Det tidligere Forlystelsessted „Schweizer-Halle“ ombyggedes i 1911 af Arkitekt *Magdahl-Nielsen* til Forsamlingshuset „Folkehjem“, der med sin Foredragssal og sine Bogsamlinger har været Danskhedens Borg i Sønderjylland.

Aabenraa. Køllerregimentet gjorde imidlertid vore Foreninger husvilde. Dette gav Stødet til Oprettelsen af Forsamlingshuse, for Aabenraas Vedkommende til Købet af Schweizer-Halle, der fik Navnet: *Folkehjem*. Bygningerne viste sig snart at være for smaa og ringe, hvorfor man overdrog til Arkitekt *Magdahl-Nielsen* at opføre det nye Folkehjem.

Ved Verdenskrigens Udbrud havde Sprogforeningen 6354 Medlemmer, fordelt paa over 100 Sogne. I Aarenes Løb er der oprettet saa mange Bogsamlinger, at Antallet af dem efterhaanden er steget til 172. Bøgerne udlaanes gratis til enhver. Af Boggaver er der ialt uddelt ca. 300,000, foruden 76,000 Landkort, Sprogkort og danske Billeder. Alt dette udgaar fra Folkehjem. Og det er endda kun en Side af den Betydning, Folkehjem har haft for det danske Nordslesvig. Her afholdes de social-politiske Kursus, de store nationale Foreninger holder deres Bestyrelsesmøder, paa Grund af dets centrale Beliggenhed er det bleven et Samlingssted for hele Landet; i bevægede Tider er der næppe gaaet en Dag, uden at der har været Møde paa Folkehjem. For selve Byen er det Forsamlingshuset, hvor alle danske Borgere samles. Det var fra Folkehjems-Altanen, Rigsdagsmand H. P. Hanssen den 17de November forkyndte: Nu kommer vi tilbage til Danmark!

Aabenraa ligner ikke sin Naboby Haderslev eller Flensborg, og Aabenraaerne har altid været et eget Folkefærd. Det nytter ikke, man vil kalde sig Aabenraaer, hvis ikke mindst ens Bedsteforældre er født paa Stedet. Haderslev'erne har Ord for at være stive, Aabenraaerne er gemytlige; de er vittige og slagfærdige, fremmede er ikke længe om at faa et Øgenavn, og det er altid rammende. I Aabenraa er man vis paa at more sig, og i andre Byer ser man med Misundelse paa de aabenraaske Basarer, Dilettantkomedier og Maskerader.

Byen er rig paa Originaler, fra Skraa-Sofi, Tussel-Mari og hvad de alle hedder, lige ned til Fiskemadammen, der med sine korte Skørter og den umaadelige Straahat farer frem med en aflagt Barnevogn; før Verdenskrigen var hun af Figur som en Kaffevarmer, vi morede os som Børn altid over hende, naar hun stod paa Hjørnet af Persillegade for at se paa Begravelse,

FARVERSMØLLE

I Aabenraas skovrige Omegn danner den gamle Mølle et yndet Maal for Borgerskabets Spadsere-ture.

ved hvilken Lejlighed hun fortærede mindst ét Pund hugget Sukker. Nu er hun bleven omtrent en Streg, ogsaa et Offer for Krigen. Og de smukke Begravelser, hvor er de henne! Før kunde man faa ringet med alle tre Klokker, hvis man var velhavende, noget billigere var det med to, hvem der ikke kunde spendere det, maatte nøjes med én. Nu er vi alle bleven lige, og har kun én Klokke, og den er ussel.

Det gamle Aabenraa, som det var og er, vil nu hurtigt forsvinde. Der var hidtil ingen Fart over Byen, ingen store Foretagender; stille og roligt gik Livet, det tyvende Aarhundredes Tempo var ikke naaet til Aabenraa. Under Krigen kunde man have troet sig hensat til Torneroses Slot, men nu er Byen vaagnet, den er lutter Energi, alt for længe har den opsparet sin Kraft. Vi kender knap vort gamle Aabenraa igen. Der sælges og købes nu i én Uge ligesaa mange Huse som før i et helt Aar, nye Fabrikker anlægges, nye store Planer spirer. En ubehagelig Tilvækst har Byen efter Vaabenstilstanden faaet fra Ham-

borg og nord-prøjssiske Byer. Mange Tyskere er flyttet hertil og har anbragt deres Mark i Hus og Grund, købende alt, hvad der overhovedet kan købes. De tager Timer i Dansk, overgaar hinanden i Loyalitetserklæringer og assimilerer sig ogsaa i den Henseende, at de lader sig døbe.

Byen har faaet Medgang og er i stærk Vækst; Indbyggerantallet har nu naaet de 8000, ja, er maaske højere. Der er oprettet nye Foreninger, og Folk strømmer til. »Unge Danske« har maattet danne en yngre Underafdeling, der benævnes »danske Unger«. Folkehjem er blevet saa lille, at kun de heldige kan faa en Siddeplads ved Møderne. Vi har meget tilgode baade af Tale og Sang, og det skal alt indhentes. En Kommunalforening er oprettet, og i Aanden ser Aabenraaerne alle Skibsforbindelser og Jernbaner skære deres By. Nu er det let at prøve Kræfter, thi nu vil alle være med. Ved det første Byraadsvalg efter Revolutionen, og det første, vi Danske deltog i, var det danske Stemmeantal større end nogensinde, og vi sidder med Flertallet i Byraadet. Tyskernes Flagstænger er blevet saa møre, at de maa saves om, ellers kunde de let foraarsage Ulykker. Og mangt et Flag, der før forkyndte, at »vi igen havde sieget«, har nu faaet en anden Anvendelse. En praktisk Kone fornyede Mandens Skjorteærmer med det hvide, det sorte blev til en Bluse, men den var slet ikke stærk, Flaget havde vist dog hængt for meget ude, især om Natten.

Vi Danske er glade, naar Genforeningen med Danmark, der for os er Lægedom for de tunge Krigsaar, ikke bliver til Sorg og føles som en Ulykke af vore tyske Medborgere. Vi haaber blot for vor By, at den samme Foretagsomhed og Driftighed, der prægede Aabenraa før 1864, efter Genforeningen med Danmark igen maa vende tilbage.

Aabenraa.

Ingeborg Thomsen.

SØNDERBORG

Af Dr. A. V. Karberg, Sønderborg.

Byen Sønderborg bærer Navn efter det gamle Slot ved Alsunds Udmunding i Østersøen, og dens Historie i ældre Tider er nøje knyttet til Slottets. Hvornaar dette er opført første Gang, vides ikke med Bestemthed, vel nærmest i sidste Halvdelen af det 12. Aarhundrede som Værn mod de vendiske Sørøvere da det ældre Alsslot (det senere Nordborg) ikke havde kunnet magte denne Opgave. Saaledes var Als i Foraaret 1168 blevet overfaldet af Venderne, og hele Øen lagt fuldstændig øde.

Slottet er naturligvis ikke opført paa én Gang i hele sit Omfang, hvad ogsaa fremgaar af de forskellige gamle Afbildninger og Stik, hvoraf Museet i Sønderborg ejer en rig Samling.

Bygget paa Pæle paa en Holm mellem Als og Fastlandet lod Sønderborg Slot sig aispærre fra Land, og en Ringmur med Taarne gjorde det næsten uindtageligt overfor Middelalderens Krigsvaaben. Mange Krigsstorme har det modstaaet, flere Gange hærgedes det af Ildsvaade, men de massive, alentykke Mure har trodset Aarhundrederne, og selv om Tinder og Taarne er faldet, og Ringmur og Voldgrave har maattet vige for nye Tidens Krav, endnu den Dag i Dag afgiver Slottets mægtige Firkant Vidnesbyrd om dets Betydning i gamle Dage.

Hvad der især har gjort Slottet berømt i Historien, er Christian II's Fængselsophold. Mod Tro og Love holdtes den ulykkelige Konge her fangen i 17 lange Aar (fra 1532—1549) af sin Farbroder Kong Frederik I, indtil han efter dennes Død overførtes til Kalundborg. Mange rørende Sagn har der dannet

INDSEJLINGEN TIL SØNDERBORG

Naar man kommer sejlene ind til Sønderborg, har man paa venstre Haand den tangfyldte Strandbred, hvorfra Dybbøls græsklædte Banke hæver sig; til højre ligger Byen, hvis Forpost mod Havet er Sønderborg Slot, opført ca. 1150 som Værn mod vendiske Søøvere, senere kendt som Fængsel for Christian II.

sig om Christian II's Person og Lidelser. I nyere Tid hælder man dog til den Opfattelse, at hans Fængsel, omend det har tynget haardt paa den herskevante Konges Sind, næppe har været saa strængt som før skildret. Det er næppe Taarnet i Slottets sydøstlige Hjørne, hvoraf endnu ses Spor nede i Slotsmuren, der har tjent Kongen til Fængsel eller Opholdsrum, men snarere det saakaldte »blaa Taarn« i Ringmurens Runddel mod Sydøst; Taarnet nedreves 1755 paa Foranledning af Kong Frederik V, og alt, hvad der kunde minde om den kongelige Fange, bortførtes; endnu kan dog nogle Ruiner af Grundmuren henlede Tankerne paa dette Afsnit i Sønderborg Slots Historie.

Ogsaa venlige Minder knytter sig til Slottet. Vel synes det efter moderne Begreber ikke særlig egnet til Hofhold og Festbrug, men Valdemar Atterdag fejrede dog her i 1340 sit Bryl-

lup med Helvig, og senere holdt Christian III's Enke Dorothea Hof fra 1559 til 1571 til Gavn og Trivsel for Byen Sønderborg, der efterhaanden havde rejst sig i Læ af Slottet.

Efter Dronning Dorotheas Død regerede paa Sønderborg Slot Sønnen Johan, hvem Sønderborg (samt Nordborg og Ærø) ved Hertugdømmernes Deling i 1564 var tilfaldet. Han kendes bedst under Navnet Hertug Hans den Yngre og var en haard Herre, ikke alene for Herremændene i sit lille Hertugdømme, men hans kostbare Hofholdning lastede ogsaa svært paa Borgerne i Byen Sønderborg. Dertil kom, at Pesten i 1582 rasede i Byen og bortrev mange Indbyggere. Ved »villig« Hjælp af sine »godhjertede« Undersaatter lod han i Aarene 1594-1600 bygge en større massiv Kirke, *Mariekirken*, endnu Byens eneste Kirkebygning. Den var oprindelig taarneløs, og der er meget delte Meninger om, hvorvidt den har vundet ved det stilløse Klokketaarn, der paasattes den i 1883. Alteret i Kirken stammer fra 1618 fra en Billedhugger Niels Tagesens Haand.

Hertug Hans, der i to Ægteskaber havde 23 Børn, blev Stamfader til de forskellige Sønderborgske Linier af det Oldenborgske Kongehus, men disse Linier uddøde i det 18. Aarhundrede paa nær den yngre Lyksborgske, hvis Ætling i 1853 udpegedes til Tronfølger i Danmark (den senere Kong Christian IX), og den Augustenborgske, hvis Krav paa Hertugdømmerne Slesvig og Holsten gav Anledning til de slesvigske Krige 1848 og 1864 og medførte Sønderjyllands Adskillelse fra Danmark i 1864.

Slægtens Regimente paa Sønderborg Slot var dog ikke af lang Varighed. Ved Arvdelingen efter Hertug Hans den yngre tilfaldt Sønderborg Sønnen Alexander, og hverken han, Sønnen eller Sønnesønnen var under Krigen mellem Danmark og Sverrig, under hvilket Slottet og Øen Als en Tid lang kom i Svenskernes Hænder, i Stand til at hævde deres Arvegods.

Som Fallitbo kom Sønderborg Amt 1667 tilbage under kongelig Forvaltning, og Slottets Saga som Fyrstebolig var endt. Frederik III indsatte en anden Søn af Hans den yngre som Forvalter, Hertug Ernst Günther. Skønt denne ejede et Palæ i Sønderborg ved Torvet, vel det stateligste Hus i Byen, — det faldt som saa mange andre af Byens gamle Patricierhuse som Offer for

PONTONBROEN

Udsigt fra Dybbølsiden mod Sønderborg, hvis Huse vender Façaderne mod Bryggen. Tværs over Alssund gaar Frederik VII's Bro, der svømmer paa Pontoner, og hvis midterste Parti maa svinges til Siden ved Dampspil selv for de mindste Fiskebaade. Til venstre den højtliggende Mariekirke med nyt Spir fra 1883.

Prøjsernes Granater i 1864 —, havde han allerede i 1651 paa-begyndt Opførelsen af et større Slot en Mils Vej fra Sønderborg, som han kaldte Augustenborg. Her holdtes i 2 Aarhundreder det hertugelige Hof, og her spandtes de Rænker mod Danmark, der tilslut medførte »Slesvig-Holstenernes« Oprør i 1848.

Sønderborg Slot stod nu ubeboet, men dets 14 Fod tykke Mure var for mægtige til at fældes, ellers havde vel nok Frederik V, der efterhaanden lod de fleste gamle Herregaarde og Slotte paa Als nedrive, ogsaa jævnet det med Jorden.

I forrige Aarhundrede tjente Slottet militære Formaal, under det prøjsiske Herredømme som Kaserne, og i 1914 fik det endnu engang sit Navn indskrevet i Landsdelens Historie. Her holdtes efter Verdenskrigens Udbrud 150 af Egnens bedste danske Mænd fangen i flere Uger, efter at de uden Grund var fængslede og under militær Bevogtning paa forsmædelig Vis ført gennem Byens Gader. Det maa haabes, at det var det sidste krigerske Formaal, det gamle Slot maatte tjene, og at det i Fremtiden maa finde Anvendelse i Fredens Tjeneste, men en Anvendelse, der er dets Historie værdig.

— — —

Selve Byen Sønderborgs Historie gaar endnu længere tilbage end Slottets, selv om Navnet er optaget efter dette. Optegnelser findes vel ikke, men paa Grund af de glimrende Havneforhold har der sikkert allerede fra Oldtiden været Boplads her, hvor senere Byen rejste sig. Fiskeri, Skibsfart og Handel har ligesom i Dag været Borgernes Hovederhverv. Det nævnes endog fra 1510, at Kong Hans lod Krigsskibe bygge i Sønderborg.

Ved Slutningen af det 18. Aarhundrede havde Sønderborg ved Siden af Flensborg og Aabenraa den største Handelsflaade i Slesvig: 136 Skibe, tildels Fuldriggere, samt 3 Skibsværfter.

Endnu saa sent som 1857 byggedes store Sejlskibe paa Haulschilds Værft, og de største, Datidens Stolthed, Østasiefarerne »Triton« og »Virginia«, mindes endnu af de gamle »Havbogasser«. Modellerne er ophængt i Sønderborg Kirke.

Et Jernskibsværft opnaaede Sønderborg ikke at faa. Det Knæk Byen led i 1864, havde for lang Tid lammet det private

UDSIGT FRA SØNDERBORG MOD DYBBØL

Fra Kirkebakken i Sønderborg havde man navnlig tidligere en smuk Udsigt. Over Alssund ser man Pontonbroen og i Baggrunden Dybbøl Banke med Møllen og det tyske Mindesmærke. Billedet er fra ca. 1900; en moderne Villabebyggelse paa Dybbølsiden har senere ødelagt Landskabets yndige Karakter.

HAVBOGADE

De kolossale Marineanlæg har for en stor Del ødelagt Sønderborgs hyggelige og maleriske Præg; i Havbogade finder man en urørt Idyl fra gamle Dage.

Initiativ, og da Dampskibene efterhaanden fortrængte Sejlskibene, gled det gamle Sønderborg ud af Konkurrencen og ind i en stille Drømmetilværelse.

— — —

Aaret 1864 blev et betydningsfuldt Aar i Sønderborgs nyere Historie. Treaarskrigen 1848—50 havde ikke berørt Byen synderligt. Først 1864 maatte den sande, hvad det betød at ligge nær ved en Krigsskueplads. Det maa siges til dens Ros, at den gjorde alt, hvad der stod i dens Magt, for at lette de tapre danske Soldater Tilværelsen under de korte Hvil, der undtes dem mellem Kampene i Dybbølstillingen, men de langt-rækkende tyske Kanoner tvang efterhaanden Beboerne bort fra Hjemmet i Byen til sikrere Tilflugtssteder paa Als.

Den 2. April 1864 brød Ulykken for Alvor løs over Byen. Tyskerne havde planlagt en Overrumpling af Als ved en Overgang i Baade nord i Sundet ved Ballebro, og for at aflede Opmærksomheden iværksatte de et voldsomt Bombardement mod den forsvarsløse By, som lagde en Fjerdedel af Husene i Aske.

UDSIGT FRA DYBBØL MOD SØNDERBORG

Fra de gamle Skanser III og IV, hvor det tyske Sejrsmonument fra 1864 er rejst, ser man ned forbi Dybbøl Mølle over Alssund mod Sønderborg.

Størstedelen af de endnu skaanede brændte den 18. April, da de Danske maatte rømme Dybbølstillingen og trække sig tilbage til Als. Kun den nordligste Del af Byen, som de tyske Granater ikke havde kunnet naa, og Smaahusene langs »Havbogaden« blev dengang forskaanede.

Mærkeligt nok undgik ogsaa Pontonbroen at blive truffet. Den var Troppernes eneste Tilbagetogslinie og er endnu i Dag den eneste faste Forbindelse mellem Øen Als og Fastlandet.

Vel havde Sønderborg aldrig været rig paa statelige Patrierhuse og Kunstskatte, men de velholdte Bindingsværkshuse med udskaarne Bjælkehoveder havde givet Byen dens Præg af jævn Velstand. Nu laa alt i Ruiner, og mange af de danske Borgere overvandt aldrig Tabet. Thi vel ydede den prøjsiske Stat tildels Erstatning, og i Tyskland indsamledes store Summer til de nødlidende Indbyggere, men til det danske Borgerskab flød ikke meget deraf, hverken af Penge eller Gaver.

Det mærkedes snart, at Prøjsen havde lagt sin Haand paa

LANDEVEJEN MOD DYBBØL

Fra Sønderborg færer Landevejen op til de gamle Skanser, som man naar efter en halv Times Spadseretur. Næsten helt oppe paa Bakkens Top ligger Dybbøl Mølle, der i sig selv er Danmarks smukkeste Nationalmonument. To Gange skudt i Brand af Prøjerne er den efter 1864 paa ny genopbygget. I Stuehuset findes et lille Krigs-Musæum.

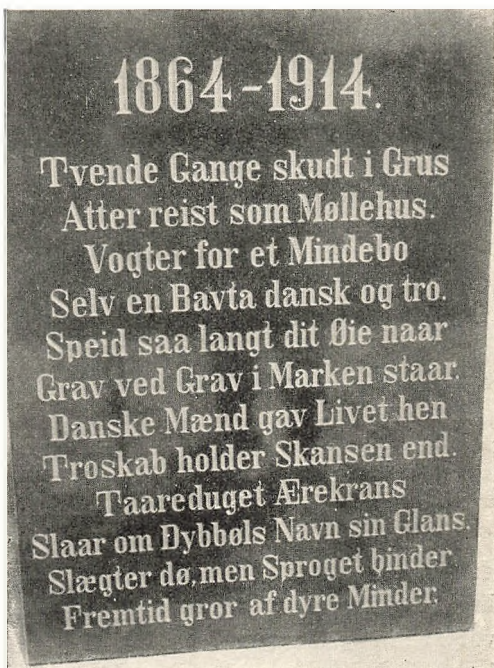
Sønderborg, og at det ikke tænkte paa at trække den til sig igen. Da de tyske Tropper drog ind i Byens Ruiner den 29. Juni 1864, var det »for evigt«. Det gamle Slot blev straks belagt med stærk Garnison.

Hvormeget Prøjsen værdsatte »Generalprøven« paa sin nye Hærs Slagkraft, »Sejren« ved Dybbøl, fik synligt Udtryk i det 1871 paa Dybbølbankens højeste Punkt rejste Mindesmærke, der — opført i udpræget tysk Smag — vidt ud over Landet bærer Vidne om, hvor fremmed den tyske Kulturs Stil er fra Linjerne i Sønderjyllands Natur.

Som den danske Befolknings Mindesmærke staar den historiske Dybbøl Mølle. Den rummer ogsaa en lille udvalgt Samling af Minder om Danmarks sidste ulykkelige Kamp mod Overmagten. Paa Halvhundredaarsdagen for Dybbølkampen i 1914 indsattes en

dansk Mindeplade, som dog atter maatte fjærnes paa de tyske Myndigheders Bud, og som først i 1919 kunde genindsættes.

Dybbølstillingen tillagdes fra tysk Side ogsaa stor strategisk Betydning. Allerede 1865 fremkom Bismarck med Planen om at udbygge Sønderborg og Dybbøl til en første Rangs Fæstning, og

MINDEPLADE I DYBBØL MØLLE

18. April 1914, da Prøjserne fejrede Stormen paa Dybbøl, blev Pladen i al Stilfærdighed muret ind i Møllens Mur. Et Par Timer efter beordrede Gendarmerne den nedlagel, og under Verdenskrigen gemtes den i Møllens lille Musæum. Efter Vaatenstilstanden 1918 er den igen indsat paa sit oprindelige Sted.

ALSSUND

I Baggrunden til venstre den store tyske Marineskole. Før Verdenskrigen dominerede den ganske den lille By, af hvis Indbyggere kun 4000 var Kvinder, mens der alene laa 3000 Mand Militær i Garnison. Paa Bakken til højre Officers- og Underofficersvillaer. Marineskolen strøg Flaget i November 1919.

da Krigen mod Frankrig 1870-71 havde styrket Prøisen baade militært og finansielt, fremmedes Planen hurtigt. Men allerede 1883 var Fæstningsanlægget forældet, og Fæstningsværkerne blev nedlagt igen. Efterhaanden har Skanserne og Voldgravene givet Plads for en Krans af takkelige Villaer samt mægtige Skoler og Retsbygninger.

Snart fik Byen dog paa anden Maade Del i det tyske Riges militære Magtudfoldelse. I 1904 paabegyndtes Bygningen af en stor Marineartilleriskole, som blev fuldført i 1907, og hvis Besætning med Tusinder af Marinesoldater og unge Officersaspiranter paany fuldstændig forandrede Byens Fysiognomi. Magtudfoldelsen kulminerede i Forsommeren 1914 ved de store tyske Fester, som afholdtes i Anledning af Halvhundredaarsdagen for »Stormen« paa Dybbøl og Overgangen til Als. En historisk Udstilling var arrangeret i et Skur ved Slottet, og her udtalte Prins

Heinrich af Prøjsen, Keiserens Broder og Dybbøl-Udstillingens Ærespræsident, den 29. Juni 1914 i Slutningen af sin Tale de Ord: »Hvad den tyske Ørn har slaaet sin Klo i, det slipper den aldrig«. Paa samme Tid opsloges Plakater, der meldte, at den østrigske Tronfølger var myrdet — Signalet til Verdenskrigen og Tysklands Undergang. Ørnen maatte dog slippe sit Bytte!

— — —

Det var tunge Tider, det danske Borgerskab i Sønderborg maatte gennemgaa efter 1864. Den nationale Vækkelse i 40erne havde skabt en bevidst Danskhed i Byen og bevirket, at Sønderborg, til Trods for at den laa lige op ad den »slesvigholstenske« Hertugprætendents Hof, og endskønt det officielle Sprog baade i Skole, Forvaltning og Kirke stedse havde været tysk, dog stod trofast til Danmark under Trearskrigen 1848-50. Ordningen af Sprogforholdene i 1850, hvorved der indførtes Ligeberettigelse for dansk og tysk Sprog i Kirken og dansk Undervisningssprog i Skolerne (med Omsorg for grundig Undervisning i tysk), hilstes derfor med udelt Glæde. Der fandtes i 1850 kun 20 tysktalende Familier i Byen. Men Glæden blev kun kort, en Generation senere var det danske Sprog atter bandlyst fra Skolerne.

Skønt Fortyskningen straks systematisk iværksattes paa alle Omraader, fik den dog kun meget langsomt Bugt med Danskheden i Byen, der jo desuden havde Haabet om Opfyldelsen af det i Pragfredens § 5 givne Løfte om Selvbestemmelsesretten til at styrke sig med under den ulige Kamp. Selve den prøjsiske Kong Wilhelm fik at føle, at den sønderborgske og alsiske Befolkning ikke bærer Kappen efter Vinden. Kongen kom til Byen 1868. Der skulde ogsaa her som i Flensborg overrækkes ham en Adresse, der gav Udtryk for Befolkningens Ønske om Genforeningen med Danmark. Adressen blev ikke mødtaget, og som Demonstration mødte Befolkningen sammen med Alsinger og Sundevedboere i store Skarer og stod i lange tavse Rækker med Piben i Munden og Ryggen vendt mod Kongen, da han kørte gennem Gaderne.

Kommunalbestyrelsen i Byen var indsat under Krigen og udpræget tysksindet. I 1869 indførtes en ny Kommunalforfatning,

hvori Valgretten til Magistrat og Byraad blev meget indskrænket, idet der indførtes bestemt Skatteindtægt. Den siddende tyske Kommunalbestyrelse havde stor Indflydelse paa Fastsættelsen af Census til de nye Byraadsvalg, og Følgen blev, at Tyskerne sejrede. Efterhaanden tabte de Danske i Byen helt Lysten til at deltage i Valgene.

Det berygtede Sprogskript af 28. Decbr. 1888 gjorde det af med den sidste Rest af dansk Undervisning i Skolerne. De danske Privatskoler var allerede ophævet siden 1870, da Belejringsstilstanden, som var indført under Krigen mod Frankrig, havde givet Mulighed herfor.

Særligt den danske Presse levede under ublide Kaar. Dagbladet »Den danske Slesviger« i Sønderborg maatte gaa ind efter 1864. Et andet paa dansk udgaaende Blad »Sønderborg Avis« var tyskskrivet, det skiftede senere Sprog og Navn til »Sonderburger Zeitung« og blev et af de uhyggeligste Fortyskningsblade i Nordslesvig. Først 1868 oprettedes »Dybbøl-Posten«, der trods talrige Forbud og idelige Forfølgelser har holdt Stillingen som den uforfærdede Talsmand for den danske Befolknings Krav og Anker.

1874 udvistes alle »Dybbøl-Posten«s Typografer, der var danske Undersaatter. Redaktøren selv var tysk Undersaat og kunde ikke rammes paa den Maade. I 1882 idømtes Bladet — blot fordi det meddelte, at Kong Christian den IX fejrede sin 64. Fødselsdag — en Bøde af Borgmester Grimm, den samme, som 1863 under et Besøg af Slesvigere i Fruens Bøge ved Odense havde holdt en flammende Tale om Danmarks uomtvistelige Ret til Slesvig.

1875 forbød Landraaden i Sønderborg et Selskab af danske Lystrejsende at gaa i Land; det samme skete i senere Aar flere Gange.

1898 gjorde Amtsdommeren Dr. Hahn i Nordborg — senere i Sønderborg — sig meget bemærket ved at søge at tage Forældreretten fra de Hjem, hvor Børnene var sendt paa Skole i Danmark.

1903 maatte flere unge sønderjyske Jurister, deriblandt Forfatteren af dette Kapitel, paa den prøjsiske Justitsministers For-

anledning afbryde den juridiske Løbebane trods bestaaet Embedseksamen.

Særlig benyttedes Udvisning af sagesløse Tjenestefolk og Optanter til at kue Husbonde og Paarørende. Udvisningspolitiken sattes ligefrem i System og kulminerede i den saakaldte »Køllerperiode« sidst i 90erne, men den maatte forfejle sit Maal, da den rettede sine Slag mod Uskyldige, for derigennem at ramme dem, den egentlig vilde træffe. Det var kun de frygtssomme og ubeslutsomme i Danskernes Rækker, der faldt fra. Den bevidste og sejge Danskhed lod sig ikke kue.

Langt farligere for Danskheden end de skarpeste Tvangsforholdsregler fra tysk Side var det, at Krigens Udgang 1871 havde bragt de danske Nordslesvigere dybe Skuffelser, svækket Modstandskraften og bevirket en vis Modløshed; Ungdommen udvandrede dels til Danmark, dels helt over Atlanten, og Tyskerne sydfra var ikke sene til at indtage de ledige Pladser. I Længden vilde dette Forhold have ført til Danskhedens Uddøen, hvis ikke Førerne, og blandt dem ikke mindst den nuværende Minister *H. P. Hanssen*, med klog Forudseenhed havde grebet ind og faaet sat igennem, at den opvoksende Ungdom blev i Landet.

Først da styrkedes Danskhedens Stilling atter, og netop denne nye Generation staalsattes gennem Myndighedernes Forfølgelser lige fra Barnsben af gennem Skolen og Livet til at modstaa de retsstridige Angreb.

Til Trykket fra oven føjedes en alvorlig økonomisk Rystelse, som ramte det danske Borgerskab i Sønderborg meget føleligt. Ved Besvigelser fra Direktørens Side var Sønderborg Bank 1895 gaaet Fallit med et Underskud paa 2½ Million Mark, som overvejende faldt paa dansk Side. Dette gav Tyskerne Overvægten ogsaa paa Pengevæsnets Omraade, og først 1908 var Tiden atter moden til Oprettelsen af en dansk Bank.

I det ydre syntes Sønderborg i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede at være en tysk By. Indbyggertallet var vokset betydeligt ved den Indvandring sydfra, som Marinestationens Oprettelse medførte. Helt nye Kvarterer var anlagt og havde forandret Byens Udseende, ikke just til det bedre.

Der var bygget en Kresbane paa Als, som aabnedes 1898, og en Statsbane til Flensborg og Tønder; altsammen tjente til at forøge Antallet af tyske Embedsmænd, som Byen allerede i Forvejen var mere end rigt forsynet med.

Men Danskheden voksede sig stærk alligevel, den opelskedes i Hjemmene og styrkedes og fæstnedes i et rigt Foreningsliv, der bragte aandelig Berigelse og selskabelig Glæde. Der var atter dansk Ungdom i Landet, en Ungdom, der efterhaanden ogsaa kunde gøre sin Indflydelse gældende ved de politiske Valg til Rigsdag og Landdag.

Lavmaalet af danske Stemmer i Sønderborg var naaet 1902 lige efter Köllerperioden, hvorpaa en jævn Stigning indtraadte. Ved Valgmandsvalget til Landdagen 1908, hvor der fordredes offentlig Stemmeafgivning, var det danske Stemmeantal endnu saa ringe, at Tyskerne i Sønderborg triumferende kunde raabe: »hier alles deutsch«. Landdagskandidaten for Aabenraa og Sønderborg Kreds, *Nis Nissen*, Viby, valgtes da ogsaa kun med faa Stemmers Flertal og hilstes af Tyskerne med de Ord: »zum letzten Mal«! Saa sikre følte Tyskerne sig ved næste Valg 1913, at Champagnen til at fejre deres Kandidat Dr. *Hahns* Sejr allerede var bestilt. Des større var deres Skuffelse, da det viste sig, at de danske Stemmer var taget betydeligt til, navnlig i Sønderborg By. Stoltere Dag havde Byens danske Borgerskab længe ikke oplevet.

Endnu en Festdag oprandt, da det store nye danske Forsamlingshus »Sønderborghus« indviedes i Maj 1914. Det var dog næppe taget i Brug, før Krigen den 1. Aug. 1914 med et Slag knugede Danskheden helt til Jorden.

— — —

Det vil være en vanskelig Opgave at skildre blot nogle af Indtrykkene og Begivenhederne fra Krigsaarene 1914—1918. Det er, som om man skal genkalde en ond Drøm i Erindringen.

Den tyske Krigsbegejstring ytrede sig — som naturligt i de Krese, der stod det tyske Riges Kælebarn, Flaaden, nær — paa den mest entusiastiske, ofte paa en ret grotesk Maade.

Da de store Krigsskibe Aftenen før Krigserklæringen under fuld Musik og under tusindstemmigt Hurra forlod Byen, vidste

man, hvad der forestod, og Meldingerne om de første tyske Sejre vakte en Jubel uden Ende i den tyske Befolkning. Om Aftenen oplæstes Krigsefterretningerne offentlig fra Raadhusets Balkon, medens Mængden nedenunder sang Takkesalmer, og Flagene, der efter tysk Skik hang ude baade Dag og Nat, fortonede sig som mørke Skyer paa Nattehimlen.

Krigspsykosen ytrede sig paa de forskelligste Omraader. Blot nogle Eksempler: Vejene spærredes af sømbeslaaede Læger for at fange de Avtomobiler, der efter Sigende kørte rundt i Landet med — jeg ved ikke hvor mange Millioner fransk Guld! Alle Vinduer ud mod Søen maatte blændes om Aftenen, saa Fjenden ikke skulde kunne finde Byen. Da den gamle Pontonbro fra 1856 over Alssund bortførtes i Slæbetove af store Dampskibe, var det i Folks Fantasi for at danne et Led i den Bro, paa hvilken tyske Tropper skulde marschere over Kanalen til England.

Men Tiden trak ud; vel meldtes stadigt om tyske Sejre; men ingen øjnede Frugterne deraf, og efterhaanden voksede Tvivlen om Sejrsmeldingernes Paalidelighed.

Da Krigen brød ud, stod det danske Borgerskab ensidigt orienteret overfor det tyske Standpunkt, da den danske hjemlige Presse straks blev forbudt, og Grænsen mod Nord hermetisk var lukket, og ikke usympatisk overfor Tysklands foregivne Forsvarskamp, især mod Rusland. Men Englands Indgriben i Krigen og de straks paabegyndte Arrestationer af kendte danske Mænd gav hurtigt Sympatierne en anden Retning.

Tyskerne var uindskrænkede Herrer i Sønderborg, og de tyske Myndigheder vidste at benytte sig af deres Magtstilling. Hvem der galdt som dansksindet kunde selv ikke af de vægtigste Grunde befries for Krigstjeneste. Dansksindede Soldater sendtes til sydligere Garnisoner, i mange Tilfælde med Bemærkning i Papirerne om, at de var særlig egnet til Fronttjeneste; der nægtedes dem Orlov til Hjemmet o. a. m.

Alle de anvendte Former for Denunciationer, Myndighedsmisbrug og Tvang overfor den danske Befolkning, særligt naar det galdt at skaffe Penge til Rigets Krigsmaal, er noksaa bekendte, at de ikke behøver at skildres her. Det lykkedes Myndighederne

i Krigens Løb at paaføre alene Sønderborg By og Kres en Beholdning af ca. 14 Millioner Mark i disse Krigsmaal, hvad der har bragt store økonomiske Tab for det allerede iforvejen stærkt forgældede Samfund.

Trykket, der hvilte paa den hjemlige Befolkning gennem disse lange Aar, vilde have været uudholdeligt at bære, forbudt som det var med Uvisheden om, hvad den næste Dag vilde bringe, den stadige Angst for Slægtinges og Venners Skæbne ude i Kampzonen, den eiterhaanden helt utilstrækkelige Ernæring, hvis ikke i ethvert dansk Hjerter et Haab havde spiret: Haabet om at Krigen ogsaa vilde bringe Løsningen af det sønderjyske Spørgsmaal.

Til at begynde med var der ikke mange, der turde sætte Krigens Udgang i Forbindelse med Opfyldelsen af Haabet om Sønderjyllands Genforening med Danmark. Alle Røster, bortset fra de officielle tyske, var forstummede, og da de hjemlige danske Aviser atter maatte udkomme, var det paa Grund af Censuren kun som Karikaturer. Men omsider fik ogsaa Bladene fra Danmark Lov til at komme ind i Landet igen, og man fik Krigsbegivenhederne belyst ogsaa fra Modpartens Side. Hvad der havde været haabefuld Tro siden Englands Indgriben i Krigen mod Tyskland, blev en Vished: den at Tyskland maatte bukke under i Kampen, og at Tysklands Fald var Sønderjyllands Frelse. Og endskønt Faldet var forudset i 4 lange Aar, kom det dog saa pludseligt, var det saa dybt, og Sammenbrudet saa fuldstændigt, at man ogsaa i danske Krese maatte føle den dybeste Medlidenhed med det ulykkelige Folk.

Den store tyske Revolution, der vendte om paa hele Samfundet og stødte alle Fyrster fra Tronen, fandt ogsaa Vej til det lille Sønderborg. Her havnede de Krigsskibe, der paa Revolutionens første Dag, den 5. November 1918, ikke havde sluttet sig til Oprøret i Kiel, for næste Dag at give Sønderborg By et Revolutionsskuespil. Befolkningen, baade danske og tyske, saa interesseret til, hvad Begivenhederne vilde udvikle sig til.

Til Tider saa det ret faretruende ud. Menige Matroser havde taget Magten, kørte stærkt bevæbnet rundt i Byen med store røde Faner, tog Kontrollen over Pengeinstitutterne, censurerede

Aviserne, alt efter god Revolutionsskik. En skønne Morgen var Als erklæret for selvstændig Republik med en Skræddersvend som Præsident! Farcen varede kun kort, de besindigere Elementer indenfor Socialdemokratiet fik atter Overtaget, og Raadssystemet indordnedes under de fælles tyske Former.

Det tyske Socialdemokrati stod nu ogsaa sympatisk overfor det danske Krav om Selvbestemmelsesretten; de tyske borgerlige Krese var fuldstændig lammet af Begivenhederne i det indre og de jernhaarde Vaabenstilstandsbetingelser, og de danske følte sig som lykkelige Børn under den nye Frihed.

Den 17. November 1918, den Dag, da den sønderjyske Befolknings Krav om Genforeningen med Danmark formuleredes paa det store Friluftsmøde i Aabenraa, staar uudslettelig indpræget i alles Erindring, og da Skibet, der hjemførte Deltagerne fra Mødet, gennem Sundet løb ind i Sønderborg Havn, klang første Gang efter to Menneskealdre Tonerne af de kendte gamle Sange baade ombord og paa Land.

Dengang kunde ikke forudses, at der skulde gaa et helt Aar endnu, inden det danske Krav kunde opfyldes, men dette Aar har dog ikke været spildt. Det har vist, at der i Sønderborg, der af alle nordslesvigiske Købstæder galdt for den mest fortryskede, levede en dansk Befolkning, der, bortset fra Militær og indvandrede Embedsmænd, i Tal stod over den tyske; at denne danske Befolkning havde baade Evne og Vilje til at tage virksom Del i den uvante Opgave at styre Byens Anliggender; at der i Byen fandtes en stærk dansk Arbejderstand, der fremfor alt følte sig som dansk og ikke lod sig besnære af det tyske Socialdemokrati, der, som Tiden gik, mere og mere tilegnede sig det gamle tyske Styres Synspunkter i det nationale Spørgsmaal. Det har været et Aar rigt paa Arbejde for dem, der følte sig kaldet til at samle, organisere og oplyse den danske Befolkning om Tidens brændende Spørgsmaal. Den ny oprettede danske Kommunalforening, hvis Opgave det er at organisere det politiske Valgearbejde i Byen, tæller over 900 Medlemmer, og sønderjysk Arbejderforening, der virker Haand i Haand med Kommunalforeningen, over 400. Da den gamle danske Borgerforenings Skyttelav i Juli 1919 fejrede sin aar-

lige Skyttefest, deltog over 200 i Festtoget gennem Byen. I Byens Raad sidder efter Valgene i Marts af 24 Medlemmer 10 Danske, af de 6 Raadmænd er de 3 danske. Da Minister H. P. Hanssen sidst i September 1919 holdt Foredrag i Sønderborg, kunde Byens største Sal langtfra rumme de Tusinder, som strømmede til for at høre deres gamle Fører. Alt dette er talmæssige Dokumenter for, at Sønderborg har kastet den tyske Forklædning og atter staar som dansk By.

Ved Genforeningen tæller Byen ca. 8000 Indbyggere og er stærkt overbefolket. En Mængde tyske Elementer er siden Revolutionen tilflyttet sydfra for at bringe deres Krigsvinding og store Spekulationslagre af Varer over paa den sikre Side af Grænsen; dette er dog ved de tyske Myndigheders Indgriben, Beslaglæggelse af Varer og Bankkapital, tildels forhindret. Disse indvandrede Tyskere betyder næppe nogen Styrkelse af Tyskheden, men Tilflytningen har medført en Bolignød, der har tvunget Byen til at tage hvert beboeligt Rum i Brug, selv det gamle ærværdige Slot maa afgive Bolig for et halvhundrede Familier.

En hel Del Tyskere, som ikke har deres Rod i Befolkningen, har dog ogsaa benyttet sig af de høje Ejendomspriser til at realisere og flytte sydpaa. For hver Dag viser Byens Fysiognomi sig mere og mere dansk. Mange Ejendomme er gaaet over paa danske Hænder; de tyske Navne paa Byens Hoteller giver efterhaanden Plads for danske. Dansk Sprog høres i Gaderne, og man opdager, at ogsaa Myndighederne forstaar det. Sønderborg har været og den er en dansk By.

Sønderborg.

A. V. Karberg.

FLENSBORG

Af Redaktør *L. P. Christensen*, Flensborg.

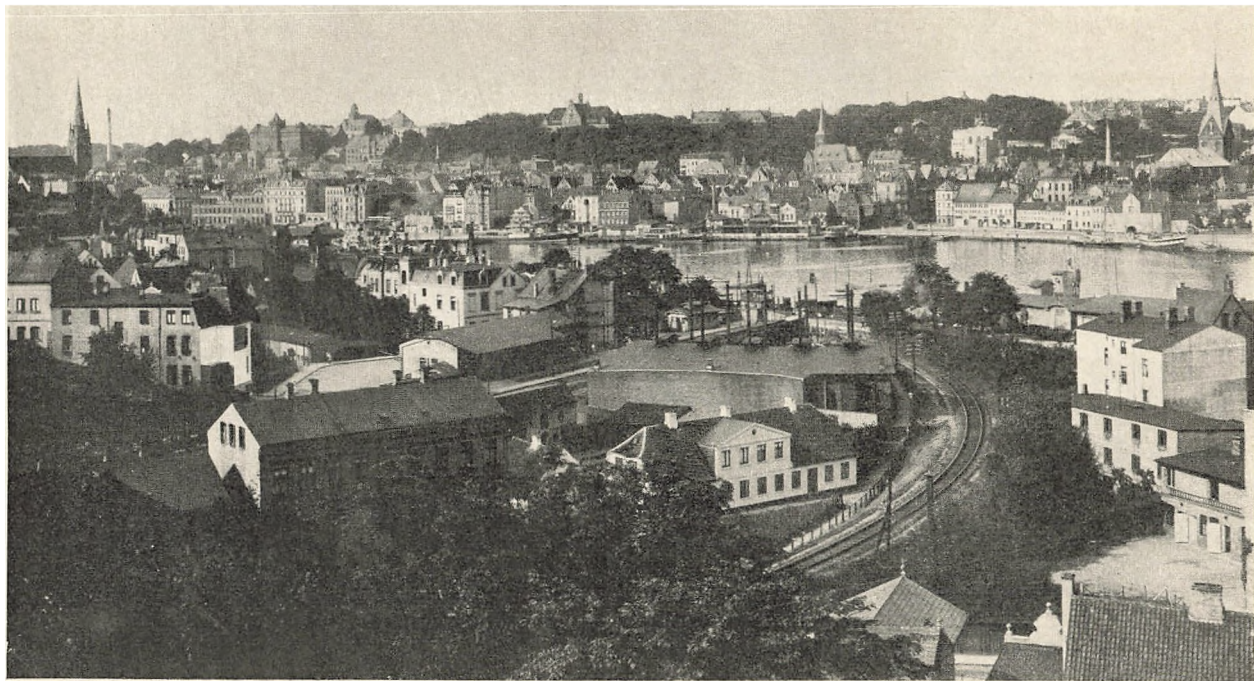
Der har vi Flensborg, som det ligger og krør sig i Julisolens flatterende Lys! Hvor i længst henfarne Dage et lille Fiskerleje søgte Tilhold ved Fjordens inderste Vig, hvor senere en nærsom Købstad fandt Læ omkring Flensaaens Munding, der breder sig nu op over alle de omgivende Højder en betydelig By, der kan maale sig med den næststørste inden for Danmarks Riges gamle Grænser. I behagelig Rytme klatrer Husene med deres rødt eller blaat lysende Tage jævnt og naturligt op ad Skraaningerne, jævnt og naturligt, som Beboerne levede deres Liv inden for Byens Enemærker.

Hvor der er gjort for bratte og dristige Spring, saa Harmonien er brudt, skyldes det mest fremmed Magtsprog og ukaldet Indflydelse. Haardt og barsk hæver sig det store Domhus, hvor der i den prøjsiske Konges Navn ofte er fældet Domme, som ikke i nogen Maade kunde forliges med danske Retsbegreber. Stort og bredt, men bygget i køn Stil, knejser det nye Gymnasium, fra hvis Skolestuer en stormægtig tysk Kultur skulde være med til at overvælde den underlegne Danskhed; det fik ved Verdenskrigens Begyndelse sin Indvielse som Fængsel for fremtrædende danske Slesvigere og misbruges senere som prøjsisk Kaserne. Musæet med det spidse Tag og den takkede Gavl synes, som det ligger der halvt skjult mellem grønne Trækroner, at ville gøre Ret og Skel til begge Sider. Nede fra den gamle By strækker sig St. Nikolaj Taarn langt mod Sky, som om det vilde kokettere med Slesvig Domkirkes prøj-

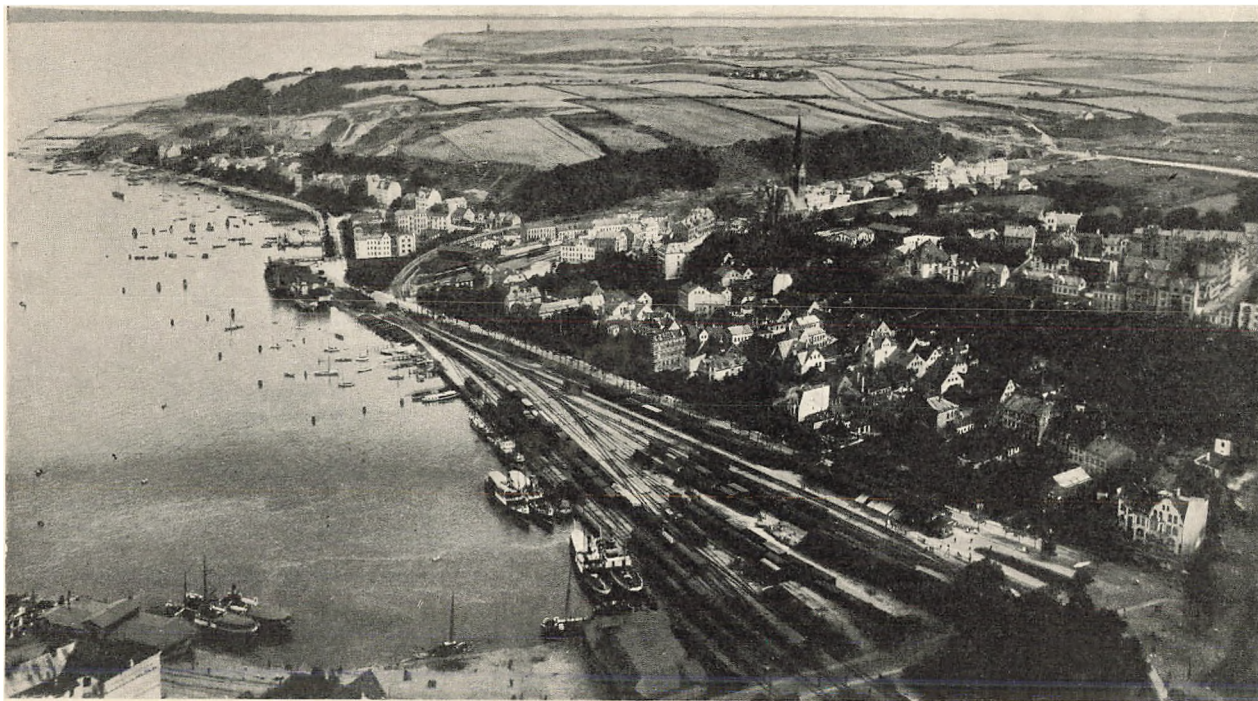
FLENSBORG FRA ØST

I sin inderste Vig gaar Flensborg Fjord stik Syd; omkring denne Vig er Byen anlagt; først (i Baggrunden) den vestre Bred med Hovedgaden; senere den østre (i Forgrunden), Jørgensby med Jørgenskirken.

FLENSBORG HAVN

Billedet viser, hvorledes Byen har søgt mod Vandet og senere har maattet krybe op ad Skraaningerne. Nicolaj Kirke længst til venstre og Frue Kirke længst til højre ligger begge ved Hovedgaden. Nede ved Kajen har nu de store Hoteller rejst deres Façader paa de gamle Købmandshuses Plads, bag dem ses til venstre paa Høiden Landsretten, i Midten Kunstindustrimuseet og Overrealskolen.

JØRGENSBYEN

Paa Flensborgbugtens højre Side ligger Sømands-byen *Jørgensby* med nye Kajpladser og to Banegaarde. Et Kvarters Vej inde ligger her Marine-stationen Mørvig.

DET GAMLE FLENSBORG

Gamle Huse og Haver ved Bryggen. Fra Havnepladsen fører (som i Midten af Billedet) snævre Smøger op til Hovedgaden.

sisk-stræbende Spir, og Hanen over Vor Frue Kirke pranger højt oppe i den klare Sommerluft.

Havnen er Flensborgs Hjærte. Hernede i Bugtens lune Krog laa allerede for Tusinde Aar siden Fiskernes Smakker paa Rad; her havde omkring Aar 1800 halvtredje Hundrede Skibe deres Hjemsted, hertil bragte i Aarene før 1864 langt over Hundrede flensborgske Fuldriggere, Skonnertbrigger og andre stolte Sejlere under Dannebrog St. Croix-Sukker, Portorico-Kaffe og lignende kostbare Varer fra fremmede Lande og skabte derved et velhavende Borgerskab. Her drev efter den sidste slesvigske Krig et mægtigt Tyskland efterhaanden en anselig Dampskibsflaade frem; men her — efter det store Verdensopgør — ligger kun et Par afriggede og forladte gamle Tømmerskuder fortøjede paa Jørgensbysiden, og en enkelt stor ny Dampner prøver Skruen i langsomme Omdrejninger, inden den skal udleveres til en fremmed Magt.

Flensborg udmærker sig ved en dejlig, en meget malerisk Be-

NØRREGADE MED FRUE KIRKE

Igennem Byen løber i hinandens Forlængelse fra Søndertorv til Nørreport Holmen, Storegade og Nørregade. Enkelte gamle Gavle stikker endnu frem som rolige Holdepunkter i den moderne arkitektoniske Disharmoni.

liggenhed, men i Nutiden ikke længere ved et ensartet, ejendommeligt Byggesæt. Byen har i Aarenes Løb faaet et uroligt Præg ved en mangfoldig Blanding af gamle og nye, store og smaa Huse af en saare ulige Byggemaade. Det kan synes noget overdrevet, naar en flensborgsk Kunstkender hævder, at der »ved 90 Procent af alle Nybygninger hersker en ligefrem trøstesløst virkende Smagløshed«. Byggespekulation uden Sans for Skønhedsdyrkning har sat sit utiltalende Spor; men blandt Byens nye Huse fra de senere Aar findes dog enkelte af smuk Virkning.

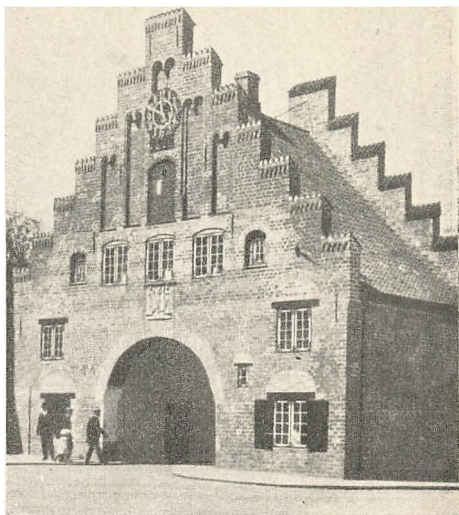
I Flensborg er det Fortiden, der taler varmt og fortroligt til hvert forstaaende Øre og fængsler det velvillige Blik. Hvilken Ro og Rytme præger ikke de gamle Gavlhuse ved Byens Hovedgader. De afvekslende kønne Former og Linier virker paa en egen, hjemlig Maade, og svundne Tiders Skønhedssans faar Udtryk i de mindste Enkeltheder, hvad enten det er pyntelige Murankre, smagfuldt forgitrede Loftsvinduer, smukt udskaarne Døre med kunstfærdigt Smedejerns-Arbejde eller Stuk paa de grundmurede Façader og i de gamle hyggelige Stuer. Man fin-

der overalt, ogsaa i det jævne og fordringsløse, et nænsomt Udtryk for menneskelig Følelse, for ægte flensborgsk Tankegang. Og Byen rummer saa meget, der har særlig Ærinde til Danske.

I første Halvdel af det femtende Aarhundrede var Flensborg befæstet. Men ogsaa efter at Fæstningsværkerne var sløjfede, blev der holdt strengt paa, at Byen overalt umiddelbart bag Husene var indesluttet af Mure eller Plankeværk, og ingen anden Udgang var tilladt end gennem Portene. Af egentlige Byporte fandtes fire; men desuden var der mindst seks Biporte. Næsten alle disse Porte, der for største Delen var anselige Bygninger med Bolig for Polititjener og Natvægtere, stod endnu til langt ind i det 19. Aarhundrede; de fleste blev nedbrudte i Trediverne og Fyrerne.

Af de egentlige Byporte er nu kun *Nørreport* tilbage (bygget i det 16. Aarhundrede), paa hvilken Danmarks Rigsvaaben stadig pranger ved Siden af Flensborgs Vaabenskjold. Af de gamle Byporte er ogsaa kun en eneste bevaret, Kompagnihuset nede ved Skibsbroen, der byggedes i 1583 og i ældre Tid af Købmænd og Skippere brugtes som Børs.

Ogsaa *Neptunbrønden* paa Nørretorv, det sidste af 31 pludrende Vandspring, som tidligere fandtes langs Hovedgaden, bærer det danske og det flensborgske Vaaben. Paa Hjørnet af Torvet ligger endnu en fortællende Levning fra det gamle Flensborg. I det 16. Aarhundrede blev der paa Byens Hovedtorve ind-

NØRREPORT

Den eneste af Byens gamle Porte, der har faaet Lov til at blive staaende, er Nørreport paa Grænsen mellem den ny og den gamle By. Da den ved at skræve midt over Nørregade sinkede Færdslen, har man resolut revet Husene ned paa begge Sider og fører Sporvognen i en Bue udenom det historiske Monument.

NØRRETORV

Midt i Hovedgaden ligger det hyggelige gamle Nørretorv med *Flensborg Avis'* Redaktion, fra hvis Port Billedet er taget. Til venstre ses „Slagterboderne“, midt paa Torvet Neptunbrønden, den eneste tiloversblevne af Gadens 31 Vandkunster.

rettet to Boder, hvor Slagterne maatte sælge deres Kød til den af Magistraten fastsatte Pris. I 1615 ophævede Kong Christian IV alle Haandværksgilder, »for at enhver Borger uden Tvang maatte ernære sig, som han kunde bedst«. Men dette laa den Tids Borgere saa fjernt, at den kongelige Anordning igen maatte sættes ud af Kraft. Den gamle *Slagterbod* ved Nørretorv er stadig bevaret; ved Enden af den gamle Pillegang hænger endnu et Stykke af Byens Halsjern.

Dansk Kirke paa Storegade, som lige fra 1583 er bleven brugt til danske Gudstjenester, har været det eneste offentlige Fristed for dansk Sprog efter Erobringen. Mellem de slesvigske Krige dannedes den »frie danske Menighed«, hvortil der kunde slutte sig Medlemmer fra alle Byens Sogne; den talte i 1863 omtrent 600 Familier. Med Prøjservældets Indtog blev Menigheden opløst og dens Skoler lukkede. I det lille venlige Kirkerum med de svære Piller hænger endnu Fregatten »Tordenskjold« med Dannebrog under Gaffelen; men siden 1902 er de danske Guds-

BUEGANG I SLAGTERBODERNE

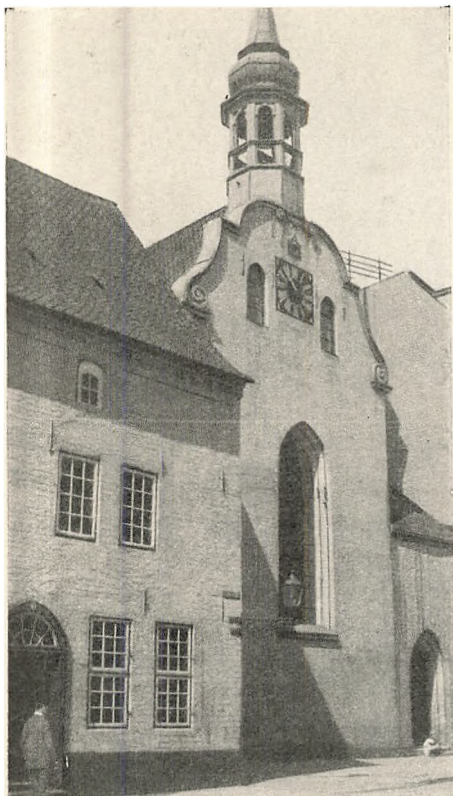
Paa Kristian den Fjerdes Tid byggedes ved Torvet Boder for Slagterne, hvor de i Ly for Sol og Regn skulde sælge Kød til den af Magistraten fastsatte Pris. Nu leger Børn mellem Pillerne, og i Skumringen sværmer unge Par i den romantiske Skygge.

tjenester, trods udmærkede Besøg, ved prøjsiske Magtsprog begrænsede til en Højmesse hveranden Søndag.

Paa Holmen ligger Byens *Raadhus*, hvor i den danske Tid Regering og Appellationsret havde Sæde; for at blive fri for nogle uheldige Kontorrum og for at opnaa en betydelig Indtægt, har man for en Del Aar siden indrettet og udlejet Stueetagen til Butikker. Nede i Gaarden findes det gamle Stænderhus, hvor de slesvigske Stænder samledes 1853—63, og hvor Laurids Skau som Fører for det danske Mindretal, der efterhaanden arbejdede sig op til en Majoritet, lod sin Veltalenhed og sit skarpe Vid gaa ud over det kunstigt frembragte tyske Flertal. Lige i Nærheden har man Borgerforeningens Gaard, der i flere Menneskealdrer har været et yndet, ved Fortidsminder helliget Samlingssted for den mere velstaaende Del af Flensborgs dansk-sindede Borgerskab. I Krigsaarene vanrøgtedes dens Lokaler som Indkvarteringssted for prøjsiske Soldater; men saa snart det tyske Voldsstyres snærende Baand slappedes, samledes her flere

Borgere end nogen Sinde, der følte Trang til et godt dansk Samvær i den stærkt bevægede Tid.

I *Domhusets* Landsretssal indtager et vældigt Billede en hel Væg: Lorens Frølichs »Valdemar Sejr giver jyske Lov«. Men det er Domme i anden Aand, der i denne Sal er overgaaede sønderjyske Presse-mænd og andre danske Slesvigere. Et Billede af samme danske Kunstner pryder Edsvornerettens Sal: Kristus, der støder Satan fra sig. Nær Retsbygningen og lige saa imponerende beliggende paa en høj Banke rejser sig, smukkere og i renere Stil end de fleste offentlige Bygninger i Byen, det flensborgske *Kunstindustrimuseum* (grundlagt af *H. Sauermann*), der med sine fortrinlige Samlinger af slesvigsk Husflid, Kunsthaandværk og anden Kunst bærer talende Vidnesbyrd om Byens gamle Danskhed.

DEN DANSKE KIRKE

Helligaandshuset har været den faste Borg i Byens danske Kirke- og Skoleliv. I 1864 blev Menigheden opløst og Skolen lukket, men i Kirken vedblev dog de danske Gudstjenester, der har været siden 1583.

Og dette gælder saa mangt og meget i Flensborg, lige fra St. Knuds Gildes Skytteborg »bag Møllen«, hvor Danmarks Konge skød til Skive med Byens Borgere, fra Sømandsstiftelsen paa Ballastbroen, hvor de gamle Søfolk sidder i Rad under de gamle Dannebrogsgflag paa Væggen, og til »Frederikshøj« ved Aabenraagade, opkaldt efter

Frederik VII, der særlig yndede den henrivende Udsigt herfra over Fjorden helt over til Broager og Dybbøl Banke.

Roligt og smukt, som en værdig Vogter af de dødes Have, hæver sig Aksel Bundsens Kapel ved Indgangen til den gamle Kirkegaard. Det er med Højtid og Ærefrygt i Sind, at enhver Dansk betræder dette Sted. Den hundredaarige Be-

gravelsesplads, der overskygges af høje Træer, er anlagt over de forvitrede Levninger af Fæstningsværkerne fra Dronning Margretes Tid. Hvor danske Mænd i fjerne Tider stod Vagt mod de fremmede, sover danske Borgere i Hundredvis Dødens Søvn i den Jord, for hvis Bevarelse de ofrede Livet. Alene under Trearskrigen jordedes 1300 danske Soldater; deraf hviler 465, som faldt i Slaget ved Isted, i en stor Fællesgrav, General og Menig Side om Side. Det Sejrsminde, Istedløven, som det

danske Folk rejste til Pryd for Kæmpegraven, rev Prøjserne ned i 64; men hvad der stod skrevet paa dens Granitsokkel, har Flensborgs Danske ikke glemte: »Troskab skal Vagt om Graven være, Manddom skal skærme Arv og Ære«. Stedsegrønne Vedbendranke har lagt sig om alle de hvide Mindetavler, og hvert Aar, naar 25. Juli nærmer sig, blusser Roserne over det fredlyste Sted. Men flensborgske Mænd og Kvinder, hvis Troskab imod det gamle Fædreland gennem alle de mange Aar har dannet Vagt om Graven, mødes paa Isteddagen deroppe, uden Aftale, efter en indre

KUNSTINDUSTRIMUSÆT

Bygget af Mühlke og oprettet af Heinrich Sauermann er Musæet nu vokset fra en oprindelig Samling af Kunsthaandværk til et virkeligt Folkemusæum, der fortæller om Liv og Sæd i Slesvig i gamle Dage.

KRIGERGRAVEN

I Midten af Flensborg gamle Kirkegaard hæver sig Gravhøjen over 465 danske Soldater, de faldt ved Isted, deriblandt *Læssøe, Trepka* og *Schlepperegrell*. Senere er ogsaa *Helgesen* og *Krogh* jordede i Krigergraven.

Tilskyndelse, og smykker *Læssøes* og *Schlepperegrells*, *Kroghs* og *Helgesens* Hvilested med Sommerens dejligste Blomster. Og den vemodsfulde Stemning udløses da med bævende Stemme i Digterens Ord:

Skøn er Døden, som I fik,
ingen skønnere, der findes — ;
derfor vil med vaade Blik
heller ej vi eder mindes;
men hvor danske Hjerter slaa,
og hvor danske Toner klinge,
skal med Stolthed store, smaa
Fædrelandets Tak jer bringe.

For de Landsmænd, der i 1849 faldt ved Bov, har flensborgske Borgere sat en Sten, hvorpaa de paa tysk hædrer dem, der »tro mod svorne Eder« fandt en berømmelig Død i Kampen

for Konge og Fædreland. Ogsaa fra vor sidste Kamp for Sønderjylland har mange faldne Soldater fundet Hvile her. Ikke langt fra deres Grave ligger ogsaa de saarede danske Krigeres Velgører Jacob Plætner, der i Nødens Dage hentede de lidende ind fra de stivnede, snedækte Slagmarker ved Oversø og Sankelmark. Man standser ved Graven med Støvet af den danske Sags første Talsmand i Sønderjylland, Professor Christian Paulsen, der trods tysk Uddannelse tidlig vaagnede til klar Bevidsthed om sin danske Natur, følte Forstaaelse for den Fare, der truede Danskheden og Danmark sydfra, og uforfærdet talte dens Sag i Ord og Skrift. Og man dvæler ved mange andre Stene, der fortæller om fremtrædende flensborgske Mænd, som hørte til Danmarks bedste Sønner.

Ogsaa paa den nyere Kirkegaard ved Møllegade er mange gode Flensborgere bragt til Hvile. Under en vældig Sten af bornholmsk Granit, rejst af slesvigske Landsmænd, ligger deres modige Talsmand *Gustav Johannsen*, hvis Vugge havde staaet nede ved Slien. Paa en mindre Sten, i sønderjysk haard Granit, skildrer de tre Ord »Tro til Døden« Redaktør *J. Jessen*, der satte Livet til i Kampen for Slesvigs og Flensborgs Ret. —

Flensborg, der oprindeligt havde en ren dansk Befolkning og derfor (1284) fik sin Stadsret udstedt paa Dansk, omtales allerede i det 16. og 17. Aarhundrede som en af de anseeligste Byer i Danmark; den rummede da 5—6000 Indbyggere, som drev livlig Handel paa Kongeriget og det øvrige Norden. Flensborgske Skibe udstrakte deres Handelsrejser helt til det Hvide Hav, til Island og Vestindien. Der fandt efterhaanden en større Indvandring Sted sydfra — den fortrinlige Beliggenhed og de udmærkede Muligheder fristede mange —, Reformationen førte mange tyske Præster herop, og det plattyske Sprog vandt derved betydelig Udbredelse; men dette hindrede ikke, at Byens Befolkning lige fra de ældste Tider viste en usvigelig Troskab overfor Danmark og dets Kongehus.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var der stor Rigdom i Sønderjyllands største By; 250 flensborgske Skibe med over 2000 Mands Besætning sejlede under Dannebrog, desuden drev Byens Borgere en betydelig Industri. Og Flensborg var saa dansk

som nogen Sinde; en brændende Kærlighed til det danske Fædreland besjælede alle, hvad enten de talte dansk eller tysk. Det var i 1801, at den ansete Flensborger A. P. Andersen prægede de ildfulde Ord:

O, Dania, was glüht bei Deinem Namen
mir Wang' und Busen durch?
Ha, es ist Dänenstolz,
est ist die Liebe zu Dir, mein Vaterland!

Sammen med det øvrige Danmark ramtes Sønderjyllands Hovedstad haardt under Napoleonskrigene; men den rejste sig forholdsvis hurtigt. Vindskibelighed og Foretagsomhed banede Vejen for ny Velstand.

Da Flensborg med dens 20,000 Mennesker i 1864 var blevet tvunget ind under Prøjsen, fulgte der først en Periode med Stilstand og Tilbagegang; medens den flensborgske Flaade i 1861 bestod af 115 betydelige Sejlere, talte den ti Aar senere kun 54 Fartøjer. Mange Skibe var blevne overførte til Danmark for at kunne sejle videre under dansk Flag, og ikke faa Borgere undveg den prøjsiske Ørn ved at flytte til Kongeriget.

Efter den tyske Sejr over Frankrig begravede adskillige Flensborgere deres Haab om en Genforening med Danmark; andre blev helt revne med af det Opsving, som Tyskernes Krigslykke og de fem Milliarder maatte give det Land, som de, rigtignok imod deres Vilje, var komne ind under; de afhængiges Skare øgedes, og den lille Del af Byens Befolkning, der oprigtig følte sig besjælet af tysk Sindelag, fik Støtte og stadig rigere Næring af en vældig voksende Embeds- og Militærstand. Før Verdenskrigen kunde Flensborgs Overborgmester mønstre en Hær paa lige ved 1000 Embedsmænd, Funktionærer og Arbejdere i Byens Tjeneste; et lignende Antal i over- og underordnede Stillinger lønnedes af Stat og Rige. Henved 200 Officerer søgte Tilhold i Borgerskabet, medens 1200 prøjsiske Infanterister (i Verdenskrigens Aar somme Tider over 7000) og 3500 tyske Marinesoldater udøvede en beregnet fortyskende Indflydelse. Ligesom den langt overvejende Del af Embedsfolk og

NYSTADEN

Paa Flensborgbugtens venstre Side ligger udenfor Nørreport *Nystaden* med store Fabriksanlæg og Jærnskibsværftet med Flydedokker (i Forgrunden). Værftet er det tredjestørste paa det europæiske Fastland, havde før Krigen aarlig over 100 Skibe i Dok og beskæftigede 3000 Mennesker; hver sjette Indbygger var saaledes afhængig af dets Skæbne.

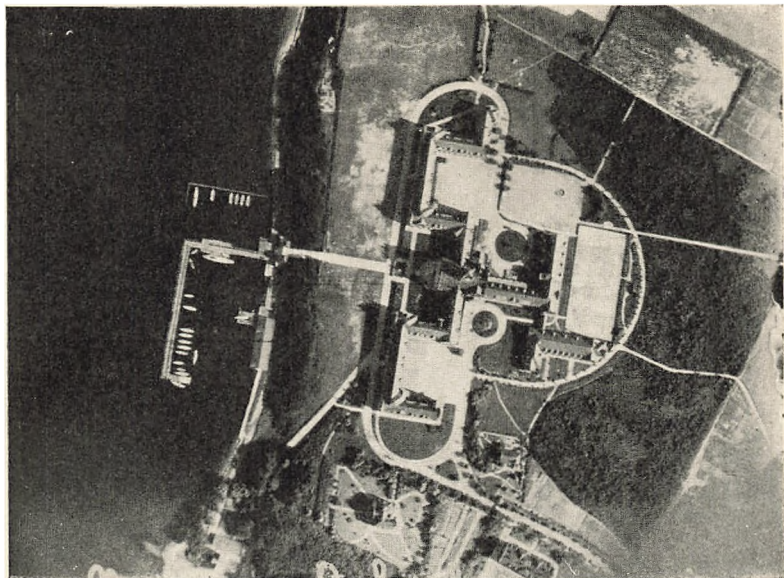

Soldater stammede sydfra, blev Flensborg, efter at den mere og mere havde udviklet sig til en moderne Fabriksby, et eftertragtet Hjemsted for mange indvandrede Arbejdere. Og alt dette satte sine Spor i den politiske Udvikling.

Det danske Sprog har trods dets Askepotstilling gennem Aarene, trods et prøjsisk Embedsapparats Forfølgelse og en mægtig Tyskheds Overvægt udadtil, endnu en ret anselig Udbredelse blandt Flensborgs Befolkning. Da man i 1902 begrænsede de danske Gudstjenester til Halvdelen, rejste straks 1923 myndige Mænd og Kvinder en bestemt Indsigelse imod denne Voldsførelse. Skønt mange Forældre, der indbyrdes taite dansk, af misforstaaede Hensyn, eller fordi de befandt sig i en afhængig Stilling, talte tysk til deres Børn, opførte en tysk Statistik i 1914 endnu 773 dansktalende Skolebørn i Flensborg *). Her fandtes ved Krigens Begyndelse Sønderjyllands største og vel tillige mest virksomme danske Foredragsforening, foruden en Række andre Sammenslutninger med dansk Forretningsprog, og her har Slesvigs mest læste danske Blad, »Flensborg Avis«, efter Verdenskrigen vundet stadig større Udbredelse blandt Byens eget Borgerskab.

Alligevel kan Sproget ikke i nogen Grad betragtes som Maalestok for Flensborgs danske Sindelag. Gennem mange Aarhundreder og helt op til vore Dage har det været en Kendsgerning, at der i vide Krese af Byens Befolkning bag ved det tyske Sprog skjuler sig et godt dansk Sindelag. I store og festlige Øjeblikke har Flensborgernes Hjærte slaæet i Takt med det danske Folks. Der var Jubel i Flensborg, da de danske Jenser efter Kampen ved Bov og før Istedslaget drog sydpaa gennem Byen, og Flensborgerne sørgede dybt, da den danske Hær efter Slaget ved Slesvig og efter Dannevirkes Rømning atter maatte rykke nordpaa. Betegnende var den kølige Modtagelse, som Prøjserkongen Wilhelm I fik ved sit Indtog i Byen, karakteristisk et Ord af en tysktalende flensborgsk Kvinde, der efter

*) Da fem Tusinde flensborgske Børn, det vil sige langt over Halvdelen af Byens Skoleungdom, i Sommeren 1919 vendte tilbage efter et længere Ferieophold i Kongeriget, kunde de allesammen forstaa og langt den overvejende Del tale dansk.

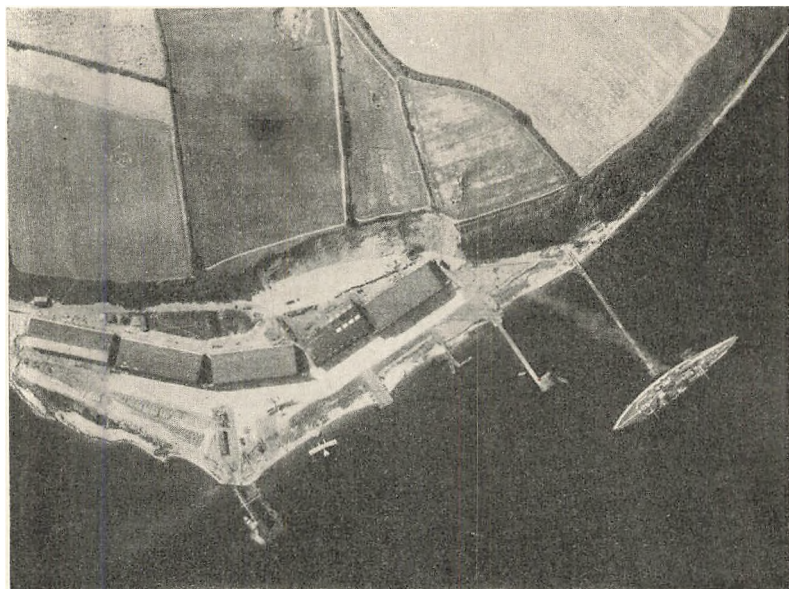
MARINESKOLEN VED MØRVIG

Flensborg Fjord var indtil 1919 et Sløttepunkt for den tyske Marine, der ved Mørvig oprettede en Torpedostation og Marineskole for 400 Kadetter. Den kostede 3 Mill. Mark og indviedes 1910 med stor Højtidelighed af fhv. Kejser Wilhelm II.

Erobringen tog et Løfte af sine Venner: »Den Dag, da Flensborg atter bliver dansk, skal I lægge en Krans med rød-hvide Baand op til mig paa Kirkegaarden; saa vil jeg glædes i min Grav!«

Efter at Prøjsen-Østrig havde givet de danske Slesvigere det højtidelige Løfte i § 5, stemte Flensborg dansk; selv under et prøjsisk Embedsvældes Tryk tilkendegav Byen i 1867, at den hellere vilde høre til sit besejrede gamle Fædreland end til den fremmede Erobrermagt. I Begyndelsen af Firserne sendte Flensborgerne en dansk Repræsentant til Berlin, og i 1884 kunde Gustav Johannsen endnu samle 1628 danske Stemmer, et Tal, der var saa meget mere anseligt, som der af Tyskernes 1632 kan fraregnes mange Hundrede Embedsmandsstemmer, medens adskillige Hundrede danske Undersaatter ikke havde Stemmeret.

Siden fik Tyskheden yderligere Medbør — Klassekampen

FLYVERSTATION VED FLENSBORG FJORD

Flyverstationen udvidedes betydeligt under Verdenskrigen, hvorfra Billedet stammer. Man ser Hangarenes Række langs Kysten. Ved Broen en Torpedobaad, i Strandkanten et Hydroplan.

begyndte at spille en større Rolle; mange danske Arbejdere fremholdt sammen med tyske Kammerater deres fælles sociale Krav og sluttes mere og mere af Socialdemokratiet, uden at de derved fra første Færd af havde tænkt at svigte deres danske Fortid. Adskillige danske Borgere vilde i Længden ikke ofre deres Stemme paa en Tællekandidat; de vilde have et Ord med i aktiv Politik og stemte paa tyske Kandidater.

Flensborg er nu befolket af henved 63,000 Mennesker (ved Tællingen den 15. Oktober 1913: 65,202). Ved Valget i Foraaret 1919 til det tyske Parlament samlede Socialdemokraterne i Flensborg 18,626, for langt den største Del Arbejderstemmer. Der findes i Byen 2—3000 Arbejdere ud over de 6000 organiserede; i ledende Kredse inden for Partiet anslaaes Byens socialdemokratiske Befolkning til 27—30,000, altsaa til op imod Halvdelen af det samlede Indbyggerantal.

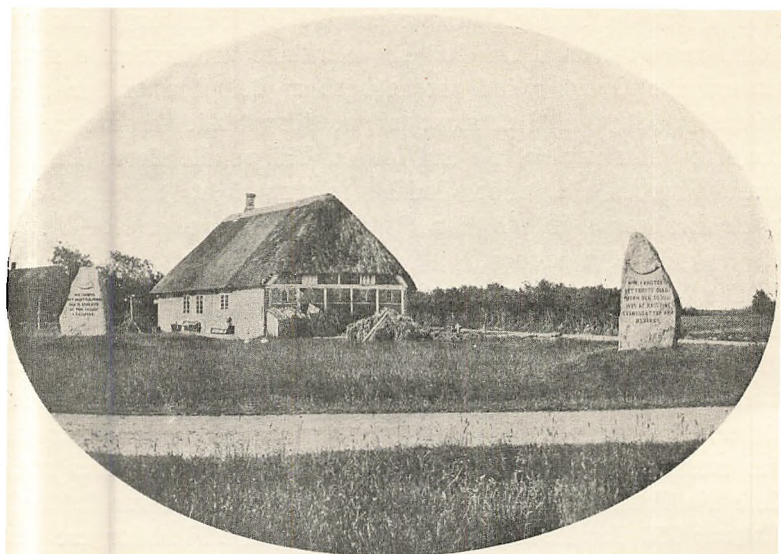
For den oprindelig dansksindede Del af Flensborgs Borger-
skab, der i Aarenes Løb lod sig bjergtage af Tysklands store
økonomiske Opsving, lod sig bedaare af dets formentlige ube-
tvingelige Magt til Søs samt af et tilsyneladende urokkeligt
prøjsisk Militærvælde, og saa for en Tid vendte deres Lands-
mænd Ryggen eller endog lod sig formaa til at gaa den frem-
mede Erobrers Ærinde, for disse Flensborgere er det blevet
en frygtelig Opvaagnen.

Den, der efter flere Aars Fravær i Krigen vendte hjem til
den skønne By i Dalen, maatte ofte studse, naar han færdedes
blandt Folk paa Gaden. Var *det* den og den? Graanede og
stærkt ældede Mænd og Kvinder, bekymrede og forpinte An-
sigter, afmagrede og legemligt nedbrudte Skikkelser — mange
var næsten ikke til at kende igen. Og kunde man undres over
det? *To Tusinde* af Byens unge kraftigste Mænd var *faldne i*
Krigen; 950 Familiefædre og 1050 ugifte unge Flensborgere var
blevne derude paa Europas Slagmarker, og om 30—40 andre
havde man forgæves spejdet efter et Livstegn. Næsten intet
Hjem var gaaet Ram forbi, og der fandtes Familier, hvor man
sørgede over tre—fire Sønner. Dertil Sult og Nød, økonomisk
Tab og Tilbagegang og for dem, der i deres Godtroenhed hav-
de ladet sig besnære af den Bismarck'ske Aand og havde ind-
ladt sig for meget paa det prøjsiske Eventyr, tillige en bitter
Skuffelse, en Følelse af at være beløjet og bedraget.

Men hos de Flensborgere, som i hele Udlændighedstiden
havde bevaret deres Danskhed stærk og frugtbar og havde
baaret et lyst Haab frem gennem alle Krigsaarenes Mørke, un-
derbyggedes, under utrætteligt Arbejde, de glade Forhaabnin-
ger; langsomt veg den fremmede Aand fra vildledte Medbor-
gere, og lidt efter lidt brød en lykkelig Erkendelse sig Bane
blandt alle Danske, en Erkendelse af, hvor stærkt Flensborg var
knyttet til Danmark.

Flensborg, Efteraar 1919.

L. P. Christensen.

GULDHORNENES FINDESTED I GALLEHUS

Paa et „Hjørne“ af en Mark ved Gallehus har Grev *Schack* ladet rejse to Sten paa de Steder, hvor de berømte Guldhorn blev fundet. 1639 landt en Bondepige det første, som blev sendt til Kristian den Fjerde, der belønnede det med en Pengegave. 1734 blev det andet fundet af en fattig Husmand fra Skridt fra, hvor det første havde ligget. Kristian den Sjette betalte 200 Rigsdaler i Findeløn. Hornene, der stammer fra en hedensk Gudehov, blev i Kjøbenhavn udstillede i Kunstkamret, derfra stjalne af en Guldsmed og omsmeltede. Deres mærkelige Historie har givet Oehlenschläger Idéen til Digtet „De higer og søger . . .“

TØNDER OG MØGELTØNDER

Af Forfatteren *P. Skovrøy*, Tønder.

Den gamle Provst Carstens i Tønder, som døde 1899, har skrevet en Bog om Tønder, der begynder saalunde: »Hvidaaen angives i Regeln som Nordfrislands Grænse, imidlertid er det eftervist, at der ogsaa har boet Frisere nordligere, indtil Bredeaa.«

Carstens paastaar derfor, at Tønder By er bygget paa frisisk Grund. Han anfører gamle Forfattere til Støtte for denne Paastand, ligesom han nævner, at Byens Navn »Tøndern« stammer fra frisisk »Thunder« (Thor paa engelsk endnu »Thunder«).

Nu er det en historisk Kendsgerning, at Tønder allerede fik sine Købstadsrettigheder i 1243 under Hertug Abel (Brodermorderen). I dansk Atlas siger endvidere Pontoppidan, at Tønder allerede i 1017 drev en stærk Handel paa England. I 1227 byggede Sortebrødrene et Kloster i Tønder, og i 1238 fulgte Graabrødrene efter. Dette tyder paa, at Byen allerede i det 10. og 11. Aarhundrede har haft en vis Betydning.

Da det ved nyere Forskninger, jævnfør P. Lauridsens Bog om »Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland«, er godtgjort, særlig af tyske Historikere, at Frisernes Indvandring først er foregaaet i det 11. og 12. Aarhundrede, kan Tønder ikke være grundlagt eller have faaet Navn af Friserne, som slet ikke var her den Gang, Byen grundlagdes.

Det tyske Navn »Tondern« har sandsynligvis kun Hjemmel i Bynavnets Latinisering i Byens Segl. I Folkesproget har Byen aldrig hedt andet end »Tynner«, ikke Tondern og ikke Tønder. Derimod er der i Kraft af Udtalen ikke noget i Vejen for, at den sidste Del af Navnet kan lyde som »ør«, d. v. s. sandet Strand, som Koch mener.

I Kong Eriks Krønike »Scriptores rerum danicarum«, der er skrevet af en Munk i Ry Kloster under Erik Menved, meldes om Graabrødreklostrets Grundlæggelse: »1238 fundatus est locus Tyndris 15. Kal. Aug. a nobilibus personis, Domino Johan Haffnessøn milite et uxore sua Domine Elsiff.«

Her siges altsaa, at Klostret er grundlagt af en Adelsmand Johan Haffnessøn og hans Hustru. Af den latinske Tekst ses, at man dengang skrev Tønder med y, som det hedder den Dag i Dag i vort Folkesprog.

Paa Byens Raadhus findes et Maleri, der skal forestille Munken Reinhardt, med følgende Indskrift:

Da Keyser Friederich der II. Jerusalem einhatt
und Herzog Abel diese unsere Stadt
Tundern erstlich 1243 dass Lübsche Recht gegeben ward
durch Vorbitt Minder Ordens Münch Bruder Reinhardt.

Broder Reinhardt, hvis Billede aabenbart er af langt sene-

GADEPARTI I TØNDER

Udviklingen i Tønder har stået stille, og mange af de gamle Gader virker endnu med deres hvide Gavl og blomsterfyldte Karmapper som en Dekoration fra et Holbergsk Theaterstykke.

re Datum, var en Tysker af Fødsel og optræder flere Steder i Historien, dels som Reinhardt, dels som Regner, nævnes som en af Medviderne i Hertug Abels Brodermord og som en af Hertugens slette Raadgivere. Reinhardt var Franciskanerordenens første Provincialminister, dertil Hofkapellan og Pot og Pande hos Hertugen.

Den lybske Ret, som gjaldt i Tønder til 1900, har voldt Indbyggerne større Skade, end nogen har Anelse om ved dens strenge Bestemmelser om Arveretten og Tingretten. Medens Landsloven, jyske Lov, havde Bestemmelsen »Øje for Penge« i Henseende til Handelen med Husdyr, bestemmer lybsk Ret fuld Garanti fra Sælgerens Side. Som Følge heraf kunde en Mand tvinges til at yde Erstatning for en Hest eller en Ko, som han havde solgt paa Tønder Marked for flere Aar tilbage. Den Sum af Omkostninger til Retten, som Befolkningen maatte betale mellem Aar og Dag paa Grund af dette Forhold, er uberegnelig. Processer om Hestehandler var før 1900, da den tyske Rigslovbog indførtes, de Trætter, som optog Domstolenes meste Tid.

Broder Reinhardts Fortjeneste af Byen er derfor mere end tvivlsom. Provst Carstens beklager, at vi ikke ved mere om denne Mand. Jo, Historien ved noget mere. Den fortæller om ham, at han efter Kong Eriks Drab holdt en forargelig Præken i Slesvig, samt at Abel, da han var bleven Konge i Aaret 1252, med Magt tvang Kannikerne i Odense til at antage Broder Regner til Bisp i Odense. Dette tyder paa, at Tiggermunken har forstaaet at bruge sin Magt over Kongen paa en ret virksom Maade. Domkapitlet, der havde udvalgt en anden til Bisp, indgav Besværing over Krænkelsen af sin Ret; men Reinhardt sad fast paa sin Bispestol selv efter Abels Død. Han var tilstede paa Bispemødet i Nyborg d. 2. April 1253, skønt han var ilde lidt af Kong Christoffer. Han døde i 1266 eller 67, og han skænkede sine Klosterbrødre (Graabrødrene) i Svinborg (nu Svendborg) en Grund beliggende mellem deres Kirke og Vejen, der gik fra Fisketorvet til Havet, desuden Bøger og adskilligt andet.

Efter lybsk Lov begrunder Ægteskab intet Formuefællesskab mellem Ægtefællerne, og en fattig Pige, som ægter en

HERSKABSHUS I TØNDER

Tiden synes at være gledet sporløst hen over adskillige af Byens gamle Patriciergaarde; disse Huse er gaaet i Arv fra Slægt til Slægt, der omhyggeligt har bevaret de gamle Barok- og Rokoko-Portaler og Karnapper, saaledes at hele Eksteriøret virker som et arkitektur-historisk Musæum.

velhavende Mand, kan efter Mandens Død, og saafremt der ingen Børn er, af Mandens Arvinger jages ud af Huset.

Broder Reinhardt, den psykologiske Ophavsmand til Brodermordet i Slesvig, skaffede Tønder den lybske Ret paa Halsen. For Munkene gjaldt det om at sikre Klostrene mod Overfald og Plyndringer, og det kunde bedst ske ved, at Byen fik Købstadrettigheder og Befæstning. Tønder Slot, Lille Tønder kaldet,

i Modsætning til »Møgeltønder« Slot, var allerede dengang bygget (det nævnes efter Suhm første Gang i et Dokument 1233) og laa paa den endnu eksisterende Slotsbanke ud mod Søen. Tønder var jo dengang Søstad og har et Skib i sit Vaaben. Hertugerne opholdt sig ofte paa Slottet, en Omstændighed, der gav Tyskeriet Vind i Sejlene. Under Middelalderens Rivninger og langt senere har Slottet været et Stridens Æble mellem Landsherrerne, Slottet er utallige Gange blevet berendt og erobret. Og Slottets tyske Herremænd har gjort deres bedste for at kujonere Byens Befolkning. De værste Tyranner var nok Slægten v. d. Wisch og Pogwisch. Wulf v. d. Wisch, eller Ulf, som han endnu kaldes i den folkelige Overlevering i Mellem-slesvig, han boede paa Fresenhagen eller Fresenhavn i Læk Sogn, svarede til sit Navn, som det raa, blodtørstige Uhyre han var. De to tyske Herremænd Henning Pogwisch og Wulf v. d. Wisch afløste hinanden i Grusomheder og Voldførsel mod Landets Børn i det 15. og 16. Aarhundrede paa den sønderjyske Vestkyst. Man fortæller om Henning Pogwisch, som huserede paa Tønder Slot, at han lod skære Næse og Øren af en Mand, som ikke kunde betale sine Tiender til Herremanden. Om Ulf v. d. Wisch paa Fresenhavn fortæller Sagnet endnu gyseligere Ting. Han var en vældig Jæger og altid, hedder det, ledsaget af 39 Hunde, som han flere Gange hidsede paa Mennesker, der blev flængede til døde af de rasende Dyr. Da han engang traf en Kone siddende ved Vejen med et Barn paa sit Skød, snappede han Barnet og kastede det for Hundene, som straks sønderrev det. Hans Svar paa Moderens Skrig og Graad lød: »Ach, was kümmert mich ein lausiges Kind!«

Utallige andre Stridigheder meldes der om, saaledes med Beboerne i Læk om Fiskeriet, med Landmændene vedrørende Markskel. Det er ikke underligt, at Folket hadede en slig Tyran, og Folkets Had giver sig Udtryk i Sagnene, som spindes om hans Navn. Der fortælles, at denne Ulv i Menneskeskikkelse engang har bundet en Pige til en Kakkelovn og ladet fyre, indtil den ulykkelige var forkullet, blot fordi hun var gaaet leende igennem Køkkenet, og han troede, hun lo ad ham. Flere

Gange skal han have ladet Personer, som vakte hans Vrede, føre ud paa Gaardspladsen og skudt dem ned paa Stedet.

Folkehævnen lader ham i Sagnene faa en grusom Død, idet han skal være bleven levende opædt af Orme, og efter Døden knytter man hans Navn til det udbredte Sagn om den vilde Jæger. Om Nætterne saa man ham komme ridende med sit Hundekoppel hen over Markerne, hvis Frugter han havde røvet, og senere red han, som de andre »vilde Jægere« trindt om i Landene, gennem Luften med de glammende Hunde efter sig.

Tønder Slot nedbrødes 1677 af de kongelige Tropper. *Sortebrødre-klostret* ved Østerport brændte 1517, og nogle Aar senere skænkede Kong Frederik I. Klosters Ejendomme til et *Hospital* «til den hellige Aands Ære», som blev til et Aldershjem for 24 Borgerfolk af Byen, der har fri Bolig og Underhold. I den danske Tid prædikedes skiftevis dansk og tysk i Hospitalets Kirkesal, men i Tyskertiden kun tysk, og det var endogsaa forbudt at holde Ligtale paa dansk. Ja, det er hændt, at det formentes danske Folk at faa Optagelse i Hospitalet — skønt en dansk Konge havde skænket Byen hele Stiftelsen.

Graabrødre-klosteret, ogsaa kaldet Laurentiuskloster, har ligget i Vestergaden, vistnok paa Grunden fra Laurentiusbækken til Nordvest-Kvarterets Husnummer 1. Klosterkirken, som laa paa Grunden Sydvestkvarter 105/106, brændte, men opførtes endnu før Reformationen. Graabrødrene blev fordrevne fra Klosteret af Frederik I. efter Belejringen, fordi Munkene havde overladt Fjenderne Klosteret til Magasin. Man fortæller, at Abbeden Nicolaj Tybo gik til Kongen og fik til Svar, at Klosteret laa for nær ved Slottet. Abbeden svarede, at man ikke vilde være i Vejen for Slottet, men kun tjene Gud, hvorefter Kongen svarede, at dette kunde ogsaa ske andre Steder. Og derved blev det.

Den tidligere Sognekirke *St. Nicolaj* nævnes først 1365; i 1479 nævnes »Hr. Jesper Vinther som Sognepræst i lille Tønder«. Kirken var kun lille, snæver og brøstfældig, men med højt Taarn, der kunde bruges af Skipperne paa Søen som Landkendning. Den 23. Juli 1592 er den nuværende Kristuskirke fuld-

DET INDRE AF TØNDER KIRKE

Kirkens Indre er rigt paa udskaaret Træarbejde. Man kan her følge Billedskærerkunstens Udvikling fra den ældre Renæssances Pragt og Styrke, gennem den yngres umaadeholdne Overdaadighed til den løber ud i en Holdningsløshed og Tørhed, der skyldes Mangel paa kunstnerisk skabende Kraft og Fantasi.

endt og indeholder en Del Seværdigheder. Det gamle Taarn staar endnu og er 83 Alen højt. Her var *Brorson* Præst fra 1729—37, og for at skaffe den dansktalende Menighed danske Salmes i Stedet for tyske, lod han trykke bl. a. »Her kommer Jesu, dine Smaa«, «Den yndigste Rose er funden«, »I denne søde Juletid« og flere, som senere blev samlet i den danske Salmeskat »Troens rare Klenodie«.

Byen er i Preussertiden ikke gaaet meget frem. I denne Stilstand har de gamle smukke Huse med Barok- og Rokoko-Portaler faaet Lov at staa, og mange af Gadebillederne minder om en Holbergsk By. Det daglige Liv præges af Kvægmarkederne, en bestandig Strøm af brogede Køer og Prangere gaar igennem Gaderne. Til de 5000 Indbyggere svarer ca. 50 Værtshuse.

Tønder er dansktalende og tysksindet. Det første skyldes den jyske Seighed, det sidste den brutale Fortyskning under de tyske Hertugers og Grevers Fremmedherredømme. Byens

MØGELTØNDER

Hovedgaden er anlagt 1680, væsentlig som Tjenerboliger til Schackenborg Slot. Typisk frisik Arkitektur med laste, rene Linjer. De røde Mure, klædte med Vedbend eller Vildvin, det hvide Træværk og de mosgroede Straatage forlener tillige Slotsgaden med en sjælden malerisk Styrke.

og Slottets Betydning voldte, at den stadig ved Delingerne kom ind under Gottorp tillige med Mellemslesvig, og dermed var Beboernes Skæbne beseglet.

MØGELTØNDER

derimod holdt sig i national Henseende paa dansk Side, fordi den allerede under Dronning Margrete kom ind under Kronen og blev der. Hvis det omvendte havde været Tilfældet, vilde Befolkningen i Møgeltønder den Dag i Dag have været lige saa tysksindet og Folk i Tønder lige saa dansksindede, ja, man kunde saamænd have taget hvilken som helst Bybefolkning fra Nørrejylland eller Øerne og i Middelalderen plantet den ind i Tønder og Mellemslesvig, og den vilde lige saa lidt være undgaaet sin Skæbne. Det er ikke Befolkningens, men Fjenders Magtsyges og Landsmænds og Brødres Lunkenheds Skyld, at man i Tønder og Mellemslesvig har mistet den natio-

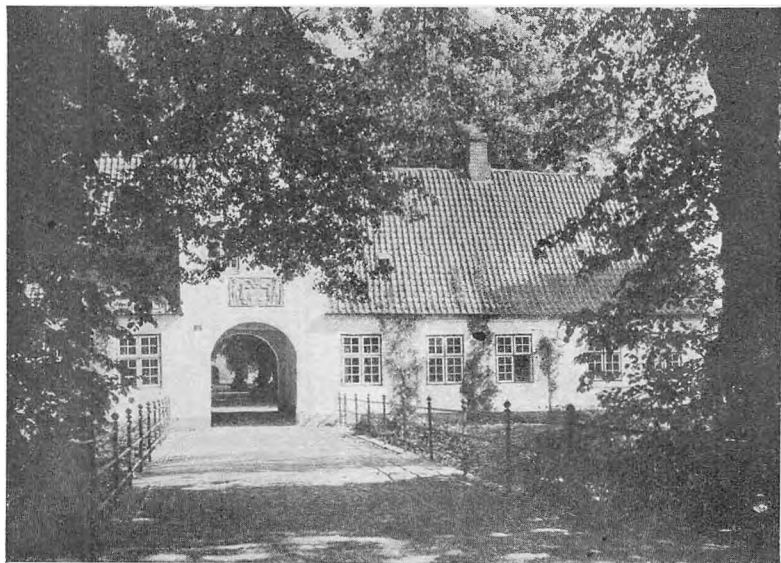
SCHACKENBORG

Schackenborg er den gamle Borg Møgeltønder, kendt i det 13. Aarhundrede, nu opkaldt efter *Hans Schack*. I det ellers nøgne Vestkystland ligger Slottet som en idyllisk Stump Østkyst med Storkereder paa Skorstenene.

nale danske Følelse. Jeg siger dette for at imødegaa den Overfladiskhed i Tankegang og Bedømmelse af Forholdene, der lader haant om, at Folk kan stemme for Danmark af økonomiske Grunde. Man kan ikke kræve af en Mand, hvem man har berøvet Mælet, at han skal tale.

Møgeltønder, der er en lille hyggelig Rede paa Vestsletten, har sit Navn fra Slottet og vel nok en Del af sin Glans derfra, saa sandt som Slottets gamle ærværdige Mure, Slotsparken og Frugthaven nok fra første Færd har givet Stødet til, at den lille By nu ligger som en Oase i Ørkenen, hvor den trætte Vandrer kan hvile sin Fod.

Slottet bestod allerede i det 13. Aarhundrede under Navnet Møgeltønderhus og er kendt i Historien som godt befæstet. Det er herfra Historien om Erland Kalv stammer, der gik ud som Ko og vendte hjem med to Kalve, som Kong Valdemar Atterdag sagde, da han kom tilbage fra den holstenske Greve, medbringende to Slotte, Møgeltønder og Gram. Slottet har været

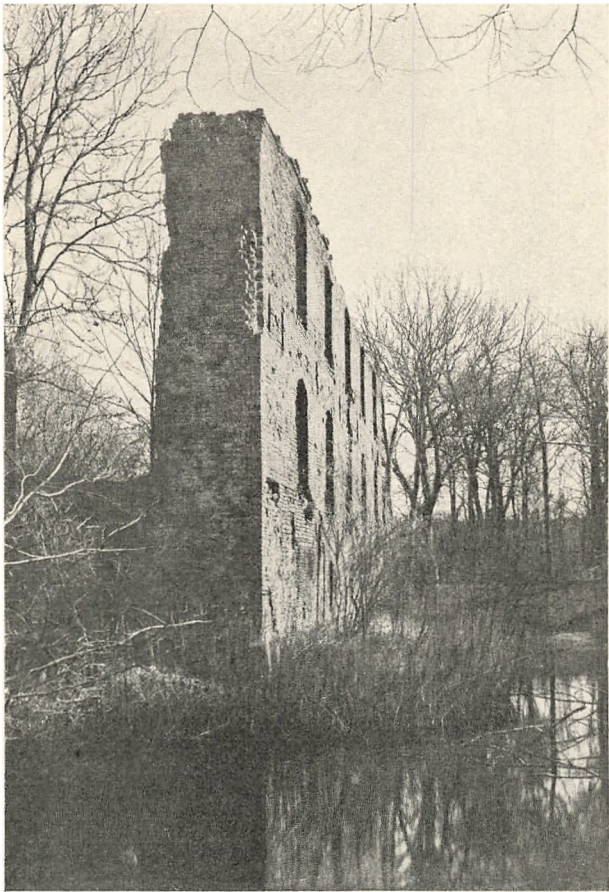
PORTBYGNING TIL SCHACKENBORG

Broen over Voldgravene er ikke længere en Vindebro, og Porthvælvingerne skjules ikke mere af massive Egefleje. Porthuset, der har været et barrikaderet Udenomsværn, er nu en hyggelig Inspektørbolig. Over Porten det Schackenborgske Vaabenskjold.

i Rantzauernes Besiddelse og kom 1661 i Feltherren Hans Schacks Eje ved Køb og kaldtes siden Schackenborg. Hans Schrack, Forsvareren af Kjøbenhavn, blev Lensgreve i 1671 og døde 5 Aar efter. Siden veksler Navnene Hans og Otto Didrik i Familien.

I *Gallehus*, en lille Landsby ved Møgeltønder, fandtes i sin Tid de bekendte to Guldhorn. En Bondepige fandt det første. Da hun døde inden Aarets Udgang, mente Folk, at de underjordiske havde hævnnet sig, fordi hun havde røvet deres Guld. Det andet Horn blev fundet af en Husmand, som man spaaede samme Skæbne. Han ønskede sig i Findeløn saa meget Brændevin, han kunde drikke og døde snart af Drik. Den nuværende Greve, *Otto Didrik Schack*, har rejst to Mindestene paa Findestederne.

En Mils Vej fra Møgeltønder ligger Herregaarden *Trøjborg* med Ruinerne af Slottet. Dette har tilhørt de berømte Lim-

TRØJBORG SLOTSRUIN

I 1580 genopbyggede *Peter Rantzau* Slottet med fire Floje og udstyrede det pragtfuldt med store Taarne og en vældig Portal. I 1854 blev Murene nedrevne af den daværende Ejer, Marskhonden *Knud Knudsen*, der grebet af demokratiske Idéer vilde forhindre, at Besiddelsen af Slottet skulde give hans Slægt Stormandsgriller. I Haven er nu kun en nøgen Ruin tilbage.

bækker og den endnu mere berømte Feltherre *Daniel Rantzau*, hvis Broder *Peter* sidst byggede Slottet op. 1854 lod den daværende Ejer, Storbonden *Knud Knudsen*, de sidste Rester nedrive, og i Haven ligger nu Ruinen paa en Ø, overgroet med et romantisk Vildnis af Træer og Blomsterranker.

Tønder.

P. Skovrøy.

VESTERHAVSØERNE

Af Forfatteren, Tømrer *Erich Johannsen*, Keitum.

1. Sild.

Har man forladt Toget paa den slesvigske Vestkystby Højers Havnestation, »Højer Sluse«, gaar man ombord i Dampskibet og lander efter to Timers Fart i den lille Havneby, *Munkmarsk*. Vi befinder os paa Øen Sild, den nordfrisiske Øgruppes største Ø, og er dermed naaet til Verdens pragtfuldeste Strand.

Sild har en navnkundig Berømmelse som Vesterhavets Dronning. Fra alle vor Jords Verdensdele strømmer om Sommeren Folk, der søger Helbredelse og Rekreation, til denne 40 km. lange Ø for at opslaa deres Sommer-Asyl i Badebyen Vesterland, saa vel som i Venningsted og Kampen. Vesterland med sine højmoderne Badeanlæg kan tilfredsstille selv den mest forvænte Gæst og byder med sine komfortabelt indrettede Hoteller og Pensioner et behageligt Opholdssted. Langs hele Silde Vestkyst beskyttes Øen af en Klitrække, det øvrige Land bestaar hovedsagelig af Hede og Græsjord (Gestland); dog findes i den vestlige Del af Øen frugtbart Agerland.

Silde Indbyggerantal beløber sig til 5000 Sjæle, hovedsagelig af frisisk Afstamning; deres Valgsprog er »Rüm Hart, Klaar Kimming«, paa dansk »Hjerterum og klar Horisont«. Øen fører i sit Vaaben en Sild, efter gammel Overlevering skal denne Sild hentyde til Øens danske Navn (tysk Sylt), dog er Meningerne herom stærkt delte.

Indbyggernes Sprog er tysk d. v. s. Skole-, Rets- og Kirkesproget. Dog taler Øens Beboere af frisisk Herkomst indbyrdes frisisk.

STRANDPROMENADEN I VESTERLAND

Langs Vesterhavets Kyst strækker sig i hele Bådebyens Længde den cementerede Promenade. I 1911 baade brændte og bortskylledes ved Stormflod Midtpartiet med dens store Restaurant. For 700,000 Mark har Byen nu genrejst Komplekserne i dobbelt Størrelse med Festsale, Casino, Theater, Læselhaller og Musiktribune. Paa den smalle Forstrand findes de Tusinde Strandkurve i hver sin „Borg“ af Strandsand og under Guirlander af brogede Flag.

I tidligere Tid var Søfarten den mandlige Befolknings Hovederhvervsgren; Øens Beboere gjaldt for kække, dygtige Sømænd baade som Koffardifarere og Hvalfangere. Nu til Dags er Sømandserhvervet ikke mere fremherskende, og Landbrug er ligesom Badevæsenet traadt mere i Forgrunden.

Øen, der har Form som et latinsk T, rummer en Købstad og ti Landsbyer med fire evangeliske og en katolsk Kirke.

Byen *Vesterland*, Øens Hovedstad, ligger lige ud til Vesterhavet, kun skilt fra Havet ved en Klitbræmme.

Vi styrer vore Skridt fra Byen imod Syd og aflægger først en viden om kendt lille Kirkegaard et kort Besøg. Her er »de hjemløses Hjem«, Stedet hvor de stakkels navnløse Skibbrudne har fundet Hvile paa fremmed Strand. Paa vor Vandring kommer vi derefter til Eidum Fuglekøje, der staar under Opsyn af en Køjevogter og tjener til at fange Vildænder. De trækkende

BADELIV I VESTERLAND

Bølgeslaget paa Sild er verdensberømt, det skal i Styrke kunne maale sig med Biarritz, og i en Sæson besøges Øen af 30,000 Gæster. I „Familiebadet“ i Vesterland kan der paa én Gang være Tusinde Badende i Bølgerne. To Bademestre holder fra en Tribune Udkig med, at ingen svømmer for langt ud i den farlige Brænding.

Fugle lokkes af Køjernes Ferskvandsbassiner, hvor tamme Lokke-Ænder svømmer om, og bliver saa fangede i særligt indrettede Ruser, som de falske Tamænder fører dem ind i.

Videre henover Engstrækningerne naar vi den lille By Rantum, der hidtil har haft Æren af at huse Tysklands mindste Skole. Efter at have passeret en ny Fuglekøje kommer vi ind i det saakaldte Kladdigdahl, en lille Dalsænkning mellem Klitterne, hvor der hersker en ejendommelig Gravstilled. Efter en længere anstrængende Vandring gennem Kløfter og Dale naar vi Sydbanens Endestation og træder ud paa Hamborg-Amerikaliniens Landingsbro. Lige overfor bygget paa en Klit hæver Hørnums Fyrtaarn sig, der hver Nat udsender sit mægtige Straalebundt i alle Himmelretninger. Kun et lille Stykke videre og vi er naaet til Øens sydligste Punkt. Vi skynder os at bestige Sydbanens Tog, som bringer os tilbage til Vesterland. Her overnatter vi paa et Hotel for den næste Morgen at genoptage vor Vandring, denne Gang Nord paa til Listerland.

FUGLEKØJE

Fuglekøjerne langs Vesterhavet ligger mellem Klitterne som tilvoksede Krat, i hvis Midte en Ferskvandsdam breder sig. Herude svømmer de tamme Ænder omkring og lokker de trækkende vilde Fugle til at hvile sig, hvorefter de svømmer videre med deres Følge ind i de smalle Kanaler, der ender i Net som veritable Fiskeruser.

Først passerer vi den smukke By *Venningsted*. I Landsbyens nordlige Udkant gør vi Holdt for at tage en Kæmpehøj i Øjesyn, hvis Indre rummer en Gravhvælving af mægtige Klippeblokke. Vi passerer derpaa det i Aaret 1855 af den danske Regering opførte Kæmpefyrtårn og naar forbi talrige Kæmpegrave paa den sorte Hede til Landsbyen *Kampen*. Nord for Byen aabner en underskøn Dal sig for vort Blik, i Baggrunden en vidtstrakt Klitrække, paa venstre Haand har vi Vesterhavet, paa højre Vadehavet. I Folkemunde kaldes denne Egn Øens Schweiz. Vi fortsætter den anstrængende Vandring i det bløde Sand, kommer forbi den i Aaret 1767 efter hollandsk Forbillede dannede ældste Fuglekøje paa Øen, og naar i en Dalsænkning Landsbyen *List*, der er grundlagt af danske Indvandrere i det 18. Aarhundrede. Her ligger Kongshavnen, saaledes kaldet, fordi dette er Stedet, hvor Kong Christian IV af Danmark i Maj 1644 tilintetgjorde en svensk-hollandsk Flaade.

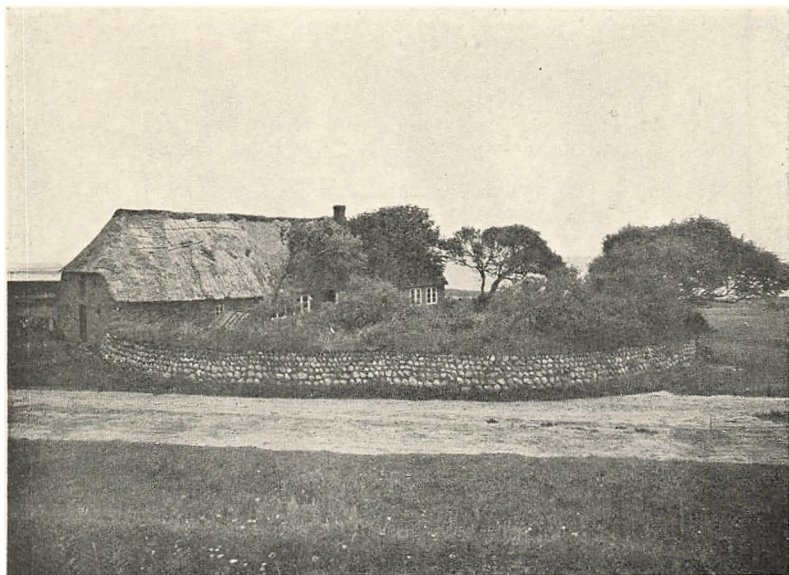

LIST

Yderst paa Nordpynten af det tysktalende Sild ligger den gamle danske Enklave List med et halvt hundrede dansktalende Beboere, der hovedsagelig er optaget af Østersfiskeriet. Under Verdenskrigen rejstes her en kolossal Flyverstation med store beskyllende Befæstningsanlæg i Klitterne udenom. I Barakkerne husede Flækken saaledes gennem Krigsaarene 3000 tyske Soldater. Det to Etagers hvide Hus lidt til højre fra Billedets Midte er Kroen, hvis Specialitet er friske Østers og „Frisenkuchen“.

Vi gaar her ombord i Østersødamperen, som lige har afleveret de friske Lækkerbiskner ved Byens Østersbassin, sejler derpaa langs med Kysten til Munkmarsk, hvorfra vi atter til Fods fortsætter mod Syd. Allerede i lang Afstand øjner vi den gamle ærværdige Sct. Severins Kirke i Keitum, en af Nord-Frislands ældste Kirker, som tjener Vadehavs Skipperne til Vartegn. Til højre for os ligger paa en høj Bakkekam en Gruppe af Høje: Tinghøjene. Her holdt i gamle Dage Friserne Tingstævne under fri Himmel. Her blev der afsagt Dødsdomme og Stridigheder blev afgjorte.

Ved en lille Bugt mod Syd ligger den smukke store Landsby *Keitum*. For 30 Aar siden var den Øens Hovedplads, den Dag i Dag er den i det mindste endnu det Sted, hvor det frisiske Folkelyne først og fremmest dyrkes. Her har der dannet sig en Forening, »Sölring Foriining«, hvis Formaal er dels at bevare det frisiske Sprog, saadan som det tales paa Øen, deis at ud-

FRISISK BONDEHUS

Typisk frisisk Bebyggelse i Keitum paa Sild. Alle Gærder bestaar af Marksten løst sammenføjede med Jord. Vestenvinden har afskaaret Havens Krat.

brede Kendskab til det snævre Hjemland. Keitum ejer et Musæum, hvis Interesser denne Forening varetager paa fortrinlig Maade, samt et gammelt frisisk Hus, der nøje gengiver gamle Dages Boligforhold. Ogsaa for Øens specielt frisiske Litteratur er der sørget ved en Forening, der opfører frisiske Dramaer og Folkekomedier *).

Øens Frisere hænger trofast ved deres Folkekarakter, ved deres Sprog, Sæder og Skikke. Den ægte Friser er besjælet af en glødende Kærlighed til Hjemmet.

Den nuværende Generation føler sig som tysk, idet den er vokset op under tysk Kultur og tysk økonomisk Liv og opdraget i tysk Aand. Alligevel holder man fast ved den snævre Nationalitet og de frisiske Stamme-Ejendommeligheder, derom vidner i første Linie den mærkelige Petridag den 22. Februar,

*) Den hyppigst spillede Skribent er Forfatteren af denne Artikel, Hr. *Erich Johannsen*, hvis frisiske Folkelivsbilleder og Folkesange er stærkt udbredte paa de frisiske Øer.

Udg.

FRISISK NATIONALFEST

Den 22. Februar fejrer Friserne deres nationale Fest, idet Sømandene, der har tilbragt Vinteren paa Øen, lager Afsked for at gaa paa Sommerens lange Rejser. Festen indledes med, at der afbrændes Baal paa de højeste Klitter.

Øboernes Nationaldag, hvor man tager Afsked med de Søfærende, der har tilbragt Vinteren i Hjemmet, og som efter denne Fest atter stikker til Søs.

Men vor Vej gaar videre ind i Landet forbi spredtliggende Huse og Gaarde til Byerne *Morsum* og *Arksun*. De ligger begge paa Øens frodigste Jordbund, og deres Indbyggere driver hovedsagelig Agerbrug og Kvægavl.

Og dermed, kære Læser, har vi tilendebragt vor Rundgang paa Øen Sild. Nu er den Nordfrislands største havomskyllede Ø, men efter gammel Overlevering skal den endnu i 12. Aarhundrede have været landfast forbundet med Før, idet Krønikerne beretter, at Bygmesteren, der ledede Opførelsen af de to Kirker paa Sild og Før, red til Hest fra Sct. Severins-Kirken i Keitum til Sct. Johannes-Kirken paa Før, naar han skulde føre Opsyn med Arbejdet.

BADESTEDET WYK

Wyk paa Før udfolder sin fredelige Idyl i Læ for Nordsøens Blændinger bag Øen Amrum; foran Kurhuset strækker sig under de løvrige Træer en yndig Promenade og langs Stranden sopper Børnene i det læmmede Vesterhav.

II. Før.

Før er i Modsætning til den barske Klitø Sild et overordentlig frugtbart Marskland, hvor Landbruget staar i høj Blomstring; saftige, grønne Enge veksler her med frugtbare Kornmarker og trærige Landsbyer. Paa en Flade af 82 Kvadratkilometer rummer Øen en Købstad og sytten Landsbyer, alle liggende paa Gestland.

Beboerne er i Hovedsagen af frisisk Afstamning og sætter alt ind paa at hindre, at deres Sprog og Folkøjemmeligheder skal forfalde. Derfor bestræber man sig ogsaa her paa at opretholde folkelige Foreninger, ligesom der er indrettet et frisisk Museum paa Øen.

Købstaden Wyk i det syd-østlige Hjørne var oprindelig en lille Fiskerby, grundlagt i 1602 af Beboere fra Halligerne, som maatte flygte fra deres stormflodtruede Jord. Nu til Dags er

NIBLUM

De første Landsbyer synes at livile i sig selv, uberørte af Tiden og fremmedes Besøg, slumrende som Torneroses Park. I denne fredfyldte Ro er Gadekærets Ænder de eneste, der bryder Stilheden.

BOLDIKSUM

Paa Før ligger en Række Landsbyer, der har det tilfælles, at de alle ender paa *um*. I en Ramme af vældige Træer aabenbarer de uanede Billeder af et frodigt og malerisk Paradis.

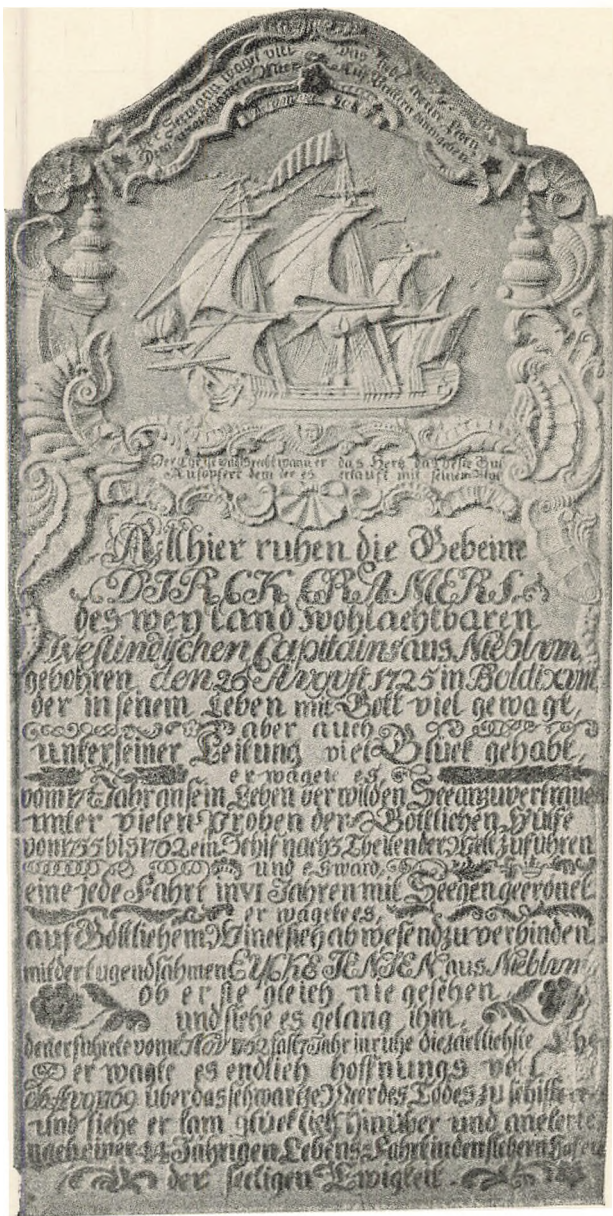
den et meget besøgt Badested. Dens venlige Huse og den træsmykkede Sanddæmning, der fører som Promenadevej langs Indhavet, giver Stedet en ejendommelig Ynde. Lemkelunden og den i 1840 af Kong Christian VIII af Danmark anlagte Kongspark, i hvis Nærhed den lille Havn ligger, fuldender det dejlige Landskabsbillede.

Lige Vest for Wyk ligger den smukke Landsby *Boldiksum*, med sin Landevejs-Allé og i Landsbyens Udkant Sct. Nicolai-Kirken med sin Kirkegaard og dens gamle Gravsten med lange Biografier indhugget i Granitten.

Paa dette Sted bliver der i Nutiden fejret en frisisk Fest for at genoprette og befæste det frisiske Sammenhold.

Saa følger Landsbyen *Borgsum* med en Nord for Byen liggende Borgmur, en kresformet Jordvold, i gamle Dage Tilflugtssted for danske Riddere, der var faldet i Unaade hos Kong Valdemar Atterdag.

I Øens sydvestlige Hjørne *Yttersum*, Øst herfor paa den en-

GRAVSTEN FRA FØR

Gravstenene paa Før er enestaaende i Verden paa Grund af de lange Inskriptioner, der former sig som en udførlig Biografi, holdt i en poetisk-religiøs Stil, der ofte bevæger sig i Vendinger fra det Søfartsliv, hvori Øens Indvaanere tumlede sig. Paa samme Maade henter den dekorative Indfatning næsten altid sine Motiver fra Havet og former sig som Skibe, Konkylijer og Tang.

FRISKE NATIONALDRAGTER FRA FØR

Den friske Nationaldragt holdes højt i Ære, den minder i Farvernes Brogethed om dem, vi kender fra Halvøen Fanø, men udmærker sig ved en eller flere Rækker af tunge Sølvknapper i Filigran, der bæres som en Broche og fylder hele Brystet.

some brune Hede, hvis tungsindige Indtryk kun brydes af Fyrreplantning, ligger Sct. Laurentius-Kirken. Ved Siden af denne findes blandt mange interessante Gravmæler en Sten over en Grønlandsfarer, der i Folkemunde kaldtes »den Lykkelige«, fordi han paa sine Farter skal have fanget 373 Hvaler.

Den paa Naturskønheder og Vegetation saa rige Ø ejer ingen Klitter og kun lidt Hede, derimod meget frugtbart Agerland. I tidligere Tid levede Beboerne hovedsagelig af Skibsfart; nu til Dags staar derimod Landbruget i Forgrunden, og Wyk har store Indtægter af Badelivet.

Paa Vestlandet har man Lejlighed til endnu at beundre Kvindernes klædelige Nationaldragt, der med sine kostbare Sølvprydelser, sine brogede Tørklæder og smukt strikkede Forklæder gør et malerisk og stilfuldt Indtryk.

III. Amrum.

Man kan naa Amrum ved lav Ebbetid ved at soppe til Fods igennem Vaderne; Vejen gaar fra Før i sydvestlig Retning ad en

KURHUSET WITTDÜN PAA AMRUM

Amrum ligger som en Sandsreg i Vesterhavet, i hele sin Længde kun et Par Kilometer bred. De store Badeanlæg og kilometerlange Strandpromenader, der for Millioner Mark er opført af Cement, udgaar fra Sydspidsen, hvor Kurhuset Wittdün hæver sig paa den højeste Klit.

med Sømærker betegnet Rute. Baade til Fods med bare Ben og til Vogns kan man gøre denne Tur, men bør aldrig tiltræde den uden Fører; Floden har taget mange dumdristige, der stode for stærkt paa sig selv.

Amrum ligger to Kilometer Sydvest for Før og ca. 4^{1/2} Kilometer Sydøst for Sild. Øen er et fuldstændigt Modstykke til det frugtbare Før og bestaar hovedsagelig af mørkt tørt Hedeland med liden og mager Agerjord; hist og her er den gennemfuret af Flyvesand og oversaaet med store Stenblokke. Det fattige Landskab er af Naturen stedmoderlig behandlet.

Agerbrug og Kvægavl spiller derfor kun en ringe Rolle. Fiskeri og Beplantning af Klitterne med Halm har været Befolkningens Hovednæringsvej, i nyere Tid finder mange Indbyggere Beskæftigelse paa Øens opblomstrende Badesteder. De er modige Søfolk, ved Redning af Skibbrudne finder de næppe deres Lige, og som Sælhundejægere nyder de hos Badegæsterne et stort Ry.

Siden 1830 er Amrum et meget søgt Badested med Kurhotel paa Sydspidsen paa *Wittdün* og kilometerlange Strandpromenader.

FÆRGEVOGNEN TIL RØMØ

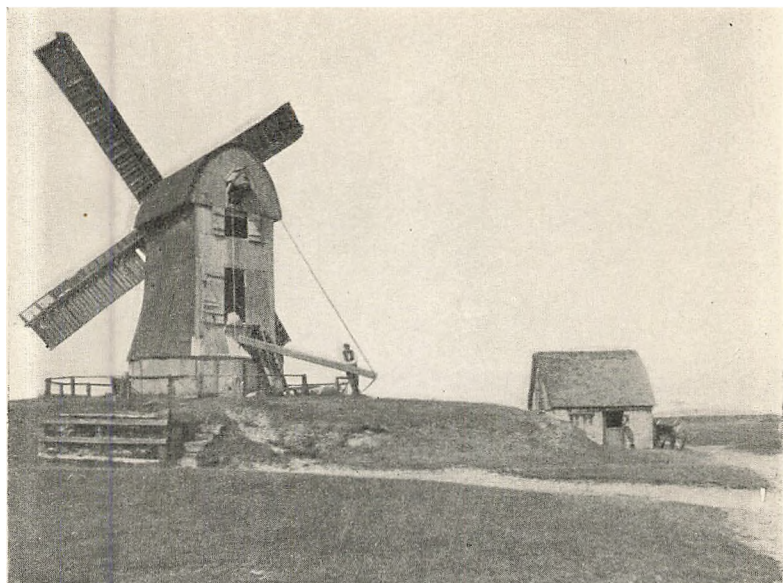
Rømø er den vanskeligst tilgængelige Del af Nordslesvig. Medens de sydlige frisiske Øer har daglig Dampskibsforbindelse med Fastlandet, nøjes Rømø med en lille aaben Sejlbaad, der er stærkt afhængig af baade Vind og Flodtid. Færgen udgaar fra Øens sydligste Flække, Havneby, og sejler over til Ballum, hvor der ikke engang er anlagt Baadebro, men Passagerer og Gods maa køre flere Kilometer ud i Havet ved Højvande i Kromandens Vogn.

Øens Beboere taler en frisisk Dialekt, der meget ligner det Sprog, der tales paa Sild.

Saadan ser, kort skildret, Øen Amrum ud; Naturen har kun udstyret den fattigt med lidet givtig Jordbund; men et Klenodie har den at opvise: det evigt skønne, det uforlignelige, det uforanderlige Hav.

IV. Rømø.

Rømø har et Fladeindhold paa rigelig 80 Kvadratkilometer med en Længde fra Nord til Syd af 14 Kilometer. Dens Naturbeskaffenhed afviger fuldstændig fra Naboøernes, den bestaar kun af Sand. Den har som Sild og Amrum sine Klitter, men disse nøjes ikke med blot at indramme Landet mod Vest, de strækker sig helt ind paa Midten af Øen, ja, dækker den mod Syd i hele dens Bredder. Kun det nordøstlige Hjørne bestaar af marsk-

RØMØ

Det ugæstmilde Rømø ligger forblæst og stormpisket uden Læ for Vesterhavet. Det meste er Klitter og Lyng. Kun langs Øststranden findes et smalt Bælle med dyrkbar Jord; her rejser sig som Sømærker Øens eneste Kirke og to gamle karakteristiske Møller.

lignende Jord, ligesom en smal Stribe Agerland strækker sig derfra ned langs Østkysten.

Den nordligste By *Juvre* skal tidligere have lidt saa stærkt under Flyvesandets Angreb, at den syntes viet til Undergang; men i nyere Tid har man fundet Midler til at standse den ødelæggende Sandflugt.

I det halvvejs ødelagte Landskab har Beboerne ved rastløst og utrætteligt Arbejde hentet Havdynd og Søgræs fra Vadehavet for at forvandle Sandfladerne til nogenlunde brugbar Agerjord og dermed skærmet Landet mod den fuldstændige Tilintetgørelse.

Da Øen desuden rummer store Hede- og Moseflader, bestræber man sig i den sidste Tid paa at drive Rensdyravl og forsøger at faa disse Dyr til at akklimatisere sig paa Øen.

Indbyggerne taler i Modsætning til dem paa Sild, Før og

Amrum dansk; som Type betragtet maa de regnes for Frisere med dansk Omgangssprog.

Befolkningen er bekendt som et dygtigt Søfarerfolk, der hovedsagelig sejler paa danske Skibe. Da Mændene som oftest er til Søs, dyrker Kvinderne Landbrug, men beskæftiger sig dog ogsaa med at spinde, strikke og væve; ogsaa Knipleriet dyrkes af dem.

Paa Vestsiden ligger det nye Badested *Lakolk*, en Samling Træhuse i nordisk Stil spredt i Klitterne omkring det store Kurhus med Festsal og Theater, men Badestranden og Bølgeslaget her kan ikke sammenlignes med de sydligere Øers.

Keitum.

Erich Johannsen.

HEDEN I MELLEMSLESVIG

Af Forfatteren, Dr. phil. *H. F. Feilberg*, Askov.

Mit Ungdomshjem var Sundeved, omtrent fire Aar tjente jeg som Kapellan hos Præsten E. Hagerup i Store Solt i det vestlige Angel, satte saa Bo i det lille fattige Hedesogn Valsbøl inde paa Landryggen, hvor alle Aaerne løber mod Vest og Syd. Forskellen paa Egnene var meget stor. Angel og Sundeved er rige Landskaber, gennemskaaret af talrige levende Hegn, tæt bebygget, med bugnende Kornmarker, hvorhen man vender Øjnene, og større eller mindre Skovstrækninger. Man vinder først Udsyn, naar man kommer op paa en af Bakkerne.

Færdes man derinde fra ad en af Vejene, der fører til Husum, Bredsted eller Læk, forandrer Egnen sig stærkt, de levende Hegn hører op, der er et Par Smaaskove i Handeved og Store Vi Sogne, men Egnen er aaben, træløs, med vide Udsigter. Ser man her og der enkelte Træer, bøjer de sig alle østpaa, tvungne af Vestenvinden, og Angelboerne haaner Vesterboerne ved at fortælle, at Vesterboen holder sit Svøbeskaft over Hovedet og siger: »Skovly er godt!« Markerne er sandede, bevoksede med stive Græsarter som Sandskæg (*corynephorus*), eller hvor Jorden er lagt ud efter at have baaret Korn, er den overgroet med en lille Syreart, Rødknæ, isprængt med enkelte blaa Smaablomster, Blaamunke (*pasione*). Rug og Boghvede er Sædearterne, det ene Straa staar tit og rækker efter det andet. Og naar der om Foraaret er pløjet og saaet, og en Stormdag kommer, kan Horisonten staa i en Taage af det flygende Sand, mens Udbyttet af Bondens Arbejde ryger med Stormen.

TYPISK HEDEBEBYGGELSE

I det fattige Hedehus lægger man Mærke til den lave Mur og de to Doraabninger, der er murede, fordi Tømmer er vanskeligt at skaffe i de træløse Egne. Taget er dannet af Halm og Lyng.

Lidt Havre og Byg saaes jo ogsaa, hvor man antager Jorden for tjenlig. Byerne er sandede og forblæste, men Udsigterne er vide til alle Kanter, og naar Folk derude fra flytter til Angel, trykkes de jævnlgt af det afgrænsede og indelukkede. Husene er lave, Dørkarmen muret, Tømmeret er dyrt og vanskeligt at faa, Taget dannet af afvekslende Lag af Halm og Lyng og, som jeg har kendt det, yderligere tættet og fæstnet ved at skovle Jord op over det. Der ses ingen Steder den bugnende Rigdom som i Angel.

Langs Aaløbene, der jævnlgt skærer sig dybt ind, er Engstrækninger, der bliver bredere, jo nærmere man kommer Marsken, og vældige Moser, sorte og mørke, over hvilke de varme Sommeraftener Taagerne rejser sig og ialtfald forud bragte Feber og Sot. Andre Steder bredte Heden sig, rød af Blomster i Eftersommeren, men allevegne ser man Jordens Fattigdom. I Heden kunde der være store aabne Vindbrud, hele Sandørkener,

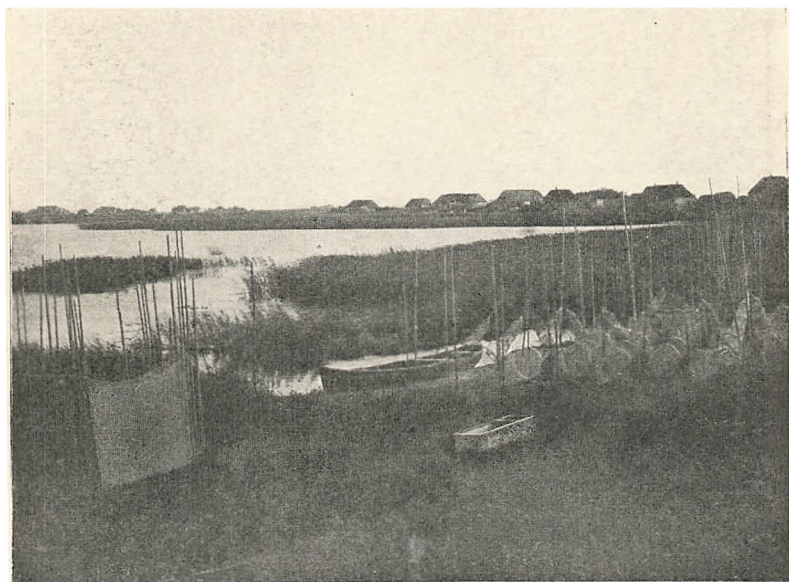
FRA HEDEN

En Hovednæringsvej for Hædebonden er Tørvegravning i de store Moser. I Hytten er kun Porten af Træ, der her er et kostbart Byggemateriale. Væggene er af Halm og Siv, Taget af Straa og Lyng.

af og til med stejle Kanter, hvor Rævlingerankerne (empetrum) gyngede i Blæsten og sammen med Sandstar stred for sit Liv.

Det første Indtryk for Øjet, der var forvænt ved Øster-egnens Rigdom, var nedslaaende. Hvordan var det muligt, at Mennesker herude kunde faa Brødet? Ja, Jorden gav kun en karrig Afgrøde, og man maatte nøjes med, hvad den vilde yde til Hjemmets Brug for Mennesker og Dyr. Der var saa Kostebinding, hvortil Hederne gav Materialet, og Maatteflætning, som Smaafolk tjente en Skilling ved. Sivene hentedes i Stedesand. Men Salg af Tørv fra de store Moser var vel Hovedindtægten. Flensborg var Afsætningsstedet. Denne Handel medførte jo ganske vist sine Farer; thi Krolivet og den evindelige Landevjaskørsel var for mangen en ødelæggende.

Folket, som boede i de Egne, var tarveligt, nøjsomt, et agerdyrkende kvægopdrættende Handelsfolk, der talte dansk. Om Vinteren købtes magert Kvæg i Angel eller hvor det var at faa, saa lejede man i Marsken en Fænne, samlede det indkøbte Kvæg der, naar Græsset var brugeligt, for atter at sælge det paa Marke-

RUDEBØL SØ

Hedebonden henter Siv i Søerne paa Grænsen af Marsken. Ved Rudebøl Sø ses i Baggrunden Landshyen Rosenkrands.

derne i Husum eller Holsten, som det kunde træffe sig. Der kunde tjenes gode Penge, men ganske vist ogsaa lides følelige Tab. Folket var til Dagligbrug stilfærdigt, men blev der Lejlighed til en Handel, var det som Menneskerne blev forvandlede, ivrige i Tale og Bevægelser, til Afgørelsen blev truffet og Lejekøbets Punsch drukket, saa gik Livet atter ad sine vante, stille Veje. Hermed hænger sammen, at Regning blev i Landsbyskolerne drevet med særlig Omhu og Dygtighed, og det kunde vel behøves over for de mange forskellige Myntsorster, der før og mellem Krigene brugtes.

Jeg mindes Folket ude i Vesten med ublandet Glæde, et stilfærdigt, godmodigt, venligt, hyggeligt Folkefærd inden 1864, lidt oplyst om den Verden, der laa udenfor deres daglige Synskreds, deriblandt ogsaa om Danmark og danske Forhold. Rigtig sindige Jyder, der ikke straks slog til eller hurtig tog en Bestemmelse; thi »det sidste Ord skal man vel mærke«. Og man faar ikke ligestraks Mandens Mening at vide, der var Mis-

OKSEVEJ

Tværs gennem Heden gaar de gamle Okseveje, ad hvilke jyske Prangere gennem Aarhundreder har drevet Kreaturer og Heste til de holstenske Markeder. Efterhaanden havde Trafiken gravet dybe Flodlejer i det løse Sand, da Chausséerne og Jernbanen ledede Strømmen ad andre Baner.

tro mod den kjoleklædte, og der var et, som frygtedes mere end noget andet, saaledes forekom det mig, det var at blive udlét. Faa vovede at udsætte sig for Latteren.

Saa havde Folk Sans for en Spøg, et fint Spørgsmaal og et kløgtigt Svar, og jævnlig ved Selskaber var der en eller anden, som kunde levere noget i den Retning og altid med det alvorligste Ansigt af Verden. Man træffer dette Skæmtelune saa hyppigt i Gaader og Ordsprog, som f. Eks. »Hvorfor er Kirken opsat af Sten?« — »Havde den været af Pandekager, var den for længe siden opædt.« Eller: »Kvindesind er godt til Trommeskind, slaar man paa det om Morgenen, brummer det til om Aftenen.«

Som Kørselen gaar jævnt ad de sandede Veje, undtagen, det maa dog tilføjes, igennem Byer eller forbi Kroer, hvor man vil vise sig, saaledes gaar Bondens Tanke og Tale jævnt, han bliver ikke let et Bytte for voldsomme Sindsbevægelser; men deraf maa man ikke slutte, at han mangler Følelse, den bæres sjældent til Skue. Baade Sorg og Glæde bæres stille. Den største

Glæde for Manden er at se Kornet gro godt paa Marken og Kvæget trives i Stalden. Konen er glad, naar hun har rundelig Mælk til Smør og Ost, til Grise og Kalve. Er der saa Sundhed og taalelig Velstand inden Døre, og skikker Børnene sig godt og faar »en tæt Mund og en tro Haand« med sig hjemmefra, saa fattes der intet. Ligesaa sjælden som Fortvivelse ses Ellevildhed. Et stille, fredeligt, ubemærket Liv, det er Vestboens Lykke.

Askov.

H. F. Feilberg.

BYGNINGER

Af Redaktør, cand. mag. *Vilh. Lorenzen.*

Staar man paa Skamlingsbanken, ved Magnus den Godes Sten i Skibelund Krat, eller ser man fra Ribe Domkirkes Taarn ud over Sønderjyllands nordlige Egne, er det ikke blot Landskabsformerne, der umærkeligt glider over i hinanden Nord og Syd for den 1864 afstukne Grænse. Ogsaa det Præg, Mennesker i Tidernes Løb har paatrykt Naturen, er det samme, og her er det ligegyldigt, om man tænker paa Opdyrkningen og Udnyttelsen af Landet som Ager, Eng eller Skov — det er Bondeland her som der — eller man tænker paa Bebyggelsen og dens Former.

Ogsaa i Sønderjylland er der endnu kendelige Spor af, hvorledes Befolkningen fra ældgammel Tid har fordelt sig paa Banker og Højdedrag, i Dal og paa Slette. Oldtidsgravene angiver det endnu, forsaavidt som der altid er Sandsynlighed for, at hvor flere Gravhøje ligger i Kreds, der har Højenes Døde færdedes i levende Live i Nærheden. Og vel allerede fra det første Aartusinde af vor Tidsregning har vore Forfædre begyndt at klumpe sig sammen i Landsbyer — dem med de ældgamle Navneendelser (-sted, -inge, -lev) — hvorfra Jord er taget under Plov, Hede og Skov langsomt ryddet, Eng taget ind, og alt dette gjort Beboerne underdanigt. Udflyttere — enkeltvis eller i Flok — har ogsaa hernede Tid efter anden taget ny Jord ind, skabt Særbrud og derved Muligheder for nye Landsbyer, som de i de store Opdyrkningstider under Valdemarerne opstod i Mængde — Landsbyer med yngre Navneendelser, hvorfra -torp

(-strup, -rup) forekommer særlig hyppigt. Kun hvor Jorden var ringe, bosatte Folk sig mere spredt for bedre at kunne faa Føden som i visse Egne midt i Landet, paa Højderyggen, og lidt længere Vest paa. Hvor ældgamle Trafikveje førte mod Havet, mod Fjord eller Vig med Betingelser for Sejlads og dermed for de for hine primitive Tider letteste og bekvemeste Forbindelser med Omverdenen, med andre Landsdele, ja med fremmede Haves Kyster — der flyttede Folk sammen ogsaa med andre Formaal end at dyrke Jorden. Saaledes opstod tidlig Søkøbstæder ved Østkystens Fjorde; Vesterhavets Kyst indbød derimod ikke til Bydannelser.

Som Bebyggelsen havde formet sig i store Træk allerede i 13. Aarh., maa den antages i alt væsentligt at have været færdig for lange Tider — helt op mod Nutiden. I Aarhundreder har den holdt sig saa temmelig uforandret. Man holdt haardnakket til paa Fædrenes Byggesteder og blev, hvor Syldstenene i fjærne, fjærne Tider engang for alle var lagt.

Ved Aaer og Bække, ofte langt fra Landsbyerne, ensomt og idyllisk som den Dag i Dag, byggedes allerede langt tilbage i Middelalderen Vandmøller. Lavt beliggende, med kunstigt opstemte Damme mellem vidtstrakte Enge var og er disse Vandmøller den store Modsætning til Vindmøllerne, der frisk og frejdigt bærer deres Hat paa høje Banker. Vindmøller har været i Brug allerede i Middelalderen, i alt Fald fra dens sidste Aarhundreder.

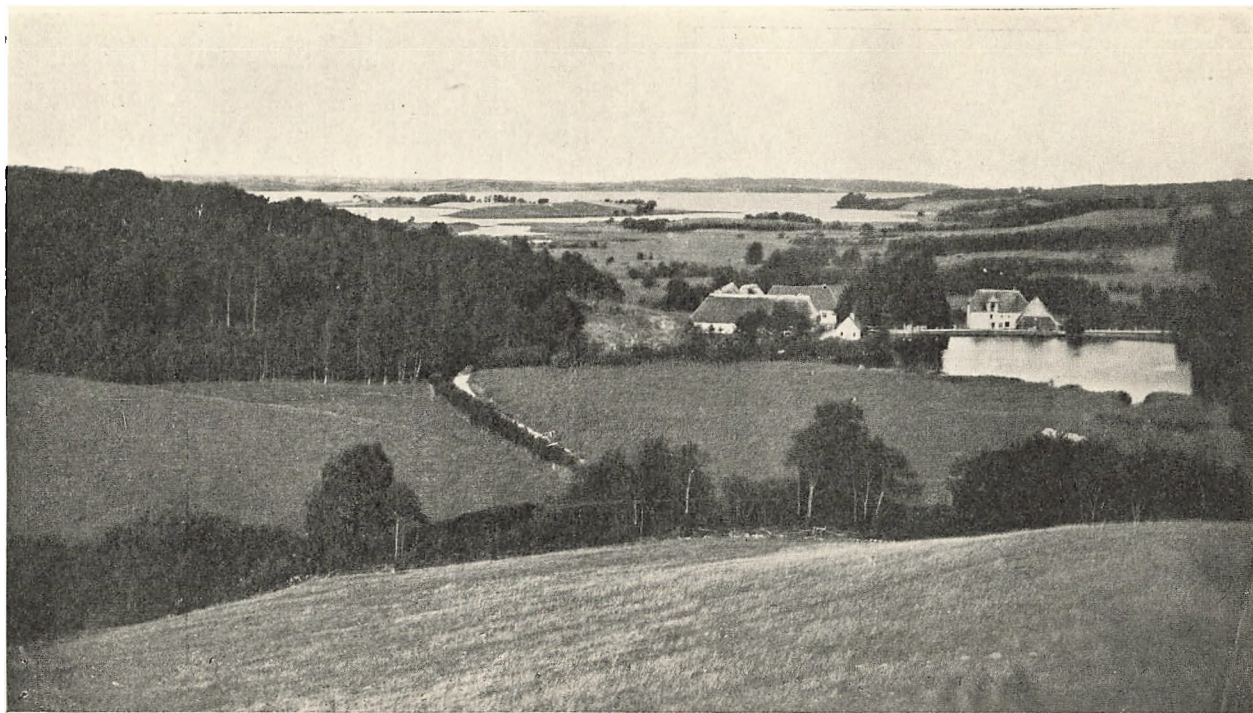
Klemt inde mellem Landsbyernes Tilliggende af Vange og Overdrev har allerede fra Middelalderens Dage, men særlig fra og med 16.—17. Aarh. ligget store, samlede Arealer om et større, herskabeligere Bolig- og Gaardanlæg end vanligt var for en almindelig Bondegaard. Det er de Hovedgaarde — eller Herregaarde —, der dannede sig udenfor Landsbyerne og her samlede deres egne, ikke rebdragne, Jorder om sig. De har ligget her som Enklaver ude i Bondelandet, medens andre Hovedgaarde laa inde i Landsbyerne og vel ikke var skilt ud fra Landsbyfællesskabet. Mindst har den almindelige Adelsgaard fyldt op i Landskabet, Gaarde som Østerholm paa Als, Søgaard ved Aabenraa eller Gramgaard ved Ribe. Andre, der

TYPISK LANDSBYBEBYGGELSE

Svagt bølgende, stærkt dyrket Egn paa Østkysten. Langs Vejen, der har bevaret sit ældgamle svingende Løb, ligger mindre Huse, de fleste eenlængede; enkelte Vinkelbygninger. Til højre en Udflyttergaard. I Baggrunden en i Landskabet stærkt dominerende Vejmølle. Parti fra *Ringnæs* i Sundeved.

ØSTKYSTLANDSKAB

Opdyrkningen har ladet større og mindre Skovstrækninger blive stående. Sparsom Bebyggelse. I Mellemgrunden en malerisk beliggende Vandmølle og større Møllegaard. *Rundemølle* med Udsigt over Kalø og Gjenner Bugt.

BYANLÆG VED EN ØSTKYSTFJORD

Byens Huse tæt samlede inderst ved Fjordvigen. Veje — Lænde- og Jærnveje — stiler fra Nord, Vest og Syd ind mod Byen, der igen i det sidste Aarhundrede har udvidet sig stærkt med Forstadsbebyggelser ud langs de forskellige Trafikveje. Man skimter her Overgangen fra tæt til spredt Bebyggelse helt ud i det aabne Land. *Flensborg, set i Fugleperspektiv. Vinter.*

var i Kronens, Hertugernes eller Bispestolens Eje — Besiddelser som Nordborg, Tønning, Trøjborg eller Svabsted — har sikkert rent arealmæssig set gjort sig stærkere gældende. De Borge og Slotte, der rejste sig i eller ved Købstæderne — Sønderborg Slot, Tønder Slot, Duborg ved Flensborg, Gottorp ved Slesvig eller Brunlund ved Aabenraa — havde i Almindelighed deres store Ladegaarde med Jordtilliggende i Nærheden.

Frederik II købte Adelen ud i den kongelige Del, det egentlige Nordslesvig. Paa samme Maade manøvrerede Hertugerne af de kongelige Linier Adelen ud indenfor deres Besiddelser i Sundeved og paa Als, og i alle disse Egne er fra da af Bondebebyggelse altovervejende. Kun hist og her — Gram og Møgel-tønder (nu Schackenborg) — holdt Storgaarde sig. Anderledes i den gottorpske Del, hvor den Dag i Dag Sydangel, men navn-

SCHACKENBORG

Midt i en dejlig Park og omgivet af de gamle Grave ligger *Hans Schacks* Hovedbygning med sine tre Fløje, lukket mod Vest, aaben mod Øst. Ud for Vestfløjen ses langs Havegangen gamle Kanoner, delvis fra Hans Schacks Tid.

lig Svans og Dänish Wold er udprægede Herregaardsegne, hvor Herregaard ligger ved Herregaard, og hvor det endnu er Storbesiddelsen, der afgjort præger Bebyggelsen. Storgaarden virker her endnu den Dag i Dag bestemmende ind i Landskabsbilledet paa Bekostning af Bondebedriften.

Lignende Storbesiddelser har ogsaa Middelalderens store Landklostre været, hvoraf Sønderjylland dog kun havde to, Cistercienserklostrene i Ry (nu Glücksborg) og Løgum. Areal-mæssig set var de for Herregaarde at regne — og det endia af de allerstørste.

Men det klare Billede af et altovervejende Bondelands — i alt Fald Landbrugslands — Bebyggelse er nu, hernede som i Kongeriget, udvisket. De gamle gaardrige Landsbyer er ofte tyndede ud, og kun Husmandens beskednere Steder er blevne tilbage. Gaardene er flyttede ud, Bebyggelsen er overalt bleven

mere spredt, og nye Boliger, hvor der bor Folk med ogsaa andre Erhverv end Bondevirket — Haandværkere og Handlende — ligger tæt langs med Vejene, baade de gamle Veje, der endnu kringler i mange Bugtninger af Sted fra Landsby til Landsby, dér, hvor maaske allerede Oldtidens Mennesker færdedes agende, ridende eller til Fods, men ogsaa langs med en

GRAM, SET FRA HAVEN

I en ellers skovfaldig Egn ligger den gamle Herregaard i en frodig Oase, omgivet af en herlig Park. De store røde Huse, der ses paa Billedet, er opført for *Hans Schack*.

anden Maade end for 100 Aar siden. Indtil da havde den nedarvede Bebyggelsesform holdt sig. Det er fra og med Udskiftningen og Ophævelsen af Fællesskabet i Jordens Dyrkning og i Pagt med Landbostandens langsomme Frigørelse, Bebyggelsen »paa Landet« har skiftet Karakter, og Grænsen mellem bebygget og ubebygget Land er bleven saa flydende.

De allersidste Slægtled har tilmed set helt nye Bydannelser opstaa. Det er en gammel Regel, at Mennesker har en Tilbøjelighed til at slaa sig ned i Flok ved befærdede Trafikveje, hvor saadanne Veje krydser hinanden, eller hvor de støder paa en Hindring, en Aa, et Mosedrag. Denne Lov gælder endnu og har særlig gjort sig gældende ved Nutidens Jærnbaner. Ved Stoppestederne og ved Krydsnings- og Skiftsteder opstaa ogsaa i vor Tid tættere Bebyggelser — Stationsbyerne.

Alle kender dem: Vojens, Rødebro, Tinglev og mange andre.

senere mere rastløs Tids snorlige, macadamiserede Veje, der hurtigt og uden Svinkeærinder kan føre en fra Købstad til Købstad og hjærteløst lader Landsbyer, der maaske kun ligger nogle Hundrede Meter til Siden, i Stikken.

Menneskene med deres Huse og Boliger præger nu Landskabet paa en

Og samtidig — i Forbindelse med den stærke Befolknings-tilvækst og den hele moderne tekniske Kulturudvikling er der sket det, at Smaakøbstæderne er blevet større. Den Overskuds-befolkning, Amerika og Stationsbyerne ikke har kunnet tage, er gaaet til Byerne.

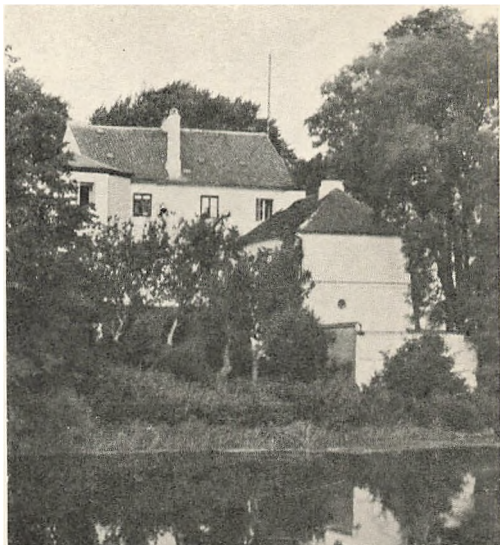
Baade Haderslev, Tønder og Aabenraa er voksede. Men Flensborg allermest. ved sine udmærkede

Betingelser for Skibsfart og alt hvad dermed følger af Industri og Handelsvirksomhed. Slesvig er sejlet agterud. Smaabyerne sydpaa: Husum, Tønder og Frederiksstad har heller ikke rigtig kunnet trives, og Hamborgs Nærhed har sikkert gjort sit til at holde dem nede.

Hvad enten nu Sønderjyllands gamle

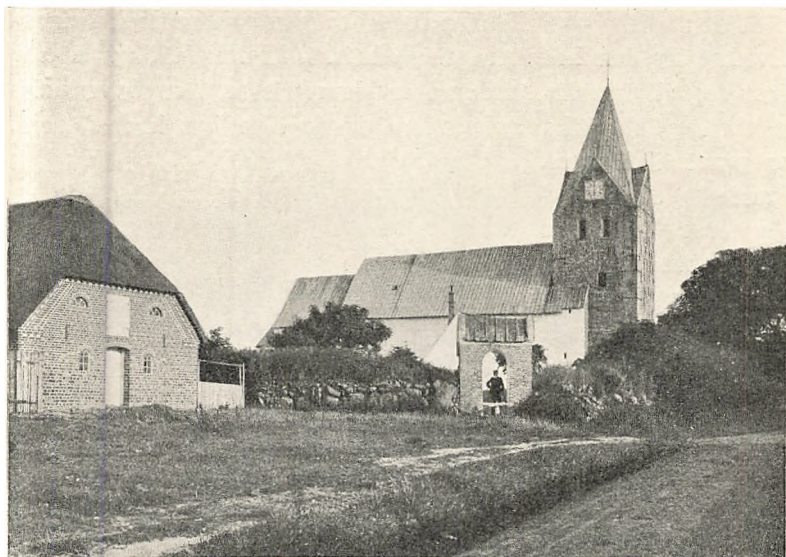
Byer og Landsbyer er voksede i Tidens Løb, eller de er skrumpet ind, eller de, hvad dog vistnok er Tilfældet med en Del af de meget stor Landsbyer paa Vestkanten, Døstrup f. Eks., har holdt sig nogenlunde uforandrede i Størrelse — selve Boligerne og Menneskenes Hjem har selvfølgelig skiftet fra Tid til anden, gammelt er bestandigt faldet for nyt. Det er nu engang Livets Lov. Men noget er dog blevet tilbage baade i By og paa Land fra de svundne Aarhundreder.

Næppe ret mange menneskelige Boliger gaar dog helt tilbage til Middelalderens ældre Aarhundreder. Til Gengæld har man i stort Tal bevaret en statelig Række af Bygninger, der

BRUNLUND SLOT

Dronning *Margrethe* byggede Brunlund Slot tæt udenfor Aabenraa, stærkt befæstet, bag brede Grave. I det nuværende Slot findes middelalderligt Murværk. Senere i Renæssancetiden tilbyggedes det store Hjørnetaarn.

BALLUM KIRKE I TØNDEREGNEN

Skib og Kor med Apsis fra den ældre Middelalder, opløst af rhinsk Tuf og tækket med Bly. Taarn og Vaabenhuse senere Tilføjelser i Mursten. Taarnets Spir er af den saakaldte „tøringienske“ Type, paavirket fra Ribe Domkirkes gamle Taarnspir.

har været Beboernes aandelige Hjem Slægtled efter Slægtled. Det er Kirkerne, der rejste sig store og monumentale, ofte i de mest folkerige Landsbyer og ligesom samlende de lave skrøbelige Menneskehuse om deres uanfægtelige Uforanderlighed med de brandfri Sten- eller Blytage.

Sogn ved Sogn ligger de endnu, djærve og brede med Skib og Kor, som de fleste af dem blev byggede i Valdemarernes Dage, men oftest dog med Taarne, Kapeller, Vaabenhuse og andre Tilbygninger fra Slutningen af den katolske Tid. Til Trods for at alle Landsbykirker hører til samme Grundtype, hvor forskellige er de ikke alligevel — tunge, solide Granitkirker, pynkelige Murstenskirker og helt elegante Tufstenskirker i Ribe—Tønderegnen. Hver Egn har sine Ejendommeligheder; der er Lokalskoler her som Nord for Kongeaen. Taarnene giver yderligere Kirkerne individuel Karakter. Intetsteds i Kongeriget forekommer saa mange Taarn- og Spirformer paa Landsbykirker.

Større og stateligere var de Kirker, den katolske Gejst-

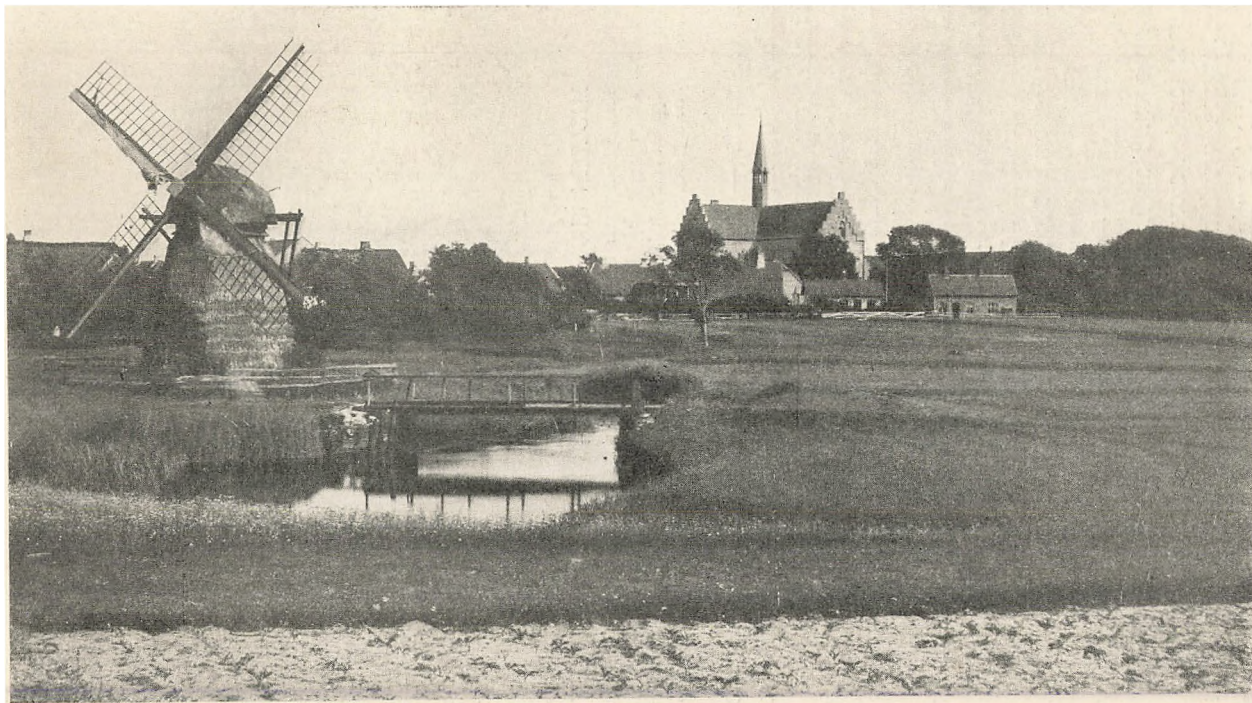

MJOLDEN KIRKE OG PRÆSTEGAARD I TØNDEREGNEN

Kirke og Præstegaard ligger her isoleret fra anden Bebyggelse; de klæder hinanden smukt. I en træløs Egn ligger de omgivne af gamle høje Træer. Kirkens ældre Dele: Skib og Kor med Apsis fra den ældre Middelalder i Granit. Taarnet i Murslen og fra en senere Tid. Blytag. Præstegaarden en hyggelig Vinkelbygning, der aabner sig ud mod Vejen.

lighed rejste — Klosterkirker som den herlige treskibede Korskirke i Løgum, det største kunstneriske Aktiv, Genforeningen bringer os; desuden den beslægtede ældre Mariekirke i Haderslev, men navnlig den ældste af dem, Domkirken i Slesvig — i sin første Skikkelse fra 12. Aarh., strængere og mere alvorlig end de samtidige Domkirker i Ribe, Viborg og Lund. Senere Aarhundreder i Middelalderen havde paa Landet kun faa nye Kirker at føje til. I de stadig voksende Købstæder udvidedes derimod ældre Kirker, saaledes Mariekirken i Haderslev, eller nye byggedes, som Nicolaj Kirken i Flensborg; og overalt smykkedes Kirkerne indvendig med al den billeddannende og farverigè Fantasi, der hører Katolicismen i dens sidste Ytringsformer til. Man har en Følelse af, at aldrig har selve Kirkehuset for den store Befolkning, for den jævne Borger og Bonde, været saa værdifuldt, ja, været hans andet Hjem, som netop i de sidste Slægtled før Reformationen.

LØGUMKLOSTER

I den flade Egn, ved Aaløb og Enge, ligger den lille By. Højt over den og synlig vidt og bredt udover Egnen i Miles Afstand. rejser sig den treskibede Cistercienserkirke, opført i 13de Aarhundrede.

LANDSBYGADEN FRA DE VESTFRISISKE ØER

Vejen, der svinger og de uregelmæssigt sammenbyggede Huslænger med røde Mure og bløde Straatage gør denne Landsbygade overordentlig interessant i dens rige Vekslen af Motiver. Frødige Haver og Hegn gør deres der til. Parti fra *Boldixum paa For.*

FLENSBØRG

Parti Nord for Frue Kirke, mellem Nørregade og Skibbroen. Typisk for Bebyggelse med smalle Parallelgader fra Hovedgade til Havn og Fjord. Mellem Parallelgaderne ses endnu hist og her smalle, dybe Grunde, trappeformet bebyggede. Bebyggelsen forøvrigt stærkt blandet, idet Husene dels ligger med Gavlen mod Gaden, dels med Langsiden. Den store Plads, Kirken indtager, i Byplanen, og selve Bygningens betydelige Størrelse i Sammenligning med Privathusenes er karakteristisk.

Har saa mange Kirker kunnet klare sig helt tilbage fra Middelalderens ældre Aarhundreder, var det ogsaa, fordi de, i Overensstemmelse med den fra Romerne arvede Bygningskultur, var opført af Sten og efter solide, allerede af Romerne selv godkendte, prøvede Metoder i Teknik og Konstruktioner. Anderledes med det, den jævne Mand i de Tider byggede som Hjem for sig selv og sin Husstand, som Opbevaringssted for Kvæg, Korn eller Handelsvarer. Det var Bygninger, opførte i Træ — i Bindingsværkskonstruktioner, der har Oldtidshævd paa vore Breddegrader og jo endnu ikke helt er trængt ud af Brug i moderne Byggeri. Efter ældgammel Byggeskik har man i alt Fald i de skovrige Egne af det nordlige Sønderjylland beklædt Tavlerne med Brædder, som »Bulhusene« fra 17.—18. Aarh. hist og her i Haderslevvegnen og Aabenraaegnen endnu viser

SENMIDDELALDERLIGE KØBSTADHUSE

Gavlen vender mod Gaden. Façaderne er symmetrisk komponerede. De kamtakkede Gavltrekanter er kraftigt trukne op i lodrette Bueblændinger. Huset til højre oplives yderligere af Dekorationer, udførte i Mursten: Savsnitbaand og Trappeblændinger. Parti fra *Søndertorv i Flensborg*.

det (Vonsbæk Præstegaard). Andre Steder har man vel ogsaa udfyldt Tavlene med Rørfletning, klinet med Ler, som det var saa almindeligt i Nørrejylland. Og altid var Bygningerne paa ældgammel Vis tækkede med Straa- eller Rørtage.

Intet Under, at middelalderlige Huse, endda alene fra Middelalderens Slutning, kun er bevarede til vore Dage, naar de er byggede i Sten efter sydlandsk Byggeskik. Endnu kan saadanne gamle Hjem ses paa Gader og Pladser i Byerne, særlig i Slesvig, Husum og Flensborg — undertiden med Gavlen mod Gaden efter tysk Skik, undertiden med Langsiden mod Gaden efter dansk — et af de mange Vidnesbyrd om den Kulturkamp, der i Aarhundreder har delt Mennesker og Interesser i det gamle Grænseland.

Kan den, der nu rejser i sønderjyske Egne, endnu lige skimte noget af Bondens Levevilkaar i hine fjærne Tider og noget tydeligere se den velstaaende Borgers, er det vanskeligere

GLÜCKSBORG SLOT

Bygningens kompakte Masse skyder sig dristigt op i en kunstigt dannet Sø delvis omgivet af Skov. I sit Anlæg en typisk „Vandborg“. Baaede heri og i sin Bygningsstype: tre Huse sammenbyggede med Langsiderne og alle fire Hjørner flankerede af Taarn udgaaende fra middelalderlige fortifikatoriske Traditioner. Et interessant Eksempel paa det fornemme Landhus i Slutningen af 16de Aarhundrede. Hængekarnapperne er Datidens Privéter — „Hemmeligheder“. Det er opført 1582—87 for Hertug *Hans d. Yngre af Nic. Karies*.

STØRRE KØBMANSGAARD FRA 17—18de AARHUNDREDE

Bygningerne er opført paa en smaa, dyb Grund; derfor de stadig smaa Sidebygninger for at skaffe rummeligere Gaardsplads. Denne Bebyggelse af Grundene er særlig karakteristisk for Flensborg og skaber højt interessante Gaardinteriører med mærkelige perspektiviske Virkninger. *Gaardinteriør fra Nørregade i Flensborg.*

NORDBORG SLOT

Al den ældgamle Borg fra Middelalderen er nu kun den skønne isolerede Beliggenhed tilbage. I Renaissanceens Slot er Dele af det mærkelige, taarnprydede Portparti delvis bevaret. Hele Slottet er ombygget og fornyet i moderne Tid.

af de stærkt ombyggede Rester af gamle kongelige, hertugelige eller Adelsgaarde — af de fleste er kun Voldstedet tilbage og ofte nok ikke engang det — at faa fat i den Boligkultur, der var de høje og allerhøjeste Herskabers. Bedst lader det sig gøre i Sønderborg Slot fra ca. 1500, skønt de kække Trappegavle, de fire svære runde Hjørnetårne og hele Forborgen mangler. Og dog kan ingen nu se det for alle Danske saa minderrige Slot uden at faa et Indtryk af, hvor paa en Gang stort og dog smaat og skummelt Datidens Samfundsspidser har haft det inden Døre. Deres Boliger var mere Fæstninger end Hjem! Hvor ganske anderledes komfortabelt boede ikke Munke eller Nonner i deres rummelige, firlængede Klostre med store Sale, med Lys og Luft, med skønne Klostergange til Ly mod Regn, til Skygge mod Sol, som man endnu kan se det i det gamle Benediktiner- nonnekloster paa Holmen i Slesvig. Klosteranlægget repræsenterer en antik Boligtype, den kristne Kirke reddede over fra Ro-

GRAASTEN SLOT

De nu hvidkalkede Mure lyser festligt frem mellem Parkens Træer. Den trefløjede Bygning, der — uden fortifikatoriske Anlæg af nogen Art — aabner sig gæstfrit og tillidsfuldt, er karakteristisk for det fornemme Landhus omkring Aar 1700. Graasten er paabegyndt 1709 af Greve *Frederik Ahlefeldt*. Midterfløjen med Spiret slammer fra Midten af 19de Aarhundrede.

merrigets Undergang — sammen med saameget andet af den antike Kultur.

Af gammel Arkitektur paa Landet fra Tiden før forrige Aarh.s Begyndelse vil man ikke finde meget i Sønderjyllands nordlige Egne. Det skyldes Manglen paa Herregaarde. De har alle Dage været bygget mest solidt, fordi Besidderne hørte til den kapitalistiske Overklasse, og samtidig har de i Anlæg og Formsprog i Regelen repræsenteret de almindelige europæiske Arkitekturidealer, fordi Ejerne samtidig hørte med i det gode europæiske Selskab. Kun Fyrsteslottet Glücksborg fra Slutningen af 16. Aarh. samt Feltherren Hans Schacks Gaarde: Schackenborg og Gram, og Ahlefeldternes stærkt medtagne og ombyggede Graasten i Sundeved — alle tre fra 17. Aarh. — repræsenterer heroppe gammel Husbygningskunst udenfor Byerne, naar bortses fra de enkelte Bulluse eller Dele deraf, der endnu staar, vinde og skæve, men maleriske og kulturhistorisk saa uendelig interessante.

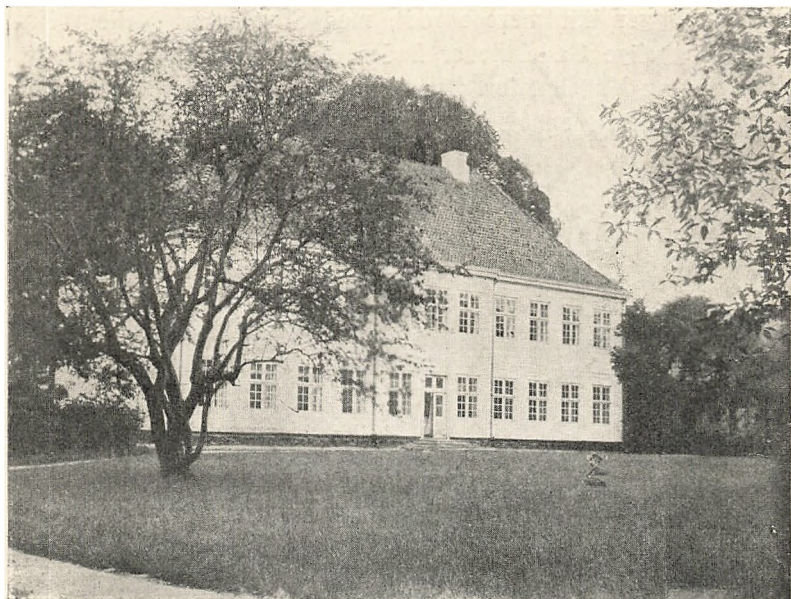
AUGUSTENBORG SLOT

Stort rummeligt Anlæg om en øvre og nedre Gaard. Anlægget, der er holdt i en enkel og nøgtern Stil, er af meget store Dimensioner, som det sømmede sig for en Fyrstebolig i det 18Je Aarhundrede. Slottet er opført 1770—76 af Hertug *Frederik Christian* af Augustenborg.

Anderledes i Byerne. Her har navnlig Flensborg ikke faa Huse og store Købmandsgaarde fra 16. og 17. Aarh. med de lange, smalle Gaardspladser i Behold. Er end Façaderne hyppig moderniserede — Bygningerne er dog de gamle, hvor driftige Købmænd hobede Varer op, og hvor de i Forhuset mod Gaden har ført stort Hus og i al Beskedenhed søgt at efterligne Kaldsfæller i Amsterdam og Leiden.

Baade rige Borgere og Godsejerne paa Landet boede nu bedre, rummeligere og mere komfortabelt end deres Fædre og Bedstefædre før dem. En mere moderne civil Boligkultur har holdt sit Indtog ogsaa i disse Egne. Det er dels de mere ordnede Samfundsforhold og den stærkere Regeringsmyndighed, der er Skyld deri, dels den italienske Renaissances finere menneskelige Sans og følgelig strængere Krav til Hus og Hjem.

Linien fra 16.—17. Aarh. fortsættes i det 18. Aarh. Men det

HERREGAARDEN SANDBJERG I SUNDEVED

Et typisk formet Landhus fra Aarene omkring 1800. Eenlænget ined hvide Mure og regelmæssigt inddelte Façader tænder det frem i et frodigt Haveanlæg.

er dog hovedsagelig i Købstædernes Patricierhuse, i en Slotsbygning som Augustenborg og i Herregaarde paa Landet i de Egne, hvor saadanne fandtes. Mere og mere sætter man Pris paa, hvad man nu vilde kalde »en reel Lejlighed« med rummelig Forstue, bekvemme brede og magelige Trapper, store, lyse Repræsentationssale og et passende Antal mindre Stuer. Lyse, lette Farver paa Væggene og behagelige Siddemøbler holder deres Indtog op igennem 18. Aarh. I Flensborg, Tønder og Aabenraa giver mange af de Tidens statelige Borgerhuse endnu Byen Karakter. Det er ofte dem, der præger sig i Erindringen om Plads- og Gadebillede fra Vandringer rundt i disse Byers Hovedgader. Smaafolk i Sidegaderne følger med, saa godt de kan. Er end Husene kun smaa, paa eet Stokværk, de er alligevel tit sirlige og pæne. I alle sønderjyske Byer, bl. a. Tønder og Aabenraa, ligger de endnu i Række og Geled, ofte Skulder ved Skulder med Gavle ud mod Gaden,

eller de ligger lidt mere spredt, med Smaahaver mellem Husene. Hyggelige Gadebilleder findes overalt, som i Sønderborg, Nordborg og Møgeltønder. Ogsaa hos de jævne Borgerfolk blev det efterhaanden en Æressag at bo i grundmurede Huse, og

GADEPARTI FRA 18de AARHUNDREDE

Smaa Borgerhuse med Kvist. Det uregelrette, fra ældgamle Tider stammende Gadenæt, forhøjer den male-
riske Virkning af særlig den Art Bygninger. *Gade i Haderslev.*

De gamle, vel allerede i Middelalderen skabte Anlægstyper, Vinkelanlægget, det trelængede og firelængede og endnu mere sammensatte Former holdt sig ligeledes, selv om de blev ontsat fra Bindingsværk til Grundmur.

Trangen til bedre Boliger vokser langsomt men sikkert op over Aarhundredskiftet. Den gør det i Byerne, hvor megen Velstand maa have været til Huse, selv i de Aartier, da det øvrige Danmark led under en tung økonomisk Krise. Nette, omend

det er overhovedet karakteristisk for Købstæderne i 18. Aarh., at den gamle, hævdvundne nordiske Byggemaade i Bindingsværk i Aarhundredets sidste Tiaar viger for Grundmur. Byerne skifter langsomt Ham.

Paa dette Punkt begyndte Bønderne at følge med — vel at mærke i de skovfattige Egne paa Højderyggen og i Vestslesvig. Den sikkert ældgamle Indretning af Vaaningshuset, »Salshuset« blev i det store og hele bibeholdt med faa, ofte kun eet dagligt Opholdsværelse. Men Stuehusene blev dog paa visse Maader mere beboelige og menneskeværdige.

prunkløse Boliger, som Tidens nøgterne Smag fordrede det, lagde sig langs Gader og Torve, og hele Kvarterer, ja en hel By — Kristiansfelt — er præget af den. Bevægelsen fortsattes udover Landet, hvor Bondestanden længsomt arbejdede sig op, baade økonomisk og socialt, og hvor netop det Slægtled, der levede omkring Aarhundredskiftet, i stort Tal begyndte at bygge deres Gaarde om eller flytte dem ud fra Landsbyen, ud midt paa Gaardens Marker. Et stadig livligere Byggeri maa have fundet Sted op igen — 19. Aarhundredes første Hålvdel.

Endnu — men hvor længe — ligger i Sogn ved Sogn mangen gammel straatækt sønderjysk Bondegaard eller Husmandssted fra vore Bedste- og Oldeforældres Dage. De er den

Dag i Dag Egnens Pryd og en Fryd for Øjet i al deres hjemlige Danskhed — baade Bindingsværksbygningerne i de østlige Egne, helt hvidkalkede eller med mønjemalede Stolper, altid hyggelige og altid ægte, fordi de i deres Opbygning, Fag føjet til Fag, er bleven til paa saa naturlig en Maade. Og der er de mere tunge og mørkerøde Murstensgaarde længere Vest paa, djærve af Karakter, som Landskabet selv er barskere og kræver mere af Menneskene. Der er Bygninger herovre, der i deres tætte Fasthed, i den i det ydre stærkt gennemførte Sondring mellem Beboelses- og Nytterum, i den ædle Simpelhed, der kan være over Tag og Mur og deres indbyrdes Sammen-

GADEPARTI FRA 19de AARHUNDREDE
Krumme Gader og lave, teglhængte Huse. I Baggrunden, som Maal for Gaderetningen, Byens Kirke mellem Kirkegaardens Træer. Gade i Nordborg.

spil, altid vil staa overordentlig højt indenfor dansk Husbygningskunst. Det vil heller ikke være ubekendt, at disse grundmurede Bygninger i Vestslesvig — store og smaa — har øvet en ikke ringe Indflydelse paa moderne dansk Arkitektur. For godt en halv Snes Aar siden kunde man endogsaa høre det ironiske Udraab: »Ned med Italien, leve Møgeltønder!«

* * *

Gammel Bygningskunst lever da endnu i Sønderjylland og ogsaa i de nordlige Egne. Mangen en gammel Bygning, lige fra den ældre Middelalders Kirker til vore Bedsteforældres Borger- og Bønderhuse, gør endnu Gavn i Livet, som det leves under Nutidskaar. Men disse former sig selvsagt paa deres egen Maade, og det er ikke altid, de gamle Huse har saa let ved at passe ind i dem. Med febrilsk Iver, og næsten som gjorde man en god Gerning, har man da i de senere Aar revet ned for Føde af gammel Bygningskunst.

Man bør vaage over, at intet forsvinder af det, der har virkelig historisk eller Skønheds Værdi, det, der hører med til Egnens og Landets Skæbne gennem Tiderne — uden at det først redeligt er prøvet, om det ikke endnu har Eksistensberettigelse og endnu har Livets Ret. Og man skal ikke altid lade sig forbløffe af det sædvanlige Raab, naar et værdifuldt gammelt Arkitekturværk forsvinder: »Udviklingen kræver det!«

Det er med denne Undskyldning eller meget ofte den simple, aabenhjertige Begrundelse, snart en, snart en anden af vore gode gamle Bygninger rives ned eller omdannes, saa den bliver ganske ukendelig.

De fleste, der overhovedet skænker disse Forhold en Tanke, bliver imponerede af dette med »Udviklingens Krav«. Plads for dem! Selvfølgelig. Der kan jo ikke være Tale om andet! Der er dog ogsaa dem, der ganske vist kun indrømmer Sagens Rigtighed med et lille diskret Suk over, at det nu engang maa være saadan. Men man vil naturligvis nødig have Ord for at staa Tiden og Udviklingen imod. Saa folder man i Stilhed Hænderne og ser til.

LØGUMKLOSTER BY SET FRA KIRKESPIRET

Med sine røde Tage og lyskalkede Mure ligger den lille Bys Huse klumpede sammen om den gamle Kirke. Billedet er typisk for den lille Købstad med de *lave* Huse og *høje* Tegltage, som de byggedes i Aarene omkring 1800. Paa Billedet ses kun faa moderne Huse.

Folk gaar i Almindelighed ud fra som noget givet, noget, der ikke kan modsiges, at naar en smuk gammel Bygning — Palæ, Kirke, Herregaard eller Borgerhus — falder for en moderne Bygning eller skæmmes ved Tilbygninger og Forandringer, er det altid »Udviklingen«, der er paa det nyes Side. Det alene har Ret og det gamle altid Uret.

De Mennesker, der siger saaledes, maa imidlertid først bevise, at der ikke i en god gammel Bygning er noget af Værdi for Nutid og Fremtid, noget, der kan fremme »Udviklingen«. Men de maa da først lære os at indse, at den Skønhed, der saa ofte ligger i de gode og naturlige Forhold i en gammel Bygning, i morsomme gammeldags Porte og Døre, i maleriske Gavle, Kviste, Karnapper og Spir, i hele det Spil af Farver, langsomt samstemte i Aarhundreder, som altid hører gammel Arkitektur til — kort sagt, at alt dette er en ganske underordnet Faktor i moderne Menneskers Liv. Selvom vi er nok saa »moderne«, noget vi jo alle gerne vil have Ord for at være, kan vi alle hente Glæde, Belæring og alskens godt Ud-

bytte af vor gamle Bygningskunst. Ja! maaske har den netop i vor Tid en ganske særlig Mission og ikke mindst overfor de allermest moderne af os.

Den egenartede Skønhed i god, gammel Arkitektur har Bud til os. Der er i alt Fald noget ved den, som selv den gode nye ofte savner. Og det er en vis koncentreret, fortættet Steming, der straalere ud fra disse gamle Bygninger og rent umiddelbart virker paa moderne Sind, naar de blot er lidt modtagelige derfor. Det er sagt før — men er derfor ikke mindre sandt — at Bygninger og maaske mest gamle Bygninger, som Tiden og Menneskene har præget, naturligt nok har faaet noget menneskeligt ved sig. De har en Holdning, et Ansigt. Vi anerkender det ganske stiltiende allesammen, naar vi saa ofte om Bygninger bruger Udtryk, der ogsaa anvendes om Mennesker. Men de passer som sagt næsten altid bedst paa gamle Bygninger. Hvor kan ikke et saadant gammelt Hus være »rankt«, »undersætsigt«, »duknakket«, »ludende«. Ja, det kan være mærkelig »tykmavet« eller »opløbet«. Det er »aristokratisk«, »fornemt«, og det kan være »smilende«, »alvorligt«, »vederhæftigt«, »skummelt«, »polisk«, »venligt« og »indbydende«. Det kan tale til os som et menneskeligt Væsen, netop fordi gammeldags Stil paavirker os paa sin egen Maade. Aarene, Vind og Vejr, Forfald — alt hvad der hører til »Tidens Tand« — har rystet det sammen til en Eenhed, til »en Personlighed«.

Alle kender ogsaa fra utallige Selvoplevelser, hvorledes en gammel Bygning altid fanger deres Opmærksomhed baade paa Landet og i Byerne — straks og umiddelbart ved første Øjekast. Det skyldes ikke det, at den i Stil »stikker af« fra de omgivende moderne Bygninger. Det er meget mere netop denne dens »Personlighed«, der gør det. Og den baner Vej for Tanker. Efter det første »Sæt« i vort Bevidsthedsliv følger øjeblikkelig for de fleste en hel Række Tankeforbindelser. Hvor er det ikke gammelt, og hvad har det ikke oplevet! Naar er det bygget? Af hvem og for hvem? Hvad er det for en Slags Folk, hvad Kaar har de haft? Menneskelige Følelser og Betragtninger, en Strøm af ubestemte Sympatiformemmelser vælder frem

BINDINGSVÆRKSBYGNING FRA ØSTKANTEN

Daglejerhus i Vonsbæk.

i os selv. Vi rives pludselig ud af vore travle Hverdagstanker og falder ind i Forestillinger, der maaske ellers ligger os fjærnt. Men det behøver ingenlunde at være til vor Skade! Til syvende og sidst standser vi maaske pludselig med et Ryk igen ved os selv, vor egen Tid og dens Forhold med Et: Hvor ganske anderledes er ikke alting nu.

Skønheden, Stemningen, det mærkværdigt menneskelige, sætter vort Sind i Svingning. Og den historiske Baggrund gør sit dertil.

Netop det historiske giver disse gamle Bygninger — Kirker, Slotte, Huse — en ganske særlig Betydning. De er jo nemlig selv Historie, en talende og ofte meget veltalende Del af vor Fortid, noget af det, der styrker os i Bevidstheden om det forbindende og det fortsatte i vort Folks Tilværelse gennem Aarhundrederne.

Men Bygninger er ogsaa i snævrere Forstand historiske Minde-mærker. De kan være det for enkelte betydelige Begivenhe-

der, som Minde om enkelte berømte Mænd, eller de kan være det for Forhold og Kulturtilstande i al Almindelighed.

Det vil sikkert falde vanskeligt at bevise, at alt dette ikke skulde repræsentere Kulturværdier, frugtbringende for Udviklingen ogsaa i Nutid og Fremtid. Vor Bygningsarv fra Fortiden er som en Kapital sat paa Rente; vi nyder alle, fattige og rige, godt af disse Renter. Hvor store de er, kan ikke maales ud pedantisk. Men de er der. Vore gode, gamle Bygninger er menneskeligt og nationalt set et af vore bedste Aktiver — ligesom vore Musæer og Kunstsamlinger, ja! vore Bøgeskove, Lyngbakker, vore Sunde og Bælter er det!

Kun i eet Tilfælde kan det nye have Ret og det gamle Uret. Det er, naar det, der erstatter det gamle, bliver bedre, kunstnerisk, praktisk og nationalt set, end det, der forsvinder.

Maa det altsaa betragtes som en Kendsgerning, at vor gamle Arkitektur ikke helt er uden Betydning for Udviklingen, bliver der i Virkeligheden kun tilbage den Del af »Tidens Krav«, der repræsenteres af det økonomiske. Det skal villigt indrømmes, at det er en vigtig Side af Sagen, mindre villigt, at det ogsaa altid skulde falde sammen med det berettigede og retfærdige.

Naar Talen er om en kunstnerisk og historisk værdifuld Bygning, er de to interesserede Parter den øjeblikkelige Ejer — det offentlige eller en Privatmand — og saa alle vi andre, til hvis Fællesarv den hører. Det, der ideelt set skulde ske, er, at Ejeren ikke lider noget økonomisk Tab og vi andre ikke noget kulturelt Tab.

Konflikten opstaar altid i det Øjeblik, den offentlige eller private Ejer vil nedbryde, bygge om eller lignende. Han gør det naturligvis i de fleste Tilfælde af økonomiske Grunde. Han vil tjene paa det paa en eller anden Maade. Og dertil er der forsaavidt intet at sige. Et Hus er naturligvis en »Værdigenstand«, som enhver anden. Men det, der sker i de allerfleste Tilfælde, er simpelthen dette: En tilfældig Ejer af en smuk gammel Bygning gør i et enkelt givet Øjeblik en god eller mindre god Forretning (det sidste er det ærgerligste!). Denne

GAARD I TØNDEREGNEN

Særlig karakteristisk for Vestslesvigs Byggeskik: lave, grundmurede og straatækte Længer.
Gaard i Nibel.

ene Mand bliver maaske nogle 100 eller 1000 Kr. rigere, mens alle vi andre bliver kulturelt set fattigere.

Der er, som sagt, intet at sige hertil. Men det er alligevel ganske forkert; det er uretfærdigt og burde ikke kunne finde Sted. Der er aldeles ikke noget rimeligt Forhold i, hvad denne enkelte vinder og det, den øvrige Del af Nationen taber. Jeg bemærker her udtrykkeligt, at Talen naturligvis stadig kun er om Bygninger af virkelig Værd.

Men hvorledes bringe en rimelig Balance til Veje, og er det overhovedet muligt at skabe det rent ideelle Forhold?

Dette er en stor og ikke helt let Opgave. Medens Kirkerne i Danmark alle hører under Kirkesynsloven, har man for de verdslige Bygningers Vedkommende løst Opgaven paa en Maa-de, der altid i Principet maa anerkendes som rigtigt og sundt, idet Bevarelsen af god, gammel Arkitektur er overladt til det private Initiativ, men hvor Opgaverne bliver for store og vanskelige, glider over til det offentliges Forsorg.

Det private Initiativ har længe været samlet i Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, der stiftedes 1907 og i Aarenes Løb har reddet mangt værdifuldt gammelt Bygningsværk fra Undergang og Vanrøgt. Men det kunde ikke være andet, end at Opgaverne undertiden maatte glippe for en privat Forening med begrænsede pekuniære Virkemidler. Da lykkedes det 1918 at faa Loven om Bygningsfredning gennemført, hvorved der for gamle Bygninger af historisk og kunstnerisk Værdi opstilledes en Række Fredningsbestemmelser, der overvaages af en af Kultusministeren udnævnt sagkyndig Kommission.

Der maa da siges at være gode Betingelser til Stede for, at ogsaa *de gode gamle Mindesmærker i Sønderjylland, der ved Genforeningen atter er den danske Nations Eje, kan blive vel røgtede* og ogsaa i Fremtiden blive ved med at være, hvad de er og var, Mindesmærker over Kultur- og Folkeliv, som det er levet i den danske Landsdel, hvor de stærkeste Brydninger i Nationens Liv har fundet Sted.

* * *

Det er dog bygningsmæssigt set det moderne Byggeri, der allerstærkest sætter sit Præg paa Land og By. Det gælder Købstæderne, hvor selv gamle Huse Gade op og Gade ned kan have helt moderne Façader, og det gælder det rene Land, hvor Bebyggelsen med den voksende Befolkningsvækst stadig breder sig mere og mere som spredt Bebyggelse. Men allermest gælder det de nye Byer, der er voksede op ved Jernbanerne, Stationsbyerne — alle hæslelige, kedsommelige og uden den Hvile og Ro i Byggemaaden, der kendetegnede de gamle Landsbyer. Ja! det er ikke for meget sagt, at af alle danske Stationsbyer er Sønderjyllands de værste i Retning af systematisk Grimhed.

Og dog har der hidtil, baade fra privat og fra offentlig tysk Side før Verdenskrigen, været gjort ikke saa lidt for at forbedre Forholdene. At disse Bestræbelser ikke har fundet særlig Paa-skønnelse i danske Kredse, er forstaaeligt. Til Gengæld har der her kunnet spores en Tilbøjelighed til at knytte Forbindelser med Kredse i Kongeriget, der har virket for bedre Byggeskik,

og der er rejst gode Forsamlingsbygninger og Frimenighedskirker dernede, bygget af dygtige danske Arkitekter (Nyrop, Magdahl-Nielsen, Schiøtz).

Alligevel — som Nord, saa ogsaa Syd for Kongeaaen — har Menneskene i Almindelighed ikke i de senere Aartier pyn- tet paa Naturen med deres Bygninger. Man har en pinlig Følelse af, at Landskabers og Egenes Skønhed er bleven forringet. Byg- geriet har skæmmet den naturlige Skønhed. Thi til et Landskab eller en Egn hører nu engang to Ting: Naturen selv og saa Husene. Forsømmes de sidste, gaar det ogsaa ud over Naturen — langt mere end man i Almindelighed er tilbøjelig til at tænke.

Nu er det jo heller ikke saadan i Sønderjylland, at denne Forringelse gennem de sidste Slægtled er sket, fordi der er bygget meget. Dette er og har jo kun været Tegn paa Liv og Udvikling. Men det er, fordi det, der er bygget, gennem- gaende er saa uskønt. Var det endda saadan, at alt, der er bygget, var praktisk og økonomisk forsvarligt — thi det trøster Sønderjyden sig jo i Reglen med — saa var der dog altid det at falde tilbage paa, men flere og flere har efterhaanden faaet Øjnene op for, at der ikke alene er bygget grimt, men at der, praktisk og økonomisk set, samtidig altfor ofte er bygget hen i Vejret.

Man maa lære at forstaa, at hvad det kommer an paa, er at bygge naturligt. En Bondegaard skal være og ligne en Bondegaard, et Beboelseshus i en By skal ligne og være et By- hus. Man skal lære at indse, at Nybygninger kan være praktisk og fuldt moderne indrettede og dog samtidig byggede saaledes, at de kan være kønne og tiltalende at se paa. Det kan heller ikke noksom fremhæves, at det ikke er Anvendelsen af de store Midler, der gør en Bygning smuk. Det ligger i noget andet, uaf- hængigt af ydre Pynt — i de rette, gode Forhold, i en Dørs, et Vindues Form og velberegne- de Plads, i alt det, som — naar det skal være — kan faas uden Penge.

Heldigvis staar der nu Nord for Kongeaaen en stor og stærk Organisation — Landsforeningen Bedre Byggeskik — rede til at udvide sin Virksomhed til ogsaa at omfatte Sønder-

jylland og derved *inddrage det nyvundne Land under Arbejdet for et sundt og smukt moderne Byggesæt.*

* * *

Bygninger og Mennesker hører nu engang sammen, men Harmonien mellem dem var i gamle Dage større end nu. Al Udvikling gik dengang i langsommere Tempo og alt: Mennesker og Ting havde lettere ved at tilpasse sig til hinanden. Nu maa der et vist Arbejde til for at regulere et alfor rivende hurtigt Udviklingsløb og redde noget af baade Historien og Skønheden — for Menneskenes Skyld.

Det er at haabe, at de Bestræbelser, der hidtil herhjemme har sat sig som Maal at løse den her skildrede Dobbeltopgave, at bevare det Gamle og sætte Skik paa det Nye, vil faa Held til ogsaa i de generhvervede Dele af Sønderjylland at gøre et godt og fortjenstfuldt Stykke dansk Kulturarbejde.

Vilh. Lorenzen.

SØNDERJYDEN

Af Professor *Paul Verrier*

En Befolknings Karakter bestemmes af Racen, Landet, Historien.

Om Racen er det vanskeligt at tale. Sønderjyderne er nok Germaner, men har f. Eks. ikke saa meget fælles med Tyskerne. »Om alle Nordslesvigerne gælder det først og fremmest, at de er danske, og her op ad Tyskerne mærker man maaske lettest, hvilke de danske Karaktermærker er, fremfor alt Ironi, Selvironien, den dobbelte Bund, de fine Overgange fra Skæmt til Alvor« *). Kun med de andre Danske kan Sønderjyderne sammenlignes. Hvis der er nogen Forskel, beror den sandsynligvis paa Forskel i Hjemstavnens Beskaffenhed og de politiske eller sociale Forholds Udvikling.

Hvordan ser altsaa den sønderjyske Natur ud?

Langs Vesterhavet og i Højde med dets larmende Bølger, men bag en Bølgebryder af større og mindre Øer, strækker Marsklandet sig som en lang, smal, ganske flad Slette med fugtige, melankolske Engdrag, der forøvrigt er frodige og i Sommertiden oplives af talrige Kvægflokke med rød og hvid Lød. Midt i Landet ligger den uendelige Hede; om Efteraaret er den rødbrun, om Sommeren ganske purpurfarvet af den blomstrende Lyng. Men imod Øst, ind imellem grønne Agre, der er adskilt af levende Hegn, bugter og bælder Østersøens Sunde og Fjorde sig, og deres blaa Vande flyder fredeligt ved Foden af yndige Bakkedrag, hvor skønne Bøge breder sig.

*) H. V. Clausen, *Sønderjylland*, Særtryk af *Europa*, Kbhvn. 1906, S. 19.

Her har vi, med Undtagelse af Marsken, omtrent de samme Forhold som i Nørrejylland. Als minder maaske endnu mere om Kongerigets Øer, især Fyn. Er det af den Grund, Alsingerne ligner Fynboerne? Iøvrigt tilhører Fyn Jylland. Slesvigerne er Jyder. Og »den ypperlige Karakteristik Marius Sørensen har givet af Jyderne, passer i det hele lige saa godt paa Sønderjyderne som paa Nørrejyderne« *).

Lad os saa høre paa Marius Sørensen:

Jyderne ligner andre Danske. Man har villet bemærke, at der i Ansigstrækkene findes noget mere storformet og alvorligt, svarende til Landets Natur, og at særlig Vestjyderne er mere lyse end Øboerne. — — — At der er Forskel i Afstamning, bliver klart, naar man ser paa Højden. — — —

Jyden er lige saa indesluttet, som hans Land er aabent og overskueligt; han har den Mening, at Hjertet let kan blive koldt, naar Munden staar aaben, og at man ikke skal give sit Besyv med, inden der er Trang for det. — — —

Af de Egenskaber, som særpræger Jyden, maa Forstanden først og fremmest nævnes. Forstanden har næsten altid Overtaget over Følelsen og Fantasien. I Skolerne arbejder Børnene med særlig Lyst i Regnebogen og bedømmer hverandres Dygtighed efter, hvor vidt de er komne i denne Bog. Spørgsmaalet, om det kan „betale sig“, tages med i alle Livets senere Forhold. — — — Et Følelsesmenneske kan tit under Samliv med Jyder føle sig frastødt over den beregnende Forstand; han ser maaske, at der ikke er Tale om Broderskab i Handel og Vandel, at Faderen og den voksne Søn under en Handel bliver som Sælger og Køber, der gensidig søger at knibe hinanden; han mærker, at de gamle i Landsbyen indgiftede Familier af al Magt vil forhindre, at Pengene ved Giftermaal „gaar ud ad Byen“, selv om de Unges dyrebare Hjertebaand rives i Stykker derved — — —

Jyden er nøjsom og sparsommelig, Kampen for Tilværelsen er haard i Jylland; ligesom Træerne maa anvende meget af deres Kraft paa at slaa Rod og brede Trevlerødderne til alle Sider, maa ogsaa Jyden udnytte alle de smaa Næringskilder, han har Adgang til. — — „Spinke og spare kan længe vare“; er Indtægterne smaa, saa er Udgifterne mindre, og i manges jysk Bondegaard ser man Vidnesbyrd om, at ikke store Indtægter, men smaa Udgifter kan grundlægge en solid Velstand. Der kan være noget smaaligt og trykkende i en saa vidtdreven Sparsommelighed, der ofte fører til eller endog indenfor Gerrighedens Port. Men naar man saa ser Mand og Kone endnu i deres kraftige Alder uddele deres surt erhvervede Formue til Børnene og selv nøjes med en mer end tarvelig Aftægt, forstaar man, at Jyden ikke samler til sig selv, men til sin Slægt. Det er ogsaa den

*) H. P. Hanssen-Nørremølle, *Sønderjylland*, Aalborg 1892, S. 9.

stærke Slægtfølelse, der lader Penge spille saa stor en Rolle ved Indgaaelse af Ægteskab. — —

Naar Forholdene kræver det, kan Jyderne regne efter den store Tabel og vise, der er noget, de sætter højere end Pengene. Da Rationalisterne vilde indføre „Evangelisk-kristelig Salmebog“ i Stedet for Kingos, og Balles Lærebog i Stedet for Pontoppidans Forklaringer, lod „de stærke Jyder“ Pengene springe, lod Øvrigheden stille deres Indbo til Auktion, ja gik i Fængsel og Tugthus — alt for at fri deres Børn fra „falsk Lære“. — — —

Jyden er sindig og gaar sjældent fra Fatningen. — — „Tøv lidt“ er et Yndlingsord for Jyden; han er i høj Grad vanefast, og selv naar han gør Fremskridt, gaar det langsomt, men det gaar sikkert; thi han er viljefast, udholdende og „sej“. Med Vanefastheden forbinder han en udpræget Uafhængighedsfølelse; han „trives ej ved Tvang“. Jyderne har ikke godt kunnet være Underskov for Adelsætter, som Sjællands navnkundige Hvide-Stamme, og man kan være sikker paa, at den, der i en politisk Forsamling optræder dominerende og bydende, vækker Jydens Stædighed og Selvfølelse og hindrer derved sin Sags Fremgang. — Jyden har mindre poetisk Sans end Øboerne, er mere nøgtern i sin Livsbetragtning; men han har dog lært af Lærken, „nøjet med en fattig Høst, at huse Sangen i sit Bryst“, og han gemmer tro Viser og Sagn. Det er vel ikke tilfældigt, at den realistiske Sans er fremtrædende hos St. Blicher, Poul Møller og I. P. Jacobsen. Lige saa lidt som man kan kalde Øboerne uforstandige, kan man kalde Jyderne hjerteløse, men de er meget bange for at aabenbare Følelserne, de har en udpræget hjertelig Blufærdighed. — — — Overfor Husdyrene, særlig Hestene, viser han derimod uforbeholdent sit Hjertelag. — — Det kan ikke nægtes, at mange Jyder anvender mere Omtanke og Omhu paa Oprættets Sundhedstilstand end paa Børnenes — ikke som om de regnede Børnene mindre, men det er nu engang blevet Tankegang, at Naturen maa hjælpe sig selv i Mennesket; Menneskelægen er dyrere end Dyr lægen, og „Mennesker dør, naar Gud vil“, men Dyrene, naar man vanrøgter dem.*)

Jeg maa i forbigaaende tilstaa, at denne Beskrivelse passer mindst lige saa godt paa mine Landsmænd, Bønderne i det frugtbare Normandi, som paa Jyderne.

Men lad os nu sammenfatte den i faa Ord: Jyden er et Forstandsmenneske med realistisk Sans, stærk Vilje og udpræget Uafhængighedsfølelse; han er sindig, praktisk, nøgtern, udholdende, sejt, indesluttet, nøjsom, sparsommelig, forsigtig, vanefast og dog selvstændig.

Man vil give H. P. Hanssen Ret, naar man dermed sam-

*) Marius Sørensen, *Danmark*, 1906, S. 168.

BØNDER OG FISKERE

Disse opvakte og sløtte Typer fra Sundeved bærer lilsyne Sindighed og Godmodighed. Omkring Øjnene og Munden slumrer en Skelm.

menligner, hvad Pastor H. F. Feilberg skriver om Sønderjyderne:

Først vil jeg sige, at han er en sindig Mand, en Mand, der ikke let overriler sig, men stedse omhyggeligt overvejer en Sag, inden han handler; deraf følger atter, at han ikke giver efter for pludselige Indskydelser, hverken til det Gode eller det Onde, men sover først paa det, raadfører sig med forskellige Personer, ogsaa med Præsten, for at høre deres „Forskjel“, ja, han har hyppig saa dybt og alsidigt overvejet Sagen, at man forbavses derved. Han hører en Sætning heelt tilende, thi „de sist Uer skal En mærk“, og naar han ønsker et Raad i en Sag, begynder han ofte med ganske ligegyldige Ting, Vind og Vejr, Kornpriser eller deslige og falder aldrig med Døren ind i Huset, men umærkelig drejes Talen hen paa det, han ønsker Oplysning om, og man kan undertiden være i Uvished om, hvad egentlig den Mand vilde, og dog har han fuldkommen opnaaet sin Hensigt. Slige gode og store Gjerninger, der fødes i Øjeblikkets Begejstring, kender han ikke, han er ingen begejstret Mand, ja, er tilbøjelig til at raisonnere over begejstrede Folk, det er dog bedre, at tænke en Sag over først, mener han. Han er meget forsigtig, men veed dog nok, at Forsigtigheden kan drives til Yderlighed, saa den bliver latterlig, hvorom Ordsproget vidner: „Forsigte, lisom æ Deens Køer, di waar inn ti Daww før æ Ræn“. Denne Sindighed og Forsigtighed og megen Overvejelse har imidlertid megen Egennytte med sig i Følge, og det gjøres ofte gjældende, at „see te for sæ sjæl, de maa En, ja, de skal En“, hvorved af og til Misligheder i Liv og Gjerning undskyldes eller forsones. Med denne Sindighed er en stor Sejghed baade i Godt og Ondt forbunden, en overmaade stærk Vedhængen ved en eengang fattet Overbevisning eller ved gammel Skik og Brug. „Saant er vi van“ er afgjørende. Det fra Fædrene Overleverede skal holdes i Hævd og i Ære, det gjælder baade Smaat og Stort, og Afgivelser derfra bedømmes strengt. Sønnen bruger sin Faders Plov og Harve, fortsætter hans Maade at drive sin Mark paa, derfor findes der næsten lutter gammeldags Hjulplove, og Svingplove og svenske Harver komme meget langsomt i Brug, „di passer int for vor Gegend“. For en 50 til 60 Aar siden „kom Mergelen op“, men de Gamle var meget vrede derover og ansaa det for taabeligt at tro, at Mergel kunde forbedre Jorden. — — — Nu er Benyttelsen af Mergel dog allevegne almindelig. — — — Gammel Vedtægt overholdes strengt, selv der, hvor Grunden til den ikke længere er til; som et Exempel kan nævnes, at de Fruentimmer, der komme nordfra og gaa til Kirke, altid gaa vesten om Kirken til den søndre Indgangsdør, men Mændene altid gaa østen om. Længst mod Vest, i den nordlige Mur, har nemlig Indgangsdøren for Fruentimmerne tidligere været, der sees endnu tydelige Spor af den tilmurrede Dør; men ingen veed at angive Grunden til denne Skik; spørger man, er Svaret: „de hær di aalti gør forr.“

Endnu et stærkt fremtrædende Træk i Almuens Karakter er den tid-

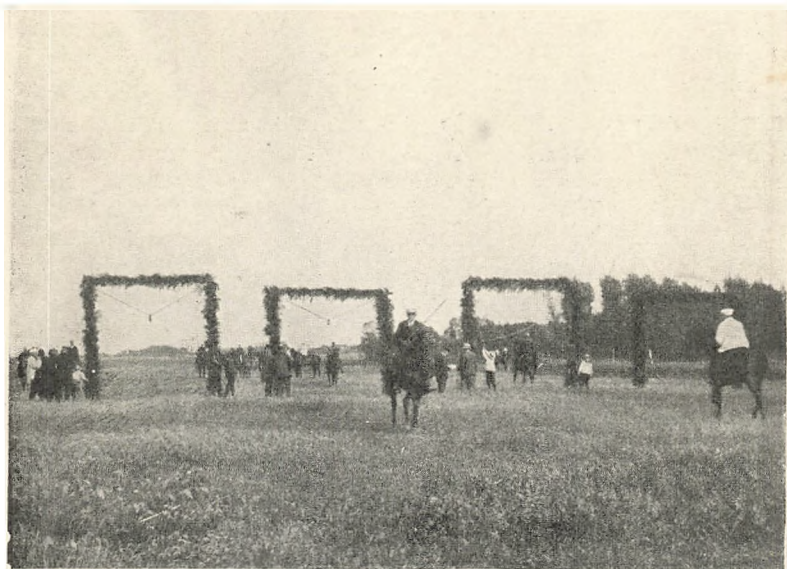

FØR RINGRIDNINGEN

Sønderjyderne, især Alsingerne, er et selskabeligt Folk, og deres hyppige Sammenkomster har ofte været Rammen om deres politiske Kamp.

ligere omtalte Poliskhed og Skjulthed ligeoverfor Embedsmænd eller mere Dannede. Her paa Egnen er de politiske Forhold ikke Skyld deri; thi det Samme skinner tydeligt frem gennem alle Fortællinger fra Fortiden: en vis Mistro og bevæbnet Neutralitet mod alle Kjoleklædte. I Forholdet mellem Mand og Mand gjør noget lignende sig gjældende, og den Ene frygter bestandig for at blive overlistet af den Anden, baade for Latterens Skyld og for Tabets Skyld; thi Latteren er en Magt, faa vove sig imod, og kan man gjøre sin Modpart latterlig, saa er Sagen omtrent vunden.

Endnu en Side af Folkekarakteren maa jeg gjøre opmærksom paa, det er Lyst til og Sands for en god Spøg og en gemytlig Vittighed, et fint Spørgsmaal og et kløgtig Svar. En god Historie med Point i, eller hvor Knuden dannes af en dobbelttydig Sætning gjør altid Lykke, der er næsten i ethvert Selskab En eller Anden, som kan præstere noget i den Retning. En Drukkenbolt kom ind til en Mand og forlangte en Snaps Brændevin. „Nej, Brændvin hær Æ int“, var Svaret, „men Æ hær en Bottel mæ Rom i.“ „Ja, la mæ saa kuns faa en Snaps Rom“; men han fik Intet, Flasken var tom, der var Rum i den. — En anden kommer ind i en Kro og forlanger til sig og sine Kammerater „en Fajm Pons“; Kromanden kan ikke begribe, hvorledes man kan maale Ponse i Favnevis, men det er jo ogsaa netop „æ Knot a et“; endelig afsættes et Favnamaal paa Bordet og saa mange Kopper der kunne staa, er jo en „Fajm Pons“. — — — I Gaa-

RINGRIDNINGEN

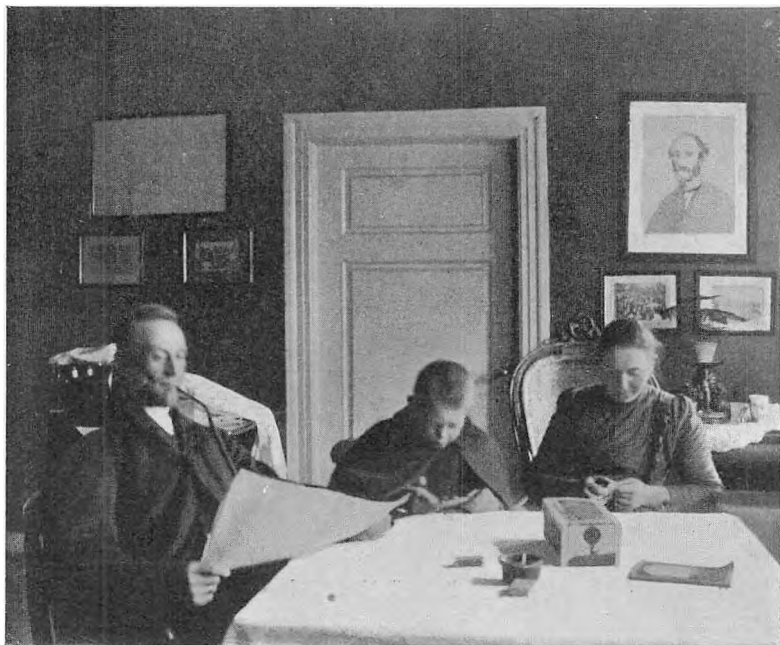
Om Formiddagen forsøger Karlene at spidde Ringen, der hænger i blomstersmykkede Galger.
Om Aftenen svinger de Pigerne og synger danske Sange.

der og Ordsprog gjør denne Sands for Spøg og for en vis godmodig Vittighed sig stærkt gjældende.*)

Marius Sørensens og H. F. Feilbergs Karakteristik maa man nok tage med lidt Forbehold. Den første tænker vel især paa Vestjyderne, den anden paa sin Tids Menighed i Store Vi — i begge Tilfælde Folk fra Heden eller Klitterne. Hos Sønderjyderne har jeg ikke lagt Mærke til nogen Gerrighed. De forsømmer ikke af lutter Sparsommelighed, som mine kære Normanner, deres Gaarde eller Paaklædning; de er i Reglen meget gæstfri. De holder nok af de gamle Vaner, men de følger ivrig med i Kulturens, især i Landbrugets, Fremskridt. Det gør for Resten ogsaa Nørrejyderne, i det mindste i Østjylland. Men paa begge Sider er det noget nyt, som især skyldes Folkehøjskolernes Indflydelse.

Der skal ogsaa bemærkes, som H. P. Hanssen jo gør det, at Selvfølelsen, Selvstændigheden og især Retsbevidstheden, »som

*) H. F. Feilberg, *Fra Heden*, Haderslev 1864, S. 12 ff.

SØNDERJYSK HJEM

Avislæsning er mere udbredt paa Landet i Sønderjylland end andre Steder. Fatter læser gode nationale Nyheder højt, mens Konen intet Øjeblik slipper sit Sytøj. — Paa Væggen den danske Grundlov, trykt paa den Maade, at under en vis Synsvinkel Kristian IX bliver synlig for Beskueren.

stundom kan udarte til Rethaveri«, er mere udpræget hos Sønderjyderne end hos deres Frænder Nord for Kongeaen. Det kan sandsynligvis forklares ved Historien. I Nordslesvig har Bønderne altid været frie Bønder. De har aldrig kendt til Stavnsbaandet, i det hele til dette Adels Tyranni, der saa længe laa trykkende paa Kongerigets, især Øernes Landbefolkning. Deres heldige Stilling som Selvejere eller Arvefæstere under Kronen gav dem tidligt gode økonomiske Kaar, navnlig i Hertugdømmets frugtbare Egne. Alt dette udviklede deres Selvfølelse, Selvstændighed og Retsbevidsthed.

Kulturimpulser fik de dengang for det meste sydfra, da Tyskland i den Henseende var længere fremme end Danmark. Deres Landbrug, især da Kvægavlen, som havde Angelboernes til Møn-

ster, stod højere end Nørrejdernes, saa de snart kom til at se ned paa dem.

Nu har de omvendt i mange Aar lært fra Kongeriget, mange af dem paa Kongerigets

Folkehøjskoler og Landbrugsskoler, de andre indirekte, gennem Mellemmænd eller Bøger. Ikke blot for Landbrugets Vedkommende — hvor Danmark, med sine stadig forbedrede Arbejdsmetoder, Mejerier og Slagterier, optager den første Plads i hele Verden — men ogsaa hvad den almindelige Kultur angaar. Og nu er Nordslesvigerne deres fortyस्कede Landsmænd i Angel overlegne i Intelligens og Kundskaber.

Dette er let forklarligt: en Races Indordning under en fremmed Civilisation medfører, at dens aandelige Udvikling i flere Slægtled standser eller i hvert Fald foregaar langsommere. Hjernen kan ikke uden mere eller mindre alvorlige Forstyrrelser lære at afpasse sig efter den nye Støbeform. Derimod vil Kærligheden til Modersmaalet og til det tabte Fædreland anspore til med utrættelig Iver stadig at søge dybere Kendskab til disse;

SØNDERJYSK PIGE

I Holdning og Træk røber denne unge Kvinde, der stirrer efter sin Hjertenskær, en vakt Selvstændighed. Øjets Mildhed og Mundens ømme Smil smelter sammen til alvorlig Vemod.

naar Aandens Evner drager Næring af den fædrene Jord, udvikler de sig normalt og naar deres fulde Blomstring. Jeg har hos de nordslesvigske Bønder fundet et Vidsyn, en Finfølelse og navnlig Kundskaber, som man forgæves vilde søge hos andre Landes Bondebefolkninger.

Deres samtidig sejge, ivrige og begejstrede Troskab mod Fæd-

FRISISK BONDE

Selvfølelse præger Marskbonden, der føler sig som en Konge paa sin „Hauberg“.

relandet har gavnet deres Karakter. Den har i sin ideale Uegennyttighed og praktiske Virksomhed løftet Sindene og Hjerterne, uddybet Retskaffenheden og Retsbevidstheden, udvidet Selvfølelsen og Selvstændigheden, Uafhængighedstrangen, befæstet Sindigheden, skærpet Snildheden, Evnen til at kunne klare sig, hærdet den allerede stærke Vilje. Disse Egenskaber er kommet Modstanden mod Fortyskningen tilgode og

har deraf faaet nye, stadigt fornyede Kræfter. Selv under de danske Kongers Styre havde Sønderjyderne ofte og længe maattet forsvare deres Interesser, de nationale lige saa vel som de materielle, mod de tyske eller tyskdannede Embedsmænd. Efter 1864 gjaldt det for dem mere end nogensinde før at hævde deres Danskhed, hvis den ikke helt og holdent skulde gaa til Grunde. Som Nørrejyderne af andre Grunde og i langt mindre Maalestok i Rationalismens Tid har de lidt — opgivet Gevinster og Fordele, betalt store Bøder, siddet i Fængsel, maattet forlade Landet — alt for at fri deres Børn fra »falsk Lære« — nemlig fra Fortyskningens falske Lære. Denne Kamp mod det preussiske Voldsherredømme, især under Overpræsidenterne v. Köller, v.

FRISISKE BØNDER

De stærke, selvbevidste og sejge Marskbønder er samlede til Sogneraadsmøde. Væggene, der er beklædte med hollandske Kakler, og Stengulvet karakteriserer det frisiske Interiør.
Efter Maleri af C. L. Jessen.

Wilmowski og v. Bülow har præget dem med en Sjælestyrke og en Viljesalvor, som udmærker dem blandt alle Danske.

Saadan er det gaaet i Nordslesvig. I Mellemslesvig, især i Angel, har Befolkningen fundet sig i, saa at sige, at skifte Sjæl — og dens nye tyske Sjæl er endnu tom, det vil sige blot-tet for ideal Kraft og arvet Kultur. Kr. Paulsen saa det allerede: »Det Folk, som ganske opgiver sine Fædres Sprog for et frem-med, sønderriver derved sin inderste Livstraad; Fortidens Sagn og Sange forstummer, eller — om de endog bliver overførte i det nye Sprog, lyder de dog ikke mere som et levende, sandt Udtryk for den folkelige Tilværelse. Selv Fædrelandet bliver paa en vis Maade fremmed for et saadant Folk; Navne, som Fædrene har givet Landskaber og Steder, Marker og Vande, bliver uforstaaelige; Folket kan intet tænke sig ved dem« *). I denne nedadgaende Udvikling kan vi endnu den Dag i Dag skelne flere Stadier. Hvor er der værst, i det for Størstedelen

*) Kr. Paulsen, *Folkelighed og Statsret*, 1831.

mellem to Kulturer mere eller mindre vakkende og derfor usikre, sløve Midtslesvig eller hos de fuldstændig fortyskede, i materielle Interesser nedsunkne og derfor stillestaaende Angelboere?

Allerede før disse Fortyskningens forskellige Paavirkninger var der ikke saa lidt Forskel mellem Sønderjyllands Indbyggere:

ALSINGER

Lyst Sind og godt Humor.

Friseren ved Vestkysten har en stærk Selvfølelse og et Mod, der grændser til Overmod, han er istand til at være højmodig og ofte ikke fri for at være storladen. Angelboeren har Videlyst, lagttagelsesgave og Reflexion, er forsigtig og paapassende, ængstelig og ubestemt, og dog atter let forledet til Daarskab og modtagelig for enhver Tidsaandens Indflydelse; Danskeren (hans Tvillingsbroder), er vindskibelig, udholdende og vedholdende indtil Sejghed, ikke fremtrædende, men mere indadvendt, varsomt med at aabne Hjertet for og slutte sig til Nogen. Saxeren i Sydslesvig er ligesom Holsteneren, hans Broder, aaben og trohjerret, mere visende sig i sin Ligefremhed, der gaar stundom til Djærvhedens Ydergrændse. *)

Der maa tilføjes, at Friseren, Marskbonden, vel har bevaret sin Selvfølelse, Frihedstrang og sit Overmod, som maaske er udviklet i Livets Ensomhed og Kampen mod Havet, men at han paa Grund af Marskens naturlige, saa at sige spontane Frugtbarhed, er blevet doven og dorsk. Hvad Saxeren angaar, saa var han indtil det sidste Aarhundrede, saavel som hans halv-danske eller danske Naboer paa Svans og i det sydøstlige

*) J. N. Schmidt (*Topographi over Stesvig*, Kbhvn. 1861, S. 93), efter „den nu afdøde Pastor Jensen“.

Angel, ikke blot underkastet Stavnsbaandet og Hoveriet, men ogsaa Livegenskabet. Derigennem er i disse Egne Befolkningens Karakter blevet underkuet. Dog interesserer os her hverken Friseren, Saxeren eller de fortyस्कede Danske saa meget som de virkelig danske Sønderjyder.

Selv blandt Nordslesvigerne byder Karakteren efter de forskellige Egne forskellige Nuancer:

Alsingernes Ejendommelighed er for det første en overordentlig Flid i den daglige Gærning, forbunden med Nøjagtighed og Paapasselighed, men sammen hermed en vis Lyst til paa Fynbovis at give sig hen i Øjeblikkets Stemninger og i Livsnydelse i selskabeligt Samvær, endelig en Slags Hjemmesidderi, der til en vis Grad indsnævrer deres Horisont. De største Modsætninger til Alsingerne danner dels Beboerne i Haderslev Østeramt, hos hvem en vis Faamælted, Tunghed og Langsomhed hører til Præget, der ogsaa giver sig Udslag i Dialektens sløbende Gang i Modsætning til det hurtige og syngende Alsingersprog, men

SØULK

Mænd, som lever paa og af Havet, bærer overalt dets Præg og derfor mere eller mindre ligner hinanden. Denne Fisker fra Sundeved udmærker sig dog ved et vist Lunc.

som er ledsaget af en djærv Selvfølelse og ubøjelig Kraft; dels Folkene ude fra „e Haw“, fra Landet mellem Ribe og Tønder, hos hvem Modsætningen synes stor mellem en Følelsesfuldhed, der hyppigere bryder ud end østerpaa, og paa den anden Side undertiden en Grovkornethed, der nok holder af det lidt bredbenede og larmende. Dialekten herude svarer ogsaa til Karakteristiken. Den er fuld af Stød og knirkende R'er, men synker derfra brat ned i det klynkende. Hele Landbruget og Levevisen herude medfører, at der kun er liden Foretagsomhed. Men vil man lede om stovte Skikkelser, saaledes som man i Kongeriget tænker sig Sønderjyderne, saa er der mange flere af dem her end paa Als, og her holder hver Mand af at være noget for sig, modsat Alsingerne, hos hvem netop Efterlignelsestrangen er stor, den ene gør som den anden. I de mellemliggende

Egne blandes saa disse Modsætninger. Den mest tiltalende Type af en sønderjysk Bonde findes paa Sundeved. Her forenes Alsingerens Opvakt-hed og Flid med Vestslesvigerens større Støthed og dybere Sind. Her findes Nordslesvigs bedste Landbrug, her bliver vist de aandelige Interesser taget alvorligst og ægttest, her er ikke Alsingerens Trang til at staa i Flok, her er den sociale Omgængelighed mellem rig og fattig størst. For dette Folk passer Grundtvigs Ord om „et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord“. *)

Hos Østslesvigerne, navnlig Alsingerne, maa jeg desuden fremhæve endnu et Træk: Lunet, et skælmsk, polisk Lune.

Hvis vi nu betragter Individerne, finder vi naturligvis mange Mellemlinjer, og det er ofte umuligt at slutte sig efter Karakteren til Hjemstavnen. Blandt de sønderjyske Krigsfanger i Aurillac, jeg kender bedst, har jeg truffet den skarpeste Retsbevidsthed, jeg har næsten Lyst til at sige Rethaveri, hos en Alsinger, og den mest løsslupne Jovialitet hos en Karl fra Vestkanten. Omtrent fra samme Egn som den sidste stammede ogsaa den sindigste, alvorligste og ivrigste af alle.

Det vilde være interessant at studere de forskellige Karaktertyper hos Sønderjyllands kendte Mænd. Lad os i det mindste citere de tre sidste Rigsdagsmænd.

Det er først Angelboen *Gustav Johannsen*. Ved sin Veltalenhed, der var saa fuld af Humør og Lidenskab, ved sin brede Forstaaelse og sin klartseende, sunde Fornuft, ved sit fuldkomne Herredømme over Dansk, Tysk og Plattysk, ved sit statelige Ydre og sit ildfulde Blik, ved sit Ansigtstudtryk, der straaledede af et smittende godt Humør og en lige saa smittende Tillid, ved sin beundringsværdige Aandsnærværelse og sin Evne til at omgaas Folk, ved den Livskraft, der strømmede ud af hele hans Person, vandt han alle og rev alle med sig.

Redaktør *Jessen*, der stammer fra Tønderregnen, vendte ikke tilbage til den foregaaende Tids gølle Protest, men i sin Appel til den rene og skære Ret udviste han den mest rodfæstede og ubøjelige Vilje til ikke at gaa paa Akkord, og med denne faste Vilje forbandt han en fintmærkende og højt udviklet Intelligens, der kom hans Vilje fortrinligt til Hjælp. Han var som en Staalklinge af en ualmindelig Form, Hærdning og Blankhed.

*) H. V. Clausen, *Sønderjylland*, S. 18 f.

Han besad en Finhed i Tanke og Følelse og i sin hele Optræden, og dertil ejede han Soldatens Fyrighed, naar denne i uforfærdet, ridderlig Begejstring for sit Land med sænket Hoved gaar frem til Angreb og baner sig Vej gennem Hindringer og Projektiler.

I *H. P. Hanssen*, af sundevedsk Slægt — hans Tipoldefader skal være kommet fra Angel (Solt) til Sundeved — finder vi den fuldendte Forkæmper for Realpolitikken, den Politik, der udelukkende benytter den øjeblikkelige Situation som Udgangspunkt for sin Indgriben. Hans Ansigtstræk og Karakter minder om en anden Skandinav, Nordpolforskeren Fridtjof Nansen. Hos ham finder vi en stærk og livskraftig Iver, som dog formaar at beherske sig, en rolig og sindig Energi, der er lige saa bøjelig som fast, et organisatorisk Talent, der ser og forudsær Vanskelighederne og overvinder dem ved Hjælp af en Begejstring, der dog nøje overvejer, og en Dialektik, der er lige saa bidende som vel underbygget.

Paul Verrier.

KULTURKAMPEN

Af stud. theol. *H. Fuglsang*, Ørsted ved Sommersted.

Landet mellem Kongeaaen og Ejderen er Danmarks tusind-aarige Grænseland.

Dette Land var fra Arilds Tid et dansk Land. Lige fra det Øjeblik, det for første Gang nævnes i Historien, var det beboet af Danske.

Udsletteligt stadfæstes denne Sandhed af det levende Folkesprog og af de tavse, men talende Stene. Stednavnene og Runeindskrifterne er Vidner. Hine fremmaner for os de store Skarer af danske Kolonister, som for umindelige Tider siden var med til paa fredelig Vis at erobre Landet og lægge det under Opdyrkelse og Kultur. *Disse fortæller om, hvorledes de danske Konger og Høvdinge drog ud for at værne det gamle Grænseland.* I Hedenold dyrkede Folket her Nordens Guder. Da Kristendommens Lys begyndte at skinne ind over det gamle Grænseland, da Ansgar og Ødbert forkyndte den nye Lære, da talte vore Forfædre dansk i Hedeby eller Slesvig, hvor den første Kirke blev bygget. Thyra Danebod satte Virket til Værn for de danske i Sønderjylland. Den tyske Historie-skriver Adam af Bremen, som i det 11. Aarhundrede skrev det bremske Ærkestifts Historie, fortæller, at Nordalbingien eller Holsten er skilt fra Danmark ved Ejderfloden, som har sit Udspring dybt inde i den uigennemtrængelige Skov Isarnho. Adam sætter Landegrænsen ved Ejderen, men Folkegrænsen ved Slien, idet han skriver: Nærmest hos os bor de danske, som man kalder Jyder, lige ned til Slien.

Landets Inddeling i Herreder og Sysler var den samme som i det øvrige Danmark.

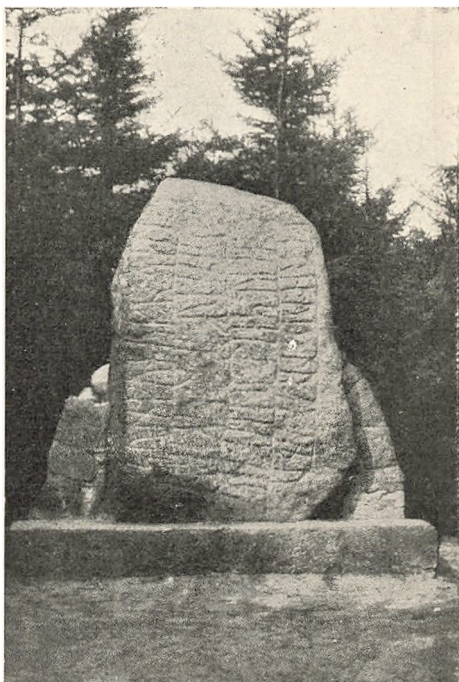
De gamle Stadsretter er skrevne paa dansk. Vel er den ældste af dem, den slesvigske, affattet paa latin, men den indeholder, og det er værd at lægge Mærke til for denne Bys Vedkommende, mange danske Ord. Den flensborgske og haderslevske Stadsret er begge skrevne paa dansk; hvor de gamle Aabenraaer ved Affattelsen af deres »Skraa« ikke kunde klare sig i Latinen, tog de deres Tilflugt til danske Ord.

Endnu saa sent som 1421 afgaves under Erik af Pommern, der søgte Voldgiftskendelse i den sønderjyske Sag, paa alle Ting hele Danmark over den Erklæring: Sønderjylland hører til Danmark, hvilket er at bevise deraf, at »de udi

Sønderjylland bruger dansk Ret, og har holdt den, siden Loven gjordes. Hver Mand ved,

hvor Grænsen er, at Danmark og Holsten skilles ad, tilmed da er jo deres Sprog udi Sønderjylland dansk paa denne Dag«.

Ja selve den tyske Kejser Sigismund afgav 1424 som Voldgiftsdommer i Sagen mellem Kong Erik og de holstenske Grever den Kendelse, at Sønderjylland »har tilhørt, tilhører og bør til-

DANNEVIRKESTENEN

Runesten, der blev fundet ved Foden af Tvebjerg-Høj 1857, tæt ved Levningerne af det gamle Dannevirke, og som staar den Dag i Dag ved Foden af Høien som et Minde om de Dankses Bedrifter til Værn for Danmarks Sydgrænse i længst hensvundne Dage. Indskriften lyder i vor Tids dansk saaledes: „Sven Konge satte Sten efter Skarde, sin Hirdmand, som var draget Vest paa (til England), men nu døde i Hedeby“.

høre Danmarks Konge og Rige med al Brugs- og Overhøjhedsret«.

1721 skrev man paa Ejderbægeret:

*Fra Kong Frederiks Arverige
Ejderstrømmen ej vil vige.*

Og det er ikke længere siden end omkring Aaret 1800, at Folket talte sit gamle Sprog ved Sliens Bred.

Saaledes var det engang.

Nu er Forholdene andre. Tiderne skifter. Hvor engang de danske Sange lød, ved Sliens Vande og gennem Angelboernes Lande, der høres nu kun *tysk* Tale og Sang, og naar man paa dansk spørger den lille Dreng, man møder paa Vejen, om nogle Oplysninger, saa ryster han paa Hovedet og ser paa en med store spørgende Øjne. Han forstaar ikke det Sprog, hans Forfædre engang kæmpede for at bevare. Han ved grumme lidt eller intet om det Land, som hans eget for ikke saa lang Tid siden har tilhørt.

Hvor er det muligt? Slaa den danske Historie op, og der findes Side efter Side Svaret. Landet, det oprindelig danske Land, er igennem Aarhundredernes Løb systematisk blevet for-tysket. Indenfor dette lille Lands Omraade udkæmpes der nu igennem mere end 1000 Aar en Kamp, som med Rette maa kaldes en Kulturkamp, Kampen imellem dansk og tysk Kultur. Engang stod disse to Kulturer under lige Vilkaar i Kampen. Da hævdede den danske med Kraft og Hæder sin gamle fra Fædrene nedarvede Ret til Jorden. Men det er nu saa længe, ak saa længe siden. Helt fra de Dage, da Bisp Valdemar søgte mod Syd for at faa Hjælp dernedefra i Kampen mod sin retmæssige Herre og Drot, begyndte tysk-holstenske Fyrsters Indblanding i danske og sønderjyske Forhold. Denne fortsattes og tog for Alvor fat under Hertug Abels Efterkommere, som det efterhaanden lykkedes at vinde Hævd paa Hertugdømmet. Under de idelige Indfald af de holstenske Grever kom der et betydeligt tysk Folkeelement ind i Sønderjylland. Saksiske Nybyg-

gere lagde Ødemarken syd for Slien under Kultur, og den sønderjyske Adel fortrængtes fra mange Godser af holstenske Adelsmænd. Det var Begyndelsen til den Udvikling, som nu fortsattes igennem de kommende Aarhundreder, og som førte til det tyske Sprogs Fremtrængen over hele det nuværende Sydslesvig, ja selv over betydelige Dele af det nuværende Mellemslesvig. Det kunde fra Modstanderens Side udlægges som et Bevis for den danske Kulturs og det danske Sprogs Underlegenhed overfor det tyske, men Historien viser just det modsatte. Sønderjyderne holdt fast ved deres Sprog og Kultur og værnede om dem med ægte jysk Sejghed og med en Kærlighed, der paa Kulturkampenes Omraade søger sin Mage. Men aldrig, ikke engang da Landet stod under de danske Kongers Beskyttelse, fik Sønderjyderne fra Myndighedernes Side Medhold, for slet ikke at tale om Understøttelse i deres Kulturkamp. Nej, de havde altid Regeringen imod sig. Store Dele af Landet regeredes Aarhundreder igennem af Slægter, i hvis dynastiske Interesse det laa at uddybe Modsætningerne mellem Danmark og Sønderjylland, og som derfor opelskede tysk Sprog og Kultur og for frem med Undertrykkelse imod alt dansk, skønt de selv var danske baade af Fødsel og Sprog. Det var dem, der indførte tysk i Skole og Kirke og for Retten. Disse Hertuger havde jo politisk Interesse i at udrydde alt dansk og fremme alt tysk. Det skærer en i Hjertet, naar man atter og atter ved Læsningen af Sønderjyllands Historie træffer paa de mange Reskripter fra høje og lave Embedsmænd, som paabyder det tyske Sprogs Brug i Skole og Kirke under fuldstændig Til-sidesættelse af Modersmaalet. I Kirke og Skole taltes altsaa et Sprog, som ingen forstod. Og fra de Steder, som var sat til at beskytte Folkets Rettigheder, ventede man forgæves paa en Indsigelse imod dette Misforhold.

Sønderjyllands Forbandelse igennem Aarhundreder var dets Fyrsters dynastiske Kampe og Modsætninger. Mange Ulykker og Ydmygelser kan Danmark takke sine ofte svage og lidet betydelige Herskere for; men den Regning, som den danske Nationalitet i Grænselandet kunde præsentere, er saa lang, at den naar lige fra Kongeaen og ned til Dannevirke. Havde vi,

som Svenskerne, haft kraftige nationale Fyrster, saa vilde maa-
ske meget have set anderledes ud end den Dag i Dag.

Naar den gamle Lübecker Krønike om Ribekonventionen af 1460 klagende skriver, at saaledes blev Holstenerne Danske, saa kunde man, nu hvor vi kan være bagkloge, næsten fristes til at vende Sætningen om og sige, at med Holstens Tilknytning til Riget blev Danmark holstensk.

Halvtyske Konger i Kjøbenhavn og heltyske Embedsmænd, udklækkede ved Kieler Universitetet, blev det danske Slesvigs Skæbne. »Ingen Pen«, skriver N. K. Nissen fra Haderslev saa sent som i Aaret 1837, »kan formaa at beskrive den retfærdige Harme, som maa bemægtige sig enhver sand Fædrelandsven ved Synet af den Ringeagt og Ligegyldighed, som her i det slesvigske, i Købstæderne og af de fleste Embedsmænd vises vor Nationalitet i det hele og især vort Sprog. Sandelig, et af en hovmodig Fjende erobret Land kan ikke vorde mere krænket end vi Danske her under en dansk Konge og Regering«. Og det i sine mest berettigede nationale Forhaabninger skuffede Folk maatte sige til Laurids Skau: »Snak og Løfter har vi faaet nok af, nævn os nogen Gerning, hvorved Kongen kan bevise og har bevist, at han vil beskytte vor Nationalitet og vort Sprog«.

Nogen folkelig Kultur, der kunde yde Modstand, fandtes ikke i de Aarhundreder, der gik forud for det store Revolutionsrøre. Kulturen sad i Byerne hos de store Embedsmænd, den havde til Huse paa de adelige Godser og paa Præstegaardene paa Landet. Og denne Kultur kom fra Syden.

En stor Chance havde der været i Reformationstidens voldsomme Gæringstid, den, som blandt andet skænkede Tyskerne deres Bibel paa Modersmaalet. Det var jo netop Reformationens store Værk, at den frigjorde Folket for alt det hæmmende, alt det, som hindrede den fri Udfoldelse af Kræfterne, fra alt det fremmede og derfor selvfølgelig satte Modersmaalet i Højsædet baade i Kirke og Skole. Hvad havde været mere naturligt, end at ogsaa det danske Sprog var kommet til at lyde i Kirke og Skole saa langt, som Folkesproget var dansk. Men ikke det skete, nej lige det modsatte. For det danske Slesvig blev netop Reformationen værre end værst. Thi nu oversvømmedes Landet

af sine værste Plageaander, de tyske Præster og Superintendenter, der for en stor Del fødte i Tyskland og uddannede i Wittenberg eller ved andre berømte tyske Universiteter, dumblede ned i rent dansktalende Menigheder. Man ligefrem forundret spørger: Hvor var det muligt? naar man erfarer, hvorfra de danske Konger og Fyrster hentede deres Mænd. Johan Vanda, den første evangeliske Bisp, var Hannoveraner, Superintendent Klotz, Manden med den sørgelige Berømmelse i Sønderjyllands Historie, Vestfaler, Adam Struensee, hvis Program som Biskop var gennem Skolen at fortyske Sønderjylland, var fra Brandenburg. Hans Efterfølger Adler, som arbejdede i Struensees Aand, kun med betydelig større Maadehold, men derfor med ikke mindre Maalbevidsthed, havde levet sin Ungdom i Holsten og faaet sin Uddannelse ved tyske Universiteter. Som om der ikke var een eneste dansk Præst dygtig nok til at beklæde dette Embede!

Den lutherske Reformation gik jo imidlertid frem under Devisen: *cujus regio, eius religio*, det er udlagt »som Herren er i religiøs Henseende, saa følge ham hans Svende«, og det er ikke til at undres over, at Misforholdet i sproglig Henseende mellem Præsten paa den ene Side og Menigheden paa den anden ingenlunde kom til at gaa ud over Sjælehyrden.

»Ak Gud, du har bragt mig i Helvede. Thi fast i hvert Hus i min Menighed bor der en Djævel«, udbød i det 18. Aarhundrede den Hyruper Præst Fischer i Angel af Fortrydelse over Befolkningens Ukyndighed i det tyske Sprog. »Det var bedre at være en So iblandt Tyrker end Sjælehyrde for saadanne Kristne«. Saadanne Præster sattes over Folk, der allerede den Gang bevidst elskede deres Modersmaal og forstod at skatte dets Betydning, saaledes som det fremgaar af følgende Klage fra Handed Sogns Beboere over en dem beskikket tysk Præst: »Vi har kunnet forstaa meget lidt eller slet intet af hans Prædiken, . . . ligesom ogsaa de syge i deres Dødskamp hverken kan faa Lærdom eller Trøst ved det tyske Sprog. . . . Herover er der i Sognet opstaaet stor Veklage, Skrig og Beklagelse. Vi skal med allerstørste Smerte savne sand Sjæletrøst i vort sædvanlige Sprog, hvilket vi i urokkelig Tillid haaber aldrig sker med

Eders kongelige Majestæts Vilje og Tilslutning«. Og det var denne sejge Vedholdenhed ved det gamle Sprog, som muliggjorde, at trods alle velmenende Anstrengelser fra Præster-nes Side kunde de dog daarligt faa Bugt med det danske Sprog

DANSKERSØJLEN PAA FØR

Et Bevis for de frisiske Folkedeles loyale Forhold til Danmarks Konge er den saakaldte Danskersøjle paa Føer. Den er rejst paa Øens Midte ved Siden af Landevejen til Erindring om Frederik VI's Besøg paa Øen i 1824—1825. Den danske Indskrift paa Søjlen lyder:

„Stenen bevarer dit Navn, Hjærtet dit Minde.“

re standse. Og nutildags er det desværre kun altfor sandt, hvad Digteren siger om Angel:

*Lyder Modersmaalets Røster
Syd for Flensborg Fjord,
Er det Suk fra sunkne Kyster,
Hvor de døde bor.*

ude blandt Almuen. Endnu ved Indgangen til 1800-Tallet naaede det som allerede paaapeget ned til Omegnene af Sli — Dannevirkelinien. En Undtagelse var det *frisiske Omraade* mod Vest, der altid havde haft sin egen Nationalitet, samt Godserne og Købstæderne, hvis Finhedsfornemmelse gav sig Udslag i Brugen af det højtyske Sprog.

Ser vi derimod paa et Sprogkort fra omkring 1864, saa er det iøjnefaldende, at Tysken har gjort en stor Erobring, nemlig Angel. I den nordlige Del af denne Landsdel var Dansken paa dette Tidspunkt endnu ikke fordrevet, men Bevægelsen lød sig ikke me-

Det er det sørgelige Resultat af en aarhundredlang Udvikling. Og da Danmark endelig gjorde Forsøg paa at komme det danske Sprog til Hjælp, mødte det en afgjort Modstand. De Tjillich'ske Sprogreskripter, der i sidste Øjeblik vilde prøve paa at bøde paa Aarhundreders Forsømmelser, blev betragtet som en national Voldførelse af de samme Mennesker, hvis Forfædre var blevet kaldt for Djævlé, fordi de ikke vilde lære tysk. Hvis den Hyruper Præst havde levet 100 Aar senere, behøvede han saa vist ikke at have beklaget sig over sine Sognebørn. Om derimod Angelboerne selv har staaet sig ved at skifte Sprog og dermed delvis skifte Nationalitet, er en anden Sag. En Sammenligning imellem det aandelige Liv i Angel og paa Landet nordén for Flensborg Fjord falder ikke ud til de førstes Fordel. Man tænker uvilkaarligt paa Professor Kristian Paulsens Ord: »I Folkets lange Liv ér Sproget det vigtige, uundværlige Baand mellem dets Nutid og Fortid. Det Folk, som ganske opgiver sine Fædres Sprog for et fremmed, sønderriver dermed sin inderste Livstraad. Fortidens Sagn og Sange forstummer, eller — om de endog bliver overførte i det nye Sprog, lyder de dog ikke mere som et levende, sandt Udtryk for den folkelige Tilværelse. Fædrelandet bliver paa en vis Maade fremmed for saadanne Folk. Navne, som Fædrene har givet Landskaber og Heder, Marker og Vande, bliver uforstaaelige. Folk kan intet tænke sig ved dem. Saaledes de tysktalende Folk i det sydlige Slesvig«.

Ejendommeligt er det at sammenligne et Sprogkort og et Valgkort fra Overgangsaaene efter 1864. Baade mod Øst og mod Vest nærmest Havet falder Sindelagsgrænsen og Sproggrænsen saa godt som sammen. Inde paa Højderyggen Hedegne i Midtlandet derimod slaar de to Linier en Bue i ganske modsat Retning. Her er det, det danske Sprog naar længst imod Syd; men her finder vi ogsaa, at tysk Sindelag har ædt sig længst frem imod Nord, helt op paa Høiden af Løgumkloster og Aabenraa.

Naar alt kommer til alt, er Fænomenet ikke saa besynderligt endda. Det hænger nøje sammen med den vanvitige Sønderlemmelse af Landet i kongelige og gottorpske Dele. Til den første

Kategori henhørte en bred Strimmel fra Flensborg sønden om Søholm Aa ud til Vesterhavet; gottorpsk var derimod, Als og Enklaverne fraregnet, i det store og hele Landet nord herfor op til det gamle Haderslev Amts Grænse. Herved skabtes

FREDERIK VI.s LANDINGSSTED VED HØJER SLUSE

Den tyske Indskrift lyder i Oversættelse saaledes: „Landgangsplads for Frederik VI. den 5. Jull 1823 paa Tilbagevejen fra en Rejse til de under Stormfloden 3die og 4de Februar samme Aar oversvømmede Øer og Halliger. Højer Anno 1825. H. Bohne.“

der, da Herskerne over disse Dele af Hensyn til deres egen Magtstilling fremmede alt, hvad der var tysk, allerede før 1864 et nogenlunde livskraftigt Hjemmetyskeri i Tønder og Aabenraa Amter. Og senere hen, da den danske Nationalitetsfølelse begyndte at vokse, havde den vedvarende sin største Nød med at trænge frem i disse Egne. Naturligvis udelukker det ikke, at der ogsaa her til alle Tider fandtes vaagne, danske Mænd, som arbejdede ihærdigt, og deres Arbejde fortjener desmere Paaskønnelse, fordi det blev gjort under saa vanskelige Forhold.

Men Tyskerne havde i denne fremskudte Stilling et heldigt Punkt til videregaaende Angreb. Den var i Særdeleshed meget værdifuld, fordi den laa som skillende Kile imellem de næsten rent danske Omraader i Vest (fra Møgeltønder op til Brøns), Haderslev Amt mod Nord og Als og Sundeved mod Øst. Denne tyske Enklave kunde muligvis forhindre Danskerne paa begge Sider at række hinanden Haanden til fælles Fremgang.

Allerede i Aaret 1867, da Prøjsen definitivt var blevet Herre

MINDESTEN OVER GENERAL SCHLEPPEGRELL

Sten rejst paa Stedet, hvor Hellen fra Slaget ved Isted faldt den 25. Juli 1850. I Slaget blev Generalen dødeligt saaret og kørt til Sygehuset i Flensborg, hvor han udaandede. Han hørte til de bedste af de Mænd, ved hvis Blod Sønderjylland dengang blev genvundet.

i Landet og holdt Mønstring over Rovet, havde Tyskerne skudt deres Forposter frem til Løgumkloster og Ravsted. Det første Sted afgaves 122 danske Stemmer mod 138 tyske, det sidste Sted 52 mod 73. Tønder var helt i Tyskernes Hænder (78—389), Flensborg var stærkt truet (1836 danske—1648 tyske Stemmer). I Landdistrikterne mellem disse Byer havde de paa mange Steder ikke ubetydelige Mindretal, saaledes i Tinglev (96—60). Paa Vestkysten var derimod i de fleste Distrikter det tyske Stemmeantal lig 0, midt imellem Løgumkloster og Højer f. Eks. 156—0.

Men ogsaa udenfor den »truede Firkant« (Tønder—Løgumkloster—Aabenraa—Flensborg) fandt Tyskerne hist og her en Operationsbasis, ud fra hvilken de kunde optage en germaniserende Virksomhed. Der var saaledes ikke ubetydelige tyske Mindretal i Købstæderne, særlig Aabenraa var truet (516—471), der var Flækkerne, ikke mindst den herrnhutiske Koloni Kristiansfelt lige oppe ved Grænsen samt visse Egne i Haderslev Amt. Ialt afgaves der ved Avgustvalgene til den nordtyske Rigs-

dag 1867 for hele Sønderjylland 25,598 danske Stemmer mod 24,664 tyske.

Det var tre Aar efter det skæbnesvangre 1864. I hint Aar maatte Retten vige for Magten; det var Sværdet, der talte, og

KONGENS STEN PAA KRIGERGRAVEN

Øverst paa Krigergraven paa Flensborg Kirkegaard ligger denne Sten, hvis Indskrift lyder: „Landets Drot, Frederik VII., rejste disse 51 Mindestene for Fædrelandets Kæmper, der faldt i Seirens Stund den 25. Juli 1850 ved Idsted. Ved Siden af dem hviler de Vaabenbrødre, som med dem deelte Krigerens stolte Død for Konge og Fædrelandet. Deres Navne kunde ei optegnes, men Mindet om dem skal leve saa længe, danske Hjerter slaae, thi større Kærlighed har ingen end han, som sætter Livet til for sine Venner.“

den sorte Vinternat, en Haabets Stjerne. Og det var den Paragraf i Prager-Freden, der lovede, at Befolkningen i de nordlige Distrikter af Slesvig skulde afstaas til Danmark, naar den ved en fri Afstemning tilkendegav Ønsket om at blive forenet med Danmark.

Voldsfreden satte Grænsen tværs igennem det tusind Aar gamle danske Land og adskilte dem, som efter Blodets Baand, Sprog og Kultur hørte og hører sammen.

Det var i hint Aar, at Udlændighedens trange Tid begyndte; det var Optakten til den Kamp, som fortsattes i Freden.

Hvor var Mørket tungt, der lagde sig over Danmark og det danske Sønderjylland.

*Ak Sangen har forstummet brat,
Hvor før saa liflig drømtes;
Den frøs ihjel den Vinternat,
Da Dannevirke rømtes.*

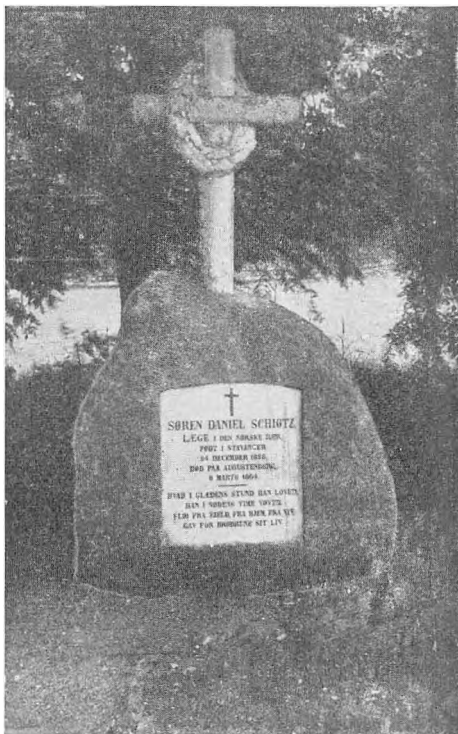
Og dog var der en Stjerne, som lyste ud i

En Adresse til Kongen af Prøjsen med Bøn om Opfyldelse af dette Løfte samlede 27,473 Underskrifter. Og det nogle Aar efter Ulykken. Sandelig, der var ingen økonomiske Fordele at vente af Tilslutningen til det sønderlemmede lille Danmark. Men de danske Hjærter bankede i endnu dybere og stærkere Kærlighed og Troskab til deres gamle Mor, som laa der, brat af Slaget rammet og kastet haardt til Jord. Og i denne Kærlighed har vi Nøglen til Forstaaelsen af de 55 Aar, som nu følger under de trange Kaar, som Ud-lændigheden og Adskillelsen fra Moderlandet i sig selv medførte og som blev dobbelt tunge ved al den Uretfærdighed, Uforstaaenhed og Haardhed, som øvedes fra Magthavernes Side.

Der er sagt meget og skrevet meget om Sønderjydens Karakter.

Man priser hans Selvstændighed og Selvfølelse; man kalder ham baade stærk og sejt og

tillige jævn og stille. Der kan være meget overdrevent i disse Paa-stande, men sikkert er, at Sønderjyden i udpræget Grad ejer een Egenskab, det er Troskab, denne Troskab, som holder fast og aldrig slipper, og i denne Troskab har ogsaa Kærligheden sin Rod. Sønderjyden viser denne Troskab først og fremmest overfor sig selv, idet han holder fast ved sine Overbevisninger, sine Ejen-

MINDE OM DEN SKANDINAVISKE HJÆLP

Paa Kirkegaarden i Augustenborg over *Søren Daniel Schiøtz*, Læge i den norske Hær, død 36 Aar gammel paa Augustenborg Lazaret. Indskrift: „Hvad i Glædens Stund han loved, Han i Nødens Time voved, Fløj fra Fjeld, fra Hjem, fra Viv, Gav for Brødrene sit Liv.“

dommeligheder, ja selv sine Fordomme. Han kan ikke taale, at nogen rører ved det, som er ham dyrebart, endsig vil søge at fravryste ham det. Det er, som om de river Hjertet ud af hans Bryst. Han slipper ikke noget, men antager heller ikke

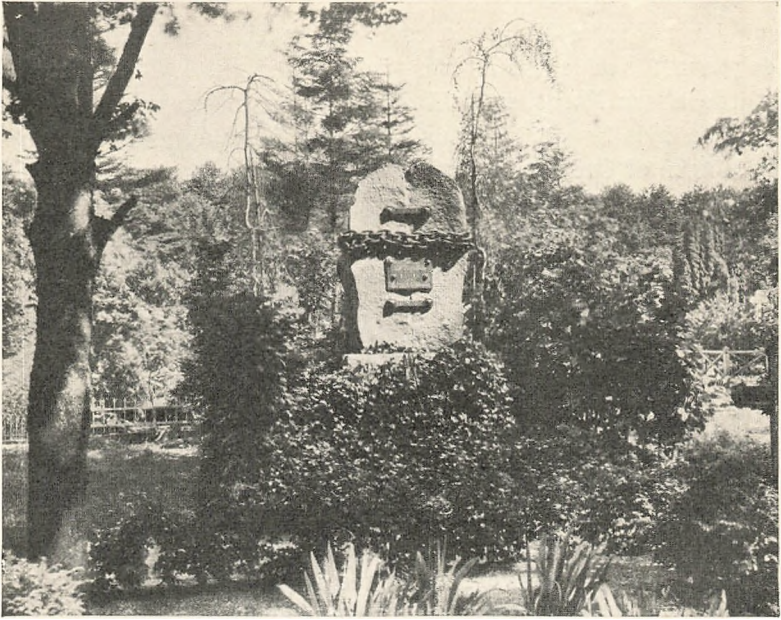

MINDESTEN PAA DYBBØL

Stenen er rejst af Tyskerne paa Skanse II.s Grund i 50 Aaret for Stormen paa Dybbøl. Tysk Indskrift: „1864. Schanze II. Hier kämpfte Leutnant Ancker.“ Ved Foden tysk Laurbærkrans med Indskrift: „Dem tapfern Leutnant Ancker.“

ikke taale noget pludseligt Spring hverken fremad eller til Siden. Vil man forsøge at bringe ham fra de Veje, han anser for de rette, paa Afveje og Krogveje, saa sætter han sig trodsig med hele sin Stædighed til Modværge, som P. Hj. Lorenzen og Laurids Skau gjorde det. Hverken ved Hjælp af Trusler eller Bønner kan man rokke ham et Skridt til Siden. Bruger man Vold, saa farer Blodet til Kinden, og Trods lyner i Øjet. Denne

let noget nyt og fremmed. Overfor det fremmede er han mistroisk. Og saaledes er den ofte omtalte sønderjyske Stædighed kun et Udslag af hans Troskabsfølelse. Kun hvor han frygter Indgreb i sit eget Hjerteomraade, hvor nogen vil søge at nedrive det Hegn, bag hvilket han hygger om sit dyrebareste Eje, viser han sig stædig. Det maa ikke forstaas saaledes, som om han mere end nogen anden skulde være underkastet Inertiens Lov og være besjælet af en særlig Modvilje mod Fremskridt; men hans Natur forlanger sin og sit Folkelivs Udvikling i lige Linje. Han kan

SCHLESWIG-HOLSTEINISMENS MONUMENT

Stenen er sat paa tyske Krigergrave paa Broager Kirkegaard. Det spaltede Slesvig- og Holsten holdes sammen af Jernkæder og Jernbaand, hvorpaa læses: „Up ewig ungedeelt.“

Troskabsfølelse svejser det sønderjyske Folk sammen til en Helhed, en Blok, som det ikke er let at drive en Kile ind i. Folket som Helhed viser den samme Troskab overfor den fra Fædrene overtagne Arv og føler ligesom et Kald til at værne den. De talløse Angreb, som fra alle Sider Aarhundreder igennem, men allermest dog i de sidste 55 Aar, rettedes mod denne Fædre-arv, det vil sige mod dansk Sprog og dansk Aand, fremkaldte og udviklede en sjælden Retsbevidsthed og Udholdenhed, en forbavsende Snarraadighed og Evne til Selvhjælp ved øjeblikkelig Handling.

Udrustet med disse Egenskaber var Sønderjyden skikket til at optage Kampen. Desværre blev det Samlingsmærke, som de først fylkedes om, selve Paragraf 5, paa en Maade et Vaaben imod dem. Ikkeopfyldelsen af dette Løfte drev nemlig efterhaanden en Tredjedel af Nordslesvigs Befolkning ud af Landet. Man indsaar nemlig ikke, hvorfor man først skulde udsætte sig

for den prøjsiske Militærtjenestes Ubehageligheder, naar Landet dog snart skulde genforenes med Danmark. Dette Løftebrud gjorde altsaa Nordslesvig til et fattigt og folketomt Land.

Ikke blot Sønderjyderne, men ogsaa Tyskerne forstod Betydningen af Ordet, at »Sproget er et Folks første og tillige dets sidste Eje. Med Sproget opstaar og lever det, og med Sproget ophører det at være til«, og da det var Tyskernes Maal at udslette Folket, at gøre Nordslesvig tysktalende og tysksindet helt op til Kongeaaen, saa rettede de deres Angreb mod Sproget. Kampen blev en Sprogkamp. Det danske Sprog udelukkedes straks efter Anneksionen fra alle højere Skoler i Sønderjylland. Med Hensyn til Kirke og Folkeskole fik det egentlige Nordslesvig, med Undtagelse af Købstæderne, Lov til at beholde det danske Sprog — foreløbig —, og der lagdes ingen Hindringer i Vejen for Oprettelsen af danske Privatskoler — ogsaa kun foreløbig. — Derimod forsvandt Modersmaalet fra Skole og Kirke i de vestlige Sogne i Flensborg Amt. Man tog selvfølgelig ikke Hensyn til en Anmodning fra Beboerne i Frøslev og Harreslev om, at Undervisningen til Dels maatte blive fortsat paa dansk. Noget lignende som i Flensborg var ogsaa Tilfældet i den sydlige Del af Tønder Amt, saaledes at Tyskerne begyndte at faa Haand i Hanke med Sprogkilen mod Syd.

Det varede kun nogle faa Aar, før de tog fat for Alvor.

De private Skoler blev lukkede af Regeringen, og under de besynderligste Paaskud udstedtes Forbud imod al Privatundervisning i dansk Sprog. Man forhindrede Familierne i at holde danske Huslærere, og selv den sidste Udvej, som Forældrene beholdt til at give deres Børn en dansk Skolegang, blev spærret, idet man forbød at sende Børnene til kongerigske Skoler før Konfirmationen. De almindelige Skoler blev fortyskede lidt efter lidt. Man fortrængte mere og mere det danske Sprog til Fordel for det tyske. 1871, kun faa Aar efter Sønderjyllands Indlemmelse i Prøjsen, udstedtes en Forordning, som paabød 6 Timers ugentlig Undervisning i tysk i alle rent danske Skoler. 1878 kom det næste Fremstød mod det danske Skolesprog, idet Skoleinstruksen fra 9. Marts krævede 6 Timers ugentlig tysk

Retskrivning og Læsning. Endog Historieundervisningen skulde foregaa paa tysk, hvad der blev Indledningen til den danske Histories fuldstændige Udelukkelse af Skolerne. Man kunde jo ikke godt gengive vore gamle Sagn og Folkeviser paa et fremmed Sprog.

Ialt omfattede Skoleundervisningen 18 danske og 14 tyske Timer. 10 Aar henrandt, og saa syntes Tyskerne, at Tiden var inde til at give det danske Sprog i Sønderjyllands Skoler Dødsstødet. En Bekendtgørelse fra Overpræsidenten forordnede, at Undervisningen med Undtagelse af 4 ugentlige Timers Religionsundervisning skulde foregaa paa tysk i alle Nordslesvigs Skoler. Og for Sammenhængs Skyld kan som sidste Led i Kæden den nye Foreningslov fra 1908 nævnes, som indeholdt den Bestemmelse, at intet ikke-tysk Sprog maatte anvendes ved offentlige Møder indenfor det tyske Riges Omraade. Ikke mindst Danskhedens trofaste, aldrig svigtende Forkæmper H. P. Hanssen skyldtes Tak for, at Mæglingforslaget blev antaget, som bestemte, at Forhandlinger i Kredse, hvor over 60 pCt. af Befolkningen talte et fremmed Sprog, maatte føres i dette Sprog. Men denne Indrømmelse gjaldt kun for 20 Aar. 1928 vilde alt-saa de fremmede Sprog indenfor Tyskland efter Tyskernes Mening have været viet til Undergang, og Germaniseringens Værk vilde have været fuldbyrdet. Tyskerne har et Mundheld, som de ofte betjener sig af: Es kommt manchmal anders als man denkt.

Men selv om de ikke var blevet styrtet fra Magtens Tinder, vilde de ikke have faaet Bugt med det danske Sprog. Thi overfor alle disse Angreb viste Sønderjyderne deres Snarraadighed og Evne til Selvhjælp. Deres Førere nøjedes ikke med Protester, som de naturligvis heller ikke forsømte at nedlægge ved hver given Lejlighed, og som stadig mandede ud i det af Kryger og Ahlmann formede Løsen: »Vi er Danske, vi vil forblive Danske, vi vil behandles som Danske og det efter Folkerettens Forskrifter«, men de skred til Handling. Ethvert Træk fra Tyskernes Side besvaredes øjeblikkelig med et tilsvarende Modtræk.

Det tyske Angreb paa det danske Skolesprog besvaredes

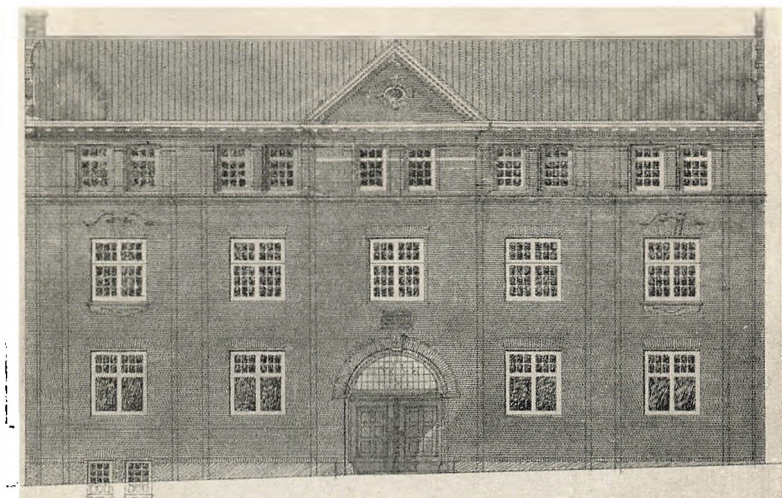
SØNDERJYSK FORSAMLINGSHUS

Et af de første sønderjyske Forsamlingshuse, som blev bygget i den stillese Periode. Vel er dets Ydre ikke tiltalende, men dets Indre var fyldt af hjertevarme Ord og Sang.

saaledes med, at Junggreen og Monrad 1880 grundlagde Foreningen til Bevarelsen af det danske Sprog i Nordslesvig, kendt under Navnet *Sprogforeningen*. Medlemsantallet forøgedes stadig (1911: 6022 Medlemmer). 1913 havde Sprogforeningen 162 Bogsamlinger, der forsynedes fra Foreningens Central, »Folkehjem« i Aabenraa. Foreningen, der ogsaa har udgivet den »Blaa Sangbog«, udsendte hvert Aar Tusinder af danske Bøger, Smaaskrifter og Billeder og bidrog til at udbrede Kendskab og Kærlighed til dansk Sprog, Litteratur og Kunst.

For at bøde paa den uoprettelige Skade, som den fuldstændige Udelukkelse af Modersmaalet efter 1888 forvoldte, stiftedes *Skoleforeningen*, der blev den af alle Foreninger, der voksede stærkest. (1913: 10,725 Medlemmer). Dens Formaal var at hjælpe unge Mennesker til Besøg paa danske Højskoler, Efterskoler, Landbrugsskoler o. s. v. Ialt har Foreningen hjulpet over 5000 unge Mennesker paa danske Skoler.

Til Vedligeholdelse af Forbindelsen med dansk Aandsliv og

SØNDERBORGHUS

Det sidste og smukkeste Forsamlingshus er Sønderborghus, et Værk af Professor *Martin Nyrop*. Det blev færdigt samtidig med, at Verdenskrigen udbrod og forbød dets Anvendelse.

Kulturstrømninger tjente foruden de nævnte en Mængde andre Sammenslutninger, *Foredragsforeninger, Idrætsforeninger, Ungdomsforeninger* o. s. v.

Kirken var endnu ikke fuldstændig fortysket. I de fleste Sogne prædikedes endnu dansk eller skiftevis hver anden Søndag paa dansk og tysk. Men Præsterne gik ofte Tyskernes Ærinde; nogle var ligefrem Fortyskningsapostle og satte deres Germaniseringsbestræbelser som Hovedformaal for deres Virksomhed. Der var ikke megen Forkyndelse i dansk Aand indenfor Statskirken, og man kan ikke undre sig over, at Befolkningen begyndte at føle sig fremmed overfor den og dens Tjenere. Med den Nordslesvigerne egne Religiositet og Hengivenhed for Kirken var det for mange et tungt Skridt at løse Forbindelsen med den. Men Samvittigheden bød dem dette Brud, og de gjorde det. En stor Del af Befolkningen byggede sine egne Kirker og underholdt sine egne Præster, og Forbindelsen med det danske kirkelige Liv er bestandig levende. Saadanne *Fri-menigheder*, findes i Rødding, Bovlund, Skærbæk, Haderslev,

FORSAMLINGSHUSET I DYBBØL

Byggegrunden er skænket af Mejeribestyrer *Zachariassen*; paa et Engstykke har Arkitekt *Hess-Petersen*, der sejrede i en Konkurrence mellem unge, danske Arkitekter, rejst en venlig og harmonisk Bygning, der passer ind i Landskabet.

Aabenraa og Sundeved foruden en Del mindre Frimenigheds-kredse. Medlemmerne var alene paa Grund af denne deres kirkelige Stilling udsat for smaalige Forfølgelser, som gik saa vidt, at Frimenighedsmedlemmerne ikke maatte begraves under Medvirkning af en Præst, og Kirkeklokkerne maatte ikke ringe for de afdøde.

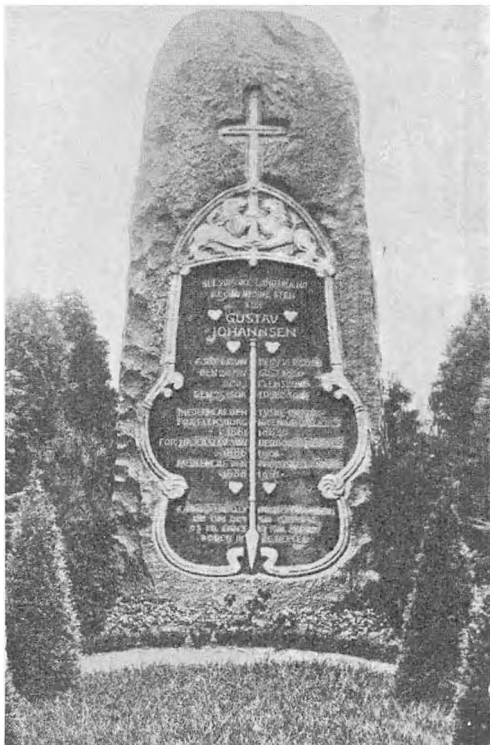
Frimenighedsbevægelsen viser blandt andet, at Sønderjyderne paatager sig store Ofre i Kampen for alt, hvad de har kært, ikke mindst pekuniære Ofre.

Da Forsamlingsretten var truet, fordi man forhindrede Kroværdterne at huse de danske Forsamlinger, byggede man næsten i hvert Sogn et *Forsamlingshus* (ca. 50 ialt). De har kostet omkring en Million Mark.

Den danske Presse forsøgte man at komme til Livs, idet man idømte Redaktørerne baade Fængselsstraffe og Pengebøder. Redaktør Jessen maatte tilbringe lange, lange Maaneder i præsiske Fængsler, ja, man kan godt sige, at han hentede Spiren til sin tidlige Død i disse skumle Huller. Men de slap ikke,

disse Helte, trods Trængsel og Fængsel, de holdt fast og førte deres Sag frem til Sejr. Ved sit Mod og sin Vagtsomhed formaede den sønderjyske Presse altid at hævde sin Stilling. Utrættelig kæmpede den for Sandhed og Ret, paapegede og revsede alle Uretfærdigheder og Voldførelser og forstod altid at samle og altid at holde Haabets lyse Fane højt over Kampen. Det er den, der sammen med Sønderjydernes store politiske Organisation *Vælgerforeningen*, hvis Medlemsantal 1914 var steget til 8214, har samlet Kræfterne, organiseret et systematisk Arbejde ved Valgforberedelserne, Tilvejebringelse af Pengemidler o. s. v. Det blev ogsaa den, der udførte det store Arbejde fra Sønderjyllands Side i Anledning af Genforeningen.

Et vigtigt Led i Kampen for Sønderjylland er Kampen for Fædrenes Jord. En jordløs Befolkning er meget mere modtagelig for tysk Indflydelse, er frem for alt meget lettere at

MINDESTEN FOR GUSTAV JOHANNSEN

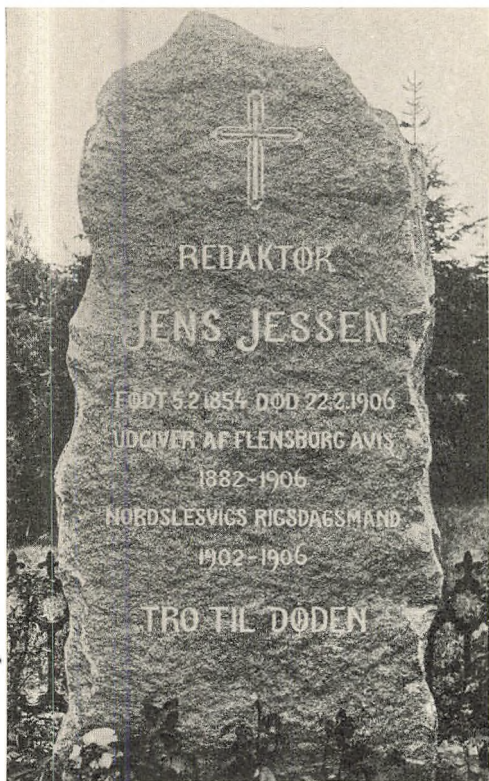
Paa den danske Rigsdagsmand *Gustav Johannsens* Grav paa Flensborgs nye Kirkegaard er Stenen rejst af bornholmisk Granit. Ornamenterne er udført efter Tegning af Professor *Nyrop*. Indskriften lyder: „Slesvigske Landsmænd rejste denne Sten for Gustav Johannsen. Født i Gundeby ved Slien den 2den Avgust 1840, død i Flensborg den 25. Oktober 1901. Medlem af den tyske Rigsdag for Flensborg—Aabenraa Valgkres 1881—1884. For Haderslev—Sønderborg Valgkres 1886—1901. Medlem af den præjsiske Landdag 1888—1901.

Kæmp for alt, hvad du har kært,
Dø om saa det gælder,
Da er Livet ej saa svært,
Døden ikke heller“.

fordrive end en jordejende Bondestand. Derfor udstrakte Ty- skerne deres begærlige Hænder efter den danske Jord; Kam- pen i Sønderjylland blev dermed tillige en økonomisk Kamp.

De tomme Pladser, som de 50—60,000, der vandrede ud efter

MINDESTEN FOR JENS JESSEN

Stenen, der findes paa Redaktør *Jessens* Grav paa Flens- borg nye Kirkegaard, bærer følgende Inskriftion:

„Redaktør Jens Jessen. Født 5. 2. 1854.
Død 22. 2. 1906. Nordslesvigs Rigs- dagsmand 1902—1906. Tro til Døden“.

1864, efterlod, blev delvis besatte af Ty- skerne. Men man be- gyndte ogsaa med sy- stematisk Opkøb af dansk Jord; især søg- te man at faa saa mange store Ejen- domme som muligt. Disse Ejendomme om- dannedes til *Domæ- ner*, hvis Forpagtere var ivrige Forkæm- pere i Germaniserin- gens Tjeneste. Igen- nem et Bosættelses- selskab opkøbtes Jord til *Rentegaarde*, hvis Ejere var fuldstændig bundne til Staten. Gennem Nybyggerfor- eninger og Ejendoms- befæstelser søgte man ligeledes at fravryste Danskerne Jorden. Maalet var at rejse en Vold af tyske Koloni- ster tværs over Nord- slesvig. Men de nord-

slesvigske Bønder forenede sig i *Nordslesvigs Kredittforening* til Bevarelsen af den danske Jord paa danske Hænder. De optog Kampen og førte den med Snilde og Held.

Hvad havde Tyskerne nu ikke alt forsøgt? At fratage Søn-

derjyden hans Sprog, hans Skole, hans Kirke, hans Jord, hans Hjem; at udvise rolige og stræbsomme danske Borgere af Landet, at fratage Forældrene Opdragelsesretten over deres Børn, at udelukke Landets Folk fra Styrelsen af Landets egne Anliggender, at kaste Vrag paa alt dansk, at forfølge hver eneste nok saa uskyldig Tilkendegivelse af danske Sympatier, og paa den anden Side at lokke med Løfter om Anseelse og Belønning for den, der svigtede Brødrene i Kampen og antog den tyske Kultur, som pristest over alle Maader. De truede — og de fristede med fagre Ord. Men Sønderjyderne fulgte Bejleren fra Nord, der rakte Haanden jævnt og stille. Og hvorfor?

*Der var jo i hans Stemme
den gamle kendte Klang,
som ingen kan forglemme,
der hørte den engang.
Det var Sang fra din Barndoms Dage,
Minderøst om din Fryd og Klage,
Minderøst!*

Sønderjydernes Kærlighed og Trofasthed kan vi takke for, at vi nu, efter 55 Aars Kamp i det Øjeblik, da vi oplever det store, som var Kampens Maal, Genforeningen, som Overskrift over denne Periode af Kulturkampen trods alt kan sætte:

Dansken har Sejr vundet....

Ørsted ved Sommersted.

H. Fuglsang.

STATSORGANISATIONEN

Af cand. jur. P. Chr. von Stemann.

Siden Grundlovens Løfte om, at Kommunernes Ret til under Statens Tilsyn selvstændigt at styre deres egne Anliggender vilde blive ordnet ved Lov, er der i Danmark givet en Mængde Love, hvorved det kommunale Selvstyre efterhaanden er bleven udviklet i meget høj Grad. Hvis man ikke før har været klar derover, gaar det op for en, naar man faar et lille Indblik i, hvorledes den kommunale Administration i Tyskland har været ordnet, og endnu mere overbevist bliver man ved at se paa de kommunale Forhold i Sønderjylland, der paa alle disse Omraader havde sin for hele Provinsen Slesvig-Holsten gældende særlige Ordning.

Disse Betragtninger gælder dog ikke Forvaltningen af de kirkelige Anliggender i Sognene, thi paa dette Omraade var Styret efter Forholdene frit. (Se iøvrigt Kapitlet om »Kirken«. *Udg.*).

Den lokale Ledelse af *Skolevæsenet* tilkom Skoleraadet, der dannedes af Kommuneforstanderen, en af Regeringen dertil udnævnt Lærer, Stedets ældste Præst og to til seks Kommune-medlemmer, der valgtes af Sogneraadet, og hvis Valg stadfæstedes af Regeringen. Regeringen udnævnte Formanden. I Købstæderne var en særlig Ordning. Valgene skulde ogsaa her stadfæstes af Regeringen; og man vil saaledes se, at det kommunale Selvstyre ikke betød meget med Hensyn til Skolevæsenet. Overalt krævede Valg her Stadfæstelse af Regeringen, og der havdes end ikke Ret til selv at vælge Formand.

Efter særlig Udnævnelse førte Præsterne — foruden de ansatte Skoleinspektører — det lokale Tilsyn for Staten med Skoleundervisningen, medens dette med Hensyn til Skolevæsenets ydre Anliggender (Bygninger o. l.) udøvedes af Landraaden.

Derimod laa Almueskolevæsenets egentlige Administration udenfor Ministeriet hos Regeringspræsidenten.

Regeringspræsidenten sorterede under Overpræsidenten, der iøvrigt varetog den højere Skoles Administration.

Overtilsynet med Hensyn til Religionsundervisningen i Skolerne udførtes af Konsistoriet.

Skoleundervisningen var gratis. Skolepligten begyndte med det fyldte sjette Aar og afsluttedes for Pigernes Vedkommende med det fyldte femtende, for Drengenes med det fyldte sekstende Aar.

Med Hensyn til Skoletvangen gjaldt den Bestemmelse, at Børnene skulde besøge den offentlige Skole, naar Forældre eller Værger ikke kunde bevise, at Børnene paa anden Maade fik tilstrækkelig Undervisning. Nogen Definition af Ordet »tilstrækkelig« var ikke givet, og dette var altsaa overladt til Myndighedernes Skøn, der naturligvis blev udøvet paa forskellig Maade.

Privatskoler maatte kun holdes ifølge særlig Tilladelse, og Indehaverne maatte da bevise at være i Besiddelse af de fornødne sædelige, videnskabelige og tekniske Evner, og med Hensyn til de sædelige Evner toges i Betragtning, om »vedkommende har et rent Sindelag i religiøs og politisk Henseende«. Det krævedes dernæst yderligere, at en saadan Skole opfyldte et følt Savn, og dette kunde kun findes, hvor der ikke ved de offentlige Skoler i tilstrækkelig Grad droges Omsorg for Undervisningen. En meddelt Tilladelse til at holde Privatskole kunde dernæst til enhver Tid inddrages. Som man ser, bødes der ikke Privatskolerne blide Kaar, og ogsaa her spillede Myndighedernes Skøn i alle Henseender en saa afgørende Rolle.

Heller ikke med Hensyn til Skolebøgerne var der en fri Stilling, idet disse ikke maatte anvendes, medmindre de var autoriserede.

Undervisningssproget var for alle Fag, med Undtagelse af Religion, det tyske Sprog. Til Børnene skulde der taies paa

tyisk, og der skulde drages Omsorg for, at Børnene ogsaa saavidt muligt indbyrdes benyttede det tyske Sprog. (Se iøvrigt Kapitlet om »Skolen«. *Udg.*)

Sprogtvang var i de seneste Tider ogsaa udøvet med Hensyn til *Forsamlingsretten*. Forhandlinger paa offentlige Møder skulde nemlig føres paa tysk. Dette Paabud gjaldt dog ikke Valgmøder. Derhos var i Kres (Amter), hvor mere end 60 pCt. af Befolkningen talte et ikke-tysk Sprog, Brugen af dette Sprog i en vis Aarrække tilladt paa offentlige Møder, naar Mødet inden tre Gange fire og tyve Timer anmeldtes for Politiet. Bestemmelsen om det tyske Sprog gjaldt saaledes ikke Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Kres samt visse Distrikter af Tønder Kres, hvor der var 60 pCt. dansk Befolkning.

BOLIG FOR EN GENDARM

Det har som Regel været Gendarmerne, der mødte op ved de danske Møder, som foretog Udvisningerne og de politiske Forfølgelser mod de Danske. Gendarmerne optraadte i militær Uniform med Pikkelhue.

Her optraadte *Politiet*, ligesom det iøvrigt har haft saamange Omraader og Beføjelser som vel i intet andet Land i Verden.

Politiets Øvrighedsperson var i Landkommunerne Kommuneforstanderen for hans Kommunes Omraade. Han svarede her til vor Sognefoged. Hans nærmeste Foresatte var Amtsforsstanderen. Indenfor hver Kres var Landkommunerne inddelt i Amtsdistrikter, der blev forestaaet af en Amtsforstander. Han udnævntes af Overpræsidenten paa Grundlag af en af Kresdagen (Amtsraadet) affattet Fortegnelse over samtlige de Personer, som indenfor Omraadet var egnede til Hvervet. Men Overpræsidenten kunde udnævne en kommissarisk Amtsforstander, dels naar der ikke var affattet nogen Forslagsliste, dels naar der ikke

paa denne var opført nogen efter Overpræsidentens Formening til Hvervet egnet Person. Der fandtes flere kommissariske Amtsførstandere.

Ved Amtsførstanderens Side stod Amtsudvalget, i hvilket han var Formand. Udvalget bestod af Repræsentanter for samtlige til Amtsdistriktet hørende Kommuner. Amtsudvalgets Hovedopgave var at billige de Politiforordninger, som Amtsførstanderen agtede at udstede for Distriktet, men Udvalgets Billigelse kunde erstattes ved Samtykke fra Kresdagens Forretningsudvalg, der kaldtes Kresudvalget.

I Købstæderne var, hvis der ikke var en særlig Politipræsident, Borgmesteren tillige Politimester. Han kunde udstede Politiforordninger med Byraadets Billigelse, men dettes Samtykke kunde ogsaa erstattes gennem højere Myndighed.

Næste Led var Landraaden, der var Overpolitimester for hele Kresen. Under ham sorterede ogsaa i politimæssig Henseende Gendarmerne, om hvis Optræden man saa ofte har hørt. (Gendarmerne dannede iøvrigt et særligt Statskorps med Officerer o. s. v.). Landraaden udstedte med Kresudvalgets Billigelse Politiforordninger, der gjaldt for hele Kresen. Udvalgets Samtykke kunde for Landraadens Vedkommende ikke undværes eller erstattes. Nægtedes Samtykke, kunde Forordningen ikke udstedes af Landraaden, men selvfølgelig var alt ikke tabt for Politimyndigheden herved, thi der fandtes da den Bestemmelse,

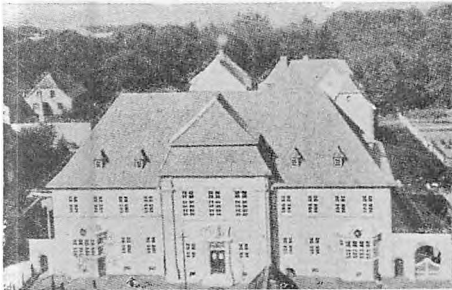

LANDRAADSBOLIG I TØNDER

Den kendte Landraad *Böhme*, Tysklands Repræsentant ved den internationale slesvigske Kommission, residerede i den gamle danske Amtmandsbolig

at Regeringspræsidenten kunde udstede Politiforordninger for enkelte Krese eller Dele deraf.

Over Landraaden sorterede Regeringspræsidenten, der for Sønderjyllands Vedkommende boede i Byen Slesvig. Ogsaa han kunde udstede Politiforordninger. Disse gjaldt for Regeringsdistriktet eller Dele deraf. Hertil krævedes Samtykke fra Distriktsudvalget, et Udvalg, der stod ved hans Side, og som senere vil blive nærmere omtalt.

AMTSRETSBYGNINGEN I TØNDER

Amtsretten er Underretten, den laveste Instans. — Den mest omtalte Amtsretsdommer i Tyskertiden var Dr. Hahn.

Regeringspræsidentens Overordnede var Overpræsidenten for hele Provinsen. Denne udstedte med Provinsialraadets Samtykke Politiforordninger for Provinsen, flere eller enkelte Regeringsdistrikter og flere eller enkelte Krese.

Endelig kom Indenrigsministeriet som den øverste Instans.

For at tydeliggøre Politiets Omraade og Politifunktionærernes Mængde skal blot endnu oplyses, at f. Eks. talrige Klasser af Jernbanefunktionærerne regnedes som Politiembedsmænd, saaledes at de særlige Regler, der i forskellig Henseende gjaldt for Politimænd, ogsaa gjaldt for disse Klasser.

I Sammenhæng med Politiet kan man betragte *Domstolenes* Organisation. Domstolene og Politiet var adskilte.

Retsplejen var mundtlig og som Regel offentlig. Forhandlingerne førtes paa tysk.

Den laveste Instans var Amtsretten, under hvilken Sagerne fra et bestemt Distrikt — som de danske Herreder — hørte. Amtsretten beklædtes af en Enkeltdommer, der dømte i visse mindre civile Sager. Drejede Processen sig f. Eks. om en Formuegenstand, kunde Amtsdommeren afsige Dom, naar Genstanden ikke havde en højere Værdi end 300 Mark. I visse Straffesager, hvor der ikke kunde straffes med mere end højst

en Bøde af 600 Mark eller 3 Maaneders Fængsel, blev denne Dom afsagt af Bisidderretten, der bestod af Amtsdommeren som Formand og to blandt Befolkningen valgte Bisiddere.

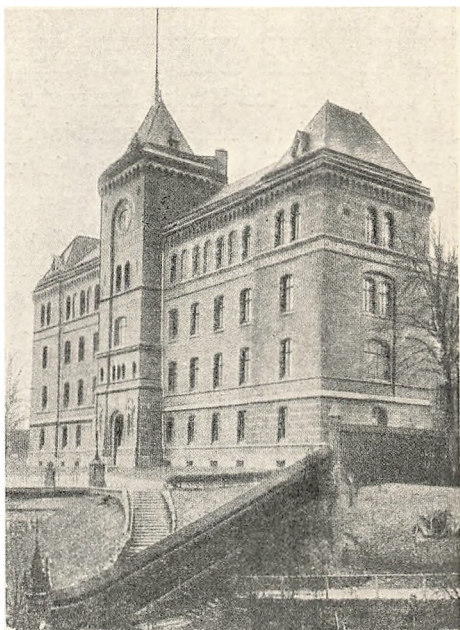
Det næste Trin var Landsretten, der bestod af en Præsident og det fornødne Antal Direktører og Dommere.

Retten deltes i et Civilkammer og et Straffekammer. Civilkammeret var første Instans i alle civile Sager, der ikke hørte under Amtsretterne, og anden Instans i Sager, som Amtsretterne havde afsagt Dom i.

Straffekammeret behandlede Straffesager dels som første og dels som anden Instans.

Til Behandling af de grovere strafbare (kriminelle) Sager blev ved Landsretten med visse Mellemrum nedsat og indkaldt Nævningeretter, der bestod af tre juridiske Medlemmer af Landsretten og tolv ujuridiske Nævninger. Nævningerne afgjorde, om den paagældende var skyldig eller ikke. Dommerne (Juristerne) afgjorde derefter Straffens Størrelse.

Som højere Instans kom Overlandsretten, der behandlede baade civile Sager og Straffesager. — Som sidste Instans fandtes Rigsretten, der har Sæde i Leipzig. Baade dens Medlemmer og Præsident udnævntes efter Indstilling af Forbundsraadet. Foruden at være højeste Instans var Retten desuden første og sidste Domstol i alle Højforræderi- og Landsforræderisager.

LANDSRETSBYGNINGEN I FLENSBORG

Landsretten er Overret samt første Instans for grovere Forseelser. Af denne Ret er mange danske „Forseelser“ bleven paadømt. Bagved ligger Fængslet, hvor den lange Afsoning har fundet Sted.

Anklagemyndigheden i Straffesager udøvedes af særligt dertil udnævnte Advokater ved hver Ret. —

Med Hensyn til *Kommunernes Administration*, vil man, naar man betragtede Ordningen i Tyskland før Revolutionen, se, at det kun af ydre Skin kunde kaldes kommunalt Selvstyre, medens det i Virkeligheden var indrettet saaledes, at Befolkningens brede Lag ingen effektiv Indflydelse havde paa dette Omraade, og ved yderligere Undtagelsesregler for Provinsen Slesvig-Holsten, altsaa for Sønderjylland, indrettede man det saaledes, at de tyske Elementer, selv hvor de var i absolut Minoritet, ikke blot fik Hovedindflydelsen, men ogsaa den absolute Majoritet i de større Kommunalbestyrelser og kommunale Forsamlinger, saaledes at den tyske Minoritet kunde bestemme, hvorledes Forholdene skulde være.

Ser vi først paa, hvorledes Valgene til de lokale Kommunalbestyrelser (Byraad og Sogneraad) var ordnede, fandtes følgende Betingelser for Valgret.

Den paagældende maatte:

- 1) have tysk Indfødsret,
- 2) være i Besiddelse af sin borgerlige Ære,
- 3) i et Aar have haft Bopæl i Kommunen,
- 4) ikke have modtaget vedvarende Fattigunderstøttelse, der ikke var eftergivet eller tilbagebetalt,
- 5) have betalt de ham paahvilende Skatter og Afgifter til Kommunen,
- 6) enten eje et Hus i Kommunen eller af sin her liggende Jord være sat i en Skat af mindst 3 Mark aarlig til Staten eller have en skattepligtig Indkomst af mindst 660 Mark aarlig,
- 7) være fyldt 24 Aar, have egen Husstand samt have Raadighed over sit Bo.

Valgbarhed havde de samme, som kunde udøve Valgretten. Dog var blandt andet lønnede Embedsmænd under Kommunen, Retsembesmænd, Statsadvokater og Politieembedsmænd ikke i Besiddelse af Valgbarhed. Desuden kunde aktive gejstlige Personer, Kirketjenere og Folkeskolelærere ikke vælges.

Valgene blev ledet af Kommuneforstanderen, og enhver Væl-

ger maatte mundtlig til Valgprotokollen ved Valgmødet afgive sin Stemme paa saa mange Personer, som skulde vælges.

Vælgerne opførtes til Brug ved Valget paa Valglisten i den Rækkefølge, som Størrelsen af den af enhver betalte Skat angav, saaledes at den, der betalte mest i Skat, anbragtes øverst paa Valglisten. Derefter deltes Vælgernes samlede direkte Skat i 3 lige store Dele. Paa tilsvarende Maade deltes Vælgerne i den Orden, hvori de efter deres Skattestørrelse var opført paa Valglisten, saaledes at saa mange Vælgere ovenfra paa Valglisten, som betalte den største Trediedel af Skatten, udgjorde første Valgklasse og saa fremdeles. Ingen kunde dog samtidig staa i to Klasser.

Antallet af de Medlemmer, som skulde vælges til Kommunalbestyrelsen, deltes ogsaa i tre lige store Dele, og man havde saaledes tre Klasser Vælgere og tre Dele Medlemmer, der skulde vælges. Hver Klasse Vælgere valgte da en Klasse af Medlemmerne. Dette er det bekendte Treklassevalgssystem, og det kan altsaa f. Eks. medføre, at den Person, der har den højeste Skat, alene vælger en Trediedel af Kommunalbestyrelsens samtlige Medlemmer, og at den næststørste Skatteyder vælger den anden Trediedel, medens samtlige øvrige Vælgere i Kommunen vælger den sidste Trediedel. Man kan ikke kalde denne Valgmetode for meget demokratisk.

Sogneraadet valgte Kommuneforstanderen (Sogneraadsformanden). Valget skete paa seks Aar. For at blive Kommuneforstander behøvede man saaledes ikke at være Medlem af Sogneraadet. Derimod skulde Sogneraadets Valg af Kommuneforstander stadfæstes af Landraaden, men denne Stadfæstelse kunde Landraaden nægte at meddele. Nægtedes Stadfæstelsen, skulde Sogneraadet vælge en anden Kommuneforstander, men nægtedes der ogsaa den nyvalgte Stadfæstelse, kunde Landraaden udnævne en kommissarisk Kommuneforstander, og dette er ogsaa gentagne Gange sket.

Kommuneforstanderen blev taget i Ed af Landraaden og kunde saaledes mere betragtes som en Statsembudsmand end som Organ for det kommunale Selvstyre.

Kommuneforstanderen var Formand i Sogneraadet og ledede

dets Møder, udførte den daglige Administration med videre og antog de lønnede kommunale Bestillingsmænd. Han udførte dernæst Sogneraadets Beslutninger, og Forholdet var her saaledes, at hverken Sogneraadet eller noget af dets Medlemmer havde nogen som helst almindelig Ret til at deltage i Udførelsen af Raadets Beslutninger. Dette foretog som Hovedregel Kommuneforstanderen, der havde Ret til at afvise Indblanding. Ligeledes var han berettiget og forpligtet til, saafremt Sogneraadet havde vedtaget en Beslutning, der efter hans Formening stred mod Kommunens Vel eller mod Lovgivningens Regler, at sætte Beslutningen ud af Kraft og at undlade at bringe den til Udførelse. Han var dernæst ogsaa Politiebedsmand paa Stedet og sorterede her under Amtsforstanderen. Kommuneforstanderen sorterede iøvrigt under Landraaden, der f. Eks. ogsaa skulde foretage Kasseeftersyn hos ham.

Et særligt Forhold fandtes i Kommuner, hvor der ikke var 40 stemmeberettigede Personer. Her traadte Kommuneforsamlingen i Sogneraadets Sted. Kommuneforsamlingen bestod af samtlige stemmeberettigede Kommunemedlemmer. Stemmeretten udøvedes indenfor Forsamlingen ogsaa efter et Klassesystem, saaledes at en enkelt Person kunde faa flere Stemmer, hvorved der dog var den Begrænsning, at ingen kunde udøve mere end en Trediedel af samtlige Stemmer.

Som Sognekommuner behandlede som Led i Administrationen de selvstændige Godsdistrikter, men her var det ejendommelige Forhold, at Godsbesidderen bar alle de Pligter og Ydelser, som ifølge Lovgivningen paahvilede Kommunen. Beboeren af Godsdistriktet betalte ikke Skatter til Kommunen (derimod til den til vort Amt svarende Kres), men paa den anden Side fandtes her heller ikke nogen Kommunalbestyrelse, saa Distriktets Beboere var fuldstændig udelukkede fra al Indflydelse paa dettes Administration.

I *Købstæderne* havde enhver Borger Valgret. For at blive Borger krævedes Opfyldelsen af de samme Betingelser, som foran er nævnt for Valgret til Sogneraad. Enhver Borger fik et af Magistraten udfærdiget Borgerbrev.

Købstædernes øverste Styrelse hvilede hos Magistraten, der

bestod af Borgmesteren og et Antal Raadmænd. Magistraten valgtes af samtlige Borgere. Ligesom det foran er nævnt med Hensyn til Kommuneforstanderen, skulde Valget af Borgmester ogsaa stadfæstes af højere Myndighed. Efter tilsvarende Regier kunde her, saafremt Stadfæstelsen nægtedes, udnævnes en kommissarisk Borgmester. Samtlige Medlemmer af Magistraten blev taget i Ed.

Magistratens Formand var Borgmesteren. Han havde Tilsynet med og Ledelsen af Byens Forvaltning. Han var derhos Statens stedlige Tilsynsførende med Købstadens Forvaltning og kunde sætte Beslutninger af Magistrat eller Byraad ud af Kraft. Han maatte dernæst som Statsrepræsentant udføre alle de særlige Hverv, som Staten maatte paalægge ham. I mindre Byer var han saaledes ogsaa

Politimester, og som saadan skulde han ikke alene varetage Sikkerhedspolitiets, men ogsaa f. Eks. Sundhedsvæsenets og Bygningsvæsenets Forretninger.

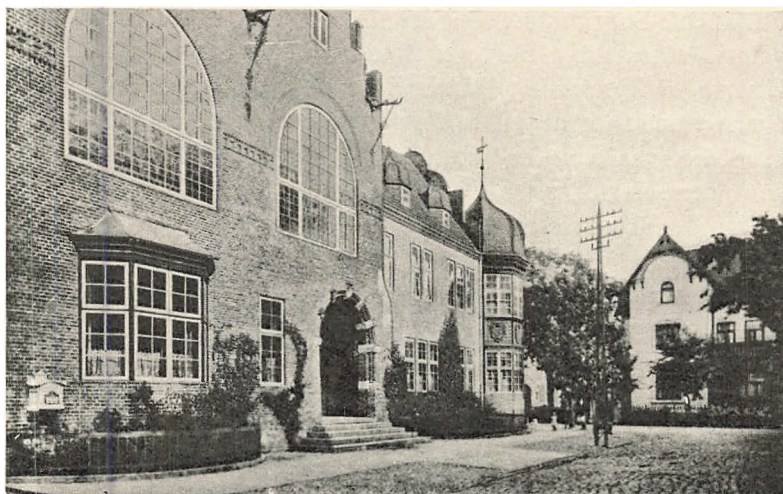
Den samlede Magistrat forestod Byens Administration i alle Henseender, men det egentlige Organ for Borgerne var Byraadet, der blev valgt af de Borgere, der betalte mere end et nærmere fastsat Skattebeløb. Stemmeafgivningen var ogsaa her mundtlig. Byraadet valgte Formand af dets Midte.

De enkelte Kommuner kunde slutte sig sammen i Forbund til Varetagelse af fælles, Kommunerne paahvilende Opgaver. I Ste-

RAADHUSET I FLENSBORG

Før 1864 var her danske Regeringskontorer samt Appellationsret (Overret). Moderne Façade med Butikker. Inde i Gaarden findes Stænderhuset, hvor de slesvigske Stænder samledes 1853—1863.

KRESHUSET I TØNDER

Sæde for Landraaden. Kresdagen og Kresudvalget samt disses Kontorer. Bygningen svarer til et dansk Amtskontor, kun at dette — skønt de danske Amter mindst er dobbelt saa store som en Kres — kun optager et Par Værelser, medens Kreshuset er en pompøs Bygning. Et synligt Bevis paa, at det kommunale Selvstyre ikke i Preussen sidder i Højsædet.

det for at den enkelte Kommune varetog f. Eks. sit eget Fatigvæsen eller Vejevæsen, kunde flere Kommuner i Fællesskab slutte sig sammen for en enkelt eller flere Opgaver. Kommunerne behøvede endda ikke at ligge ved Siden af eller i Nærheden af hinanden. Til Varetagelse af Administrationen af en saadan fælles Opgave dannedes efter bestemte Regler et fælles Organ, en Bestyrelse, bestaaende af Repræsentanter for samtlige interesserede Kommuner. Disse Forbund var meget anvendte, og det maa vel siges, da der fandtes mange smaa Kommuner, som derfor vanskeligt ved egne Kræfter kunde magte alle Opgaver, at de har været meget gode Indretninger, der vel ogsaa har deres Del af Æren for, at de sønderjyske Landkommuner ikke i omfattende Grad er belastede med Gæld.

Det næste Trin paa den kommunale Stige dannedes af *Kreskommunerne*, svarende til vore Amter.

Kresene blev forestaaede af den af Kongen udnævnte Landraad, der var Formand i Kresdagen. Kresdagen kunde sammenstilles med vore danske Amtsraad, blot at der i Kresdagen

fandtes Repræsentanter ogsaa for de i Kresen beliggende Købstæder.

Ogsaa ved Valget af Kresdagsmændene blev Vælgerne delt i tre Klasser.

Kresmedlemmernes Antal fordeltes paa de tre Valgklasser.

Selve Valget blev foretaget ved skriftlig, ikke hemmelig Afstemning indenfor hver Klasse for sig.

Valget gjaldt for seks Aar.

Kresdagen repræsenterede Kreskommunen og tog Beslutning om alle denne vedrørende Sager, men Kresdagens Hovedvirksomhed udøvedes gennem dens Forretningsudvalg, der hed Kresudvalget.

Kresudvalget, hvori Landraaden var Formand, bestod foruden denne af seks af Kresdagen blandt Kresens Beboere valgte Medlemmer, der altsaa ikke behøvede at være Medlemmer af Kresdagen. Medlemmerne skulde edsfæstes af Landraaden, men nægtedes Edsfæstelsen, skulde et Medlem i vedkommende Sted udnævnes af Overpræsidenten.

Kresudvalget skulde forberede og udføre Kresdagens Beslutninger, forvalte Kresens Anliggender, udnævne Kresens Embedsmænd og føre Tilsynet med de i Kresen beliggende Landkommuners Administration. Til Optagelse af faste Laan, visse Skatteudskrivninger, Afhændelse af faste Ejendomme m. v., skulde Sogneraadene have Kresudvalgets Samtykke. Derimod havde Kresudvalget intet Tilsyn med Hensyn til de i Kresen værende Købstæder. For disse udøvedes Tilsynet af Regeringspræsidenten, der ved sin Side havde Regeringsdistriktsudvalget (Distriktsudvalget).

Regeringspræsidenten var kongelig Embedsmand og stod i Spidsen for hele Regeringsdistriktets Administration. Han havde hertil talrige Kontorer.

Regeringspræsidenten var Formand i Distriktsudvalget, der foruden Præsidenten bestod af seks Medlemmer. Af disse udnævtes to paa Livstid af Kongen, medens de fire valgtes af Provincialudvalget (om dette senere).

En af Distriktsudvalgets væsentligste Opgaver var, som anført, at føre det overordnede Tilsyn med den kommunale Ad-

ministraion i alle de i Distriktet beliggende Købstæder, og Udvalgets Funktioner svarede her til de ovenfor udviklede om Kresudvalgets overfor Landkommunerne i Kresen.

Over Regeringspræsidenten kom *Overpræsidenten* som den øverste Instans for hele Provinsen. Ogsaa han var kongelig Embedsmand. Under Overpræsidenten sorterede hele Provinsens Forvaltning, hvad enten han selv ledede Forvaltningen eller førte det øverste stedlige Tilsyn.

Ved sin Side havde Overpræsidenten Provinsiallanddagen, hvis Medlemmer valgtes af de indenfor Provinsens Omraade værende Kresdage. Provinsiallanddagen samledes mindst en Gang hvert andet Aar. Den varetog, ligesom Kresdagen for sit Omraade, Provinsens Administration.

Ogsaa Provinsiallanddagen havde et Forretningsudvalg, der hed Provinsialudvalget. Dette valgtes af Provinsiallanddagen paa seks Aar og bestod af ti Medlemmer og en Formand. Desuden var Landsdirektøren, der ogsaa valgtes af Provinsiallanddagen, og som varetog Provinsialudvalgets løbende Forretninger, Medlem af Udvalget. Udvalget forberedte og udførte Provinsiallanddagens Beslutninger, ansatte Provinsembeds mændene og forvaltede i det hele Provinsens fælles Anliggender. Det valgte dernæst fem Medlemmer til Provinsialraadet.

Foruden disse fem Medlemmer bestod Provinsialraadet af en dertil særlig udnævnt højere administrativ Embedsmand samt af Overpræsidenten, der førte Forsædet; Raadet varetog Ledelsen af enkelte særlige Provinsanliggender, men var iøvrigt først og fremmest afgørende Instans med Hensyn til Besværinger over Distriktsudvalgets Afgørelser.

Som sidste Led i den lange og trange Række af administrative Institutioner kom de forskellige Ministerier i Berlin.

Udgifterne ved Administrationen afholdtes gennem *Skatter og Afgifter*.

Afgifter kunde ikke alene paalægges enhver Person, der benyttede en særlig Indretning (f. Eks. Gasværk, Vandværk o. l.), men saafremt en enkelt Del af Kommunens Beboere havde større Gavn af en saadan Indretning end de øvrige Beboere, kunde der paalægges denne Del en særlig (højere) Afgift.

Foruden det kommunale Styre havde Borgerne ogsaa Del i Statens Styrelse, og denne Ret udøvedes for det tyske Riges Vedkommende gennem *Rigsdagen*, for Preussens Vedkommende gennem *Landdagen*.

Landdagen bestod af Herrehuset og Deputeretkamret. Medlemmer af Herrehuset var forskellige Prinser, Fyrster, Grever og andre adelige Personer foruden forskellige af Kongen udnævnte Medlemmer. Et demokratisk Tilsnit havde denne Forsamling følgelig ikke.

Deputeretkamret valgtes af Borgerne. Betingelserne for Valgret og Valgbarhed var i Hovedsagen de samme, som fandtes ved de kommunale Raad. Som Aldersbetingelse krævedes 24 Aar. Valgene var indirekte, saaledes at Vælgerne først ved absolut Flertal valgte Valgmænd, men dette Valg foregik ogsaa efter Treklasesystemet, som er omtalt ved Valg af Medlemmer til Sogneraad. Den højstbeskattede Trediedel valgte altsaa en Trediedel af samtlige Valgmænd. Valgmændene traadte derefter sammen og valgte de Deputerede, hvortil krævedes absolut Majoritet. Alle Valg var mundtlige.

Derimod var Valgene til Rigsdagen skriftlige og hemmelige. Her krævedes en Valgrets- og Valgbarhedsalder af 25 Aar, men iøvrigt var Betingelserne de samme. Ogsaa her, hvor Valgene foregik ved direkte Afstemning fra Vælgerne paa en Kandidat, krævedes, for at vedkommende var valgt, absolut Majoritet. I modsat Fald var der bundent Omvalg. Saavel Valgene til Deputeretkamret som til Rigsdagen gjaldt paa fem Aar.

— Foran er skildret, hvorledes Ordningen af Sønderjylland har været under Fremmedherredømmet. Enhver vil heraf have faaet et tydeligt Indtryk af, hvor konservativt alt var ordnet, og vi Danske, der er vænnede til saa megen Frihed, vil med Forundring se, at disse Forhold har kunnet bestaa, lige til den tyske Revolution rev alt over Ende.

Paa den Periode, der følger efter Revolutionen, kan man anvende Orla Lehmanns Ord »Fortvivlelsens Selvhjælp«. Nu havde det tyske Folk været længe nok i Baand, nu maatte Folket, der havde lidt saa uhyre under den forfærdelige Verdenskrig, kræve at tale med. Og Folket overtog selv Styret. Der

valgtes paa meget bredt Grundlag Nationalforsamlinger samtidig med, at Rigsdag, Landdag m. v. ophævedes. Og paa Nationalforsamlingerne lagde Folkets Repræsentanter hele det tyske Riges og de enkelte Landes Organisationer i Smeltediglen. Embedsmændene fik Tilforordnede, valgte af Arbejder- og Soldaterraadene eller Arbejder- og Bønderraadene, Officersforretighederne borttoges, Len- og Stamhuse ophævedes.

Hele denne Omvæltning og den forudgaaende frygtelige Krig har Sønderjyderne ikke alene, som deres danske Brødre oplevet, men ogsaa selv gennemgaaet. Men de har under alt dette stadig holdt Modet oppe under deres Prøvelser. Med Sandhed vil man paa deres Fane kunne skrive de samme Ord, som Abbed Duroy satte paa den franske Ynglingeforenings Banner: »Altid kæmpende — undertiden slagne — aldrig nedslaaede«.

De er nu vendt tilbage til deres rette Fædreland, hvor der ikke findes Faamandsvælde, men hvor det hedder: »Med Lov skal man Land bygge«. Og Lovene vedtages af de af Folket selv valgte Repræsentanter.

P. Chr. von Stemann.

KIRKEN

Af Pastor *Thade Petersen*, Haderslev.

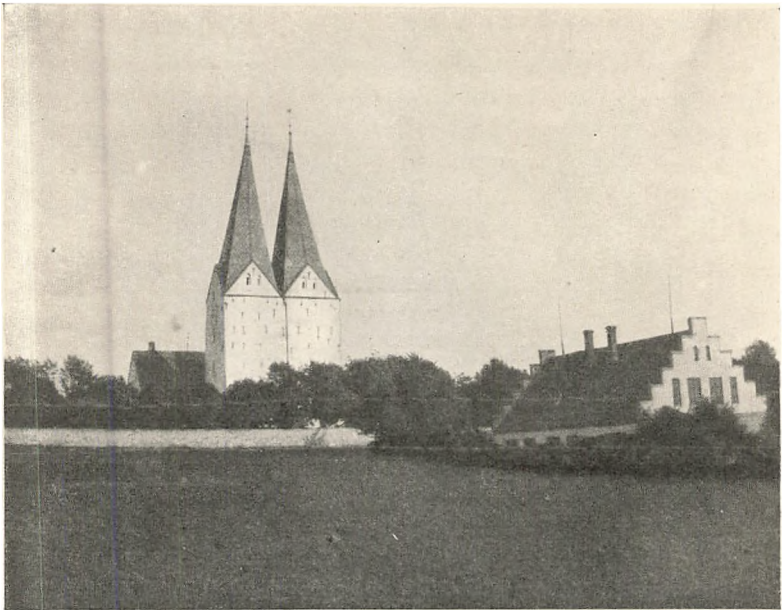
a) Statskirken.

Det var ikke alene den danske Stat, der i 1864 gik i Stykker, og det danske Folkelegeme, der blev revet over. Med dette sidste sønderreves ogsaa den danske Kirke. Af dens tre ældste Stifter, Slesvig, Ribe og Aarhus, blev Slesvig helt revet fra den paa de 8 Sogne ved Kolding nær. Af Ribe Stift mistede den 36 Sogne, og af det lille Bispedømme Als og Ærø beholdt den kun de 6 Sogne paa sidstnævnte Ø.

Med det forskellige Statstilhørsforhold var en forskellig Udvikling givet, ogsaa paa Kirkens Omraade. Den havde saa meget bedre Betingelser for at sætte dybt Skel, som den i Virkeligheden var vidt fremskreden, allerede under dansk Styre.

Kongeriget var ét Lovgivningsomraade og frembød derved Betingelser for en ensartet Udvikling ogsaa i kirkelig Henseende. I Sønderjylland prægedes denne Udvikling derimod stærkt af, at forskellige Lovgivningsfaktorer gjorde sig gældende. I en lille Del af Landet, Enklaverne, gjaldt Kongerigets Lovgivning fuldt ud. I hele den øvrige Del af Landet havde Hertugmagten sat et mere eller mindre dybt Præg paa Lovgivningen. Dette varieredes atter, eftersom det drejede sig om en kongelig eller en hertugelig Del af Landet og skiftede vel oven i Købet ved de forskellige Delinger og Sammenlægninger.

Grundlaget for kirkelig Ret i Sønderjylland er Kirkeordinansen af 1542. Den er vel ikke meget forskellig fra Ordinansen af 1536, der blev den danske Kirkes Grundlov efter Reformatio-

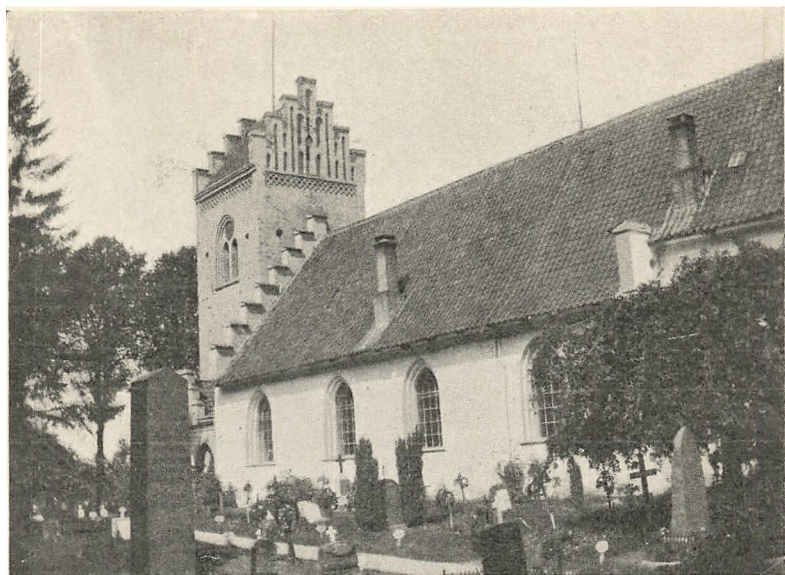

BROAGER KIRKE

Højt paa Broagerland ligger Broager Kirke med smuk Udsigt. Romansk Murstensbygning fra omkring 1200. Taarnet, der er noget yngre, har iflg. *H. V. Clausen* vistnok oprindelig været beregnet paa foroven at tvedeles som i Fjenneslev; i Stedet er det i seneste Tid forsynet med to slanke Spir, hvorpaa Preusserne i 1864 udbyggede et Stillads til en Observator, der havde et glimrende Udblik over og Indblik i Dybbølstillingen og saaledes kunde dirigere Kanonerens Indstilling. I Forgrunden til højre Præstegaarden.

nen. Men under Indflydelse af de ovennævnte brogede Regeringsforhold kunde der dog fremkomme Former, der ikke alene var vidt forskellige fra dem i Kongeriget men ogsaa indbyrdes. Mens f. Eks. Præsterne i Tørninglens Sogne og Sognene paa Als, der laa — eller havde ligget — henholdsvis under Ribe og Odense Bispestole og derfor havde dansk Kirkeret, var bundne til Rituallet af 1685, havde de i det øvrige Sønderjylland haft Ritualfrihed siden 1796. Eller mens 26 Præsteembeder i Haderslev Provsti blev besat ved Udnævnelse og kun eet ved Valg, blev i Naboprovstiet, Aabenraa, kun eet besat ved Udnævnelse og 17 ved Valg. Saadanne Forskelligheder gentog sig ofte.

Saa vel med Hensyn til Lovgivning som Forvaltning var

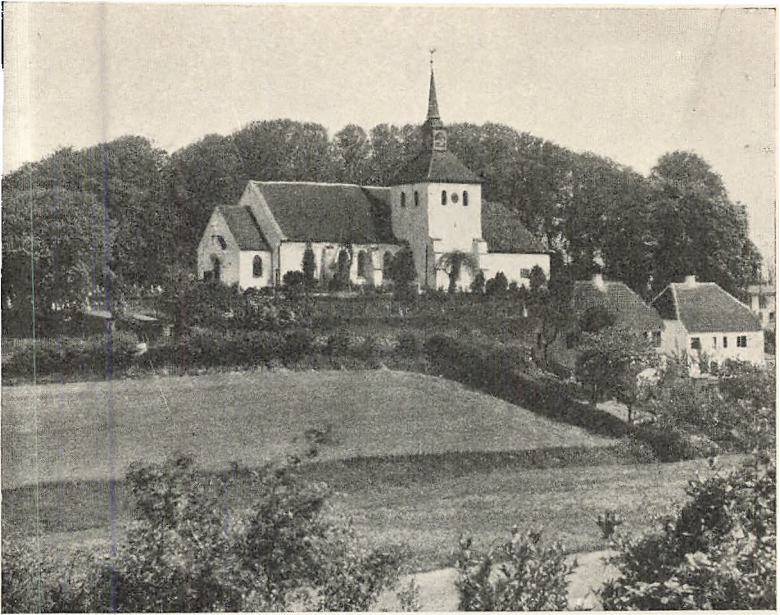
DYBBØL KIRKE

Typisk nordisk Landsbykirke med kalkede Mure, Trappegavl og Teg'tag. Gravkapel for Reventlowerne fra Sandbjærg. 1864 blev der kæmpet om og paa selve den højtliggende Kirkegaard.

Forholdene i Sønderjylland altsaa ret brogede, og de var meget forskellige fra dem i Kongeriget. Brogetheden gjorde Tyskerne en Ende paa ved Indførelsen af en Kirkeforfatning, der blev endelig gennemført i 1878. Men Afvigelsen fra de kongerigske Forhold blev derved kun saa meget dybere, som Udviklingen hist ovre kom til at gaa i Retning af større kirkelig Frihed, her derimod — trods Selvstyret — i Retning af stærk Centralisering og Regereri fra oven.

Kirkeforfatningen, der kom til at bære Navn af »Sogne- og Synodeordning for Provinsen Slesvig-Holsten«, gjaldt først kun for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, men blev senere udvidet til ogsaa at omfatte Hertugdømmet Lauenborg og desuden Konsistorialdistriktet Wiesbaden. Dens væsentligste Bestemmelser var følgende:

Hvert enkelt Sogn faar Selvstyre i sine egne Anliggender. Organet for dette Selvstyre er i de større Sogne en valgt

NORDBORG KIRKE

Den hyggelige og venlige Kirke i Nordborg ligger højt paa en Banke og dominerer Byen.

Repræsentation, der bestaar af *Kirkeforstanderskab* og *Kirkekollegium*. De helt smaa Sogne derimod har kun et Kirkeforstanderskab, medens Menighedsforsamlingen fungerer som Kirkekollegium. Kirkeforstanderskabet bestaar af Præsten som født Formand og 4—10 Kirkeældste. Kirkekollegiet derimod er sammensat af Kirkeforstanderskabet og 12—30 Menighedsrepræsentanter. De sidste vælges af Menighedens valgberettigede Medlemmer, de Kirkeældste af Kirkekollegiet.

Valgberettigede er alle mandlige, myndige Sognebørn, som har boet mindst et Aar i Sognet, svarer Kirkeskat eller direkte Statsskat og hverken staar i andres *Brød, Hus eller Pleje*. Udelukket fra Valgretten er derimod 1) de, der ved Foragt for Guds Ord eller ved uhæderligt Levnet har givet offentlig Forargelse, som ikke er sonet ved varig Bedring, 2) de, der ikke er i Besiddelse af de borgerlige Æresrettigheder, 3) de, der er sigtede for en Forbrydelse eller Forseelse, der kan føre til

Frakendelse af de borgerlige Æresrettigheder, 4) de, der ifølge en Kirkelov er bleven Valgretten frakendt for Krænkelse af særlige kirkelige Pligter, 5) de, hvis Bo er under Konkursbehandling, 6) de, der i det sidste Aar før Valget har faaet Fatigunderstøttelse eller paa Grund af Trang har faaet Kirke- eller Kommuneskatterne eftergivet.

Valgbare er de valgberettigede, der er over 30 Aar gamle, har ført et hæderligt Levnet og ikke varigt undladt at tilkendegive deres kirkelige Samfundsfølelse ved at holde sig borte fra Gudstjenesten og den hellige Nadvere. Mindst to Tredjedele af Menighedsrepræsentanterne maa vælges blandt dem, der svarer Kirkeskat, hvor en saadan paalignes. Valget gælder for 6 Aar.

En Menighedsrepræsentant kan afskediges, naar han har mistet en Egenskab, der betinger hans Valgbarhed, og ligeledes paa Grund af grov Pligtstridighed. Konsistoriet kan ogsaa afskedige en hel Menighedsrepræsentation paa Grund af vedvarende Pligtforsømmelse eller anden grov Pligtstridighed.

De Kirkeældste bliver højtideligt indført i deres Embede og maa med Haandslag til Præsten aflægge følgende Løfte: »Jeg lover for Gud, at røgte det mig betroede Hverv med Omhu og Troskab i Overensstemmelse med vor evangelisk-lutherske Kirkes Orden, samvittighedsfuldt at fremme Menighedens Tarv og navnlig at pleje det kristelige og kirkelige Liv i den«. Med Menighedsrepræsentanterne foretages der ikke nogen saadan Højtidelighed.

Kirkeforstanderskabet repræsenterer Sognemenigheden indtil og udadtil. Det skal fremme levende Kristendom i Sognet og hæmme det sædeligt nedbrydende, sørge for Søndagens Heligholdelse og den ydre gudstjenstlige Orden. Det medvirker ved Fastsættelsen af Tiden for Gudstjenester og ved Ændringen af lokale liturgiske Indretninger, og det tager Bestemmelse om Kirkens Brug til enkelte ikke-gudstjenstlige (selvfølgelig ogsaa gudstjenstlige) Handlinger. Den kirkelige Fattigpleje skal det varetage og tage sig af Hjemløse og af frigivne Fanger, ligeledes give Agt paa Ungdommens religiøse Opdragelse. Det vælger og udnævner Kirkens lavere Funktionærer, maa sørge for dens og

Præstegaardens Vedligeholdelse og forvalte dens Formue, Stiftelser og Legater osv. I sin Forkyndelse, Sjælesorg og Sakramentsforvaltning er Præsten uafhængig af Kirkeforstanderskabet, men mener han at maatte nægte nogen Nadveren eller Deltagelse i nogen anden hellig Handling, saa maa han drøfte Sagen med Kirkeforstanderskabet. Opnaar han ikke dets Samtykke, kan han indanke Sagen for Provstisynodeudvalget og i sidste Instans for Konsistoriet og Fællessynodeudvalget.

Kirkekollegiet har Ret til at fremsætte Ønsker og Besværinger for Kirkeforstanderskabet og til at vælge de Kirkeældste, og dets Samvirken med Kirkeforstanderskabet kræves i Sager af større økonomisk Betydning for Sognet, f. Eks. Fastsættelsen af dets Budget, Optagelsen af nye Laan og Udførelsen af større Istandsættelser.

Ligesom det enkelte Sogn har sit Selvstyreorgan i Kirkeforstanderskabet og Kirkekollegiet, har Provstiet det i Provstisynoden, og den samlede Landskirke har det i Fællessynoden.

Provstierne er i Sønderjylland noget større end i Kongeriget. Da Reformationen indførtes, fik vi her — først i Haderslev Amt og Tørring Len — den helt nye Institution Herredsprovster. Den overførtes i 1536 til Kongeriget og blev bestaaende der, mens den mærkeligt nok i 1542 ikke optoges i Kirkeordinansen for Hertugdømmerne. Hvert af de nordslesvigske Provstier omfattede 20—30 Sogne. Et saadant Provsti havde en *Provstisynode*. Denne bestod af Provsten som Formand, alle Provstiets Præster og det dobbelte Antal Lægmænd, valgte af Sogdenes Kirkekollegier. Provstisynoden skulde oprindeligt samles hvert Aar, men af Mangel paa Arbejdsstof maatte man indskrænke det til hvert andet Aar. Hver Provstisynode valgte et Synodeudvalg, der fungerede, indtil Synoden samledes igen. Det bestod af Provsten som Formand og tre Bisiddere, hvoraf i det mindste den ene skulde være Præst.

Provstisynoden skulde 1. give Agt paa de kirkelige og sædelige Tilstande i Provstiet og drøfte dem, 2. varetage Provstiets kirkelige Interesser over for Konsistoriet og Fællessynoden, 3. deltage i Tilsynet med Præster, Kandidater osv., 4. deltage i Kontrollen over og Forvaltningen af kirkelige Midler i Provstiet, 5.

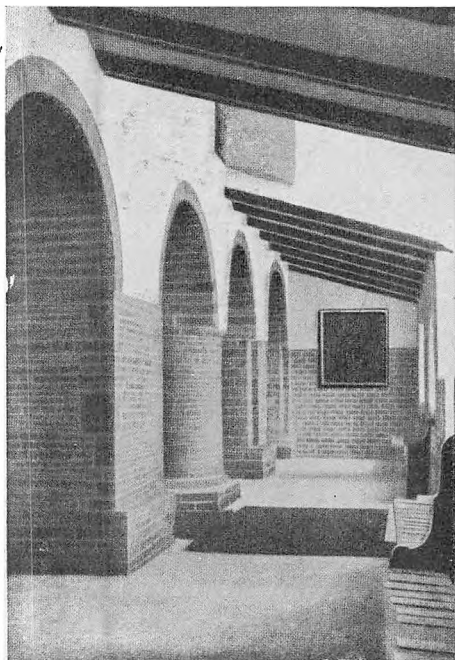
ØSTER LØGUM KIRKE

Typisk Interiør af Landsbykirke, Øster Løgum. Oprindelig romansk Granitkirke, stærkt ombygget. Gotisk Alter, Prædikestol fra 1567. I enkelte sønderjyske Kirker, saaledes Helligaandshuset i Flensborg, Kirkeby paa Rømø og Øster Løgum, beholdtes under Fremmedherredømmet Dannebrogssflaget paa „Kirkeskibene“, der ofte for hundrede Aar siden ophængtes under Loftet som Symbol paa Menigheden.

forvalte Synodekassen, 6. bestemme Kirkeforstanderskabernes og Kirkekollegiernes sammensætning og Medlemsantal, 7. vælge Bisdidere til Provstisynodeudvalget.

Kirkeregeringen maatte ikke foretage noget vigtigt Skridt, der særlig berørte et enkelt Provsti uden at have hørt Provstisynodens eller i det mindste dens Udvalgs Ønsker, Bemærkninger og Forslag. De tidligere Kirkevisitatorers *kirkelige* Hverv overgik til Provstisynodeudvalgene.

SIDESKIB I STARUP KIRKE

Starup Kirke ligger ensomt paa den sydlige Bred af Haderslev Fjord og saa lavt, at Vandet trænger ind i Gravene paa Kirkegaarden. Den eneste sønderjyske Kirke, der er bygget af Kalksten. *H. V. Clausen* har paavist dens Slægtskab med fynske Kirker. En under Verdenskrigen foretaget Reparation har ført den tilbage til oprindelig Skikkelse med Sideskibe.

Fællessynoden, der holdt Møde nogle Dage hvert 3. Aar, var den samlede Lands- eller Provstikirkes Selvstyreorgan. Den bestod af 1) de to Generalsuperintendenter for Slesvig og Holsten og Superintendenten for Lauenborg, 2) af 10 kongevalgte Medlemmer, 3) af et Medlem af det teologiske Fakultet ved Universitetet i Kiel, 4) af et Antal Præster og Læg-mænd, valgte af Provstisynoderne eller særlige

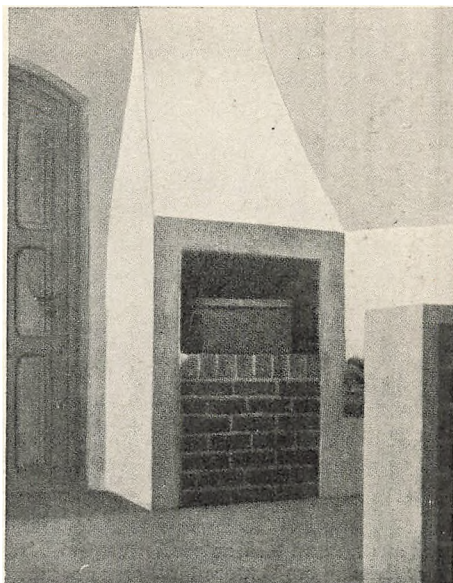
Valgforsamlinger af Synodemedlemmer, i Nordslesvig altid af de førstnævnte. Antallet af de saaledes valgte var i 1912 82.

Medlemmerne af Fællessynoden maatte lige som de Kirke-ældste aflægge Løfte om at ville «varetage vor evangelisk-luther-ske Kirkes ydre og indre Velfærd efter bedste Viden og Samvittighed og tragte efter, at Kirken i alle Henseender kan vokse til Kristus som dens Hoved».

Fællessynoden skulde give Agt paa Kirkens Tilstand og Tarv paa dens forskellige Livsomraader og vaage over Præsters, Kandidaters, Kirkeældstes, Menighedsrepræsentanters og Kirketjeneres Færd. Den skulde drøfte de kirkelige Anliggender, der ved Andragender fra dens Medlemmer eller fra Provstisynoderne blev bragt frem for den eller blev forelagt den af Kirkeregeringen og, saa vidt den var kompetent dertil, afgive Skøn, eller tage Beslutning om dem. Den havde Ret til at fremføre Ønsker, Andragender og Besværinger for Kirkeregeringen. Uden dens Samtykke kunde Kirke-love ikke udstedes, ophæves eller ændres, nye Katekismer, Salmebøger, Ritualer o. l. ikke indføres. Nye kirkelige Udgifter maatte Kirkeregeringen søge bevilget af Synoden, og uden dens Samtykke maatte der ikke indføres nye aarlige Indsamlinger i Kirkerne eller nye almindelige Betalingsnormer for kirkelige Handlinger.

Synodens Beslutninger traadte først i Kraft, naar de var stadfæstede af Kirkeregeringen (Konsistoriet, Kultusministeriet eller Kongen), og overfor dens Beslutninger om Indførelse af Katekismer, Lærebøger, Salmebøger og Ritualændringer havde hver Menighed en Vetoret for sit Vedkommende.

Ogsaa Fællessynoden havde et Udvalg, bestaaende af Præsidenten, en Præst og en Lægmand, der fungerede fra det ene Møde til det andet. Det skulde støtte Kirkeregeringen i vigtige Sager f. Eks. Forberedelserne af nye Lovforslag og i Tilfælde,

SMELTEOVN I STARUP KIRKE

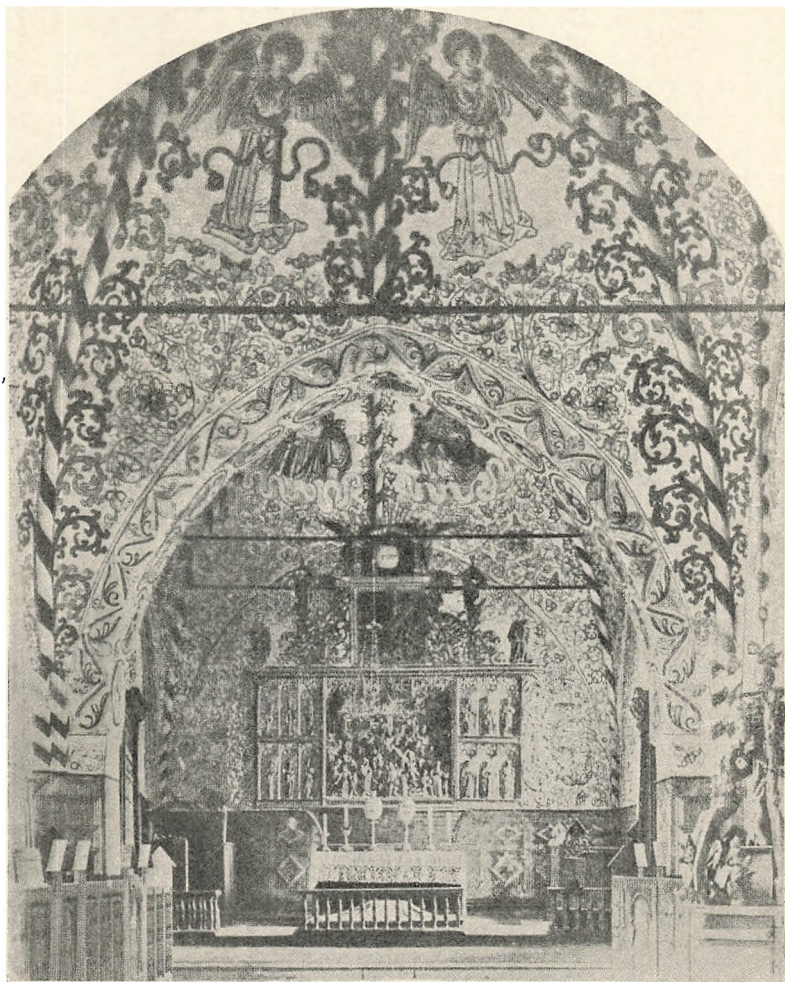
I Starup Kirke har man under Restaurering istandsat en gammel Ovn, der brugtes til at smelte Blyplader til Taget.

AUGUSTENBORG SLOTSKIRKE

Slotskirken i Augustenborg ejer et fornemt Kirkerum i Rokoko, holdt i Guld og hvidt.

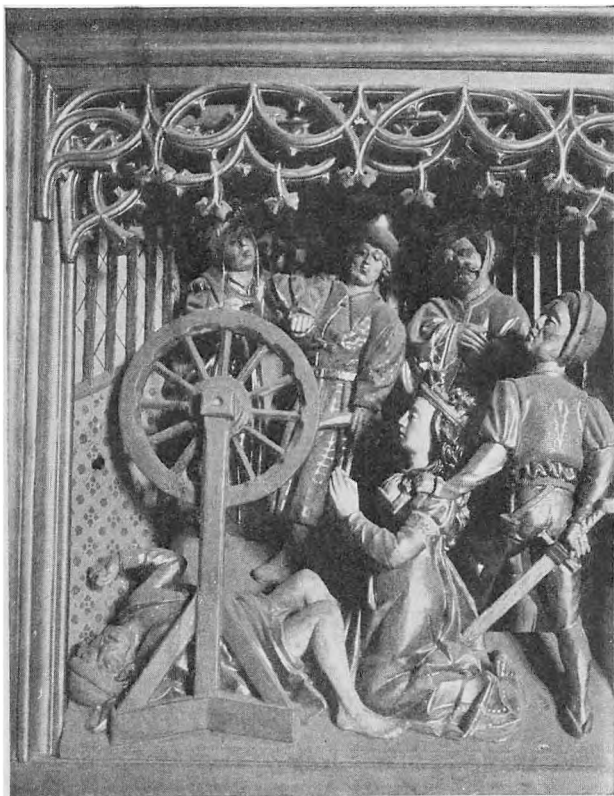
hvor Regeringen provisorisk maatte afgøre Sager, der ellers hørte under Fællessynoden. Desuden skulde Konsistoriet tilkalde Udvalgets Medlemmer ved Provsteudnævnelser, i Disciplinær- og Valgklagesager og til Afgørelse vedrørende en Bortvisning fra Nadverbordet o. l. Naar Synoden samledes igen, skulde Udvalget aflægge en Beretning om sin Virksomhed.

MØGELTØNDER KIRKE

Den afdøde Grev *Schack* har ladet Haderslevmaleren *Wilckens* dekorere Koret med Kompositioner i Kalkmaleri. Efter gammel Skik finder man derimellem Portrætter af Grevefamilien og Kunstneren selv.

Overfor de ovennævnte kirkelige Selvstyreorganer stod Konsistoriet i Kiel som Organ for *Kirkeregeringen*. Det bestod af de to Generalsuperintendenter for Slesvig og Holsten og Superintendenten for Lauenburg og af saa mange gejstlige og verdslige

ALTERTAVLE I ULKEBØL

Sønderjyske Kirker er rige paa gammelt Træskærerarbejde fra den katolske Tid. I Ulkebøl findes en sengotisk Altertavle med smukt Snitværk. Figurerne i en Sidefløj forestiller den hellige Katherina og en Helgen; den første har lidt Døden paa Hjulet, den sidste skal falde for Bøddelens Sværd.

Konsistorialraader, som Forholdene krævede. Desuden af en Lægmand, i Reglen Jurist, som Præsident. Konsistoriet havde Tilsynet med og Ledelsen af samtlige evangelisk-lutherske Kirkeanliggender i Provinsen, for saa vidt som de ikke var lagt under Regeringen i Slesvig. Konsistoriets Foresatte var Kultusministeren.

Af de Love, der er bleven gennemført under Synodernes Medvirken, er de vigtigste de, ved hvilke der indførtes en ny Salm-

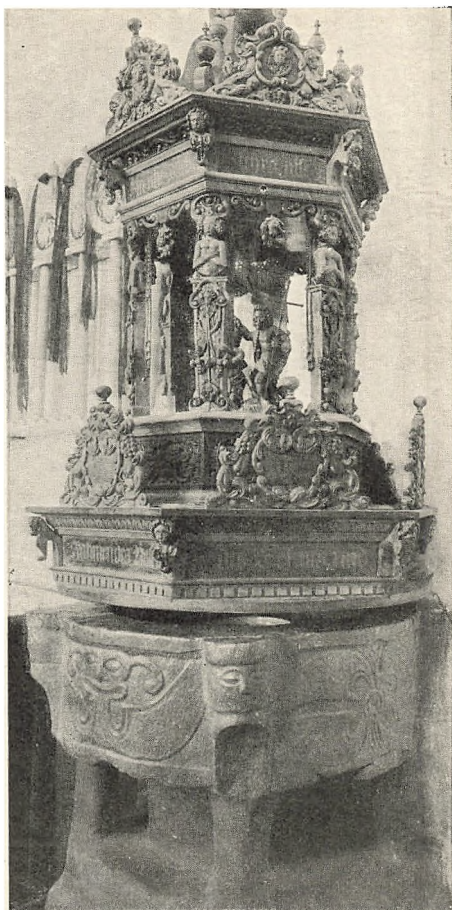
bog, Gudstjenesteordning og Ritualer, og de, der ordnede Præsteembedernes Besættelse og Præsternes Lønnings- og Pensioneringsforhold.

Til at udarbejde en ny *dansk Salmebog for Nordslesvig* nedsattes der 1885 et Udvalg bestaaende af Generalsuperintendenten Godt (efter hans Død Kaftan), tre Præster og to Lægmænd, 1889 var Salmebogen udarbejdet og vedtoges af Fællessynoden. Den bruges overalt i Nordslesvig paa to eller tre Sogne nær. Indtil 1889 brugtes der paa det lille Omraade ikke færre end syv Salmebøger, nemlig Kingos,

Varnæs-Salmebogen, Pontoppidans, evangelisk kristelig Salmebog, Meyer og Boesens og Roskilde Konvents Salmebog.

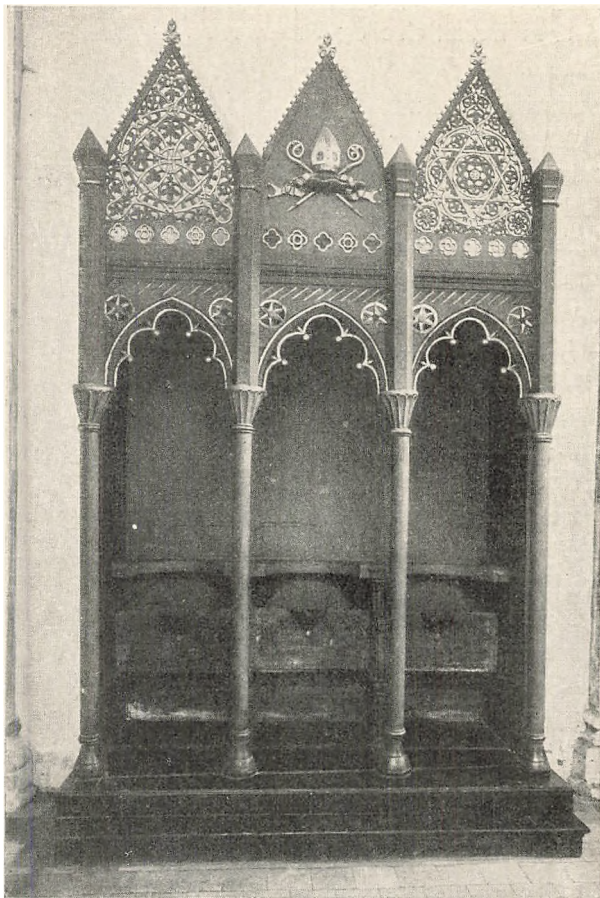
Siden den Adlerske Agende udkom 1796, havde Præsterne i Holsten og den allerstørste Del af Slesvig en Ritualfrihed, der kun indskrænkedes af Kirkestyrets Ret til at hindre Utilbørligheder.

Denne Frihed begrænsedes stærkt 1878. Efter Paragraf 43 i den da indførte Sogne- og Synodeordning maatte Præsten kun med Kirkeforstanderskabets Samtykke foretage Ændringer

DØBEFONT I HØYER

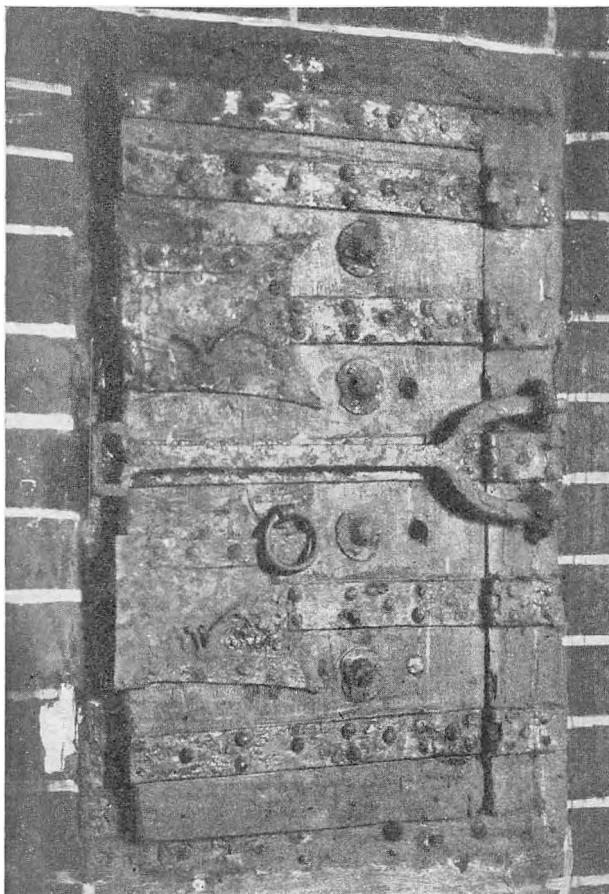
Romansk Døbefont i Høyer af sort Kalksten fra 1100-Tallet. Det spirformede Dæksel i smukt udsnit og stærkt koloreret Barok fra ca. 1650. I Midten Johannes Daab.

HØJSÆDE I LØGUMKLOSTER

Gotisk Højsæde fra Løgum Klosterkirke, bestemt for Abbederne og Ribe Bisp; fra Slutningen af 1200-Tallet. Gavlene moderne, vistnok paasatte under Kristian VIII.

i liturgiske Indretninger. En anden snævrere Grænse blev der trukket i 1892. Da fik nemlig en af Fællessynoden godkendt *Altærbog* (Gudstjenesteordning) Lovkraft. Den kunde ganske vist ikke indføres i noget Sogn imod Kirkeforstanderskabets Indsigelse. Men ønskede man i et saadant Sogn nogen anden Ordning af Gudstjenesten end den, man havde, saa maatte man holde sig til de Alternativer, som Altærbogen gav Valget imellem. Al-

HELGENSKAB I EGVAD

I sønderjyske Kirker kan endnu findes Helgenrelikvier, saaledes i Løgumkloster, hvor man kan beskue Skinnebenet af en Helgen i et Vægskab. I Egvad ligeledes Helgenskab i Muren med svær sengotisk Dør.

terbogen af 1892 var paa tysk, men der er senere udkommet en dansk Bearbejdelse af den til Brug i Nordslesvig. I Alterbogen fandtes ogsaa en Liturgi, eller rettere flere til Brug ved Nadverhandlingen, derimod ikke Ritualer for andre kirkelige Handlinger. Disse vedtoges først af Fællessynoden 1897.

Ved Lov af 25. Oktober 1880 ordnedes *Besættelsen af Præsteembederne*. Denne foregik i det langt overvejende Antal af

PRÆSTEGAARD I GUDERUP

De sønderjyske Præstegaarde har ofte været betydningsfulde Kulturcentre og er hyppigt skildrede i Litteraturen. Paa Østkysten ejer de det Høstrupske Præg, vi kender fra *Carl Thomsens* Malerier. *Herman Bang* har i „Det hvide Hus“ og „Tine“ givet en Skildring af sit Fødested, Adserballe Præstegaard. Guderup efter Tegning af *Thomas Wolters*.

nordslesvigske Sogne paa den Maade, at Konsistoriet ved hveranden Vakance udnævnte en Præst, mens det ved hveranden præsenterede tre Ansøgere, af hvilke Menigheden valgte en, efter at de alle havde holdt Prøveprædiken umiddelbart forud for Valget.

Præsternes *Lønnings- og Pensioneringsforhold* saavel som Omsorgen for deres Efterladte var ordnet ved en Række Love, af hvilke den vigtigste var Lønningsloven af 1898 med dens senere Ændringer. Denne Lov regulerede de Præstelønninger, der var under 4800 M, men lod de andre være uberørt. Grænsen blev dog i 1909 flyttet opad til 6000 M. Præstelønnen i et saaledes reguleret Embede bestod af Stamlønnen, Alderstillæget og fri Bolig og Have. Stamlønnen faldt efter Loven af 1909 i 9 Klasser alt efter Embedets oprindelige Størrelse. Af disse Klasser var de to laveste paa 2400 M, de følgende paa 3000, 3600, 4200, 4500, 4800, 5100 og 5400 M. Alderstillæget var saadan beregnet, at enhver Præst uanset sin Stamløns Størrelse fik

efter	3	Tjenestear	2800	M
»	6	—	3200	»
»	9	—	3700	»
»	12	—	4200	»
»	15	—	4700	»
»	18	—	5200	»
»	21	—	5600	»
»	24	—	6000	»

Højere end til 6000 M kunde en Præst altsaa kum naa ved at faa et af de Embeder, der ikke faldt under Lønningsloven. I de ved Loven regulerede Embeder tilfaldt Offer og Accidentier ikke Præsten men Sognet. Dette overtog og drev ogsaa Præstegaarden. Dog kunde en Præst ved sin Embedstiltrædelse selv overtage begge Dele til en bestemt Sum. Han kunde ogsaa til enhver Tid faa overladt visse Dele af Præstegaardens Jorder, hvis det uden dette vilde blive vanskeligt for ham at skaffe de nødvendige Levnedsmidler og Befordring.

De Selvstyrelove, Preusserne gav paa kirkeligt Omraade her i Sønderjylland, led af den samme Skavank som alle deres Frihedsbestemmelser. De saa ganske vist ud, som om de gav en hel Del Frihed, men var i Virkeligheden udmærket egnede til Regereri fra oven og blev dygtigt brugt til det. Mest Nytte har de gjort ved Ordningen af de rent ydre Forhold. For det egentlige Liv i Kirken har de været uden Betydning.

b) Frimenighederne.

Da de danske Præster i Nordslesvig dels blev fordrevne af Preusserne i 1864, dels afsatte efter Edsnægtelsen i 1867, reagerede Menighederne mange Steder ved at lade de tyske Præster, der var bleven dem paatvungne, prædike for tomme Bænke. Denne negative Modstand var der dog i Længden ikke noget Hold i. Flere Steder nøjedes man derimod ikke med den, men greb til Selvhjælp og lagde dermed Spiren til den senere Frimenighedsbevægelse. Det var paa Egne, hvor der enten var et saa vaagent Menighedsliv, at det af sig selv kræ-

vede Næring og Pleje eller et kraftigt Folkeliv, der havde ført kirkelig Vækkelse med sig. Ingen af saadanne Steder stiledede man fra første Færd mod Dannelsen af en Frimenighed, men man endte med den.

Paa Røddingegnen var der gammelt kristeligt Røre, vistnok helt fra Pietismens Tid. Det var blevet oprisket ved den Bevægelse, der mod Slutningen af det 18. Aarhundrede udgik fra Kristiansfelt, og senere igen ved at Peder Larsen Skræppenborg forplantede de fynske gudelige Forsamlinger til denne Egn. Her virkede H. Svejstrup fra 1861—67 som Præst i Rødding og Skrave og samlede store Skarer, ikke mindst af Forsamlingsfolkene, om sin Forkyndelse. Dette Forhold vilde man selvfølgelig ikke taale noget Indgreb i fra oven. Da Svejstrup derfor i 1867 blev afsat paa Grund af Edsnægtelse, vedblev han alligevel at prædike, først i Præstegaarden, senere paa Højskolen. Og den levende Del af Menigheden samledes om ham, ikke i Kirken, hvor den tyske Præst nu stod i hans Sted. Da Svejstrup 1870 flyttede til Vejen som Præst, fortsattes hans Virksomhed i Rødding af Cornelius Appel, der indtil Krigen havde været Lærer ved Seminariet i Tønder. Svejstrup vedblev dog at betjene Kresen med Daab og Nadvere. Efter at de tyske Myndigheder havde forbudt ham denne Virksomhed overfor Medlemmer af »den evangelisk-lutherske Kirke i Slesvig-Holsten«, traadte flere Familier ud af denne for at kunne fortsætte Forholdet til den Præst, der havde vundet deres Kærlighed og Tillid.

Antallet af de udtraadte voksede efterhaanden, og 1874 dannede de en Frimenighed med Appel som Præst, efter at denne var bleven præsteviet af Birkedal under Medvirkning af flere andre danske Præster og nogle Lægmænd.

Paa Bovlundegnen havde en Flok unge Mænd, Elever fra Rødding Højskole, allerede i Fyrrerne fremkaldt en folkelig Foredragsvirksomhed. Siden Begyndelsen af Tredserne fik denne Virksomhed mere kristeligt Præg, og det var særlig denne Side af den, L. B. Poulsen tog op, da han 1870 flyttede til Bovlund, efter at han 1867 af Magthaverne var bleven afskediget som Lærer i Rangstrup. 1879 blev Poulsen præsteviet af Appel,

og Kresen i Bovlund dannede nu en Frimenighed med ham som Præst.

Samtidig dannedes der et lille Anneks i Østeraabølling, og et i Forballum. Det sidstnævnte var nærmest aandsbeslægtet med Bovlund, det førstnævnte med Rødding. De blev begge betjent af Poulsen.

Med Dannelsen af disse to Menigheder og deres Annekser syntes Bevægelsens Kraft at være udtømt. Der dannedes ingen flere Menigheder, og de, der var dannet, voksede ikke. Det Skridt, der her var gjort, var for radikalt for den, ikke mindst i kirkelig Henseende, konservative Befolkning. Først i Begyndelsen af Halvfemserne kom der paany Fart i Bevægelsen.

I 1889 var Religionsundervisningen i Skolen bleven til Dels fortyasket, og samtidig indførtes der stadig flere tyske Gudstjenester i Kirken. Alle forstod nu, at man før eller senere vilde komme til at staa over for en fuldstændig fortyasket Kirke, og at den skulde bruges som Fortyskningsrødskab. I deres Harme derover og over iøvrigt at se sig svigtet af Præsterne vendte mange nu deres Opmærksomhed mod Frimenighederne. Flere Steder bad man disses Præster om at holde Foredrag, og mange søgte deres Gudstjeneste. Der viste sig i det hele en venlig

FRIMENIGHEDSKIRKEN I HADERSLÆV

I 1897 byggedes Kirken efter Tegning af *Hagerup*. Da den højtidelige Indvielsesgudstjeneste skulde begynde, traadte en Politibetjent med blinkende Pikkelhue og skramlende Sabel ind i Kirken og kommanderede Menigheden til at gaa hjem, hvorefter han forseglede Dørene. Først efter Kende'se af Rigsretten i Leipzig 1901 aabnedes de igen.

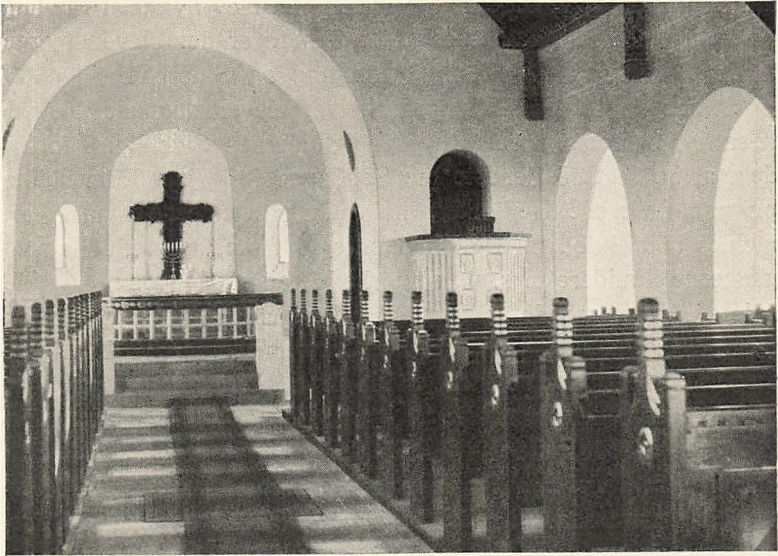

FRIMENIGHEDSKIRKEN I SKÆRBÆK

Den første Frimenighed dannedes i Haderslev 1894, den næste i Skærbæk 1897. Nu rummer Menighederne i Nordslesvig seks selvstændige Kirkebygninger.

Stemning over for dem, og snart begyndte man at gøre Skridt til Dannelsen af nye Menigheder. Den første af disse dannedes i Haderslev 1894. Derefter fulgte Skærbæk 1897, Aabenraa 1900 og Sundeved 1902. Til Skærbæk knyttedes Bovlunds tidligere Annekser paa Vestkysten: Forballum og Østeraabølling. Sidstnævnte Kres havde en Tid lang haft Samlingssted i Lunds-mark, men byggede nu et kirkeligt indrettet Forsamlingshus i Vodder. Dertil kom endnu et nyt Anneks i Visby. Foruden de 6 Menigheder med deres 3 Annekser fik Frimenighedspræsterne efterhaanden 20 Prædikepladser med regelmæssige maanedlige Gudstjenester og 8—10 Steder, hvor de prædikede nu og da. Deres Virksomhed naaede saaledes til næsten alle Egne af Landet.

Frimenighederne har i det væsentlige indrettet deres Gudstjeneste efter den danske Folkekirkes Mønster. De bruger Fengers Alterbog og Ritualerne af 1912, dog med enkelte Afvigelser. Af Salmebøger bruger de Grundtvigs Festsalmer og den af Konsistoriet i Kiel udgivne »Evangelisk-luthersk Psalmebog

RØDDING FRIMENIGHEDSKIRKE

Ved Siden af Rødding Højskole byggedes Frimenighedskirken i 1909. Det Indre er udstyret af *Møller Jensen* i nordisk Stil. Paa Alteret syvarmet Lysestage, skænket af den Høgsbroske Slægt. Myndighederne forbød i ti Aar, at den omliggende Kirkegaard blev benyttet efter sin Bestemmelse, men efter Vaabenstilstanden 1918 er de første danske begravet der.

for de dansktalende Menigheder i Slesvig«, begge dog med Tillæg.

Af deres Præster har Frimenighederne ikke forlangt, at de skulde have teologisk Embedseksamen. Men hvor de fandt en veloplyst, troende Mand, der var i Stand til at føre et kristeligt Vidnesbyrd og kunde vinde Menighedens Tillid, har de taget ham til Præst uden at spørge om, hvor og hvordan han havde erhvervet sig sine Kundskaber. Kun en af de otte, der hidindtil har virket som Præster i Frimenighederne, har teologisk Embedseksamen. Siden 5. Oktober 1919 er der dog to, idet Poulsen i Bovlund, der døde i Marts, fik en tidligere Præst i den danske Folkekirke til Efterfølger.

Præstekjole bruger Præsterne ikke, da de til at begynde med ikke var sikre paa, at det var lovligt. Og nu bryder de sig ikke om den.

Fra første Færd havde Menighederne ingen Kirker men kun

kirkeligt indrettede Sale. Den første Kirke blev bygget i Bovlund 1896, den næste i Haderslev 1897. Senere er der bleven bygget Kirker i Sundeved, Aabenraa, Rødding og Skærbæk.

Straks da de første Menigheder var bleven dannede, blev de udsatte for Forfølgelser fra Myndighedernes Side. Man forbød dem at holde Gudstjeneste om Søndagen før Kl. 4 Eftermiddag og paa de store Helligdage helt. Gudstjenesterne maatte anmeldes til Politiet. En Betjent mødte til disse, noterede Nadvergæsterne, Faddere o. s. v., og virkede ved sin Nærværelse i det hele saa forstyrrende som muligt. Efterhaanden hørte disse Forulempelser op, men da der i Halvfemserne kom nyt Liv i Bevægelsen, begyndte de igen, endda langt mere ondartet end før. Da man saaledes begyndte at bygge Kirker i Bovlund og Haderslev, forbød Politiet i Henhold til en — ugyldig — Forordning fra Kristian VI's Tid at tage dem i Brug. I 3—4 Aar stod Kirkerne saa lukkede, mens Menighederne maatte føre Proces gennem alle Instanser for at faa deres Ret anerkendt.

Procentvis er det ikke nogen stor Del af den sønderjydske Befolkning, der hører til Frimenighederne. Deres Indflydelse har imidlertid været meget større, end Tallet lader formode. Navnlig har de gjort uberegnelig Nytte ved at blive et Arne-sted for grundtvigsk præget dansk Menighedsliv i Sønderjylland under Fremmedherredømmet.

Haderslev.

Thade Petersen.

SKOLEN

Af Redaktør *Nicolai Svendsen*, Haderslev.

Paa intet andet Omraade har preussisk Styrelse syndet saa meget overfor den danske Befolkning som paa Skolens.

Man søgte systematisk i Aarenes Løb at undergrave Sønderjydernes ældgamle Modersmaal ved lidt efter lidt at fjerne det fra Skolen og i Stedet for indføre tysk. At det alligevel trods alle Snigløb lykkedes Landsdelens danske Indbyggere at bevare og hævde deres Sprog, vil til alle Tider staa som en af de største Opgaver, de under mange Vanskeligheder fik løst under Fremmedvældet.

Ved Ordningen af Skolevæsenet benyttede Preusserne forøvrigt de gamle Bestemmelser.

Den almindelige Skolelov af 24. August 1814 for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten danner saaledes endnu den Dag i Dag Grundlaget for hele det slesvigske Skolevæsen. Det Fremskridt, som den Gang opnaaedes ved denne Lov, bestod blandt andet i, at Skolepligten blev almindelig og udvidedes til at omfatte hele Aaret. Fra den nærmeste Tid derefter stammer derfor Oprettelsen af et stort Antal nye Distriktsskoler med fastansatte Lærere. Hele Almueskolevæsenet i By og paa Land blev et kommunalt Anliggende, og Beboerne forpligtedes til i Fremtiden at yde Skoleafgifter efter bestemte Vedtægter uden Hensyn til deres eget Børneantal. Samtidig opnaaede Almueskolelæreren en bedre Stilling, da han fra nu af ikke mere som hidtil var afhængig af Befolkningens Vilkaarlighed, men havde sine bestemte Indtægter og en fast Pension.

Hertugdømmernes øverste Styrelse, det tyske Kancelli i Kjøbenhavn, overlod til de to Overkonsistorier for Slesvig og Holsten at udarbejde Lovens Enkeltheder i Form af Skoleregulativer. Da senere Fællesregeringen for Hertugdømmerne dannedes, gik Retten til at styre Skolevæsenet over til den. Under disse Forhold blev Skoleloven ikke i nogen Henseende en national Vinding.

I Købstadsskolerne skulde Undervisningen i Hovedsagen foregaa paa tysk. Om Landsbyskolerne hed det i Forordningen: »I de danske Skoler skal der, som det forstaar sig, kun tales dansk!« Men der var ikke nævnt, hvilke Skoler der skulde anses for danske. Kancelliet og dets tyske Embedsmænd gik derfor ved Lovens Anvendelse ud fra Kirkesproget og regnede de Skoler for tyske, hvis Kirkesprog var tysk, om saa ikke en eneste Elev talte andet end dansk. Af de 330,000 Indbyggere, som omkring ved 1830 fandtes i Landet mellem Kongeaaen og Ejderen, talte de 185,000 endnu dansk; men kun 110,000 af dem fik dansk Skolesprog. Saaledes forsyndede den danske Regering sig mod Landets Sprog. Der var ved Skolelovgivningen ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede skabt Lejlighed til at gøre godt igen noget af det, der var blevet ødelagt ved Reformationen, at standse den fremrykkende Germanisering. Men ingen Mand med afgørende Indflydelse havde Øje for disse Forhold. Saaledes blev der ved den nye Ordning i Stedet for dannet et systematisk Grundlag for Mellemslesvigs Fortyskning.

Først ved Omvæltningen efter Trearskrigen kom dansk til sin Ret. Ved Sprogreskripterne af 1851 og 1854 blev Sønderjylland med Hensyn til Kirke-, Skole- og Retssprog tredelt. Paa Landet i Nordslesvig og overalt i Sydslesvig var henholdsvis dansk og tysk eneraadende, medens Mellemslesvig udgjorde de saakaldte blandede Distrikter. Skolesproget var dér dansk med fire Timers ugentlig tysk Undervisning. De nordslesvigske Købstæder havde dansk Skole- og Retssprog og blandet Kirkesprog, mens derimod Flensborg blev betragtet som en udelukkende tysktalende By. Det var denne Ordning, som i de følgende Aar blev saa stærkt angrebet fra tysk Side.

Ved Indlemmelsen i Preussen i 1867 kom Skolevæsenet i

Hertugdømmerne hurtigt, saa vidt muligt, ind under dette Lands Lovgivning. Siden da kunde der ikke mere være Tale om et særligt slesvigsk eller holstensk Skolevæsen. Det blev tværtimod nu kun en Gren af den almindelige preussiske Folkeskole. Indenfor Provinsregeringen i Slesvig dannedes en særlig Afdeling for Kirke- og Skolevæsen, som fra nu af styrede alle Skolens Anliggender i smaat og stort under Kultusministeriet i Berlin.

Indadtil foregik samtidig en saa indgribende Omdannelse i preussisk Aand, at alt, hvad der mindede om tidligere slesvigske Skoleforhold, forsvandt; dertil kom Loven af 11. Marts 1872 om Skoletilsyn i Preussen, som fremgik af Kulturkampen, og ved hvilken Skolevæsenet blev knyttet endnu fastere til Statsmaskineriet. Endvidere indførtes samme Aar i de slesvigske Skoler de under 15. Oktober 1872 af den preussiske Kultusminister Falk udstedte »Almindelige Bestemmelser«, som indtil den allersidste Tid har været den eneste Rettesnor for Folkeskolens »Opgave, Maal og Indretning« over hele det preussiske Monarki.

Der blev senere forgæves gjort Forsøg paa at gennemføre den i den preussiske Forfatning bebudede Skolelov for Kongeriget Preussen, som skulde ordne hele Undervisningsvæsenet ensartet og tidssvarende. I det gamle reaktionære Preussen kunde en saadan Lov ikke føres igennem. I Stedet for maatte man nøjes med de nævnte Regeringsbestemmelser og nogle Lønnings- og Pensionslove, hvortil endelig kom en Lov om den offentlige Skoles Underhold af 28. Juli 1906, som yderligere ophævede en Del gamle Bestemmelser i Skoleloven af 24. August 1814 og indførte nye, navnlig med Hensyn til kommunalt Styre paa Skolens Omraade og vedrørende Lærernes Kaldelse.

Den preussiske Skole er helt igennem underkastet en bureaukratisk Styrelse fra Kultusministeriet og nedefter til Kreds-skoleinspektøren og Præsten, som dog har maattet fratræde som Skolens Tilsynshavende efter Revolutionen og Republikkens Indførelse. Ved Siden af bestaar, som nævnt, et Slags kommunalt Selvstyre, i Byerne ved den saakaldte Skoledeputation og paa Landet ved tilsvarende Skoleraad. Tilsynsmyndig-

hederne indstiller i Tilfælde af Nybesættelser Lærere, og Skoledeputationen henholdsvis Skoleraadet vælger én af dem. Dette Valg skal dog godkendes af Regeringen. De unge Lærere, som udgaar fra Seminarierne, udnævnes direkte af Regeringen til provisorisk Ansættelse, indtil de har bestaaet anden Lærereksamen, en Prøve i praktisk Lærergerning. En Lærers Uddannelse, der tager fem til seks Aar, er ret grundig. Men i det gamle Preussen har Læreren haft vanskeligt ved at gøre sig gældende i det offentlige Liv, dertil var han altfor meget Embedsmand og afhængig af Regeringen.

I April Maaned 1898 udkom saaledes en ministeriel Forordning, der officielt udvidede Grænserne for Lærerstandens Virksomhed med udtrykkelig Henviisning til de tvesprogede Landsdele, til det politiske og selskabelige Omraade. Forordningen var ikke rettet udelukkende til Skolelærerne, men til preussiske Embedsmænd i det hele taget. Det ligger dog i Forholdenes Natur, at den fik et særligt Ærinde til Lærerstanden. Hvem der i politisk Henseende ikke delte Regeringens Anskuelser, kunde, navnlig naar han mistænktes for at være dansk-sindet, tvangsforflyttes til tyske Egne »i Tjenestens Interesse«. Dette er en Skæbne, der er overgaaet mangan en trofast sønderjysk Lærer, som nu endelig ved Genforeningen har kunnet søge tilbage til sit Folk.

Om den private Undervisning indeholdt Skoleloven af 1814 intet. I denne Henseende var der ved Overlevering og senere Regulativer trukket meget vide Grænser, hvilket den Gang især kom den tysksindede Del af Befolkningen til Gode.

For denne liberale Ordning blev der sat en Stopper ved Indlemmelsen i Preussen. I den preussiske Forfatnings Artikel XXII hedder det nemlig, at Tilladelsen til at give Undervisning, til at oprette og lede Skoler er afhængig af, om Vedkommende overfor den paagældende Statsmyndighed er i Stand til at eftervise, at han er i Besiddelse af de fornødne »sædelige, videnskabelige og tekniske Evner«. Derved forstod man blandt andet ogsaa »rent Sindelag i religiøs og politisk Henseende.« Dertil kom et Regeringscirkulære, udstedt af Regeringen i Slesvig den 29. November 1883, som foreskriver, at der

til Oprettelse, Overtagelse eller Fortsættelse af Privatskoler udkræves en Bevilling fra Tilsynsmyndighederne, og »denne maa kun gives, naar ikke blot de saglige og personlige Forudsætninger er opfyldte, men naar ogsaa den Skole, der paa-tænkes oprettet eller fortsat, svarer til et følt Savn«.

Ved Hjælp af disse og lignende Bestemmelser har de preussiske Autoriteter været i Stand til at lukke de tidligere danske Privatskoler i de nordslesvigske Købstæder. De har endvidere først vanskeliggjort, senere i Tidens Løb saa godt som umuliggjort al Undervisning ved Huslærere i Hjemmet. Nordslesvigske Børn maatte derfor næsten uden Undtagelse besøge offentlige Stats- eller Kommuneskoler. Det var ikke tilladt at sende dem paa Skoler i Kongeriget.

Efter en officiel Statistik skal her hidsættes følgende Tal over Børn i offentlige Folkeskoler inden for den preussiske Stat, som hjemme kun talte dansk eller baade dansk og tysk. Da der ikke kan være Tale om nogen større dansk Koloni Syd for Sproggrænsen, maa disse Tal paa nogle faa Børn nær stamme fra Slesvig.

Børn, som kun taler dansk hjemme.

1886	24,088
1891	22,735
1896	21,971
1901	20,915
1906	21,843
1911	23,649

Børn, som taler baade dansk og tysk hjemme.

1886	1,380
1891	1,697
1896	1,683
1901	2,043
1906	1,354
1911	2,532

Tallene, der hidrører fra Folketællingslisterne, bør bedømmes med Varsomhed og kan godt sættes noget højere, da mange Hjemmetyskere og afhængige Personer maa antages paa Tællekortene at have opført hele Familien med tysk Modersmaal, skønt de som Regel baade hjemme og i Samkvem med andre taler sønderjysk Folkemaal.

I 1901 fandtes i Preussen 104,000 Skoleklasser, men kun 89,000 Lærere. I 1907 var endnu 9668 Klasser overfyldte. Det vil sige, at der i enklassede Skoler var over 80, i flerklassede Skoler over 70 Børn i én Klasse. Mange Steder maatte en Lærer undervise over 100 Elever i én Klasse. Hundre tusinder af preussiske Skolebørn sad i overfyldte Lokaler.

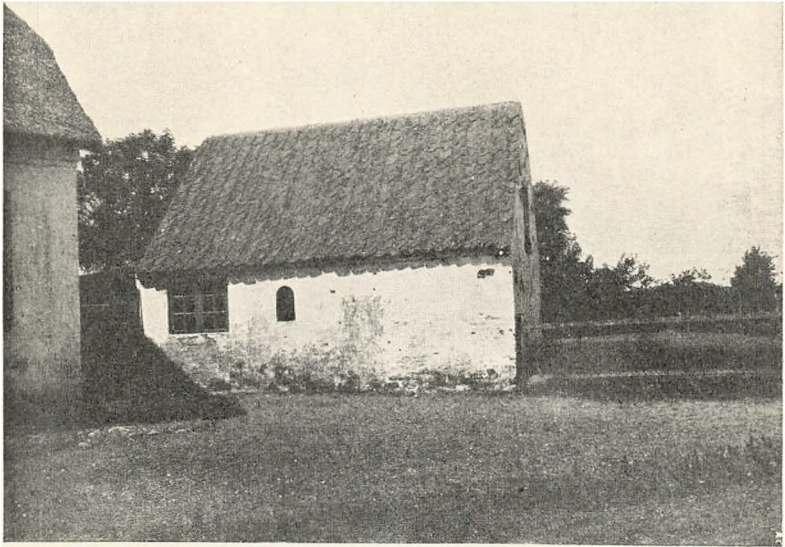
Ved Behandlingen af Kultusministerens Budget i Februar 1908 oplystes i Udvalget, at trods Oprettelsen af flere Seminarier var det ikke lykkedes at raade Bod paa den stigende Lærermangel. Regeringskommissæren meddelte, at af 3233 Lærerembeder, der var vakante, havde man kun været i Stand til at besætte de 1170, og det var endda sket provisorisk ved Lærerinder.

Værre stillede Forholdene sig endnu i Nordslesvig. Den skærpede nationale Kamp, der havde sit Ophav i Sprogreskriptet af 1888, som senere skal blive omtalt, medførte, at Lærerne ikke følte sig tilfreds med Virksomheden i de dansktalende Egne.

I Tidsrummet fra 1. April 1903 til 1. April 1908 forlod 127 af Nordslesvigs 435 Lærere Landsdelen. Det vil sige 29 Procent. Bortset fra Byerne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder var der ialt 343 Embeder, og fra disse flyttede i nævnte Femaar 116 Lærere bort, med andre Ord 34 Procent.

I Haderslev Amt skulde i Aaret 1909 alene 24 vakante Lærerembeder besættes, mens Lærermangelen stadigt voksede. Flere Klasser har i de sidste Aar før Krigen staaet uden Lærer et halvt Aar ad Gangen. Ofte skiftede et Embede Lærer fem, seks eller otte Gange i Løbet af 10 Aar.

Fra fortyskningsivrig Side blev disse uangribelige Taal udnyttede til en stærk Agitation, for at faa den preussiske Folkeskole i Nordslesvig forbedret og suppleret. Man henviste sær-

ABKÆR ÆLDSTE SKOLE

I Abkær, den fattigste By i Haderslev Østeramt, har Tilfældet bevaret ved Siden af den nye Skole to typiske gamle Skolehuse. Dette er det ældste, saaledes saa de nordslesvigske Skolebygninger ud for mere end hundrede Aar siden. Døren i Midten, hvoraf ses Spor, og Vinduet til højre er tilmuret.

lig til, at i Landsbyerne laa ofte ved Siden af eller i Nærheden af det smukke, danske Forsamlingshus en gammel og overfyldt preussisk Statsskole. Der blev derfor krævet Bevillinger til nye Skolebygninger og til Oprettelse af andre Undervisningsanstalter for den voksne Ungdom.

Dette Krav blev hørt og taget til Følge. Fra 1908—1914 blev der hele Landsdelen over opført talrige større og runmeligere Skoler af en kønnere Stil, end man ellers var vant til. Samtidig havde man i Købstæderne og flere Stationsbyer indrettet Husholdnings-, Landbrugs- og Fortsættelsesskoler. Endelig lykkedes det ad Lovgivningens Vej at faa vedtaget Bestemmelser, hvorefter de unge Mænd fra Land og By blev forpligtet til at besøge Tvangsefterskoler.

I Aaret 1871 underviste en Lærer i Preussen endnu gennemsnitlig 83 Elever, i 1911 imidlertid kun 56. I sidstnævnte Aar var der i Preussen med 40,165,219 Indbyggere 38,684 Folkesko-

ABKÆR GAMLE SKOLE

Typisk nordslesvigsk Skole fra Midten af forrige Aarhundrede.

ler, 117,164 Lærere og Lærerinder og 6,572,074 Skolebørn. Desuden manglede man Lærere til 11,563 Klasser.

Den preussiske Stat udgav indtil 1914 aarlig 420 Millioner Mark til Folkeskolen; d. v. s. 63 Mark for hvert Skolebarn eller 10 Mark 40 Pg. pr. Indbygger.

De sønderjyske Skolers Fortyskning begyndte straks efter, at Preussen i 1864 havde overskredet Ejderen og besat Slesvig. Allerede den 19. Februar indførte Centralkommissærerne atter det tyske Kirke- og Skolesprog i de ovenfor nævnte blandede Distrikter med Undtagelse af en Række Sogne i Tønder Provsti og seks Sogne Vest og Sydvest for Flensborg. Nogle Uger senere indførtes tysk Kirke- og Skolesprog i de den Gang rent dansktalende Sogne: Vanderup, Nørre Haksted, Store Vi, Hanved og Valsbøl i Flensborg Amt. I Juni Maaned blev Skolesproget udelukkende tysk i Tønder Provstis to sydligste dansktalende Sogne, saaledes, at der dog i Sønder Løgum, Brarup, Karlum, Ladelund, Medelby og Udbjerg blev givet fire ugentlige Timer i dansk.

ABKÆR NYE SKOLE

Typisk moderne Landsbyskole med lyse og luftige Klasseværelser.

Rundt om i Nordslesvig havde man ladet foretage Afstemning for paa denne Maade at faa et Grundlag for Skolens Fortyskning. Men trods de gunstigst mulige Kaar sejrede Tyskerne dog kun i Aabenraa. Den danske Folkeskole bevaredes Nord for Linjen Flensborg—Tønder. Det blev dog ogsaa her paa budt Lærerne at give tre Timers tysk Undervisning til de Børn, hvis Forældre ønskede det. I de nordslesvigske Købstæder blev Skolerne i Løbet af Sommeren og det følgende Aar næsten helt fortyskede, og ogsaa fra Latinskolerne i Haderslev og Flensborg forsvandt det danske næsten fuldstændigt. Seminariet i Tønder fik en dansk og en tysk Afdeling.

Dette var Indledningen.

Først ved en Regeringskundgørelse af 4. September 1871 blev tysk indført som tvungent Undervisningsfag i de nordslesvigske Skoler; men endnu var Modersmaalet det herskende Undervisningssprog. »Med Vedkommendes Nationalitet og Modersmaal stod Forholdsreglerne ikke i nogen Forbindelse«, hed det. I de to første Skoleaar skulde der slet ikke gives nogen

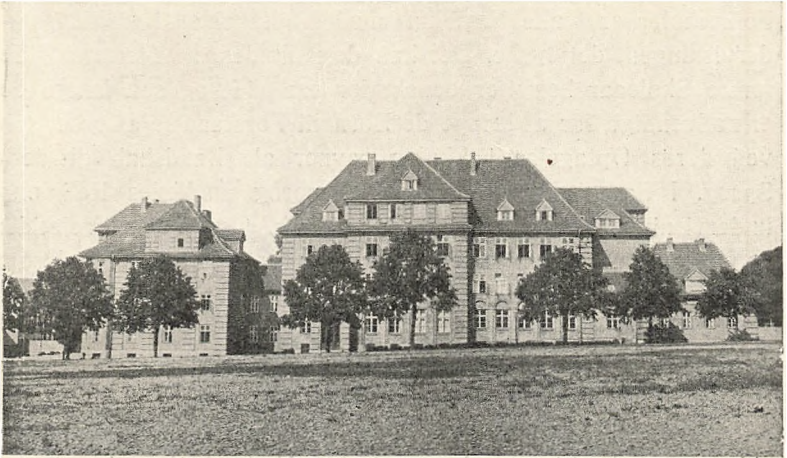

GAMMELDAGS BYSKOLE

Den gamle Skolebygning i Haderslev med Vildvin op ad Muren.

Undervisning i tysk. I dette Tidsrum havde Skolen den Opgave, at bibringe Børnene Begyndelsesgrundene i Modersmaalet. Der-til kom den Omstændighed, at en meget stor Del af Lærer-standen ikke formaaede at give nogen grundig tysk Undervisning.

Disse Forhold ændredes betydeligt ved en Forordning af 9. Marts 1878, ifølge hvilken den tyske Undervisning udvidedes fra Læsning, Skrivning og Anskuelsesundervisning til at omfatte Regning, Historie, Geografi, Grammatik, Naturfagene og Gymnastik. Nu var tysk blevet Undervisningssprog. Forholdsreglerne begrundedes med, at større Kendskab til tysk var blevet nødvendig, efter at dette Sprog ifølge Lov af 28. August 1876 var indført som Forretningssprog for de nordslesvigske Myndigheder. Den tyske Undervisning omfattede nu 12 ugentlige Timer, den danske dog endnu 20. Samtidig fik Lærerne Tilhold om at benytte tysk som Omgangssprog med Børnene.

MODERNE BYSKOLE

Den nye Præparandskole i Haderslev.

I de følgende Aar afskedigedes de fleste ældre Lærere, som ikke havde Kendskab til tysk.

Skønt Undervisningen i dansk saaledes allerede var blevet betydelig indskrænket, synes Følgerne af Sprogforordningen af 1878 dog ikke at have svaret til de Forventninger, man nærede. Dette fremgaar af en Regeringsskrivelse af 8. Oktober 1887, efter at en Del vestslesvigske Skoler var blevet reviderede af en Udsending fra Kultusministeriet i Berlin. Navnlig ankedes der over, at Børnene endnu ikke med nogenlunde Lethed var i Stand til paa tysk at udtale sig om Tildragelser fra det daglige Liv.

Man bør desuden huske, at Tiaaret 1878—88 havde bragt Tyskheden Vind i Sejlene. Danskheden var lammet ved Undervisninger, og det tyske Stemmetal steg, mens det danske dalede. Man troede derfor ved et nyt Fremstød mod Sproget at kunne fremme Tyskheden i særlig Grad.

Det skulde naas ved Anvisningen af 18. December 1888, som traadte i Kraft den 1. April 1889. Med denne Instruks forsvandt dansk som Undervisningssprog, kun for Religionens Vedkommende bevaredes det som saadant. Der bestemtes blandt andet følgende: Undervisningssproget i de nordslesvigske

Folkeskoler er i alle Fag, kun med Undtagelse af Religionsundervisningen, det tyske. Det kan dog tillades, at Lærerne i det første Skoleaar benytter dansk, for saa vidt og saa længe det er nødvendigt, for at bringe de Børn til Forstaaelse af tysk, som ved deres Optagelse i Skolen savner alt Kendskab til dette Sprog. I Sognene med dansk Kirkesprog meddeles Religionsundervisningen i Folkeskolen paa dansk. Ogsaa for Fremtiden kan der, hvor der indenfor Kommunen opstaar Ønske derom, af Regeringen gives Tilladelse til at bruge det tyske Sprog ved Undervisningen i Religion.

Siden da har Kampen mod Modersmaalets Udelukkelse af Skolen været staaende.

Allerede i Februar 1889 indsendtes forgæves til Overpræsidenten en Petition med over 10,000 Underskrifter, hvori man bad om, »at det danske Sprog ogsaa fremtidig maatte benyttes som Undervisningssprog i det hidtilværende Omfang«.

En Henvendelse til Kultusministeriet førte heller ikke til noget, og overfor et af de to danske Landdagsmænd i Deputeretkammeret fremsat Andragende om at faa hidført en Ændring, erklærede Ministeren, at Undervisningsstyrelsen havde handlet i fuld Samklang med Statens politiske Myndigheder for at hæmme den danske Agitation.

En ny Massepetition blev i November 1890 indsendt til Landdagen med 13,404 Underskrifter. Man androg om at »faa indført en Undervisningsplan, der tilfredsstillede den aandelige Tærv og Trang«. Petitionsudvalgets Flertal forhindrede imidlertid, at Sagen kom til Forhandling.

Fra nu af førtes Kampen for største Delen gennem de kirkelige Synoder.

Ved Synodeforfatningen af 1878 har Befolkningen faaet nogen Indflydelse paa de kirkelige Forhold. Allerede i Foraaret 1889 indsendte de staaende Synodeudvalg og talrige Kirkeforstanderskaber Andragender til Konsistoriet om at ville virke hen til Genindførelse af Skoleinstruksen af 1878; der blev dog intet Hensyn taget til dette Ønske.

Paa Fællessynoden i 1891 stilledes der Forslag om Indførelse af to danske Sprogtimer om Ugen. Men den kongelige

Kommission fandt, at Sprogreskriptet af 1888 var »velsignelsesrigt«. Dette Skridt førte saaledes heller ikke til noget.

Lignende Andragender er derpaa blevet stillet af nordslesvigske Synoder Gang paa Gang, naar de har været samlet. Hele Forhandlingen har stadig været præget af disse Drøftelser. De nordslesvigske Andragender er derefter Aar for Aar kommet til Forhandling paa Fællessynoden i Rendsborg.

Fra Læg og Lærd er der faldet skarpe Udtalelser om de sørgelige Følger af Sprogreskriptet af 1888. Den sidste meget bevægede Diskussion om det danske Sprogandragende fandt Sted paa Fællessynoden i Rendsborg den 12te November 1912. Ved Afstemningen var der 40 Stemmer for og kun 42 Stemmer imod det. Blandt de, der stemte for Andragendet, var Hertugdømmernes tre Biskopper.

Da der alle Vegne fra, ogsaa fra tysk Side, hævede sig alvorlige Røster om, hvilken Skade der var sket det kirkelige Livs Trivsel ved Modersmaalets Bandlysning fra Skolen, kunde de nordslesvigske Præster heller ikke slaa sig til Ro med de afvisende Svar fra Regeringen.

Paa et Møde i Flensborg 1893 enedes de om at sende en Deputation til Kejseren for at bede om to danske Sprogtimer. Henvendelsen blev underskrevet af 77 af Nordslesvigs ca. 100 Præster; men Slesvigs Biskop, Generalsuperintendent Dr. theol. Kaftan vægrede sig ved at være Deputationens Ordfører, og Kultusministeren nægtede at modtage Præsternes Udsendinge. Det endelige Svar lød, at Ministeriet ikke kunde anerkende den Frygt for berettiget, at Skoleinstruksen af 1888 skulde skade det religiøse Liv.

Deputationens Ordfører, Provst Reuter af Broager, udtalte senere, paa Sønderborg Synode: »Regeringens Svar foreligger, og der er derfor kun to Udveje for en Embedsmand. Enten siger han: Jeg kan og vil nu ikke gaa med Regeringen, og saa nedlægger han sit Embede. Eller han bliver i Embedet og adlyder Regeringen. Dette sidste har vi Præster i Sønderborg Provsti gjort«!!

Efter at Overpræsident v. Bülow i Sommeren 1907 havde holdt sin bekendte Forsoningstale i Haderslev, henvendte en

SØNDERJYSKE SKOLEDRENGE

Latinklasse fra Haderslev Gymnasium 1919. „Quinta“ med Drengene i 11-Aars Alderen.

Række nordslesvigske Præster sig til ham med Bøn om at hidføre en Lempelse af Sprogskriptet af 1888, der ramte omkring ved 600 Skoler med henved en Snes Tusind Børn. Præsterne fik imidlertid til Svar, »at Afskaffelsen af den danske Sprogundervisning i Folkeskolen er en Kendsgerning, som ikke mere vil blive forandret!«

Følgerne af Modersmaalets Bandlysning fra Skolerne var i første Linje Dannelsen af *den nordslesvigske Skoleforening*, som siden sin Oprettelse 1892 og til 1914 har hjulpet 5673 unge Mænd og Kvinder paa kongerigske Skoler. Det store Tal paa selvbetalende Nordslesvigere, der har været nødsaget til at ty over Grænsen for at faa Undervisning i deres eget Modersmaal, er derimod ukendt.

Paa tysk Side havde man i Virkeligheden længst indset, at det danske Sprogs Fjernelse fra Skolen var en politisk Fejl. Det lykkedes ikke den preussiske Skolelærer at vinde Ungdom-

SØNDERJYSKE SKOLEPIGER

En Pigeklasse fra Haderslev Skole. September 1919. II. Klasse med Piger i 13-Aars Alderen.

men for Tyskheden. Hjemmets Indflydelse var langt stærkere end den Paavirkning, Børnene modtog i Skolen. Men officielt vilde man ikke indrømme Fejltagelsen.

Først da Tyskerne baade tabte Krigen, og det gamle danske Lands Genforening med Moderlandet rykkede nær, gav Regeringen i Slesvig Tilladelse til, at der kunde indføres 9 Timers Undervisning i Religion, Sprog og Sang paa dansk. Men da var det for sent.

De preussiske Myndigheders Skolepolitik i Sønderjylland har mere end noget andet bidraget til at holde den danske Befolkning aarvaagen i Kampen mod den nationale Undertrykkelse.

Haderslev.

Nicolai Svendsen.

SAMFÆRDELSFORHOLDENE

Af Greve Erik H. Schack.

En detroniseret Fyrste har engang sagt: »Vi staar i Samfærdselens Tegn«, og ser man paa et Jernbanekort over Sønderjylland, vil man ogsaa i denne Landsdel finde Sporene af den Jernbanehunger, der har slugt Spalte op og Spalte ned af den danske Rigsdagstidende. Men medens det i Kongeriget var Løsenet, at en Rigsdagsmand ikke maatte komme hjem til sin Kreds med en Stump Jernbane i Lommen, med mindre hver af de andre Hundrede var lige saa velbeslaaede, hvoraf Følgen er blevet, at der ved store Kompromislove er slaaet Kringler og Krøller af Jernbanelinier ud over det hele Land, saa laa den sønderjydske Jernbane-Politik i et noget højere Plan, fordi den skulde fremme baade større og mere farlige Formaal.

Længe var Sønderjylland et jernbanefattigt Land, to Længdebaner med Sidelinier og en Tværbane var saa godt som alt. Tilmed er vist nu alle enige om, at denne Landsdels Østkystforbindelse er den mest irrationelle som tænkes kan, bygget som den er under Hensyntagen til økonomiske og strategiske Motiver, men fuldstændig fornægtende det Oplands Interesser, som den i første Linie var kaldet til at varetage; Følgen var, at samtlige Østkystbyer, som Linien skulde betjene, blev forbundet med denne ved tidsberøvende Stikbaner. For Flensborgs Vedkommende er Omstigningen ved den gamle Skovkro Station, som den dengang hed, ganske vist for længe siden ophævet, men endnu ved Genforeningen maa man for at komme fra Haderslev til Aabenraa ad Jernbanen skifte Tog ikke mindre

end to Gange, skønt disse Byer i Luftlinie kun ligger en tre Mils Vej fra hinanden.

Iøvrigt maa det siges, at de tyske Statsbaner overalt har fungeret fortræffeligt. Naar man i Vamdrup skiftede og kom over i tyske Tog, skete det som oftest med en beskæmmende Fornemmelse af, at nu kunde man benytte sit Ur igen. Men i Tiden umiddelbart op under Genforeningen mærkede man — heldigvis — ikke stort mere til de gode gamle Dage; Materiellet vilde passende kunne derangeres til at benyttes paa »Grisen« mellem Lyngby—Vedbæk. Lys havdes i hveranden Kupé, dog somme Tider kun Maanøskin; Vinduerne kunde som oftest ikke aabnes, men da der var Hul igenem dem, fik man frisk Luft endda; Toggangen var sparsom og lidt uberegnelig, det hele mindede en Del om det Svar, Skriveren af disse Linier engang fik paa en kongerigsk Privatbane-Station paa sit Spørgsmaal om, hvordan Chancerne var, for at Toget snart kom. Da svarede den paagældende Funktionær lakonisk: »Udsigterne er s'gu meget sørgelige«. Uden i nogen Maade at ville høre til dem, der i Tide og Utide rakker ned paa dansk Jernbane-Administration — thi ved rimelig Eftertanke maa det dog blive klart, hvor vanskeligt det er at drive Jernbaner i et Land, der er gennemfuret af Sunde og Bælter, og hvor der ikke haves stærkt trafikerede Godslinier, der kan tillade at drive urentable Baner i Periferien —, saa maa dog de sønderjydske Jernbaners sørgelige Forfatning ved Genforeningen siges at danne en heldig Overgang til dansk Statsbane-Administrations Blandettogs-Drift.

Det er dog ikke Statsbanerne, der særlig kendetegner sønderjydske Jernbanevæsen, men derimod de saakaldte Smaabaner med deres talløse Stationer og sindssvage Linieføring; har man tilstrækkeligt Barnesind til at finde det »sødt« f. Eks. at staa ved Aabenraa Fjord og se de nysselige smaa blaa, røde og brune Waggoner, trukne af de mest grinagtige Legetøjsmaskiner, eller til at more sig over at høre Lokomotivet pibe som en Skrigeballon inde mellem Bakkerne, saa fortager Barnesindet sig hurtigt, hvis man engang i et vigtigt Ærinde er tvungen til at benytte disse smaa Torturretskaber fra den ene Ende af Landet til den an-

den. Disse Smaabaner var for Befolkningen et tveægget Sværd, thi paa den ene Side bragte de al den Nytte, som har gjort Løsenet »en Jernbane for hver Mands Dør« saa attraaværdigt, til Trods for den Gæld, de bebyrdede Kredsene med (Haderslev Kreds var saaledes en af de mest forgældede i hele Kongeriget Preussen), men paa den anden Side var Kredsbanerne Kanaler, ad hvilke Fortyskningen kunde ledes ud i hidtil for denne utilgængelige Egne. De var Polypens Fangarme, og Polypen sugede godt. Den Hær af Bestillingsmænd, som dryssedes ud i de talløse Stationskroer eller Krostationer, hvad man nu vil kalde dem, for det ene fulgte med det andet, var en Sæd, der med Tiden kunde blive faretruende nok. Tyskerne havde kun altfor skarpt Blik for, hvormeget Jernbanebyggeriet fremmede deres Planer. Det saas saaledes paa Vestkysten, hvor der inden Ribe—Tønder-Banens Anlæg fandtes mange rent danske Distrikter, men hvor Jernbane-Anlægget f. Eks. i Skærbæk dannede smaa tyske Kolonier. Følgen var, at Befolkningen ofte stedtes i et ubehageligt Dilemma, naar Talen var om saadanne Jernbaneanlæg.

Resultatet blev imidlertid, at navnlig Haderslev ligger som en stor Edderkop, der sender et Net af Jernbaner ud i Landet. Aabenraa blev ved sit ringe Opland mindre rigt velsignet, men har til Gengæld i Løgumklosterbanen vist nok den Smaabane, der sætter Rekorden i Retning af vanvittig Linieføring. Sønderborg har de to alsiske Smaabaner, og Tønder er mærkelig nok gaet fri, idet en Plan om at anlægge en Linie igennem Vidaasognene og derpaa krydsende Statsbanen over til Flensborg ikke blev til noget. Alle disse Smaabaner er smalsporede og bliver derfor endnu mere ubrugelige for den store Trafik. Medens man i Kongeriget i Tide vendte om og opgav det smalsporede Banebyggeri (foruden Bornholm findes der fire smalsporede Jernbaner i Jylland, der alle skal ombygges), saa lod man sig i Sønderjylland altfor længe daare af de forholdsvis ringe Anlægsomkostninger. At det til Gengæld er smaat med Forrentningen, kan endnu ses af Kredsdagenes fortvivlede Forsøg paa at finde Udveje.

De Krav, som Genforeningen har stillet, er helt andre end de,

som var den naturlige Følge af Landsdelens Samhørsforhold til det tyske Rige. Medens det tidligere kom an paa at skabe gode Forbindelser mod Syd, men derimod ikke at lette Befolkningen Samkvemmet med Danmark, saa er det nu Opgaven at slutte de Hænder, der tidligere har været strakt ud imod hinanden uden at kunne række ud over de sort-hvide Grænsepæle. Paa hosstaaende Kort er givet en Fremstilling af Sønderjyllands Jernbaneforhold, saaledes som de artede sig ved Landets Overgang til dansk Eje, tilligemed en skitseret Plan over en af de Maader, hvorpaa Tilknytningen til det danske Jernbanelinien og en Forbedring af Landsdelens egne Kommunikationsforhold kunde tænkes gennemført uden en altfor revolutionerende Omformning af de bestaaende Forhold og Krænkelser af velerhvervede Rettigheder. Jeg har herved saa nøje som muligt henholdt mig til Projekter, der allerede har været drøftede af Landsdelens Befolkning saavel paa Møder som i Pressen. Disse nye Anlæg falder efter min Mening i tre Afsnit.

Først vil være at anlægge de nye Hovedforbindelseslinier med det øvrige Kongerige, nemlig Østkystbanen og Flensborg—Sønderborg—Kjøbenhavn-Ruten.

Dernæst maa Landsdelen forsynes med nye Statsbanelinier, der letter Forbindelsen baade med Kongeriget og mellem Øst og Vest. Dette vil som i Nørrejylland formentlig bedst kunne ske ved to Diagonalbaner Aabenraa—Bramminge og Haderslev—Bredebro, der skærer hinanden i Branderup, idet Planen om en ny Længdebane gennem Midtlandet formentlig maa anses for upraktisk, da der med den projekterede Østkystbane allerede bestaar tre saadanne. Hertil kommer saa en Privatbane fra Haderslev til Ribe.

Og endelig kommer saa i tredie Omgang en Ombygning af de resterende Smaabaner samt en Række Privatbaneanlæg, som er skitseret paa Kortet. Af disse er maaske den vigtigste Forbindelsen med Ballum, der i højeste Grad vil lette den nu saa vanskelige Overgang til Øen Rømø. Hertil foregaar Forbindelsen med Omverdenen nu først med Vogn til Ballum, hvorpaa man maa køre ud i Vadehavet, inden man kan komme ombord i Færgesejlbaaden. En hurtigt sejrende Dampskib fra Højer

var dog maaske den nemmeste Løsning. At dansk Foretagsomhed har Øjnene aabne for, at Vesterhavsøerne ikke maa forømmes, ses af de Planer, et Esbjerg-Konsortium omgaas med, at starte en Dampskibsforbindelse mellem denne By og de frisiske Øer, som hidtil har været henvist til Hamborg.

For endnu blot at nævne en af de mange Opgaver, som Fremtidens Danmark vil have at løse hernede, saa maa der peges paa, at Landevejsforbindelsen mellem Vest og Øst endnu er ganske mangelfuld, idet man nu kun ad store Omveje kan komme f. Eks. fra Tønder til Haderslev eller Aabenraa ad nogenlunde brugbar Vej.

For den, hvem det i lange Aar har været som en Drøm den Tanke, at vore smukke Maskiner med de rød-hvide Ringe om Skorstenen ikke mere skulde stoppe op ved den gamle Grænse, men flyve ned igennem et frit og dansk Sønderjylland, vil vel Hverdagens Skuffelser og Ærgrelser snart melde sig med ubønhørlige og sure Krav; men maatte vi da af og til huske paa at standse og se tilbage, og endnu langt frem i Tiden at bevare et Genskin af Drømmen i vore Hjerter.

Schackenborg.

Erik H. Schack.

PENGEVÆSEN

Af Bankdirektør *Chr. Hübbe*, Haderslev.

SPAREKASSERNE.

By-Sparekasserne var de Pengeinstituter, der først fandt Indpas i Sønderjylland, de ældste af disse oprettedes i vore Købstæder, i Haderslev 1819, Aabenraa 1819, Sønderborg 1820 og i Tønder »Alte Privat Spar- und Leihkasse« 1820; de to sidste kan saaledes i Genforeningsaaret se tilbage paa 100 Aars Bestaaen.

Formaalet med Sparekasserne var fra første Færd det samme, som det er den Dag i Dag: at give Befolkningen og særlig de mindre bemidlede Adgang til at faa deres Sparepenge rentebærende og solidt anbragte. Sparekasse-Tanken fandt straks den gunstigste Jordbund i Sønderjylland og kan se tilbage paa en betydelig og frugtbringende Udvikling, til stor Gavn for vort Samfund. Men det var dog først fra Halvtredserne og op i Halvfjerdserne, at den almindelige Udbredelse af Sparekasserne til de forskellige Strøg af Nordslesvig fandt Sted.

Oprettelsen af Sparekasserne skete i Reglen meget enkelt, idet et Antal Interessenter blandt Egnens ansete Mænd traadte sammen og tegnede sig for et Garantifond. Efter at den fornødne Garantikapital var tilvejebragt, blev Garanterne sammenkaldte til et Møde, hvor Sparekassens Statuter vedtoges, og den første Bestyrelse valgtes. Bestyrelsens Medlemmer overtog ogsaa i de fleste Tilfælde Ledelsen af Sparekassen som et ulønnet Tillidshverv. Denne Oprindelse har langt ned i Tiden præget vore Sparekasser som filantropiske Foretagender og gør

det tildels ogsaa endnu, selv om det for de størres Vedkommende har været nødvendigt at antage et lønnet og forretningskyndigt Personale.

Vort Sparekassevæsen er som ovenfor skildret fremstaaet ved privat Initiativ, og det var Tilliden til Stifternes Forretningsdygtighed og Karakteregenskaber, der skabte disse Institutioners Fremgang. Udviklingen skete paa et solidt Grundlag under de frieste Former. Først paa et senere Stadium og i den nyere Tid søgte Lovgivningen at gøre sin Indflydelse gældende og foreskrive visse Regler med Hensyn til Administrationen, hvis man ønskede Anerkendelse som offentlige Sparekasser. —

Retsligt og sagligt set kan vore Sparekasser deles i tre Hovedgrupper:

Gruppe I. *Private Sparekasser*

- a) som Selskaber med begrænset Hæftelse,
- b) som Interessentskaber,
- c) som private Sparekasser med Statens Anerkendelse, eller som Stiftelse.

Gruppe II. *Offentlige eller kommunale Sparekasser.*

- a) By-Sparekasser,
- b) Kreds-Sparekasser,
- c) Flække- og Landkommune-Sparekasser.

Gruppe III. *De landlige Spare- & Laanekasser* (Raiffeisenkasser).

(I. Gruppe.) Vore private Spare- og Laanekasser er ifølge deres Oprindelse nærmest beslægtet med den typisk danske Sognesparekasse baade hvad Forvaltning og Forretningsgang angaar. — Indadtil har de private Sparekasser ogsaa gennemgaaende bibeholdt denne Karakter; udadtil er der ved Slutningen af forrige Aarhundrede indtraadt en Omformning, idet den tyske borgerlige Lovbogs Ikrafttræden den 1. Januar 1900 medførte gennemgribende Ændringer i vore nedarvede Retsforhold, som nødvendiggjorde visse juridiske Ændringer. For at bibeholde de mest utvungne Former indenfor selve Sparekasserne blev de nu overvejende omdannede til Selskaber med begrænset Hæftelse og fører fra den Tid af foruden Sparekassens Navn Tilføjelsen »Gesellschaft mit beschränkter Haftung«.

Denne Selskabsform er nu den mest fremtrædende blandt de nordslesvigske private Sparekasser. Sparekasser af denne Art staar ikke under Tilsyn fra Statens Side og gælder heller ikke efter tysk Retsbegreb som virkelige Sparekasser, men nærmest som et almindeligt Pengeinstitut, hvis Formaal er Sparekassevirksomhed. — Andre af vore private Sparekasser, særlig i den sydlige Del af Nordslesvig, opnaaede Ret som juridisk Person (Rechtsfähigkeit) ved at anerkende en af Regeringen udarbejdet Normalstatut, samtidig med at de underkastede sig et Statstilsyn, der udøves af Regeringspræsidenten.

En enkelt — Hvidding Sogns Spare- og Laanekasse — er iklædt Interessentskabsformen (e. G. m. b. H.), og Løjt Sparekasse er oprettet som Stiftelse.

Selv om ikke alle vore private Sparekasser fuldtud har holdt Skridt med Tidens Krav, saa kan man dog sige, at de er vellede og nyder Befolkningens Tillid. Ogsaa med Hensyn til deres Antal og de samlede Indlaans Størrelse indtager de den første Plads blandt vore Sparekasser.

(II. Gruppe.) De offentlige eller kommunale Sparekasser bliver ført for Regning og Risiko af den Kreds, By eller Landkommune, de tilhører. De har ikke Egenskab som juridisk Person, er heller ikke nogen selvstændig Anstalt, men et Organ for deres Garantiforbund.

Kreds- og By-Sparekasseforvaltningen har til en vis Grad Myndigheds Kompetence i deres Kommune, idet de af dem paa Sparekassens Vegne udstedte Dokumenter er at anerkende som Dokumenter fra en offentlig Myndighed (»Behörde«), og i Grundbogsanliggender ikke paakræver notariel Bekræftelse.

De offentlige (kommunale) Sparekasser har endvidere den Begunstigelse forud for de private Sparekasser, at de kan modtage Umyndiges Penge, ligesom andre offentlige Midler, der er underordnet Myndighedernes Indflydelse, tilføres disse.

Vore samtlige Sparekasser er helt igennem Pengeinstituter af lokal Natur, og som Følge deraf er deres Virksomhed i Reglen knyttet tæt til Hjemegnens Befolkning. Dette gælder saavel for Sparekassens Indskydere som for dem, der modtager Laan fra dem. Udlaansvirksomheden er særlig baseret paa Real-

kreditte, 1ste og 2det Pant i vore Land- og Købstadejendomme; vore Sparekasser havde indtil Verdenskrigens Udbrud, naar man tager dem i Flæng, gennemsnitlig 70 pCt. af deres Virkemidler anbragt paa denne Maade. Resten, fraregnet Kasse og en eventuel Fondsbeholdning, fandt gennemgaaende Anvendelse som Udlaan mod Gældsbeviser, Veksler eller Depot paa kortere Frist. Efter at Kredssparekasserne har fundet Indpas i Nordslesvig, kan der spores en forceret Modernisering af Sparekassesevæsenet med bankmæssigt Tilsnit, idet disse Kredssparekasser med et udbygget Filialsystem gennem talrige Kanaler suger Indlaansmidlerne til sig ude fra Landet og ogsaa paa anden Maade træder i skarp Konkurrence til de bestaaende Sparekasser og Banker ved at indrømme Kunderne Kredit i løbende Regning samt Benyttelse af Checksystemet. Dette har ogsaa paavirket enkelte af vore private Sparekasser til at gøre ligesaa, for at kunne optage Kappestræbet med Kredssparekasserne, og Følgen er bleven, at Sparekasserne i mange Tilfælde viger ud af det gamle Spor og tilstræber Maal, som ligger uden for deres virkelige Ramme.

(III. Gruppe.) En særlig Art af Pengeinstituter er »Spar- und Darlehnskasserne«; disse Instituter har dog ikke opnaet nogen fremtrædende Stilling i vor Landsdel til Trods for, at deres Antal beløber sig til 50. — I almindelig Sprogbrug kaldes disse Laanekasser »Raiffeisenkasser«. Selv om Benævnelsen ikke er fuldt ud korrekt, saa kan den dog forsvares med, at de i det store og hele er oprettet efter Raiffeisenske Grundsatninger. Paa to Undtagelser nær (Nustrup og Østerløgum) er de Interessentskaber med ubegrænset Garantipligt; deres Arbejdsomraade strækker sig ikke ud over det paagældende Sogns Grænser; de uddeler ikke Dividender, men svarer i Reglen Andelshaverne kun en Rentegodtgørelse af samme Højde, som betales for optagne Laan eller Indskud. Paa et Par Undtagelser nær (Tandslet og Asserballeskov) sorterer de under »Verband der schleswig-holsteinischen landwirtschaftlichen Genossenschaften« i Kiel. Som Kreditkilde og som Udligningssted for overflødige Midler for de forskellige Kasser tjente foruden den provinsielle »Landesgenossenschaftskasse« i Kiel den

under Finansministeriets Tilsyn staaende »Preussische Central Genossenschaftskasse« i Berlin.

Den første af disse Laanekasser blev oprettet i Nordslesvig 1892, men disse Pengeinstituter har ikke her opnaaet nogen stor Betydning i Sammenligning med de øvrige nordslesvigske Pengeinstituter, idet disse Laanekassers Indlaan ifølge en Op-gørelse, jeg foretog i 1909, kun udgjorde 3,2 Millioner Mark af de samlede Indlaan paa 115¹/₂ Million Mark, svarende til næppe 3 pCt.

En væsentlig Hemsko for disse Laanekassers Udvikling har været, at Ledelsen for en stor Del var i Hænderne paa vore nationale Modstandere, og at Kassernes juridiske Karakter betingede Medlemmernes solidariske Ansvar. —

BANKERNE.

Skal man i Korthed give en Karakteristik af de sønderjydske Banker, kan man sige, at de nærmest danner en Kombination af dansk og tysk Bankvirksomhed og som Følge deraf er meget alsidige, da de har maattet tilpasse Virksomheden efter de forskelligartede Forhold, som et Grænseland medfører.

I Begyndelsen af 70'erne fik de 4 nordslesvigske Købstæder deres første Banker. Af de endnu bestaaende er de ældste »Den nordslesvigske Folkebank« i Aabenraa, oprettet 1872, »Haderslev Bank«, oprettet 1875, og »Haderslebener Creditbank«, oprettet 1875. Af betydelige Instituter er endnu at nævne »Tønder Landmandsbank«, oprettet 1901, »Sonderburger Bank«, oprettet 1905, og »Folkebanken for Als og Sundeved«, oprettet 1909. Foruden de anførte Banker findes endnu et Antal mindre, selvstændige Banker i Byerne og Flækkerne.

Af fremmede Banker er repræsenteret i Nordslesvig »Rigsbanken« med 4 Filialer, »Schleswig-Holsteinische Bank«, Hjemsted Husum, med 4 Filialer og talrige Agenturer, og »Westholsteinische Bank«, Hjemsted Heide, med 3 Filialer og nogle Agenturer.

Da de hjemlige Banker ogsaa i de senere Aar har oprettet adskillige Filialer og Agenturer i deres Opland, for at imødegaa Kredssparekassernes og de fremmede Bank-Filialers Kon-

kurrence, findes der nu et helt Næt af Banker og Filialer udbredt over Nordslesvig, hvorved der bydes saavel den Næringsdrivende som Landmanden bekvem Adgang til Afvikling af deres Pengeforretninger.

Efterat Bankernes Udvikling har taget stærk Fart, er der indtraadt en Stilstand i Oprettelsen af nye Sparekasser, saa at de senere Aar kun kan opvise Oprettelsen af nogle faa Sparekasser. Thi vore Banker er folkelige Institutioner, som ikke blot udfører de egentlige Forretninger af kommerciel Natur indenfor Handel og Industri, men som tillige i høj Grad yder Landbruget Driftslaan og gaar Landbefolkningen til Haande ved deres ret betydelige Pengeomsætning. Bankerne er i deres Organisation ikke fuldt ensartede, de større er oprettet som Aktieselskaber, de mindre i Reglen som Interessentskaber («Genossenschaften»), men de er alle oprettede paa et meget bredt Grundlag, for at interessere saa mange Personer som muligt, saavel i Byen som paa Landet. Som Følge heraf findes der altid en Del Landbo-repræsentanter i Bankraadet. Aktiekapitalen i vore hjemlige Banker er ikke særlig imponerende, men bevæger sig for de enkelte Foretagender fra 1,200,000 Mark ned til 50,000 Mark, dog staar der ret betydelige Reserver bagved.

I Modsætning til Sparekasserne, der har deres særlige Opgave i Ydelsen af Realkredit og Laan paa langt Sigt, hviler Bankernes Udlaansvirksomhed særlig paa det personlige, saasom Veksler, Udlaan mod haandfaaet Pant, Kassekrediter, Kautionslaan etc. Ligesom ogsaa Bankerne i Pengeomsætningen har tilegnet sig hele den moderne Teknik.

Alt i alt kan man sige om vore Banker, at deres Virksomhed i de sidste 25 Aar har givet et godt Bidrag til det økonomiske Livs Opblomstring i Nordslesvig. Og som et særlig glædeligt Faktum kan nævnes, at de forannævnte 4 Købstadsbanker under dansk Ledelse indtager en førende Stilling.

Efter de foreliggende Tal udgjorde de 4 danske Bankers samlede Balance ved Udgangen af 1918 73,8 Millioner Mark.

Indlaanene udgjorde i de samme 4 Banker:

Ultm. 1909	10,82	Millioner Mark
» 1914	20,35	» »

Ulm. 1915	29,30	Millioner	Mark
» 1916	35,98	»	»
» 1917	50,46	»	»
» 1918	66,70	»	»
» 1919	ca. 140,00	»	»

Saaledes er det en Stigning til det trettendobbelte Beløb, der har fundet Sted i de mellemliggende ti Aar. At det ikke drejer sig om en normal Fremgang, fremgaar af den voldsomme Stigning i de sidste 5 Aar, de nærmere Grunde herfor vil blive berørt i et senere Afsnit.

NORDSLESVIGSK KREDITFORENING G. m. b. H. I HADERSLEV.

Dette Foretagende er strengt taget ikke nogen Bank eller Sparekasse, ejheller en Kreditforening efter danske Begreber, men et nyt Led i vore forskelligartede Kreditinstituter, der særlig har sat til Opgave ved Siden af at ordne Landbrugets Kreditforhold at bidrage til at bevare den hjemlige Jord i den indfødte Befolknings Eje. Den skulde danne et Værn mod den Fare, der truede den dansksindede Bondestand i Nordslesvig ved Domæneopkøb, Dannelse af Rentegaarde og Bosættelsesselskabet.

Nordslesvigsk Kreditforening blev oprettet den 10. November 1909 med en samlet Stamkapital paa Mk. 830,000 fordelt paa 1406 Medlemmer ud over hele Nordslesvig. Dens yderligere Virkemidler er skaffet til Veje ved Udstedelse af 4½ % funderede Bankobligationer, der har fundet Afsætning dels i Sønderjylland, dels i Danmark til pari Kurs. Til Dato er der kun udstedt en Serie, der udgør rigelig ¾ Mill. Mark, og som amortiseres i Løbet af 30 Aar ved Udtrækning. Da Krigen medførte en Standsning i Udlaansvirksomheden, idet Landbruget fik Overflod paa Penge og i stor Udstrækning indfrie sine Hypotheker, blev en ny Serie foreløbig overflødig.

Naar Genforeningen af vor Landsdel har fundet Sted, vil den oprindelige Opgave, der blev stillet Nordslesvigsk Kreditforening, at bevare dansk Jord paa dansk Mands Haand, være løst. Men nye Opgaver vil melde sig for den, og er det paa-

tænkt at omdanne den til Hypothekforening for sekundært Pant i Landejendomme, hvortil den i Følge sin Organisation og Sammensætning har gode Forudsætninger. En anden, men mere indirekte Opgave har dens Bestyrelse ogsaa taget op, nemlig at medvirke ved Oprettelsen af en ny selvstændig sønderjydske Landkreditforening, der ved Siden af en af de bestaaende jydsk Kreditforeninger skal afløse de 2 slesvig-holstenske Kreditforeninger i Kiel, der i en lang Aarrække har stillet Landbruget amortisable 1ste Prioritetslaan til Raadighed; idet nu disse i Kiel stiftede Laan i meget stor Udstrækning indfries ved Hjælp af i Danmark købte tyske Mark mod et midlertidigt Kronelaan, der atter nødvendigvis maa omdannes i et fast amortisabelt Kreditforeningslaan lydende i Kroner.

Som en Underafdeling af Nordslesvigsk Kreditforening er der i 1919 oprettet en Nordslesvigsk Hjælpekasse for Haandværkere, Næringsdrivende og Husmænd. Formaalet med denne Kasse er, ved Hjælp af de Midler »Jernfonden«, »Den sønderjydske Fond« og flere nordslesvigske Pengeinstituter har stillet til Raadighed, at yde billige Laan til Haandværkere, Næringsdrivende og Husmænd, der som Følge af Krigen staar uden Midler til at genrejse deres ødelagte Virksomheder, eller for at sætte Mænd, der vendte hjem fra Krigen, i Stand til at skabe sig en selvstændig Livsstilling.

FINANSIEL OVERSIGT.

Efter en af mig i 1910 udarbejdet Afhandling »Det nordslesvigske Pengevæsen« fandtes der i de 4 nordslesvigske Kredse (Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder) ved Udgangen af 1909

62 Sparekasser med	90,8 Mill. Mk. Indlaan
16 selvstændige Banker med	21,5 » » »
50 landlege Spare- og Laanekasser med	3,2 » » »

ialt 128 selvstændige Instituter med .... 115,5 Mill. Mk. Indlaan foruden mange Filialer og Agenturer af fremmede Banker.

Selv om disse talrige Pengeinstituter ikke absolut kan opfattes som et Udtryk for større Velstand i Nordslesvig end i Egnene nord og syd for vor Landsdel, saa er det et Tegn paa Befolkningens Sparelyst og dens Forstaaelse af den store Betydning, som organiseret Kapital har til Fremme af det økonomiske Liv.

Paa Grundlag af Folketællingen 1905 — Indbyggerantallet var den Gang i alle 4 Kredse tilsammen 182,845 — udgjorde Indlaanene 1909 gennemsnitlig Mk. 632 pr. Indbygger. Det er et Beløb, som paa det givne Tidspunkt oversteg Gennemsnitsbeløbene ret betydeligt baade i Tyskland og i Danmark. En medvirkende Aarsag til at vore Indlaan er større end andet Steds maa tildels søges i den Maade, som Befolkningen er slaaet ind paa med Hensyn til Anbringelse af deres opsparede Kapital. I Modsætning til andre Egne af Tyskland, hvor den opsparede Kapital i overvejende Grad anbringes i Hypotheker, Obligationer, Aktier, Handels- og Industriforetagender, er den hos os overdraget Banker og Sparekasser til Forvaltning.

Indlaanene var ved Udgangen af 1909 fordelt paa følgende 4 Kredse:

Haderslev.....	37,0	Millioner	Mark.
Aabenraa	16,5	»	»
Sønderborg	23,5	»	»
Tønder	38,5	»	»
	ialt 115,5 Millioner Mark.		

I den samme Afhandling har jeg forsøgt at gruppere Indlaanene, alt eftersom de stod under dansk, tysk eller blandet Forvaltning, og er kommet til følgende Resultat:

67½	Millioner	Mark	under	tysk	Forvaltning
42	»	»	»	dansk	»
6	»	»	»	blandet	»

Forudsætter man, at Indlaanene under blandet Forvaltning halter lige meget til begge Sider, bliver Forholdet det:

70¹/₂ Millioner Mark under tysk Forvaltning

45 » » » dansk »

For at fastslaa Forholdet for det egentlige Nordslesvig, maa der fradrages 15¹/₂ Millioner Mark under tysk Forvaltning, hidrørende fra den sydligste Del af Tønder Kreds. Saa Slutningsresultatet i 1909 blev dette, at de samlede Indlaan i det egentlige Nordslesvig udgjorde 100 Millioner Mark, og at der heraf stod 55 under tysk og 45 under dansk Forvaltning, med en rund Sum 10 Millioner Mark mere under tysk end under dansk Forvaltning.

Dette Forspring er nu langt fra nogen paalidelig Maalestok for, hvor meget af Kapitalen, der tilhørte den tysksindede Del, og hvor meget den dansksindede Del af Befolkningen, thi en saadan Adskillelse af Kapitalen efter dens Ejers politiske Sidelag lader sig praktisk set ikke gennemføre. Men det er hævet over al Tvivl, at den dansksindede Befolkning paa dette Tidspunkt havde langt flere Midler indestaaende i Kasser under tysk Forvaltning end omvendt. Dette kan for en stor Del forklares ved den Praxis, Myndighederne haandhæver, at Umyndiges Penge *skal* anbringes i de offentlige Sparekasser, og disse er i min Opstilling alle grupperet under tysk Forvaltning. Siden dette Misforhold gennem min Afhandling talmæssigt blev fremdraget for Befolkningen, er der sket et Omslag til Gunst for Kapitalen under dansk Forvaltning, og man kunde i 1919 konstatere en betydelig Forskydning, der gav Indlaanene under dansk Forvaltning et til Befolkningens nationale Sammensætning svarende Forspring.

I 1909 udviste Tallene i det egentlige Nordslesvig 100 Millioner Mark Indlaan, ud fra dette Beløb og ved Hjælp af de sidste Regnskaber kunde man i Sommeren 1919 ansætte Indlaanene i samtlige Banker og Sparekasser indenfor det samme Omraade til cirka det tredobbelte Beløb, eller rigelig 300 Millioner Mark. —

Denne stærke Vækst i Indlaanene kan kun for en Del føres tilbage til en naturlig Udvikling i vore Pengeinstitutioner i de mellemliggende 10 Aar, men er i Hovedsagen en Krigsforeteel-

se, idet Krigen har medført, at en meget stor Del af vor Landsdels reelle Vareforraad og Besætninger er gjort i Penge, uden at det har været muligt at skaffe Erstatning. En anden Aarsag til den unaturlige Vækst er, at der, siden Urolighederne i Tyskland indtraadte, er ledet Kapital sydfra herop for at søge Husly under vore roligere Forhold. Ogsaa den, med de nye Forhold for Øje om sig gribende Valuta-Transaktion, der har taget Sigte paa, under Udnyttelse af den lave Markkurs i Danmark, at omplacere Ejendommenes Markgæld i et Kronelaan, har forøget Indlaanenes Vækst, idet utallige Hypotheker er bleven indfriet paa den Maade.

Alle disse Omstændigheder gav en Overflod paa Kapital, som ikke kunde finde Anvendelse indenfor Nordslesvig, men som blev ledet mod Syd, til tyske Stor-Banker, Byer og Kommuner for at opnaa en Forrentning, eller blev liggende ledig paa Torvet.

DE FREMMEDE GÆLDSFORHOLD I NORDSLESVIG.

Da Genforeningen i Efteraaret 1918 rykkede sin Virkeliggørelse nærmere, søgte man ogsaa økonomisk at tilpasse sig efter den nye Tid. Bestræbelserne gik særlig ud paa at opsigte og tilbagebetale bestaaende Markgæld, og denne Foreteelse antog efterhaanden Karakter af en almindelig Likvidation mellem Debitor og Kreditor. — I første Linje afvikles nu den Gæld, som Landbruget indtil Krigens Udbrud havde stiftet i de tyske Kreditforeninger »Landschaftlicher Kreditverband für die Provinz Schleswig-Holstein«, Kiel, og ved »Schleswig-Holsteinische Landschaft«, Kiel. Ifølge min Pjece »Vore Kreditforhold« udgjorde Gælden i de 4 nordslesvigske Kredse Ultimo 1911 hos de to nævnte Instituter $54\frac{1}{2}$ Million Mark; i de næste 3 Aar blev der stiftet for ca. 27 Millioner Mark nye Laan, og Gælden var saaledes ved Krigens Udbrud naaet op til ca. 81 Millioner Mark. Foruden i disse to Instituter var der ogsaa i »Preussische Central-Bodenkredit A. G.«, Berlin, samt i andre tyske Pengeinstituter rejst Millionlaan, saa de samlede Laan, Landbruget havde hos fremmede tyske Instituter, turde beløbe sig til omkring 100 Millioner Mark. Allerede under Krigen er

der tilbagebetalt betydelige Beløb, men særlig i den nyere Tid søger Landbruget at frigøre sig for denne fremmede Gæld, dels ved egne disponible Midler, dels ved de for Kronelaanene i Danmark erhvervede Mark. — Og saaledes vil samtidig med Adskillelsen fra Tyskland ogsaa vore Gældsforpligtelser til dette Land for en stor Del være afløste.

I Købstæderne, hvor Laanene hovedsagelig er ydet af Private og hjemlige Instituter, begyndte man ogsaa Afløsningen af Hypotheker og Gældsforskrivninger, men her er Tempoet langsommere, og Afløsningen indtager heller ikke det Omfang som paa Landet; Grunden hertil ligger i, at Prioriteterne i vore Købstadejendomme i Reglen er bundne til en Opsigelsesfrist paa 6 Maaneder, hvorimod Landmanden naar som helst uden Varsel kan tilbagebetale sine Kreditforeningslaan med de tilsvarende Kasseobligationer (Pantebreve), hvori Laanet er stiftet.

— — Hvad der er skrevet i de foregaaende Afsnit, har kun omhandlet de finansielle Forhold i det egentlige Nordslesvig; vor Landsdel har jo nemlig paa saa mange Omraader siden Adskillelsen fra Moderlandet staaet som en lille Verden for sig selv, saaledes ogsaa i Pengeanliggender. — Uden for denne Ramme er kun lidet at berette om Pengeinstituter, der har haft Føling med det danske Nordslesvig; til disse Undtagelser hører »Flensburger Volksbank« og Spare- og Laanekassen for Flensborg og Omegn i Flensborg, saavel hvad Ledelse som Kundekreds angaar. Iøvrigt er, bortset fra Nationalbankens Filial, alle store Flensborger-Pengeinstituter af ren tysk Karakter, med langt overvejende Virkefelt i selve Byen og sydpaa. Som et Fænomen for flensborgske Bankforhold kan anføres, at Byen kun har en eneste større selvstændig tysk Bank, nemlig: »Creditbank e. G. m. B. H.«, de øvrige er »Flensburger Privatbank«, nu Filial af »Schleswig-Holsteinische Bank«, Husum, en Filial af »Vereinsbank« i Hamborg og en Filial af Rigsbanken. —

KRIGSLAANENE I NORDSLESVIG.

De hosstaaende Tal viser slaaende, at Tegningen af Krigslaanene ikke har fundet nogen gunstig Jordbund i Nordslesvig, og

Sammenligning mellem Krigslaans-Tegningen i Nord-Slesvig og det samlede Resultat i Tyskland.

Tallene omfatter alle 9 Krigslaan	Indbyggerantal 1910	Tegnet Krigslaan i Mark	Tegnet pr. Hoved i Mark	o/10 i Forhold til Gennemsnitsbeløbet i Tyskland
Haderslev Kreds	63 600	22 352 300	351	23 %
Aabenraa »	32 400	16 216 500	500	33 »
Sønderborg »	39 900	21 632 600	542	36 »
Tønder »	59 300	43 045 000	726	48 »
De 4 nordl. Kredse ialt	195 200	103 246 400	529	35 »
Flensborg By og Land Kreds	105 300	151 819 900	1442	96 »
Hele Tyskland	65 000 000	98 030 700 000	1508	100 »

jo mere de enkelte Kredse er præget af Danskheden, desto svagere har Deltagelsen været, hvilket set med Befolkningens Øjne er ret forstaaeligt. Thi den dansksindede Nordslesviger har jo længe før Verdenskrigen brød ud, følt sig som en fremmed paa egen Jord overfor Staten og Statsindretningerne, og Staten turde ej heller, med Henblik paa alle de gamle aabne Saar, der i Tiderne er tilføjet Befolkningen og endnu svier i dens Folkelegeme, regne med Nordslevigernes Offervillighd, naar der kaldtes paa deres Penge til finansielt at understøtte den Krig, der har paalagt Befolkningen de store Blodofre.

Derfor hidrører de stedfundne Tegninger paa ringe Beløb nær fra den tysksindede Del af Befolkningen og fra vor Landsdels talrige offentlige Institutioner.

NØDPENGENE I NORDSLESVIG.

Den Panik, der ved Krigens Begyndelse greb Folk i samtlige de krigsførende Lande, medførte blandt andet ogsaa i Nordslesvig, at Pengeinstitutionerne i Løbet af nogle faa Dage

TYSKE NØDPENGE (Fig. 1.)

50-Pfennig, udstedt af Direktør *Hübbe* fra Haderslev Bank under Verdenskrigen 1917. En Overgang forbudt, anfatelig paa Grund af den danske Tekst.

blev ganske blottede for deres Guld- og Sølv - Mønter, hvilket førte til en fuldstændig Krise i Omsætningsmidlerne. Erstatningen for Guld og Sølv indfandt sig dog temmelig hurtigt, idet vi fik vor Part af de almindelig bekendte, men paa Grund af deres uappetitive Udseende lidet yndede »Darlehnskassenscheine«. De oprindelig i Omløb satte Sedler lød paa 1, 2 og 5 Mk., senere kom ogsaa større Sedler lydende paa 20 og 50 Mk. i Cirkulation. Selv om den store Papirflod, der jævnt flød ind i Samfundets mange smaa Kanaler og afhjalp det væsentlige Savn paa større Skillemønt, saa savnedes dog snart Erstatning ogsaa for de mindre Skillemønter paa 50 Pg. og ned til 10 Pg., hvilket paaførte Omsætningen en hel Del Vanskeligheder. For at skaffe Afhjælp greb de lokale Institutioner ind og skabte de saakaldte Nødpenge. — De første af den Art Smaasedler i Nordslesvig sattes 1916 i Omløb af Flensborg Handelskammer. Men ogsaa de lokale Banker og Sparekasser søgte at afhjælpe Trangen til Skillemønt ved at sætte smaa 50 Pg. Checks i Omløb, som Direktøren eller Kassereren trak paa Banken. Fig. 1 illustrerer en saadan Check fra Haderslev Bank.

Checkene fra Haderslev vakte Anstød hos den tyske Presse og Mynighederne, vel nærmest fordi de var udstedt

blev ganske blottede for deres Guld- og Sølv - Mønter, hvilket førte til en fuldstændig Krise i Omsætningsmidlerne. Erstatningen for Guld og Sølv indfandt sig dog temmelig hurtigt, idet vi fik vor Part af de almindelig bekendte, men paa Grund af deres uappetitive Udseende lidet

TYSKE NØDPENGE (Fig. 2.)

50-Pfennig, udstedt af Kommuneforstander *Ander- sen* i Graasten 1918 med Billede af Broager Kirke- taarne og St. Jørgen og Dragen.

i det danske Sprog, ogsaa Generalkommandoen for det 9de Armékorps tog Affære og anordnede, at Checkene i den offentlige Sikkerheds Interesse maatte inddrages senest 15. Juli 1917 og tilstilles Regeringen i Slesvig for at tilintetgøres. En Anklage fra Statsadvokaten fulgte snart efter, men Dommen lød paa Frifindelse, og Sagens Omkostninger paalagdes Statskassen.

Omtrent samtidig gik Byer og Kommuner i Lag med at udstede Nødpenge, Sønderborg 10 og 50 Pg.-Sedler, Haderslev fulgte efter med saadanne paa 10, 25 og 50 Pg. Sedlerne fra Broager Kommune (Fig. 2.) med Broager Kirke paa, staar uden Tvivl som de mest fuldkomne og smukkeste i den slesvigske Serie.

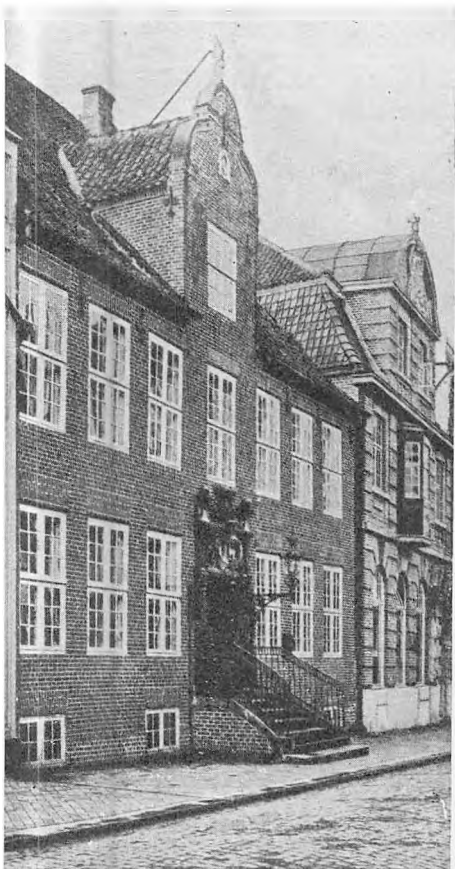
SONDERBURGER BANK

Voldsom tysk moderne Berlinerfacade mellem Sønderborgs jævne Bebyggelse.

Til Trods for den fænomenale Bunke Papirpenge, der fra den tyske Stats Side Dag for Dag blev fremstillet, formaaede de alligevel hen paa Efteraaret 1918 ikke mere at tilfredsstille Behovet, saa man atter ligesom ved Krigens Begyndelse, hvor Guldet og Sølvets forsvandt fra Omsætningen, stod overfor Mangel paa Betalingsmidler. En medvirkende Grund var, at Krigslykken havde forladt det tyske Rige, truende Skyer viste sig i Horisonten og gjorde Folk nervøse, hvilket blandt andet gav sig Udslag i en almindelig Hamstring af Papirpenge. Byerne og Kredsene maatte atter træde hjælpende til og raade Bod paa Betalingsmidlerne ved at udstede 5, 10, 20 og 50 Mark Sedler.

Krigen affødte saaledes en Mangfoldighed af Pengesurrogater, der har forvandlet Købmændenes og Pengeinstituternes

Pengeskuiffe til en broget Papirbunke, der var alt andet end lystig at se paa:

TØNDER LANDMANDSBANK

Fornem gammeldags dansk Noblesse; kyndigt restaureret Louis Seize-Stil.

NORDSLESVIGSKE BANKBYGNINGER.

Den stærke Udvikling, Sparekasserne og særlig Bankerne har gennemgaaet siden Aarhundredskiftet, har ret naturligt stillet større Krav til disse Institutters Lokaliteter. I ældre Tider tog man til Takke med et lejet Lokale, ofte et lille beskedent Rum, nutildags har de betydeligste af vore nordslesvigiske Sparekasser og Banker deres eget Hjem med tidssvarende Kontorer.

Som vor Landsdel er beliggende mellem Østersøen og Vesterhavet, frembyder Landskabet paa Øst- og Vestkysten

store Naturmodsætninger, denne Modsætning gør sig ogsaa gældende i Pengeinstituternes Byggestil; men foruden at være præget af de forskelligartede Naturomgivelser, er vore nyere Bankbygninger ogsaa Udtryk for de Kulturetninger, der brydes indenfor vore Enemærker, og som typisk afspejler sig i de gængsne tre Bankbygninger.

HADERSLEV BANK

Typisk moderne dansk Bankbygning i solid, jævn og enkel borgerlig Palæstil.

Sonderburger Banks Bygning virker med sin Berliner Arkitektur mellem Sønderborgs Smaaborgerhuse som en Fremmed. Man har en Følelse af, at denne Bygning ved en Fejltagelse er lagt i disse Omgivelser. Det skal ikke nægtes, at der er opstaaet en vis Virkning af Soliditet, men Følelsen af Fremmedartethed og knugende Tyngde vil ingen Iagttagere kunne frigøre sig for. Tønder Landmandsbank har sit Hjem i et af de typiske, gennem Tiderne udviklede gamle vestslesvigske Huse, af hvilke der i Tønder er ikke saa faa bevarede, og i hvis Arkitektur Særpræget er beskeden Noblesse. Er Sonderburger Bank et typisk Eksempel paa en moderne tysk Bankbygning, saa turde Haderslev Banks Ejendom i Modsætning hertil være lige saa typisk dansk. Den danske Palæstil, som fortrinsvis har fundet Anvendelse paa Nybygninger af denne Kategori af Forretningshuse, giver dem Præget af saavel Soliditet som Fornemhed. Denne Bygning har naturligt og selvfølgelig ventet paa at faa Korsdugen udfoldet over Taget.

Haderslev.

Sønderjylland.

Chr. Hübbe.

NÆRINGSVEJE

Af fhv. Landdagsmand *Nis Chr. Nissen*, Viby.

Landbruget er i Sønderjylland som i den øvrige Del af Danmark det bærende Erhverv; men da det bliver behandlet særskilt fra anden Side, skal jeg ikke komme nærmere ind derpaa.

De øvrige Erhverv har næsten alle mere eller mindre lidt under den stærke Udvandring af Mennesker og Kapital, der var en Følge af den ulykkelige Krig i 1864. Vi har af nationale Grunde været nødt til i høj Grad at koncentrere vore Kræfter om Kampen for Jorden og har derfor ikke været i Stand til at bringe de andre Næringsveje til den Udvikling, som der maaske ellers havde været naturlige Betingelser for. Det har givet sig et synligt Udtryk derigennem, at vore Byer med Undtagelse af Flensborg, hvor særlige Forhold har gjort sig gældende, har ført en stagnerende Tilværelse, medens de kongerigske Byer med lignende Beliggenhed og Udviklingsmuligheder har haft en betydelig Fremgang.

Landets Beliggenhed midt imellem to Have og dets Form med dybe Fjorde og Sunde med mange Anlægspladser og Havne har været gunstige for Fiskeri og Skibsfart. Forholdene paa Øst- og Vestkysten er dog meget forskellige og maa derfor omtales hver for sig.

Paa Vestkysten er der paa hele den Kyststrækning, som ligger indenfor Afstemningsomraadet, ikke en eneste Havn paa Fastlandet, som kan optage andet end Smaaskibe. Den ringe Dybde af det mange Kilometer brede Vadehav bagved Øerne har gjort større Havneanlæg paa denne Del af vort Kystomraade for kostbare i Forhold til den Trafik, som kunde ventes.

VESTKYSTENS VADEHAV

Langs Vestkysten strækker sig i Ly af Ørækken Vadehavet, hvis ringe Dybde gør Havneanlæg uoverkommelige. Det befares kun af Smaabaade, der i Ebbetiden ligger paa tør Strand.

Paa Øerne selv vilde Dybdeforholdene ikke danne nogen Hindring, men da de ikke er store og gennemgaaende tyndt befolkede samt savner en let Forbindelse med Fastlandet, har der naturligvis heller ikke her kunnet udvikle sig nogen betydelig Handelsskibsfart. Anderledes vil det maaske kunne blive i Fremtiden for Silde Vedkommende, hvis Projektet om en Dæmning en Gang skulde blive til Virkelighed. Men selv om der saaledes ikke er eller har været nogen videre Skibsfart i de Egne, saa har dog en stor Del af Øernes Beboere søgt deres Erhverv paa Søen. Den magre Jordbund, Kampen mod Sandflugten og andre Vanskeligheder maatte nødvendigvis vende Befolkningens Blik mod Havet.

Frimenighedspræst *Thade Petersen* har i nogle Afhandlinger om Rømø for denne Øes Vedkommende paavist, hvordan i en lang Aarrække praktisk talt alle voksne Mænd var Søfolk. Men bortset fra nogle paa Øen hjemmehørende Smaaskuder sejlede de med hollandske og hamborgske Hvalfangerbaade, hvor de var meget skattede og ofte kom ind i overordnede Stillinger. Senere gik de mere over til at drive Sildefiskeri ved Island eller almindelig Fragtfart, og da det, efterhaanden som Dampskibene

fortrængte de gamle Sejlskibe, blev vanskeligere at faa saa lang Orlov, som var nødvendig for at komme hjem til Familien paa den afsides liggende Ø, bosatte mange sig i Kjøbenhavn eller andre centrale Steder. Befolkningen gik derfor stærkt tilbage,

SØMANDENS AFSKED

Paa Vesterhavssøerne har Landets Fattigdom navnlig tidligere tvunget de fleste voksne Mænd til at søge deres Ophold paa Havet. De gik i hollandsk eller hamburgsk Koffarditjeneste og var ofte borte fra Hjemmet i Aarevis. Efter Maleri af Haderslev-Maleren A. Wilckens.

skaffe udmærkede Anlægspladser for almindelige Fjordskibe. Og da Vandet mange Steder har en stor Dybde tæt ind under Kysten, og Landets Form giver en naturlig Beskyttelse mod Bølgernes Magt, kan der ogsaa med smaa Udgifter skaffes gode Havne for selv ret store her brugelige Skibe.

Disse gunstige Naturbetingelser har selvfølgelig fra gammel Tid af skabt en livlig Kysttrafik, saa meget mere som den overordentlig frugtbare Jord, der er fremherskende langs hele

en stor Del af Resten fandt sit Udkomme ved Landbruget, og Sømandsnæringen tabte i Betydning.

Ganske anderledes ligger Forholdene paa Østkysten. Der er snart sagt hele Landet en eneste naturlig Havn, hvor der med ringe Bekostning kan frembringes gode Last- og Lossepladser. Ind ad Flensborg Fjord med Egersund og Nybølnor, langs begge Bredder af det smalle, dybe Alsund, nede ved Høruphav, i Aabenraa Fjord, ved Kalø Vig, i Aarø Sund og Haderslev Fjord er en lille forholdsvis billig Broslagning tilstrækkelig til at

LANDINGSPLADS PAA ØSTKYSTEN

De sejlbare Fjorde paa Østkysten med stille, dybt Vand tæt ind mod Stranden gør det mulig med ringe Besvær at lave et Anløbssted eller, som paa Billedet, en lille naturlig Havn.

Østkysten, frembringer en Rigdom af Produkter, som skal transporteres, ligesom Landbrugets Behov af Kunstgødning og Foderstoffer er meget stort.

Foruden Landbruget har den meget betydelige Teglværks-industri, som særlig har sit Sæde paa Broagerland, bidraget til at give Beskæftigelse for den mindre Skibsfart. Et stort Antal Smaaskuder sejlede til Stadighed med Sten og Drænsrør rundt til de lokale Lossepladser her i Landet, men ogsaa ned til Kiel og andre sydligere Havne samt til forskellige Steder i Kongeriget.

De gunstige Anløbsforhold i vore Farvande har gjort, at Sejladsen ogsaa har spillet en stor Rolle for den lokale Personbefordring. Især inden vi fik Bane til Sønderborg i Begyndelsen af Aarhundredet foregik næsten hele Personsamkvemmet med Omverdenen fra Als og Sundeved ved Hjælp af Fjorddampskibene. Og selv efter at Banen var kommen, vedblev Dampskibene at drage en ikke ringe Del af Passagererne til sig.

SILDEFANGST I FLENSBORG FJORD

Langs Østkysten har næsten hver Mand sin Baad. Navnlig i Fjordene drives et udstrakt Fiskeri.

Dels har jo mange nærmere til Skib end til Bane, og dels byder selve Sejlturen særlig om Sommeren saa mange Nydelser paa Farten ind gennem vore henrivende Fjorde og Sunde, saa den vel aldrig vil blive overflødiggjort af selv den bedste Bane-forbindelse.

Denne Fjordsejlads beherskes fuldstændig og næsten uden Konkurrence af et enkelt Selskab, som til Gengæld ejer en forholdsvis betydelig Flaade. Dette Selskab, der er opstaaet ved en Sammenslutning af flere mindre, har da ogsaa i en lang Aarrække været en lukrativ Forretning. Saa vidt jeg ved, har det flere Gange uddelt Friaktier og samtidig til Stadighed givet pæne Dividender. Foruden Personer medtager Skibene Stykgods, og en Del af Selskabets Baade er udelukkende indrettet til Fragt, særlig til Befordring af Kreaturer; bl. a. er en stor Del af Slagtekvæget fra Kolding Eksportmarked af disse Skibe før Krigen bragt til Karantænestaldene i Aabenraa og andet Steds.

DAMPERNE I FLENSBORG HAVN

Trafiken langs Østkysten foregaar i vid Udstrækning paa de smaa Fjorddamperne. I Flensborg, der hidtil har været deres Hovedcentral, lægger Baadene til ved Havnepavillonen.

Tyngdepunktet i Selskabet har i de senere Aar ud fra et vist lokalpatriotisk Standpunkt forskudt sig mere og mere fra Sønderborg til Flensborg. Forretningsmæssigt set har Selskabet været overordentlig dygtig ledet, det har givet sine Aktionærer gode Renter, og det har givet et stort Personale Arbejde.

Foruden denne mere lokale Skibsfart har Sønderjylland fra gammel Tid været Hjemsted for større Fragtbaade. Flensborg, hvor Næringslivet jo i det hele er stærkest udviklet, er vel nok her gaaet i Spidsen; men ogsaa Aabenraa (og i ældre Tid Sønderborg) indtager en meget ærefuld Plads. For Sønderborgs Vedkommende ligger den Tid nu allerede langt tilbage, da der derfra blev sendt Skibe paa Langfart. I Aabenraa ligger Forholdene derimod gunstigere, men det kommer vel deraf, at Byen altid med Hensyn til Skibsfarten har indtaget en fremskudt Stilling. De store Skove rundt om Fjorden har i den Tid, da Jærnet endnu ikke var taget i Brug til Skibsbygningsmateriale, givet let Adgang til fortrinligt Skibstømmer, og Skibsbygningen har igen virket fremmende paa Skibsfarten. Alt

dette har skabt saa megen Interesse for Sømandsnæringen, saa der har kunnet skaffes Kapital nok, selv da Træskibsbygningen blev trængt tilbage af Jærnet, og Skibene samtidig blev større og kostbarere. I Aabenraa findes derfor endnu et Par Rederier,

SKIPPER FRA ØSTKYSTEN

En af Østkystens Typer er „Kaptajnen“ paa Kystfar-
ten, der efter at have sejlet Verden rundt nu nøjes
med den rolige Fjordsejlads paa Smaadamperne. Efter
Tegning af den sydslesvigske Maler J. Fürst.

som sender større Fragtbaade ud over Verdenshavene, særlig har der været drevet en betydelig Fart paa Øst-
asien. Desværre er ikke faa Skibe gaaet tabt un-
der Krigen.

Hvad Handelen i Søn-
derjylland angaar, da vil den med Hensyn til Omfang og Udvikling ikke adskille sig væsentlig fra de tilsvarende Forhold i Kongeriget. Dens Opgave har været at forsyne Befolkningen med dens Forbrug af Nødvendigheds- og Luksusgenstande og at skaffe den bedst mu-

lige Afsætning for Landets Produkter. Vore Forhold har været for smaa og vor Kapitalkraft for ringe til at tage fat paa større Opgaver som Dannelsen af store Handelselskaber e. l.; men indenfor de givne Grænser maa vor Handelsstand siges at have fyldt sin Plads paa absolut anerkendelsesværdig Maade, og i det store og hele nyder den Befolkningens Tillid, selv om man nu med Rette ønsker at øve nogen større Kontrol end tidligere.

I vore Fædres og Bedstefædres Dage var det vel nok en almindelig Skik, at der herskede et fuldstændigt Tillidsforhold mellem Købmand og Kunde, i alt Fald i Korn- og Foderstofbran-
chen; Kunstgødning var der jo den Gang ikke Tale om. Naar de ældre fortæller, hører man tit, at de den Gang leverede

deres Korn uden i Forvejen at have spurgt om Prisen, og der var sikkert ogsaa et stort Antal gamle solide Firmaer, som aldrig misbrugte den Tiltro, der vistes dem. Dette System havde dog sikkert allerede den Gang sine Skyggesider. Fristelsen kunde være for stærk for svage Sjæle, og Bevidstheden om, at Kunderne øver en sund Kontrol, bidrager sikkert til at skabe sundere Handelsforhold. Og særlig i den nyere Tid, hvor Omsætningen i Landbruget er bleven af en meget mere udviklet Natur, hvor det særlig i Varer som Oliekager og Kunstgødning ikke alene kommer an paa Mængde og Pris, men i mindst lige saa høj Grad paa det procentvise Indhold af Kvæller eller Plantenæringsstoffer, vilde en blind Tillid kun være af det onde. Den reelle Del af Handelsstanden, og det er sikkert den langt overvejende, kan kun ønske, at Handelen kommer ind i saa sunde Baner som muligt.

Paa et enkelt Omraade, nemlig Smørhandelen, er det da ogsaa en af vore mest fremragende Købmænd, Grosserer *Julius Nielsen*, Damager, som har givet Stødet til Producentsammenslutninger. Erfaringerne med den første Smørekspportforening under Nielsens Ledelse har været af den Art, at den er blevet efterfulgt af flere. Der har i disse Sammenslutninger ikke været Tale om at gøre Smørgrossererens overflødig, men tværtimod at skabe et intimere Samarbejde mellem Producent og Købmand. Smørhandelen er bleven højnet herigennem, og for Producenten har det kun været udviklende, at han faar Lejlighed til nøjere at følge og kontrolere Omsætningen af sit Produkt. Tanken er i sig selv sund, og Udførelsen har ligget i saa gode Hænder, saa alle Forsøg, som fra hamborgske Storkøbmænds Side er gjort paa at slaa Foreningerne i Stykker ved paa Forhaand at byde en højere Pris, end Foreningerne betaler, fuldstændig er slaaet Fejl. Mejeriernes Bestyrelse er intelligent nok til at forstaa, at den lille Overpris, som der tilbydes, kun er noget forbigaaende, og paa langt nær Vederlag nok til derfor at borttuske de sikre Fordele, som man gennem Eksportforeningernes kontrollerende og regulerende Indflydelse har opnaaet. Forholdene, som de var i Smørhandelen, inden Foreningen blev dannet, frister heller ikke til at give Afkald paa, hvad man har, og igen vende tilbage til de gamle Tilstande.

I Korn-, Foderstof-, Kunstgødning- og særlig i Frøhandelen er Kravet om Kontrol og Garanti, som allerede ovenfor bemærket, ogsaa voksende, og det støttes nok til Dels under Konkurrencens Tryk af Købmændene ved Tilbud om Frianalyse, saa snart det drejer sig om lidt større Partier. Dog har jeg en Følelse af, at vi i den Retning ikke helt har fulgt Skridt med Udviklingen i Kongeriget. Der er for den enkelte nogen Ulejlighed forbunden med at faa Kontrollen gennemført, og mange undlader derfor at gøre Brug af Tilbudet, desuden kan det heller ikke for de mange smaa Forbrugere ske uden Omkostninger. En gennemført Undersøgelse bliver ogsaa her kun mulig ved Sammenslutninger, og skønt der rundt om i Landet findes et Antal Indkøbsforeninger, er der dog endnu langt frem, inden vi naar det, som maa være Idealet: at praktisk talt intet naar ud til Forbrugerne, uden at der er fuld Sikkerhed for, at dets Indhold af Værdistoffer svarer til Prisen.

Vor Industri er ikke særlig stor, og nogle Grene af den er i Tidens Løb døet hen. Endnu i min Barndom og tidligste Ungdom fandtes der f. Eks. en Del Hørfabrikker, som, naar Hørren var rødet og tørret, forarbejdede den videre, saa den blev tjenlig til at spindes. Det var den Gang almindeligt, at der paa hver Gaard dyrkedes et Stykke med Hør, saadan at ikke alene Familiens Forbrug af Linned og Lærred kunde dækkes af det hjemmeavlede Produkt; men ogsaa Tjenestepigerne fik som en Del af deres Løn et lille Areal med Hør, som forarbejdedes sammen med Husbondens, og Karlene fik nogle Alen Væv til Skjorter o. l. Denne Skik gik dog af Mode, Spinderokken blev stillet i Krogen, man gik mere og mere over til at dække sit Forbrug med Fabrikvarer, og Karle og Piger fik deres hele Løn udbetalt i rede Penge. Hør dyrkningen hørte op, og Betingelserne for disse Fabrikkers Eksistens svandt bort.

Men medens denne lille Fabrikvirksomhed saaledes vel nok kan siges at være afgaaet ved en naturlig Død, saa er jeg ikke sikker paa, at en anden saa godt som forsvunden Industri ikke kunde have været holdt i Live. I min Omtale af Skibsfarten nævnte jeg allerede, at der i tidligere Tid har været en ret betydelig Træskibsbygning, særlig i Aabenraa. Naar man nu

paa en lille Tur over til de nærmeste kongerigske Øer ser det ene lille Værft ved Siden af det andet tilsyneladende i fuld Blomstring, saa kan man ikke rigtig væрге sig mod den Tanke, at vi her har været for hurtige til at give op paa dette Punkt.

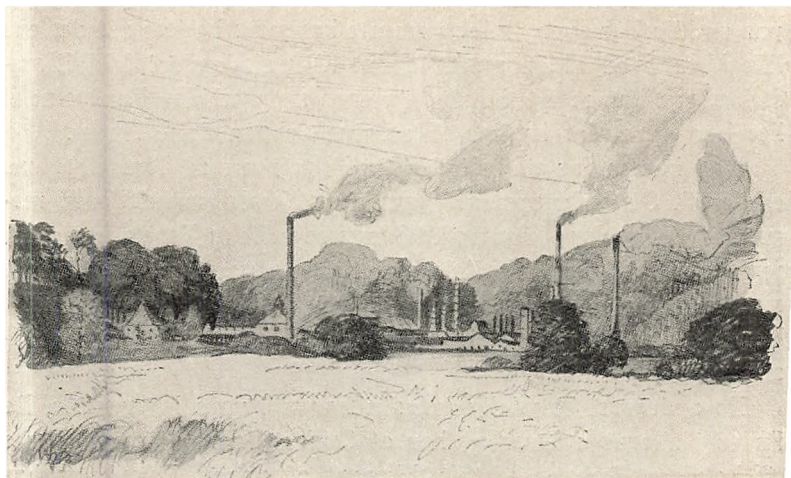
Men har vi for tidlig indstillet Bygningen af Træskibe, saa er der til Gengæld opstaaet ganske vist kun et enkelt, men meget betydeligt Jernskibsværft i Flensborg. Dette Foretagende har nydt stor Anseelse, hvad der fremgaar af, at Bestillingerne er strømmet talrigt ind og har gjort gentagne Udvidelser nødvendig. Værftet er den største industrielle Virksomhed, vi har i Nord-slesvig.

En anden ret betydelig Industri har vi i vore Bryggerier. De findes i alle vore Byer og har et Omfang, som omtrent svarer til Landets Forbrug af Øl; Eksport af nogen Betydning har næppe fundet Sted, men Importen har heller ikke været nævneværdig. Kvaliteten af Øllet er naturligvis under Krigen gaaet meget stærkt tilbage, men det er jo noget, som nok retter sig igen, naar det først bliver muligt at faa Malt i tilstrækkelig Mængde.

Landbrugets voksende Anvendelse af Markredskaber, Mejerimaskiner o. s. v. har givet gode Muligheder for større og mindre Maskinfabrikker. Det kan her undertiden være svært at sige, hvor Haandværket hører op, og Industrien begynder. Det er her som i Kongeriget ikke sjældent gaaet saadan, at en dygtig Haandværker efterhaanden har arbejdet sin Virksomhed op til en lille Fabrik. Der fremstilles nu her rundt om i Landet Tærskeværker, Motorer, Mejeriredskaber o. m. a., og nogle af Virksomhederne synes at være i god Vækst.

Margarinefabrikationen har vi repræsenteret ved en enkelt Fabrik i Sønderborg, som før Krigen leverede et Produkt, som var meget skattet af Konsumenterne. Ejeren *P. Knarhøj* fik lige inden Krigen bygget en Oliemølle til at slaa Olie af Kopra for selv at fremstille en Del af Olien til sin Margarine. Nu har han dog foretrukket at afhænde Møllen til et kongerigsk Konsortium for ikke selv at have for mange Jern i Ilden. Oliemøllen er et ret stort Foretagende, og der er Muligheder for en Udvidelse.

Mølleriets har et Par Steder i Sønderjylland naaet frem til et

KOBBERMØLLE

Ved Flensborg Fjord ligger Nordslesvigs største industrielle Anlæg. Ved Krusaen paa Grænsen mellem første og anden Zone laa allerede paa Kristian IV.s Tid et Hammerværk, senere anlagdes her en Kobbermølle, der en Tid var den betydeligste i Europa udenfor England.

Omfang, saa det maa betegnes som Industri; foruden større Møller i Flensborg kan nævnes Haderslev Slotsvandmølle og Tørring Mølle; men rigtige Stormøller har vi dog ikke.

Teglværksindustrien er efter vore Forhold meget betydelig. Den findes spredt rundt om i Landet; men paa Broagerland samler den sig til hele Fabriksbyer. Alle Forhold er her gunstige. Der findes Ler af god Kvalitet i næsten ubegrænset Mængde, og Udslibningsforholdene er ideelle, saa der bliver billig Fragt baade for færdige Produkter og for Kullene, som bruges til Brændingen. Teglblændingen er til Dels en Sæsonvirksomhed, det meste Arbejde foregaar om Sommeren, og der er derfor Brug for en meget vekslende Arbejdsstyrke. Vor egen lille Landsdel har ikke i den travle Tid kunnet give Arbejderne nok. Tidligere kom der hver Sommer mange herover fra Ærø; men denne Tilgang har allerede i en Aarrække været ophørt. Nu har i lang Tid disse Sæsonarbejdere mest været Tyskere, særlig skal Lippe—Detmold have afgivet et stort Kontingent. Under Krigen har Teglværksindustrien haft adskillige Vanskeligheder at kæmpe med. I Begyndelsen var Byggevirksomheden ringe, og

TEGLVÆRKET RENDBJERG

Teglværker findes spredt over hele Sønderjylland, men samler sig paa Broagerlands lerholdige Jord til hele Fabriksbyer. *Eckersbergs* Maleri af Rendbjerg Teglværk stammer allerede fra 1830, men er som Skildring gyldig endnu i vore Dage.

Efterspørgslen efter Sten derfor ikke stor; man kunde eller turde ikke blive ved at arbejde paa Lager, og Virksomheden maatte indskrænkes. Senere blev Efterspørgslen stor nok, og man kunde faa for Stenene omtrent, hvad man forlangte; men det var ja ikke muligt at faa Kul. Hvordan det vil blive for denne vor betydeligste Industri i Fremtiden, er vel vanskeligt at sige, der rejser sig først Spørgsmaalet, om den store Eksport til tyske Havne kan opretholdes efter Grænseflytningen, dernæst om ikke Cement- og Kalksandstensfabrikationen kan udvikle sig til at blive en trykkende Konkurrence. Foreløbig vil der dog vist være saa meget at bygge og gøre i Stand af alt det, der er forsømt under Krigen, saa der ikke er nogen Fare i de første Aar.

Haandværket adskiller sig saa vidt mig bekendt i Sønderjylland ikke i nogen væsentlig Grad fra de tilsvarende Erhverv i Kongeriget.

Her som der har Udviklingen medført, at enkelte Grene, f. Eks. Vævernes, er ved at uddø. Overfor Storindustriens billige

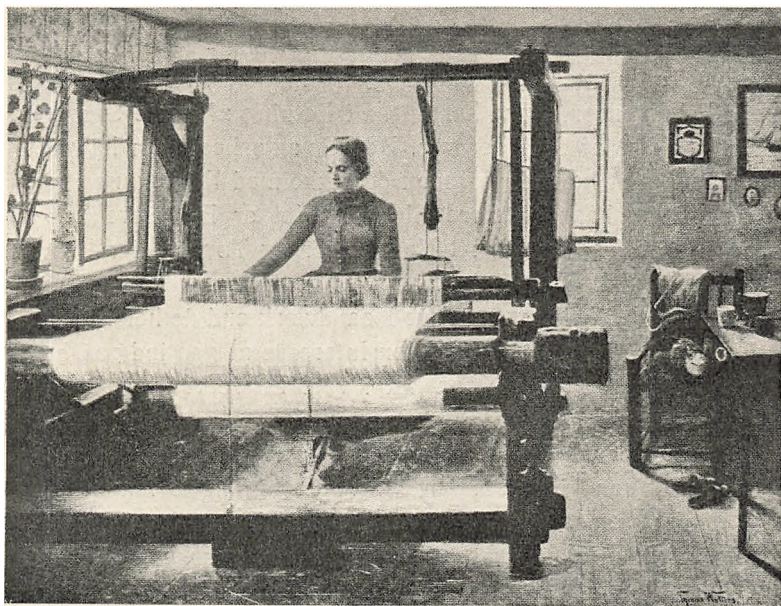

LANDSBYVÆRKSTED

Overfor Storindustriens billige Massefrembringelser kan Haandværket ikke klare sig, og dets gamle Udøvere maa nøjes med Pillearbejde og Reparationer. Efter Maleri af den frisiske Maler *Carl L. Jessen*.

Massefrembringelser har de ikke kunnet hævde sig i Konkurrencen. Paa andre Omraader som Skomageren og Urmageren har Haandværket mere og mere maattet indskrænke sig til Reparationer, i Stedet for selv at være nyskabende.

Endnu for et Par Menneskealldre siden blev de gamle Bornholmeruhre fremstillet paa haandværksmæssig Maade her paa Egnen. En gammel nu afdød Uhrmager har for nogle Aar siden smilende vist mig en Bornholmer med Maaned- og Datoviser, som han selv havde lavet, og som der nu paa Grund af Antikværdien var budt mere end dobbelt saa meget for, som han havde faaet for den fra ny af.

VÆVERSKER I VESTSLESVIG

De moderne Fabriker har ført en sejrrik Kamp mod Haandværket og Husfliden. Væverne er saaledes ved helt at uddø, og i Hjemmene stilles baade Spinderøk og Væv paa Loftet. Husfliden drives stærkest paa Vestlandet, hvortil Tidens Uro endnu ikke er naaet. Efter Maleri af *Th. Wolthers*.

Ogsaa Smedene, som endnu for ikke mange Aar siden lavede Plove og Harver, har paa det Punkt maattet gaa over til Reparationsarbejde; men i deres Branche er der jo endnu meget, som Industrien ikke kan gøre stridig.

For Snedkeren gør Konkurrencen med Industrien sig gældende paa Møbelsnedkeriets Omraade, hvorimod den vel ikke er videre følsom for Bygningssnedkeriet. Skrædderen har det færdigsyede Tøj at konkurrere med; men jeg tror alligevel ikke, at Standen er mindre talrig, end den var tidligere, og tilsyneladende er der Arbejde nok. Det maa vel være Befolkningens større Forbrug, som her virker udlignende.

Vore Haandværkere har vist gennemgaaende en solid faglig Uddannelse, de leverer for det meste stærkt og godt Arbejde; men de vil i flere Retninger kunne profitere ved Genforeningen med Danmark. En Institution, der svarer til Dansk Teknologisk

Institut, har de her ikke haft. Den Undervisning, de der kan faa i at udnytte de nyere maskinelle Hjælpemidler, vil sikkert støtte den i Konkurrencen, og vi har ogsaa i Retning af bedre Smag en hel Del at lære af dem derovre. Den Smagløshed, som har hersket i Byggeriet hernede, vil man dog ikke med Rette kunne lægge vore Byggehaandværkere til Last; det er Bygherrens Sag at faa en god Tegning til sit Hus, Murer og Tømrer har kun at arbejde efter hans Anvisning.

Der er naturligvis mange flere Haandværk end de her nævnte; men jeg tror ikke, at det har nogen Interesse at gaa ind paa hver enkelt. Der er i det Hele saa lidt i vort Erhvervsliv, som særpræger os i Forhold til det øvrige danske Folk. Vi har jo til Trods for de lange og trange Adskillelsens Aar søgt at bevare Fællesskabet saa vidt som muligt. Vor Uddannelse har vi søgt at fuldstændiggøre der ovre, vore Impulser har vi for det meste hentet derfra. Vi er maaske paa Grund af de vanskelige Forhold undertiden kommen lidt bag efter; men Gangen i Udviklingen har været den samme.

Viby.

Nis Chr. Nissen.

LANDBRUGET

Af Gaardejer *Jens Hørlück*, Skodborg.

Nordslesvigs Jordbundsforhold er i store Træk at sammenligne med Nordjyllands sydlige Del.

Langs Østkysten med Øen Als findes en svær, lermuldet og frugtbar Jord, hvor Markerne er omgivet af levende Hegn, og i Landskabsbilledet er isprængt større og mindre Løvskov. I det bakkede Terræn ligger Østkystens Købstæder nede ved Fjordene. Ned midt igennem Landet strækker sig Højderyggen. Her findes enkelte Omraader med lermuldet Jord, der gaar over i større Strækninger med Sandjord vekslende med Hede- og Mosearealer.

Langs Vestkysten findes de flade Marsk- og Engstrækninger, som for største Delen anvendes til Græsning og Høslet.

Ved Omtalen af Nordslesvigs Jordbundsforhold maa det dog fremhæves, at Marskjorden og Østkystens frugtbare Land udgør en forholdsvis stor Part af hele Arealet.

Den Krise, som det danske Landbrug gennemgik i 80'erne med stærkt synkende Produktpriser, knugede ogsaa den nordslesvigske Landbostand haardt, og Følgerne var vel endda nok saa haarde mange Steder for Nordslesvigs Vedkommende. Set udefra har det danske Landbrug ikke haft nogen bedre Tidsalder end netop i den Periode, da Prisniveauet sank fra Aar til Aar, mens Landbrugets Mænd tog alle Kræfter i Brug for at lægge Driftsmaaden ind i nye Båner, der ikke blot hjalp dansk

Landbrug ud over den øjeblikkelige Krise, men lagde en solid Grundvold for det økonomiske Opsving, som fulgte efter Krisen.

Nordslesvig stod paa det Tidspunkt ikke saa godt rustet til at overvinde Vanskelighederne. Jorden var udpint ved den udstrakte Kornavl, som fulgte efter Merglingen omkring Midten af det 19. Aarhundrede. Det Kuld af unge Landmænd i Danmark, som delvis var udgaaet fra Højskoler og Landbrugsskoler med Arbejdsmod og Lyst til at kaste sig ind i Arbejdet og Kampen for nye Idéer, var vel egnet til at følge de nye Veje, som Tiden krævede ogsaa paa Landbrugets Omraade. Husdyrholdet og Avlen af Foderafgrøder kom til at træde i Forgrunden. I Nordslesvig savnede man rundt om paa Gaardene de unge Sønner, som i Troen paa Paragraf 5 var udvandrede. Paa mange Gaarde, ja i hele Byer, sad der næsten kun ældre Mænd tilbage, knugede af den daarlige Tid, og uden Lyst og Forstaaelse til at slaa ind paa de Driftsmaader, som Tiden krævede

De unge, som blev tilbage, fik kun sjælden en tidssvarende Uddannelse, som deres jævnaldrende i Kongeriget. Mange unge Landmænd gik hjemme paa Fødegaarden hele deres Ungdom og kom derved ikke i Forbindelse med nye og mere lønnende Driftsmaader. Landbruget tabte sin Tiltrækning for Ungdommen, saa mange af de dygtigste Sønner gik over i andre Erhverv. Det at overtage Fædrengaarden stod ikke i den Glans, som det har gjort før den Tid, og som det kom til at staa i efter Aarhundredskiftet.

Den store Indvandring af tyske Nybyggere i 90'erne maa ses paa Baggrund af disse Forhold. Mange Ejendomme savnede Arvtagere, mange Landmænd blev paa Grund af Pengeknapheden og de dermed følgende daarlige Kreditforhold tvunget til at sælge. En Del af de største Ejendomme blev købt af Regeringen, hvoraf der blev oprettet Domænegaaarde. Antallet af disse er nu ca. 35 i Nordslesvig. I Haderslev Amt er der 23 Domæner med et Jordareal paa 3800 ha — for største Delen god Jord.

Udvandringen af mange af de mest initiativrige Landmandsønner har skadet Nordslesvig mere i den Tidsalder, baade nationalt og økonomisk, end de fleste er tilbøjelige til at tro.

Produktprisernes Stigning henimod Aarhundredskiftet, Jag-

ØSTSLESVIGSK HERREGAARD

Søgaard er den største Herregaard imellem Aabenraa og Flensborg med ialt 1133 ha. I Nordslesvig ligger kun Gram et større Areal.

ten efter nordslesvigsk Jord syd fra, Udvandringens Ophør og dermed større Tilgang af unge, var Aarsager, som igen begyndte at hæve Ejendomspriserne, men med Nedgangstiden i frisk Minde og med den vanskelige Adgang til Kredit, kunde den nordslesvigske Befolkning endnu ikke afværge alle Angreb paa Jorden sydfra. Vanskeligst var det, hvor større og helt store Ejendomme stod til Salg. Her savnedes de jævne kapitalstærke Købere.

Først efter Aarhundredskiftet begynder den nordslesvigske Landbostand rigtig at føle sig tryk og sikker. Flere og flere unge kommer i Gang med Ejendomme. Mange af disse unge havde uddannet sig ved Ophold i Danmark, baade ved Skoler og andre praktiske Læresteder. Adskillige begyndte nu med næsten hele Ejendommen til Gæld, men Tiden bar med, og Dygtigheden og Fortagsomheden belønnedes. Jo længere vi kom frem mod 1914, indskrænkedes Salg af Ejendomme til Tyskere fra Aar til Aar, og mange Ejendomme, som en Tid havde været

NORDSLESVIGSK BONDEGAARD

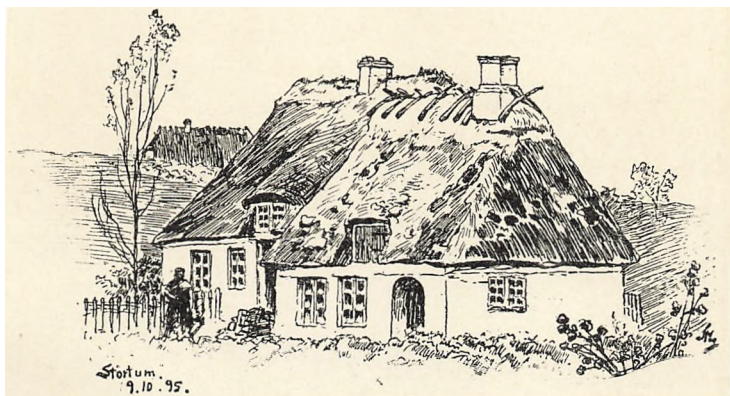
Skrumsagers gamle Gaard i Københoved ejer et flot, nyt Stuehus ved Siden af et helt Kompleks af Stalde og Ladebygninger med Storkereder paa Taget. Efter Tegning af Max Kleinsorg.

i tysk Besiddelse, gik igen over paa danske Hænder. Den nordslesvigske Landbrugsstand havde Tro og Kærlighed til sit Arbejde. Den dygtige nordslesvigske Bonde var det bedste Værn i Kampen om Nordslesvigs Jord.

Ved at mange af de dygtige unge Landmænd blev spredt over hele Landsdelen, kom der en Vekselvirkning i Stand, som har været af den allerstørste Betydning. Den rigelige Gæld, som de fleste unge maatte begynde med, var ogsaa en Spore til at øge Energi og prøve de nye Driftsmaader med udstrakt Anvendelse af Kunstgødning, indkøbte Foderstoffer og Udvidelse af Besætningen. Forædling og Fremavl af Saasæd, samt Frøavl var ved at blive optaget i stort Omfang. Den danske Frøavl, som vel nok har sit Udspring nede fra Slesvig, spredtes af dygtige Mænd ud over Landsdelen, dog særlig paa den frugtbare alsiske Ø.

En stor Del af de mest foretagsomme Landmænd var de sidste Aar før Krigen nok kommen saa vidt, at de aarlig kunde hensætte sig et passende Overskud, hvad enten dette saa blev sat paa Sparekassebog eller anvendt til Nybygninger, Grundforbedringer, Forøgelse og Forbedring af Besætning.

Det nordslesvigske Landbrug har hvad Driftsmaade angaar staaet det danske temmelig nær under Fremmedherredømmet.

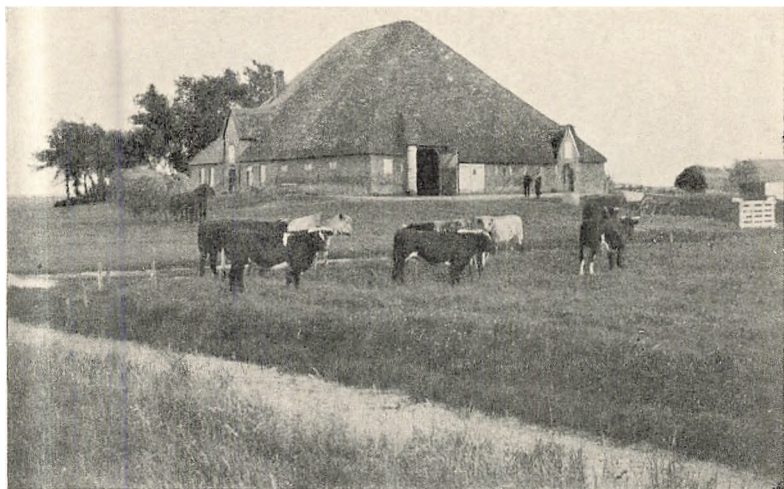

HUSMANDSHUSE I STYRTOM

Østkystens Rigdom forlener selv de fattigste Husmandshuse med et Præg af Soliditet.
 Efter Tegning af *Fritz Stoltenberg*.

Den kulturelle Paavirkning fra Danmark blev ogsaa paa Landbrugets Omraade efterhaanden mere indgribende, jo nærmere vi kom op imod Aaret 1914. For de sidste Aartiers Vedkommende kan man uden Overdrivelse paastaa, at Afstanden fra 1864 stod i omvendt Forhold til den danske Kulturs Udbredelse i den nordslesvigske Bondestand. Nye Impulser og nye Idéer, som er kommet frem i Moderlandet, har altid fundet større Genklang i Nordslesvig, end hvad der kom syd fra. Pris- og Afsætningsforholdnene har dog ofte været saa forskellige paa de to Steder af Statsgrænsen, at en fornuftig Hensyntagen til de økonomiske Forhold har været bestemmende. Det tjener det danske Landbrug til Ære, at de nordslesvigske Landmænd, som har modtaget deres Uddannelse i Danmark og fra Danmark, har haft let ved at klare sig overfor de Landmænd, som er kommen herop med tysk Uddannelse. Formaalet med Opkøb af Jord fra tysk Side var ikke blot at lægge Beslag paa Jorden, men tillige at oprette tyske Centrér rundt om over hele Nordslesvig, som ved Anvendelsen af alle Midler skulde staa med »Omvendelsesbogen« foran de dansksindede Bønder. — Angrebet prelede af, og deri maa ogsaa det danske Landbrug have sin Del af Æren, det havde let ved at hævde sig ved Siden af de tyske Reklamegaarde.

MARSKGAARD

Typisk frisisk Gaard i Chr. Albrechts Kog, bygget paa det højtliggende „Værf“. Beboelse, Stald og Lade under samme Tag. Stort Kvæghold paa Engene, der indhegnes alene ved Vandingskanalerne.

Driftsmaaden i Nordslesvig er ret forskellig, naar man gaar fra Østkysten, over Midtlandet og til Vestkysten.

Østkysten er først og fremmest kornproducerende. Vestkysten lægger stor Vægt paa Kvægholdet. — Imellem Østkystens Landmænd bliver Gaardenes Omsætningsevne ofte bedømt ud fra, hvor mange Sække Korn, der tærskes, Vesterboerne derimod regner mere med Studesalget. — Inde i Landet træffes alle forskellige Afskygninger af Driftsmaader, fra enkelte, temmelig ensidige kornproducerende Jordbrug, til overvejende Græsningsbrug med store Eng- og Græsarealer. — De direkte Indtægtskilder var for Midtlandet hovedsagelig Mælkesalg, Kreatursalg og Salg af Svin før Krigen, hvor det for mange Gaardes Vedkommende var saadan, at Indtægterne fordelte sig med $\frac{2}{3}$ paa hver af de tre Indtægtskilder.

Tiden i Firserne var præget af Mejeriernes Fremkomst og forøget Interesse for Koholdet, men ikke desto mindre var der i den Tid, som siden hen op til Nutiden, stor Interesse for Opdrætning og Kødproduktion.

Rodfrugtavlen, som paa det Tidspunkt var i temmelig stærk Udvikling i mange Jordbrug i Kongeriget, havde noget vanskelig ved at finde Udbredelse syd for Grænsen. Enkelte fremskredne Landbrug avlede en Del Roer, men det er først i Slutningen af 90'erne og indtil Aarene før Krigen, at Roeavlens bliver almindelig, saa vi nu er saa vidt, at ethvert Landbrug har sin Roemark. I Begyndelsen avledes der hovedsagelig Kaalrabi og Turnips, hvorimod Runkelroer først paa et senere Tidspunkt blev almindelig.

De nye Driftsmaader med stor Omsætning i Staldene blev særlig sat i Gang af de unge Landmænd, som havde faaet deres Uddannelse i Danmark.

Noget særegent for Nordslesvig i Forhold til de fleste Egne i Kongeriget er de mange vedvarende Græsmarker. I den sidste Menneskealder er man nemlig mere og mere gaaet over til at erstatte de fleraarige Græsmarker med vedvarende, saa man i Aarene lige før Krigen kunde træffe Sædskifter med 1 Aars Græsmarker, sammen med et stort Kvæghold. Sammen med dette Sædskifte var saa indtil en Trediedel af Arealet anlagt som vedvarende Græsmarker, der var indhegnet med Staaltraadshegn, og hvor der var Løsdrift af baade Heste og Køer foruden Ungkvæg, som i mange Aar har faaet deres Sommerernæring ved Løsgang i Indhegninger. De vedvarende Græsmarker gødes nu de fleste Steder temmelig stærkt med Fosforsyre og Kali, som hyppigt allerede ved første Anvendelse gjorde Underværker paa Midtlandets gamle Græsmarker. Fordelene ved de vedvarende Græsmarker fremfor 2. og 3. Aars staaer temmelig afgjort for mange. De giver en mere regelmæssig Græsning Sommeren igennem, de har større Modstandsdygtighed i tørre Perioder, ligesom de ogsaa egner sig meget bedre til Løsdrift paa Grund af den rigelige og stadige Genvækst af Bundgræs. Mange af Nordslesvigs vedvarende Græsmarker var saa velgødet og velplejet før Krigen, saa de med Fordel anvendtes baade til Malke- og Fedegræsning.

Det egentlige store, aarlige Kreatursalg foretoges dog i Foraaret. Det var hovedsagelig Stude og Græskøer, som solgtes til Marskegnene sydpaa. I Aarene ind mod 1914 fededes dog en

Del Kvæg paa forskellig Aarstid, særlig paa større Gaarde. For mange Jordbrug stod Kreatursalget som den afgjort største Indtægtskilde, men f. Eks. paa Als kan man træffe Gaarde, hvor Kreatursalget har spillet en ringe Rolle, hvorimod Mælkeproduktionen er drevet i en lige saa stor Udstrækning som paa nogle af de højestproducerende Gaarde i Danmark.

Aaret 1846 stiftedes den første Landboforening i Nordslesvig og fik det omspændende Navn »Den nordslesvigske Landboforening«. Den bestaar endnu og har op gennem Tiderne forhøjet sit Medlemsantal til Trods for, at »Haderslev Amts Landboforening« er dannet indenfor Omraadet i 1861, og »Nørre Rangstrup Herreders Landboforening« i 1912. — I Nordslesvig findes der nu 14 Landboforeninger, som har sluttet sig til »Fælleslandboforeningen for Nordslesvig«. Fælleslandboforeningen stiftedes i Begyndelsen af Halvfemserne, og da særlig for at afholde Fællesskuer. Det blev ogsaa Fælleslandboforeningen, som tog sig af Ordningen af Fællesskuet i Haderslev 1895. Det var Meningen, at disse Fællesskuer skulde afholdes hvert 5. Aar, men da 1900 kom, stod vi midt i Köllerpolitikken, et Par Landboforeninger blev erklæret for politiske, og Foreningens Virksomhed blev derved lammet i flere Aar. Da Fælleslandboforeningen igen begyndte at virke, planlagdes et Fællesskue i Sønderborg til 1915, — men Krigen kom som Hindring.

Da de politiske Forhold var blevet roligere, begyndte Fælleslandboforeningen igen at virke. Sammenslutningen gjaldt da særlig Ansættelsen af en Konsulent. Foreningen kom i Gang i 1907. Efter den Tid har Fælleslandboforeningen gennemgaaet en frugtbringende Arbejdstid. Der er udført Planteavlfsforsøg ud over hele Nordslesvig, besvaret Tusinder af Spørgsmaal og holdt over Tusinde Foredrag af Konsulenten. Endvidere blev der sammen med de lokale Dyrskuer afholdt Planteavlsudstillinger, Markudflugter og Landbrugskursus. Ved Krigens Begyndelse stod Fælleslandboforeningen midt i et stort og stadigt voksende Arbejde. Til Støtte for Konsulenten var ansat tre Assistenten, foruden at Foreningen havde to unge Mænd under Uddannelse, som fra 1915 skulde have overtaget Pladser i Fælleslandbofor-

eningen, henholdsvis som Konsulent i Hede- og Mosekultur. Fire af disse lovende unge Mænd faldt i Krigen.

Indenfor Fælleslandboforeningen blev der nogle Aar før Krigen dannet et Kvægavlsudvalg, »Samarbejdet i Kvægavl«, hvortil de fleste nordslesvigske Kontrolforeninger sluttede sig, foruden en Del Kvægavlsforeninger, Tyreholdsforeninger og private Tyreholdere. Dette »Samarbejde i Kvægavl« oprettede Familiestambøger, foranstaltede Afkomsbedømmelse og ordnede et Ungskue for rødt nordslesvigsk Malkekvæg i Sønderborg 1914, udgav Fællesregler og ensartede Regnskabsbøger for Kontrolforeninger. Paa sit Program havde det endvidere Ansættelsen af en Konsulent fra 1915.

Fælleslandboforeningens Medlemsblad »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende« fik i Aarene ind mod Krigen en stadig større og større Udbredelse. Det har klaret de store Vanskeligheder under Krigen over al Forventning og staar nu igen efter Krigens Afslutning i fuld Fremgang.

De tyske Organisationer til Landbrugets Fremme har kun haft ringe Betydning i Nordslesvig. De lededes næsten alle igennem Landbrugskammeret i Kiel, som ved mange Lejligheder stillede sig som villigt Redskab i Tvangsfortyskningens Tjeneste. Da der vel i mange Tilfælde kunde opnaas betydelige Pengetilskud, men samtidig oftest var knyttet Forpligtelser til Modtagelsen deraf, som ikke faldt sammen med vor nationale Kamps Ideer, indlod det danske Nordslesvig sig sjælden i Maskepi med de tyske Landbrugsinstitutioner.

Indenfor Husdyravlen har den tyske Ledelse dog haft nogen Indflydelse, idet der er tvungen Kaaring baade for Hingste og Tyre.

Den store Interesse for Kornavl omkring Midten af det nittende Aarhundrede til henimod 1880 medførte en Del Grundforbedringsarbejder som Dræning og Mergling, desuden blev der udført en Del Enganlæg. I den sidste Snes Aar af det forløbne Aarhundrede stagnerede disse Arbejder næsten fuldstændig, men med de stigende Konjunkturer og den forøgede Interesse for Planteavl efter Aarhundredskiftet, kom der igen Gang i Grundforbedringsarbejdet. Der oprettedes Merglingselskaber,

som merglede store Arealer, Mose- og Hedearealer opdyrkedes, og Engkultiveringen blev gennemført. Mange vandsyge Arealer er ogsaa bleven afvandede i Aarene ind mod Krigen, dels igennem Afvandingsselskaber, og dels ved private Foretagender. Med Ansættelsen af den nye Konsulent fra 1915 vilde Fælleslandboforeningen af al Kraft have medvirket ved den nordslesvigske Jords Grundforbedring.

Den store Interesse for Planteavlen i Danmark omkring Aar 1900 gav sig her nede Udslag i Anlæg af Markforsøg. Forædling og Fremavl af Frø og Saasæd fik ved Fælleslandboforeningens Ansættelse af en Planteavlskonsulent ogsaa Vind i Sejlene. Jordens Ydeevne forhøjedes i stærke Tempi fra Aar til Aar indtil Krigens Udbrud, og deri har det Arbejde, som er udført af Fælleslandboforeningen, sin ikke ringe Andel.

Sønderjyden har fra gammel Tid haft stor Interesse for Besætningen. Naar der til Tider har været Tale om kvægløst Landbrug, har mange nordslesvigske Landmænd udtalt, at de ikke kunde tænke sig at være Bønder uden at have en Besætning at leve sammen med. De vil ikke undvære den Glæde og det Indhold, der findes i at følge Besætningens Trivsel og Ydelser, mens Vegetationen ude paa Marken hærges af Vinteren. Bondelivet bliver rigere ved at leve sammen med Dyrene baade i Medgang og Modgang.

Vel kan Bonden ikke *leve* af det etiske ved Bondelivet, men Kærlighed til det daglige Virke giver dog Grundlaget for Arbejdslyst og usvækket Interesse i det lange Løb.

Omkring Midten af det sidste Aarhundrede indførtes Korthornsracen til Slesvig fra England. De store Studehold, særlig paa Vestkysten, opmuntrede til Avlen af et mere triveligt og kødproducerende Kvægsalg. Korthornsracens Udbredelse gik sin rolige Gang, indtil Kornpriserne begyndte at dale, og Opmærksomheden vendtes mod Mejeriprodukterne.

Paa dette Tidspunkt begyndte man i mange Egne at samle Interessen om det røde, nordslesvigske Malkekvæg, og man tog ved Dyrskuerne Hensyn til Malketegn ved Bedømmelsen. Omkring 1890 virkede en Kvægavlsforening i Østerlindet og Nustrup Sogn for Udviklingen af det røde Kvæg. Østerlindetegnen var

et af de betydeligste Avlscentre, og der udførtes igennem en Aarrække mange Avlsdyr fra de bedste Besætninger i Nordslesvig til de danske Øer, hvor det nordslesvigske Kvæg var med til at danne Grundlaget for den røde danske Malkerace.

»Den røde Nordslesviger« var særlig udbredt i enkelte Egne af Midtlandet og ned langs Østkysten og paa Øen Als.

Med stigende Kødpriser i Slutningen af Halvfemserne begynder Korthornsracen sin egentlige Udbredelse paa Østkysten. Paa det Tidspunkt fandtes der f. Eks. en god Korthornsbesætning paa Østergaards Mølle. Inde i Landet fremhæves enkelte Besætninger i Bovlund paa samme Tid.

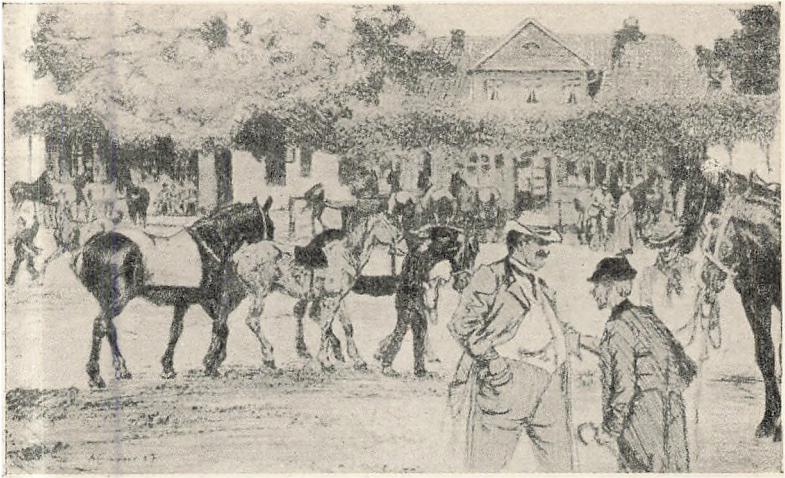
Efter Aarhundredskiftet er det røde Kvæg blevet fortrængt fra Aar til Aar. Det skyldes vel hovedsagelig de stadig stigende Kødpriser, men paa de Egne, hvor der ogsaa lægges Vægt paa et stort Mælkeudbytte (Østkysten og Midtlandet), har Korthornskøerne baade igennem Mejerierne og Kontrolforeninger vidst at klare sig godt overfor det røde Kvæg.

Nu findes der kun helt enkelte røde Besætninger i Nordslesvig udenfor Als. Korthornskvæget har sine bedste Avlsdistrikter langs Vestkysten, men inde i Landet og paa Østkysten findes ogsaa gode Korthornsbesætninger.

Der er enkelte Gange gjort Tilløb til Indførsel af hollandsk eller østfrisisk Avlskvæg til Nordslesvig, men de har kun vundet Indpas paa enkelte større Gaarde..

Kvægavlens nuværende Standpunkt og Avlsformaal for Fremtiden kan i korte Træk siges at være saadan, at Als hovedsagelig ønsker at udvikle det røde Kvæg ved Hjælp af gode Avlsdyr af den røde danske Malkerace. Vestkysten vil temmelig ensidig fremme Korthornskvægets gode Kropbygning, mens de øvrige Egne i Nordslesvig vil lægge mere Vægt paa Mælkeydelsen sammen med en bedre og mere konstant Kropbygning af Korthornskvæget.

Egentlig Hesteavl er man ikke naaet til i Nordslesvig. Der er drevet Opdrætning i temmelig stor Udstrækning i mange Egne, men Afsætning for Avlsdyr udadtil har aldrig kunnet opnaas. Flertallet af de Avlsdyr, som har været tillagt indenfor Nordslesvig paa Grunlag af slesvigske Stammer, har ikke kunnet

HESTEMARKED I VESTSLESVIG

alle Vestslesvigs Byer er Kvæg- og Hestemarkederne Ugens vigtigste Begivenheder. Efter Radering af Flensborg-Maleren *H. Eckener*.

klare sig overfor de gode Avlsdyr, som særlig i de senere Aar er indført fra Jylland. Gaar man de bedste Hingsteslægter igennem, vil man altid finde, at Afstamningen føres tilbage til jydsk Avlsdyr. Det maa altsaa betegnes som Utopi, naar der tales om en selvstændig slesvigsk Race. Den Type, som den tvungne Hingstekaaring har fremholdt som Idealet, har næsten altid fundet sin Genstand i Individet med en svigtende Nedarvningsevne.

Fra Egne som Ravsted, Bovlund og Landeby tales der endnu om gode Stammer fra Aartier tilbage, men nogen væsentlig Betydning i Hesteavl kan man ikke paastaa, at disse Egne har haft. Nordslesvigs Hesteavl kan sikkert kun vinde ved at gaa ind under den jydsk Hesteavl og udnytte de Fordele, som Jyderne i den sidste Menneskealder har naaet.

Faareholdet var før Krigen i ret stærk Tilbagegang. Nogen planmæssig Avl kan man ikke tale om, udover at der ved Lejlighed er tilført engelske Avlsdyr.

Under Krigen er Faareholdet igen udvidet de fleste Steder, hvad der kan forklares ved, at Ulden er bleven en dyr og efterstræbt Vare. Faarene har ogsaa passet bedre end Kvæg for Krigstidens Fodringsforhold.

Svineholdet var fra Mejeriernes Fremkomst til Krigens Udbrud under stadig stigende Udvikling. Den forøgede Mælkeproduktion sammen med forholdsvis gode Flæskepriser paa det tyske Marked opmuntrede dertil.

Foruden med Landracen arbejdedes der med flere Racer syd fra af engelsk Oprindelse. De Avlscentrer, som blev oprettet under forskellige Landboforeninger, var dog hovedsagelig af Landracen. Svinebestanden er siden Massenedslagtingerne 1915 indskrænket til et Minimum.

Andelsbevægelsen er for Nordslesvigs Vedkommende hovedsagelig kun trængt igennem inden for Mejerierne. Der har enkelte Steder været Fællesindkøb af Foderstoffer og lignende Foretagender, men nogen større Udstrækning har disse Foreninger ikke haft.

Tønder har altid været vort betydeligste Afsætningssted for Heste og Kvæg. Dog har den stadig stigende Heste- og Kvægbestand i Haderslev Kreds, sammen med hele Kredsbanenetets Udmunding i Haderslev, bidraget til, at der i de senere Aar er foregaaet en ret stor Omsætning i denne By. Det ugentlige Grisemarked i Haderslev har udviklet sig til at blive det største af sin Slags i Provinsen. Haderslev er ogsaa bleven Samlingsplads for mange Købere syd fra.

Ved Krigens Udbrud stod det nordslesvigske Landbrug paa en Højde som aldrig før. Det dyrkede Areal var udvidet fra Aar til Aar. Ved udstrakt Anvendelse af Kunstgødning og Opfodring af store Mængder indført Kraftfoder udvikledes Jordens Ydeevne i hurtige Skridt. Besætningerne forbedredes og forøgedes, nye Avlsbygninger, Stalde og Kornflader blev bygget for at rumme de store Værdier, hvormed der arbejdedes. Kort sagt, den nordslesvigske Bonde stod i Arbejdsglædens Tegn.

Men i de fem Aar siden Krigens Udbrud er Jordens Gødningskraft og Renhed nedsat meget. Besætningernes Størrelse og Godhed, samt Bygninger og Beslag er forringet. Gælden er stærkt reduceret, og der har været en Pengerigelighed mellem Bønderne, som udadtil har gjort Indtryk af, at Tiderne var ovenud glimrende for Landbruget. Mange Landmænd har sikkert tjent Penge under Krigen, og da særlig de, som har slup-

pet for Krigstjenesten og forstaaet at »udnytte Konjunkturerne«, eller med andre Ord, fulgt godt med i Prisbevægelsen indenfor Landbrugsprodukterne og handlet derud fra, forudanende, hvad den nærmeste Fremtid vilde bringe.

Mange er ogsaa de Landmænd, som nu ikke har den Kapital tilovers, som fordredes, hvis deres Ejendomme skulde sættes op i samme Ydeevne, med samme Besætning o. s. v., som ved Krigens Udbrud. Efter Kvægtællingen i Juni 1919 kan man efter Skøn, men med nogenlunde Sikkerhed fastslaa, at de 5 nordslesvigske Amter havde ca. 80 Millioner Pund Kvæg mindre paa det Tidspunkt end ved Krigens Begyndelse. Rægnes den reducerede Kvægbestand til 1 Krone pr. Pund, bliver det 80 Millioner Kroner, som fordredes for at bringe Kvægbesættningerne op til samme Højde som i 1914. Dette er kun een Post, vel nok den værste, men de nordslesvigske Landejendomme er paa mange andre Omraader nedsat i Ydeevne og virkelig Værdi.

Skodborg.

Jens Hørlick.

ARBEJDERBEVÆGELSEN

Af Sekretær i sønderjysk Arbejderforening, Typograf *Chr. Lageri*,
Haderslev.

Den sønderjyske Arbejderstand har, siden den blev revet bort fra Moderlandet, været noget for sig selv. Med Undtagelse af Købstæderne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, har den ikke kendt noget til en Bevægelse af social, kulturel eller økonomisk Betydning.

Naar jeg ikke tager Flensborg By og Omegn med i denne Forbindelse, saa er Grunden den, at Størstedelen af den dansk-sindede Arbejderstand i denne By som Følge af Fagforeningsbevægelsen gled over i det tyske Socialdemokratis Lejr, vistnok tildels som Følge af, at vore Fædre hernede nærmest kun passede den daglige Dont og ikke fik Tid til nationalpolitisk Skoling.

I de fire nordlige Amter var Forholdet anderledes. Arbejderne i Købstæderne var vel nok organiserede, men blev for de flestes Vedkommende dog deres Nationalitet tro. Der herskede gennemgaaende et godt Forhold mellem Arbejder og Husbonde. Var Daglønnen end den Gang lille, saa kunde der dog falde lidt Naturalier af fra Husbondens Side. De maatte jo slide alle, baade Mand, Kone og Børn. Man arbejdede om Sommeren fra tidlig Morgen til sen Aften, særlig i Høstens Tid. Lønnen var gennemgaaende for Manden 3 Mk. om Dagen og for Konen 2, medens Sønnen som Hyrdedreng fik 20—30 Mk. for hele Sommeren samt et Par Pund Uld, naar han havde været skikkelig. Om Vinteren betaltes der for en Daglejer 60, 80 og op til 120 Pg. om Dagen foruden Kosten. I Købstæderne var Forholdet lidt bedre. I Aare-

ne 1896—1898 regnedes det for en stor Løn, naar en særlig dygtig Haandværkssvend ved 12 Timers Arbejde fik 18—22 Mark om Ugen. Min Plejefader fik f. Eks. som Fodermester paa en større Gaard i Aabenraa i 90'erne en Ugeløn af 14 Mk., saa maatte han om Vinteren være i Stalden Kl. 5 om Morgenen og om Sommeren Kl. 4; Fyraften kom ved halvotte Tiden.

Saa oprandt Køllerpolitikken med alle de sørgelige Udvisninger. Dette havde igen til Følge, at Lønnen for Tjenestetyende blev opadgaende. Daglejerne har i Forhold til Tjenestekarlene altid været sørgeligst stillede.

Der var dog stadig Utilfredshed blandt den brede Masse i vor Landsdel over, at Smaakaarsstanden jævnlgt blev set over Hovedet, særlig hvad den nationale Kamp angik. Det tjener den nordslesvigske Smaakaarsstand i høj Grad til Ære, at den i de trange Aar under Voldsherredømmet stadig har sat det nationale over det økonomiske. Selv om nogle enkelte forlod vore Rækker, formaaede Tyskerne trods store Løfter om Guld og grønne Skove dog ikke at rokke det mindste ved den nedarvede Danskhed. Jo større Trykket var, desto stærkere blev Danskheden ogsaa udenfor vore Rækker.

Ved hvert Valg troppede Smaakaarsstanden op ved Valgurnen og afgav Stemmerne paa den danske Kandidat, uden Hensyn til, om det var en Kapitalist eller Storagrار. Men at der aldrig blev taget Hensyn til denne Stand selv, saa at den ogsaa kunde faa en Tillidspost, vakte ofte berettiget Harme og Forbitrelse og blev Aarsagen til, at Dansk Arbejderforening blev oprettet i November 1911 med Maskinsmed *P. Mink*, Haderslev, som Formand. Men Foreningens Udvikling gik kun langsomt og trevent. Der oprettedes vel i Begyndelsen af Aaret 1912 en 5—6 Afdelinger, men disse sov for de flestes Vedkommende atter ind. Myndighederne lagde jo ogsaa her sine Vanskeligheder i Vejen for en Udvidelse, og delvis var Arbejderne altfor uselvstændige, saa de havde en vis Respekt for Politihjelman.

Medens Afdelingerne i Jels, Tyrstrup og Vedsted pr. Over Jersdal kørte i Staa, lykkedes det at holde Afdelingerne i Haderslev, Haderslev Næs og Møgeltønder paa Benene.

Foreningens Formaal og Opgaver var at højne Smaakaarsstanden paa Haandens og Aandens Omraade samt at varetage Arbejdernes Interesse til Gavn og Lykke for vort Folk og vor nationale Sag. Medlem kunde kun uberygtede *dansksindede* Mænd og Kvinder blive, der var fyldt det 18. Aar og henregnede sig til Arbejderstanden. Foreningens Virksomhed svarede imidlertid i Begyndelsen altfor lidt til dens Navn; dette var vel nok den vigtigste Grund til, at den kom til at staa i Stampe. Der oprettedes tillige en Kreditforening under Navnet »Dansk Arbejderforenings Kreditforening«. Formaalet var jo ganske vist smukt, men den blev dog kun et Smertensbarn, idet den kom altfor tidligt til Verden. Den vilde have kunnet faa nogen Betydning, naar Oprettelsen først var sket, efter at alle 4 Amter havde faaet deres Afdelinger i hvert Sogn. — — —

Krigen kom, og med den standsedes næsten hele Virksomheden i de tre bestaaende Afdelinger. Foreningens Formand, *P. Mink*, flygtede til Kongeriget, medens næsten alle Foreningens mandlige Medlemmer blev indkaldte for at kæmpe for en Sag, som ikke var deres. Revolutionens Udbrud den 11. November 1918 — altsaa efter 4½ Aars Krigsførelse — førte atter en Del af os til den hjemlige Arne, medens over 6000 af vor lille Landsdels bedste, sundeste og kraftigste Mænd blev derude paa Valpladsen.

Under Krigen havde vi baade set og hørt meget. Uærligheden var kommen til Højbords, Svindel og Bedrag hørte til Dagens Orden. Magt gik for Ret overalt, hvor vi færdedes. Glæde var vi, da vi atter kunde træde over Hjemmets Dørtærskel, og større blev Glæden, da Budskabet blev bragt os, at vi atter skulde forenes med vort gamle Fædreland. —

Efter Hjemkomsten fra Krigen tog vi atter fat paa at udbrede Kendskab til Foreningens Formaal og Opgaver. Arbejdet udfoldedes fra Afdelingen i Haderslev gennem Møllersvend *A. Houborg* og Typograf *Chr. Lageri*. Enhver fri Time blev udnyttet. Om Aftenen cyklede de omkring til de nærmest liggende Sogne for at faa de indledende Skridt gjort til Oprettelsen af nye Afdelinger. Hvert Sogn skulde have sin egen Afdeling for bedre at kunne varetage Smaakaarsstandens Interesser saavel i politisk som i

social og økonomisk Henseende. Dette skulde opnaas gennem Løsnet: *Lige Pligter, lige Rettigheder*, som senere blev Foreningens Motto.

For at tiltrække sig Opmærksomhed gik man i Lag med at løse en Række praktiske Spørgsmaal og tillige give Raad og Vejledning. Foreningen tog sig af:

1. *Arbejdsløshedsspørgsmaalet.*
2. *Lønningsspørgsmaalet.*
3. *Invalidesager.*
4. *Understøttelser* gennem sønderjysk Fond.
5. *Uddeling* af Madpakkerne fra sønderjysk Fond.
6. *Laan* fra Hjælpekassen for Nordslesvig.

Arbejdet blev meget omfattende, idet der paa de i Dagspressen indrykkede Annoncer indløb en Mængde Breve, hvori der begæredes Arbejde og Oplysninger i alle mulige Anliggender.

Mange fik Arbejde eftervist, og Lønningsspørgsmaal blev til begge Siders fulde Tilfredshed ordnet ved fredelige Forhandlinger. Foreningen fik en Repræsentant i Hoveduddelingsudvalget for Nordslesvig af Sønderjysk Fond, ligesom Afdelingerne enkelte Steder var medvirkende ved eller selv besørgede Uddelingen af det fra Kongeriget tilsendte Tøj. Invalider eller Krigerenker blev altid hjulpen med Raad og Daad, og der blev gjort flittig Brug af denne Hjælp. Saaledes søgte Foreningen med Held at lindre, hvor Krigen havde slaaet de store Huller.

Alt imens gjordes det forberedende Arbejde for at faa nye Afdelinger oprettet i Amterne Aabenraa, Sønderborg og Tønder. I hvert af de fire Amter blev der afholdt et stort Møde med Houborg og Lageri som Talere. Tilslutningen var overalt stor, og Talerne fandt god Sangbund hos deres Tilhørere. Senere tog Foreningens Formand, Drænsmeister *Peter Jacobsen*, Hørup, Als, *Jens Nielsen*, Rendbjerg pr. Egersund, *Møllersvend H. Lorenzen*, Graasten, *Clement Sønnichsen*, Ballum, og *N. Simonson*, Visby, hver i sin Kreds kraftig Del i Udbredelsen af Foreningens Program, saa den ene Afdeling blev oprettet efter den anden.

I Slutningen af November 1918 stod vi med 3 Afdelinger og et samlet Medlemsantal af 373, men den 26. November 1919 stod vi med følgende Antal Afdelinger og Medlemmer:

Afdelinger	Medl.	Afdelinger	Medl.
1. Haderslev	967	42. Nustrup	71
2. Haderslev Næs	420	43. Hvidding	43
3. Vedsted	233	44. Skodborg	25
4. Tyrstrup	225	45. Tønder By	103
5. Hoptrup	95	46. Møgeltønder	123
6. Djernæs	36	47. Visby	97
7. Bjerning-Sillerup	61	48. Døstrup	34
8. Fjelstrup	154	49. Bredebro	92
9. Vonsbæk	140	50. Ballum	123
10. Bevtøft	115	51. Daler Østerby	103
11. Agerskov	52	52. Bylderup-Bov	60
12. Gramby	127	53. Rends	60
13. Skærbæk	149	54. Jejsing Hostrup	60
14. Rejsby	78	55. Sønder Sejerslev	85
15. Spandet	100	56. Tinglev	55
16. Hammelev	244	57. Aabenraa	280
17. Jels	80	58. Løjt kirkeby	350
18. Toftlund	224	59. Genner	45
19. Vilstrup	76	60. Østerløgum	60
20. Øster Lindet	130	61. Kliplev	43
21. Sommersted	120	62. Graasten	230
22. Rødding	138	63. Ringenæs	71
23. Bjerning-Seggel.-Bøgeskov	104	64. Hokkerup	105
24. Arrild	80	65. Felsted	162
25. Arnum	45	66. Varnæs	225
26. Jægerup	69	67. Bollerslev	159
27. Mølby	112	68. Hellevad	56
28. Skrydstrup	69	69. Sønderborg	445
29. Stepping	149	70. Nordborg	150
30. Brøns	75	71. Ulkebøl	220
31. Sønderballe-Kallø	52	72. Egen	75
32. Aastrup	102	73. Tandslet	117
33. Aller	80	74. Hørup	77
34. Vojens	114	75. Svenstrup	55
35. Starup	78	76. Augustenborg	120
36. Over-Jersdal	78	77. Notmark	71
37. Kvistrup pr. Øsby	104	78. Broager	170
38. Maugstrup	59	79. Ulderup	250
39. Tirslund	54	80. Vester Sottrup	357
40. Branderup	64	81. Dybbøl	65
41. Moltrup	35		
			10,579

Dette er altsaa Resultatet efter knapt et Aars Arbejde udført af et Par Mænd ved Siden af den daglige Sysselsættelse.

Ved vor Sammenslutning har vi opnaaet, at vi overalt har faaet Smaakaarsstanden ind i Byraad, Kommuneraad og Kreds-dag, og ved det sidste Valg til Kommuneformændene valgtes der ligeledes flere af Foreningens Medlemmer. Det er altsammen imidlertid kun en Forløber for de kommende Valg. — Den 1. Juli startede vi et Ugeblad under Navnet »Sønderjyden«, der allerede udgaar i 1900 Eksemplarer.

I Striden indenfor *Vælgerforeningen*, var det Arbejderforeningen, der fik indvarslet til Generalforsamling med et Nyvalg af Tilsynsraadsmedlemmer for Øje. Til dette har Foreningen i alle 4 Amter opstillet egne Kandidater.

Til *Agitation* i 2. Zone er der fra Foreningens Sekretær sendt en Del Eksemplarer af »Sønderjyden« til A. Lorenzen i Ellund.

Sønderjysk Arbejderforening, som den døbttes paa et Møde i Aabenraa i 1919, vil blive Vælgerforeningen Nr. 2 for Sønderjylland, hvor *alle* Samfundslag kan samles og gøre deres Mening gældende for at faa frem Mænd og Kvinder af Smaakaarsstanden, der hidindtil til Trods for deres Troskab mod vor nationale Sag stadigvæk er bleven tilsidesat. Her mødes baade Smaabønder, Smaanæringsdrivende, Haandværkere, Arbejdere og Tjenestefolk til Kamp for social Retfærdighed og for Bevarelsen af de fra Fædrene nedarvede Sæder og Skikke og vor Folkeejendommelighed. Det var Hensigten med Foreningens Oprettelse at bevare vor Enhed som dansk Befolkning ogsaa efter Genforeningen. Hvorvidt dette vil kunne opnaas, afhænger for en stor Del af, at den Havesyge og Pengebegærlighed, der allevegne er fulgt i Krigens Kølvan, ikke bliver til mere end et forbigaaende Fænomen, saa at vi ogsaa vil kunne arbejde sammen i Fællesskab som før paa de nationale Opgaver, saaledes i Fremtiden paa det sociale, økonomiske og kulturelle Omraade, der nu ganske naturligt vil trænge sig i Forgrunden. Thi kan de høje Lønninger, som nu allevegne er bleven en Nødvendighed, til Tider end fylde Arbejdsgiverne med Bitterhed og true med at skærpe den sociale Modsætning, saa maa det ikke glemmes, at selv disse høje Lønninger kun lige stræk-

ker til for at dække Forbruget af de nødvendige Livsfornødheder. Det er jo dog det af den ødelæggende Krig saa voldsomt opskruede Prisniveau, der her som alle andre Steder er Skyld i Misèren.

Efter Genforeningen vil Landarbejderne blive fagorganiserede ved at tiltræde Landarbejderforbundet for Danmark. Der er gennem Sønderjysk Arbejderforening tilstillet den danske Regering en Henstilling om, at de kan tiltræde Arbejdsløsheds-kassen med fulde Rettigheder mod at efterbetale de 6 Maaneder, som er fastsat som Karenstid.

Ligeledes staar vi i Forhandlinger med Bestyrelsen for De samvirkende Husmandsforeninger angaaende en mulig Tilslutning til disse.

Der regnes jo med, at vi efter Genforeningen vil kunne faa Lov til at sysselsætte os indgaaende med sociale og økonomiske Spørgsmaal. Hidtil har vor Kamp kun drejet sig om Hævdelsen og Bevarelsen af vor Nationalitet. Og denne vil vi føre, saa længe der gives en Nationalitetskamp hernede.

Som nye Borgere af den danske Stat vil vi alle være med til at pynte paa det danske Folkehus, til Fryd og Glæde for os selv og til Velsignelse for vort gamle Fædreland.

Haderslev.

Chr. Lageri.

TØNDERSKE KNIPLINGER

Af Direktør *Emil Hannover*, Kunstindustrimuseet.

Er vi med Rette stolte over det gamle københavnske Porcelæn, der i sine bedste Frembringelser ikke staar tilbage for de bedste udenlandske Arbejder af samme Art fra samme Tid, bør vi i det mindste være opmærksomme for de *Tønderske Kniplinger* og yde dem fortjent Agt og Ære. De naar ganske vist kun undtagelsesvis deres fremmede Forbilleder i Finhed; men de naar dem dog stundom. Og gennemgaaende er de bedste blandt dem ikke mere forskellige fra hine end, at de mangen Gang ude i Europa optræder under deres Navne. Allerede da Pontoppidan († 1764) forberedte sin »Danske Atlas«' Tomus VII, skrev han, at »uden Tvivl meget Tøndersk Arbejde udenlands bliver solgt for Brabandsk Gods«, og Nutidsrejsende kan let konstatere, at Forholdet fremdeles er det samme. Selv under saadanne Kæle-navne som *vraies Malines* eller *vraies Valenciennes* falbydes i vore Dage gamle Tønderske Kniplinger hos Kniplingshandlerne i Rue de Provence eller Rue des Saints-Pères i Paris.

For denne triste og ægte danske Skæbne, der sikkert oftere, end man aner det, bliver dem til Del, har de Tønderske Kniplinger unægtelig selv en Del af Skylden: i hvert Fald de ældste og bedste af dem har nemlig den Fællesfejl, at de ikke har noget stærkt Særpræg. De er Efterligninger, de tidligste af italiensk-flamske Kniplinger, de senere af engelske, belgiske og franske. Først i det nittende Aarhundred, tæt op mod deres Forfaldstid eller rettere midt under denne, fik de, tildels i Kraft af deres tiltagende Fattigdom i Udførelse og Udseende, deres

grovere Traad og dennes Anvendelse paa enkle, aabne Mønstre, et Slags Præg af deres lille fattige Hjemland. Paa samme Tid hændte det, at ogsaa Mønstrene blev mangfoldigere, end de nogensinde før havde været, og lettere kendelige fra andre. Ude i Verden havde omkring Aar 1800 Kniplingskunsten udtømt sin Opfindsomhed. Den havde i sine store nordiske Centrer, Brüssel, Antwerpen, Binche, Malines, Valenciennes etc. fæstnet sig i de Former, som var bestemte af den paa hvert enkelt Sted raadende særlige Teknik. I Slesvig var der Traditioner for mere end en enkelt Teknik, og under de uordnede Forhold i Faget indgik her de mangeartede Forbilleder allehaande frie Forbindelser. Mellem 1800 og 1850 ynglede her Motiverne som aldrig før. Opfindsomheden steg, medens Tekniken gik ned, ja gik under. Selv i de senere, teknisk set mangelfulde, sønderjydske Kniplinger maa man mangen Gang beundre Mønstrrets Sindrigheid og Skønhed.

Til Belysning af denne den sidste Periode i den Tønderske Kniplingsindustri har vi paa lidt nær alle de Kilder, vi kan ønske. Vi har for det første Kniplingerne selv i store Mængder. Vi har desuden Kniplebreve og Knipleskrin. Vi har fremdeles Kræmmernes Prøvebøger, som med deres mange hundrede Afklip af Kniplingerne er vor aller bedste Kilde til Kundskab om disses Karakter. Og endelig har vi fra Aarene 1800--1850 og endnu længere op i Tiden en Række Forfattere, hvoraf ikke faa ret indgaaende har gjort Rede for Kniplingsindustrien i det Øjeblik, da de skrev. Vi kan saaledes følge Nedgangen i Industrien nogenlunde nøje; vi har Bøgerne til at paavise dens Aarsager, Produkterne til at bevise Virkningerne.

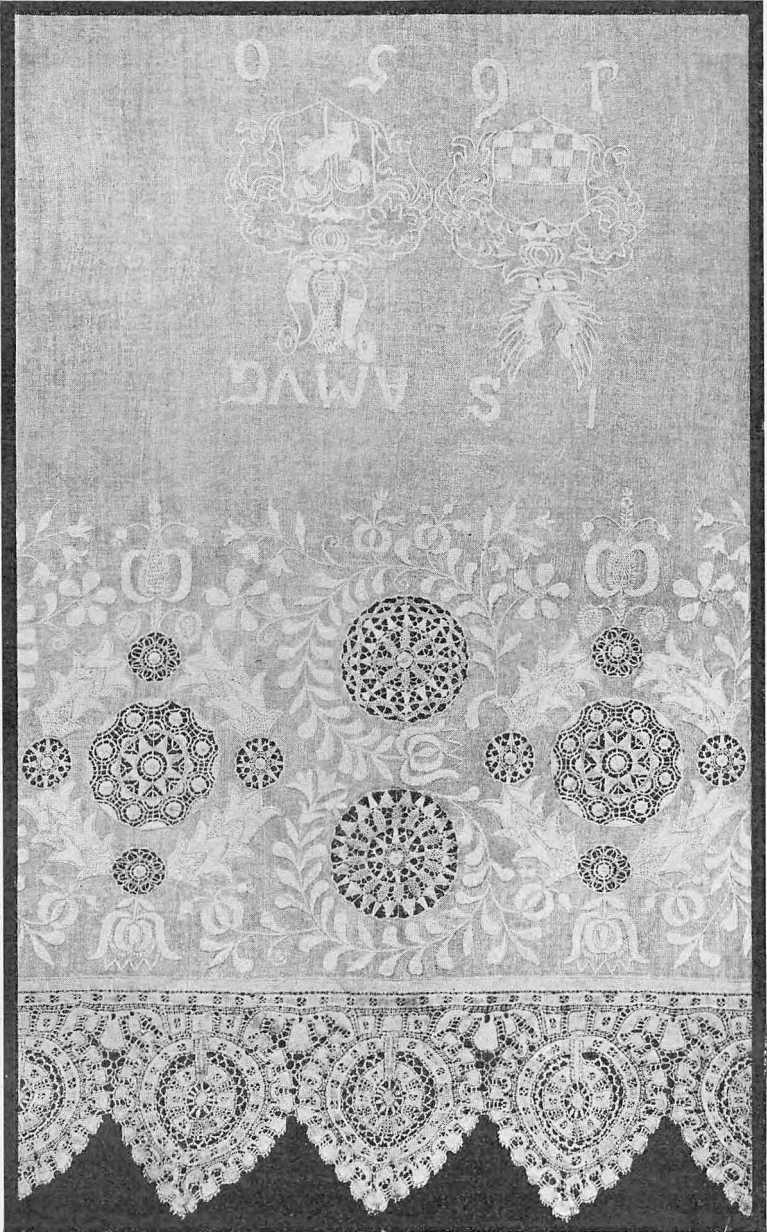
Anderledes og ret uheldigt er vi derimod stillede, naar det gælder om at skildre, hvorledes det gik til, at denne Industri kom ind i vort Land og fik en saadan Trivsel her, at den økonomisk blev af stor Betydning for sin Tid og kunsthistorisk af Interesse for stedse. Der hviler et tæt Mørke over den Tønderske Kniplingsindustri Oprindelse. I lang Tid hævdede den Tradition sig, at en Mand ved Navn Steenbeck fra Dortmund i Westphalen omkring Aar 1646 (et enkelt Sted siges der 1666) skulde have indført Industrien i Tønder. Han

SLESVIGSK KNIPLERSKE FRA VORE DAGE

sagdes at have medbragt nogle gamle Mænd, der var kyn-
dige i Knipling og lærte Kunsten fra sig, og hans Hustru,
Gehske, skulde efter Mandens Død have fortsat Forretningen
og erhvervet sig en stor Formue derved. Mod denne Tradition
talte dog tidlig den Kendsgerning, at Pigen Kristine
Svendsdatter fra Østerby i Daler Sogn, der ved Gallehuus i
Nærheden af Møgeltønder fandt det første af Guldhornene,
var en »Klöpplerin«, en *Knipl*epige, og da dette Fund fandt
Sted 1639, var det dermed givet, at Kniplingsindustrien var
kendt og øvet i hvert Fald syv Aar tidligere end berettet af
Traditionen om Steenbeck. Nu kunde jo dennes Navn i og
for sig være det rette, og blot Aarstallet, der nævnes i dets
Forbindelse, være fejlagtigt. Men det er for ikke længe siden
blevet paavist, at der i Byen Dortmund, fra hvilken Steen-
beck skal være kommen, overhovedet ingen Kniplingsindustri
fandtes, og dermed har Traditionen unægtelig faaet et temmelig
afgørende Stød.

Den burde iøvrig forlængst have været behandlet som blot
et Sagn; thi det har forlængst været bekendt, skønt jævnlig

BRODERET ALTERDUG MED LINNEDSLAGKNIPLING - Dateret 1650.

glemt, at den Tønderske Kniplingsindustri Historie kan føres endnu længere tilbage end til Aaret 1639, da det første Guldhorn blev fundet. Af Christian IV's Dagbøger fremgaar det nemlig, at Kongen under sine Ophold i Slesvig indkøbte Kniplinger dér. D. 3. Sept. 1619 (medens han var i Valsbøl) noterer han saaledes »gav jeg for Lærred og Kniplinger 889 Rigsdaler til under-skedlige Kræmmere«. D. 4. Novbr. 1620 (i Flensborg) noterer han »gav jeg en Knippelpige 10 Rigsdaler«, og 11. Oktbr. 1620 (paa Frederiksborg) »gav jeg en Knippelpige 28 Rigsdaler«. Der er ingen Grund til at tvivle om, at Talen her er om Erhvervelser af indenlandske, slesvigske Kniplinger.

Aaret 1619 er da indtil videre det tidligste Tidspunkt, til hvilket den Tønderske Kniplingsindustri kan føres tilbage. Stor Opmærksomhed synes den dog ikke at have vundet i sin Vorden. Men i 1683 taler Christian V i sin Forordning om Klædedragt om »hvide og sorte Kniplinger, som her i Landet gøres«, idet han tillader alle i Rangen samt Adelen at bære dem, og deraf tør man slutte, at i de mellemliggende Aar var den Tønderske Industri bleven landskendt og anerkendt for sin Betydning.

Som slesvigske Kniplinger fra Christian IV's Tid gjaldt allerede tidligt Kniplingerne paa Kongens Klæder paa Rosenborg: Kraven og Manchetten paa den »Kaf«, han var iført under Slaget paa Kolbergerheide, Linningen paa den Skjorte, han bar ved samme Lejlighed, Besætningerne paa hans to Huer, hvoraf den ene, ligesom Kraven og Skjorten, har Blodspor, medens den anden endnu bærer den grønne Taftes Lap, som i Kongens Rekonvalescens-Tid skyggede over det saarede Øje, fremdeles Kongens Pudevaar og hans Lommetørklæde. Af disse Kniplinger var allerede for Aar tilbage fra forskellige Sider draget Slutninger om enkelte andre Kniplinger, som lignede dem fuldstændigt i Karakteren, og som ikke fuldstændigt lignede noget andet. Saaledes de sorte Silkekniplinger paa Frederik III's Sørgedragt paa Rosenborg, saaledes et Par pragtfulde Rabatter om et Par broderede Lagener i Privateje, et Lagen i Nationalmuseet og endelig et Stykke i Kunstindustrimuseet.

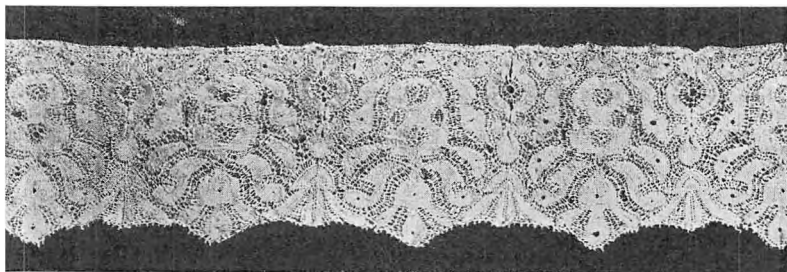
De Kniplinger, hvorom der her er Tale, er alle ornamentale

Baandkniplinger eller Linnedslagkniplinger efter flamske Forbilleder, der atter havde deres Forbilleder i det 16de Aarhundredes syede italienske Kniplinger. For nogen stor Originalitet kan de saaledes ikke roses. Dog har de en Nuance i deres Karakter for sig og efter et kompetent Udsagn at dømme tillige en lille teknisk Ejendommelighed. Var det ikke saaledes, var de heller næppe fra helt forskelligt Hold blevne erkendte som danske, skønt strengt taget ikke en eneste af dem kan legitimere sin danske Herkomst. Først Udstillingen i Kunstindustrimuseet 1908 bragte et Stykke for Dagen, som kan siges at føre Bevis for saadan Herkomst. Det var en Alterdug med et Par Vaaben, som viste sig at være dansk Adels.

Lagenet i Nationalmuseet er dateret 1637, Christian IV's Huer er henholdsvis betegnede 1642 og 1644, Alterdugen skriver sig fra 1650. Derefter følger desværre et Hul paa omtrent et halvt Aarhundred i vor Viden om Videreudviklingen af den Slesvigske Kniplingsindustri.

I det 18de Aarhundredes Begyndelse tog denne Industri stærkt Opsving. I 1717 fandtes der alene i Tønder By syv Kniplingshandlere, som forsørgede 26 Personer, og 20 Aar senere, i 1737, efter at der kort forinden var udstedt Forbud mod at forskrive eller bære Kniplinger, som ikke var forfærdigede her i Landet, hedder det i Kommerciekollegiets Indberetning til Kongen om Erhvervslivet i Tønder: »Der findes ingen anden Industri i Amtet uden Kniplingsindustrien; men denne skal ogsaa være i temmelig god Tilstand og har vel aldrig været i stærkere Flor end nu, eftersom de i Byen Tønder og i Amtet boende Kniplingshandlere beskæftige mange Tusind Personer«. »I Geest-Herrederne«, tilføjes det i samme Beretning, »ernære sig omtrent nogle Tusind Piger ved Tilvirkning af Kniplinger«, og af Beretningerne fra de omliggende Amter erfares det, at der ved den Tid knipledtes ogsaa i Løgumkloster og Aabenraa. Snart knipledtes der saa meget, at man ogsaa kunde udføre Produkterne. I Eutropii Philadelphi — Pontoppidans — »Oeconomiske Ballance« tales der 1759 om »Tønderske fine og middelmaadige Kniplinger, som paa nogle Miles Distrikt omkring ved Løgumkloster holde alle Bønderpiger i Arbejde. Deraf udføres til de

tyske Messer og til Østersøen formodentligen mere end for en Tønde Gulds Værdi; men da den fine Traad maa kjøbes fra Nederlandene og kand koste 50 ja 100 Rigsdaler Pundet, saa vil ieg regne den fortjente Arbejdsløn ikkuns for de toe tredie Deele, nemlig 66,666 Rdlr. 4 Mk.«. I 1767 skriver Ulrik Adolf Holstein, den Gang Amtmand i Tønder, til J. H. E. Bernstorff: *Le commerce des dentelles est un objet très important, et je suis assuré qu'il fait entrer plus d'argent dans cette province*

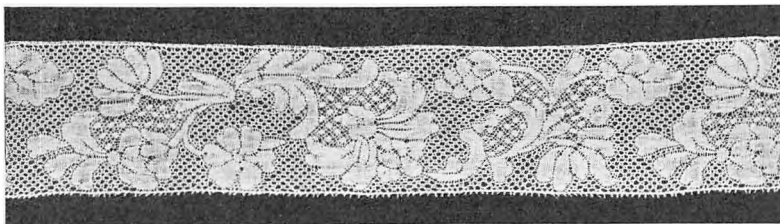
LINNESLAGKNIPLING - 17. AARHUNDREDE

que celui des boeufs, des chevaux et tout les autres petites branches de négoce qui i existent. Sikre Oplysninger om Omsætningen bringer de Toldregnskaber, som Rawert har fremdraget. I Følge disse var Værdien af Udførselen til Danmark og Norge i 1772 over 25,000 Rdlr., til Udlandet over 33,000. Og bestandig steg den i det nærmest følgende Tidsrum. Saaledes var den i 1780, hvor 10—12,000 Mennesker i Slesvig var beskæftigede med Knipling og med deres Virksomhed underholdt 20,000 Mennesker, henholdsvis omtrent 62,000 Rigsdaler og over 55,000. I 1781 omtrent 73,000 Rigsdaler og over 63,000. I 1805 afsattes alene til Udlandet for 261,689 Rigsdaler Kniplinger, af hvilke Købmænd og Fabrikanter havde udsendt for 62,422 Rigsdaler, »Haussererne« (Bissekræmmerne) for 199,267.

Hovedkilden til vor Kundskab om den Tønderske Kniplingsindustri's Organisation og øvrige Forhold i det attende Aarhundred, er et Forslag til en Forbedring af disse Forhold, som Kniplingshandleren Hans Richten i 1761 indgav til Kommercekollegiet paa de Tønderske Kniplingsgrossisters Vegne, og

hvori det forklares, hvad der udfordres »for at en Kniplingsfabrikant skal være i Stand til at tjene Faget til virkelig Nytte og Fremgang«.

1. »Dertil udkræves først, at han har lært Tegnekunsten, for at han altid kan frembringe noget nyt og dygtigt«.
2. »Han maa ogsaa søge Forbindelse i Braband, for at han Tid efter anden kan forskrive nye Mønstre eller Tegninger derfra, og saaledes altid kan indføre Forandringer og i Tegnemaaden rette sig derefter. Hertil benytter jeg og man-

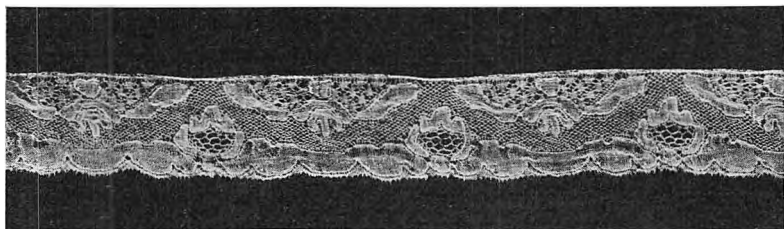
TØNDESK „BINCHE“

ge andre Lejligheden, naar vi til vore fineste Kniplinger forskrive brabantisk Traad; de overlade en ikke deres Mønstre, uden at man tillige bestiller Garn hos dem. Dette er ogsaa uundværligt til fine Kniplinger«.

3. »Fabrikanten maa, naar han har noget nyt, forstaa at instruere først de herværende Mønsterkniplersker og dernæst Arbejderskerne, som maa gøre deres Arbejde efter Mønster, for at de kunne eftergøre det rigtigt«.
4. »Han maa vide at behandle Arbejderskerne efter deres af Gud givne Gaver, for at han kan indrette Mønsteret efter deres Ævner«.
5. »Dernæst maa han kunne paapege enhver Fejl i Arbejdet og angive Arbejderskerne den Maade, hvorpaa en saadan Fejl kan afhjælpes«.
6. »Han maa, saasnart han ser et Mønster, der er tegnet paa Papir, kunne afgøre, hvilket Nummer Traad det passer til. Der tænkes herved paa den første Tak eller Dessein, som bliver kniplet af Mønsterkniplerskerne efter Tegning paa Papir og siden givet andre Arbejdersker til Efterligning«.

7. »Endvidere maa han vide, hvilken Sort Traad, der passer til enhver Haand især; nogle behøve den ganske blød, andre mellem og atter andre helt haard. Faar de sidste af den bløde Traad, saa løser Traaden sig op under Arbejdet, saa at den bliver næsten lige saa løs som Hør«.
8. »En Kniplingsfabrikant maa bestandig være rigelig forsynet med smukke allerede udførte Mønstre . . . Der maa ikke spares noget paa Mønstre eller Desseins — hverken Umage eller Omkostninger, de er ligesom den Sæd, hvoraf Kniplingsindustrien fremblomstret.

TØNDESK „POINT DE FLANDRE“

9. »Endelig maa en Kniplingsfabrikant ogsaa besidde nogen Handelserfaring, navnlig da han ikke altid har særlige Kniplingshandlere ved Haanden«.
10. »Kniplingsindustriens Velfærd beror ogsaa paa en god Orden. Netop ved Orden have Brabanderne drevet deres Industri saa meget i Vejret; i Braband er der ogsaa stor Forskel imellem Fabrikanterne, der forestaa Tilvirkningen, og dem, der rejser om alle Vegne med brabantiske Kniplinger for at sælge dem; disse befatte sig aldrig med Fabrikationen, men tage deres Kniplinger hos en Fabrikant. Netop fordi der mangler vor Kniplingsindustri paa god Orden, saa kunne vi langtfra maale os med dem« . . .

Ogsaa uden Hans Richtens bestandige Henvisninger til den brabantiske Kniplingsindustri vilde vi vide, at det fornemlig var den, som i det attende Aarhundred tjente den slesvigske Kniplingsindustri som Forbilled. Man har ikke syslet længe med det, man kunde kalde *Tønders 2den Periode*, før Produkterne fra

denne hurtigt ordner sig for Ens Bevidsthed efter de fulgte Forbilleder, og hurtigt konstaterer man ogsaa, at disse kun var faa. »Malines« og »Binche«: det var de to Slags brabantiske Kniplinger, som i det 18de Aarhundred fornemlig blev bestemte for de Tønderske.

Spørger man nu om Forholdet mellem de ægte Malines og Binches og deres Tønderske Efterligninger, — forsøger man at

TØNDERSK „DENTELLE DE LILLE“

gøre sig klart, hvorledes de Tønderske Kniplinger kvalitativt forholder sig til de flamske, da maa man tilstaa, at de i deres store Flertal er ringere. De slesvigske Malines er gennemgaaende stivere, mindre aandfulde, mindre yndefulde, tungere end de ægte, som er Ynden og Letheden selv. Ved at overføres til et fremmed Land tabte Malines' Blomster unægtelig noget af deres Friskhed. Der er i de ægte Malines-Kniplinger som Regel en instinktivere Forstaaelse af det dekorative Forsæt med det hele; Motiv, Traad og Teknik er som af sig selv gaaede op i den Enhed, som er Skønheden ved alt fuldbaarent Arbejde. I de Tønderske Malines fra det 18de Aarhundred er der lidt ufrodigt og tørt som i alt Arbejde, der er oversat fra fremmed og ikke født paa første Haand. Alligevel er de Tønderske Malines i mange Tilfælde saa skuffende, at man skal se nøje til for at skelne dem fra de ægte. Og i endnu højere Grad gælder dette de Tønderske og de flamske Binches. Det er i og for sig mærkeligt at se saa forfinet og kostbar en Kunst som den spindel-

vævslette Binche-Knipling med dens sarte Isblomster øvet under de slesvigske Smaakaarsforhold i det attende Aarhundred. Men det er end mærkeligere at se, hvor nært de slesvigske Binches stundom kommer de flamske. De adskiller sig som Regel fra disse ved deres Bunds enklere Udførelse. Ogsaa er Linnedslaget i de Tønderske Binches mindre ensartet tæt, lidt løsere end i de ægte. Naturligvis mangler der ikke fuldkomne Forgrovinger blandt Efterligningerne; meget hyppigt er disse fattigere paa den dyre Traad eller af ringere Traad end de ægte. Men der forekommer ogsaa Stykker, i hvilke Tegningen er lige saa tæt som i de bedste originale Binches, og i hvilke Traaden er af selve disses aller kosteligste Kvalitet. Vistnok kan man sige, at i disse de fineste Binche-Efterligninger kulminerede Tekniken i den Tønderske Tilvirkning af Kniplinger.

Sandheden tro maa man dog tilstaa, at har de skønneste Tønderske Kniplinger og navnlig »Bincherne« lidt den Tort at blive tagne for flamske, saa har de til Gengæld fejret deres Triumfer her i Landet lidt paa flamsk Bekostning. Thi flamsk var jo Traaden, hvoraf de blev til, og som er en væsentlig Forudsætning for deres Fortjenester. I og for sig var denne Traad et Kunstværk. I sine fineste Kvaliteter tilvirkedes den, efter hvad der fortælles, i underjordiske Rum, fordi den i Berøring med tør Luft var udsat for at briste. Den gik gennem Fingre, som var til det yderste fintmærkende overfor den mindste Uregelmæssighed. Saa megen Møje kostede Hørens Forarbejdelse til de spindelvævstynde Traade, at man selv i Tønder, og altsaa næppe for den allerfineste Traad, betalte indtil 100 Rigsdaler for Pundet.

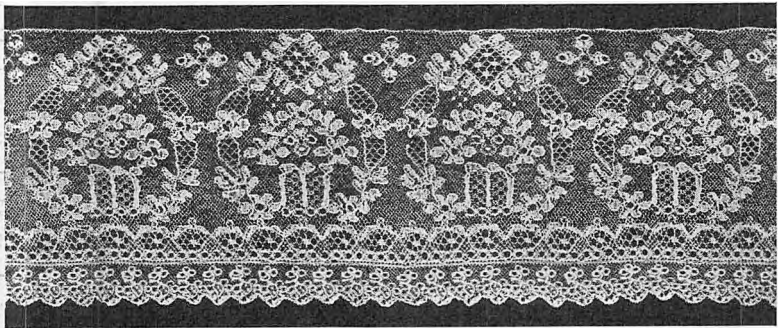
Naturligvis saa man i Slesvig med Sorg saa mange af de surt erhvervede Penge gaa til Udlandet til Traadens Anskaffelse. Der kom da ogsaa det Tidspunkt, hvor man selv forsøgte at tilvirke den. Det vides, at der har været en Traadfabrik baade i Tønder og i Løgumkloster, at de oprettedes henimod det attende Aarhundreds Slutning og nedlagdes omkring 1830. Pontoppidan taler om Traadfabriken i Tønder, »som for 6 Aar siden havde $\frac{2}{3}$ af sin Mølle i Gang«, og da hans »Danske Atlas« udkom 1781, maa Fabriken altsaa senest være oprettet 1775.

Ifølge »Schlesw.-Holstein. Provinzialber. 1790« beskæftigede den den Gang henved 60 Piger og havde et Salg af 15,000 Rigsdaler aarlig. Det raa Hørgarn fik man fra Güsterlohe i Westphalen, det doubleredes paa Mølle i Tønder, spoledes paa smaa Hjul og sendtes derpaa i Begyndelsen til Altona, senere til Sønderborg for at bleges. Derfra kom Traaden tilbage til Fabriken, doubleredes paany, kom paa en anden Bleg, sorteredes efter Finhed i Lod og Pund og var nu færdig til Brug. Fineste Sort kostede 200 Mark Crt. pr. Pund.

For saa mange Penge fik man vel nok en Traad af udmærket Kvalitet. Antagelig har dog den indenlandske Traadfabrik i første Række været indrettet paa at tilfredsstille det borgerlige Behov i Landet og bragt grovere Garn end det brabantiske paa Markedet. Deraf da maaske en medvirkende Aarsag til den aftagende Finhed i de slesvigske Kniplinger fra det 18de Aarhundredes Slutning. Deri maaske ogsaa en medvirkende Aarsag til deres stigende Prisbillighed, og deraf da maaske atter den Virkning, at Produktionen i det sidste Tiaar af det attende Aarhundred tiltog enormt for omkring 1805 at naa sit Højeste. Paa dette Tidspunkt var Indførselsforbudet ophævet; men i Stedet for var traadt (i 1797) en ret høj Toldbeskyttelse. Med Tal er den umaadelige Omsætning ved den Tid iøvrig allerede ovenfor belyst.

Hvad der nu gaar ind under og allerede den Gang indgik under Begrebet Tønderske Kniplinger, skrev sig kun for Mindstedelens Vedkommende fra Tønder By. Byen havde i 1803 kun henved 2600 Indbyggere, og Kniplingsindustrien beskæftigede den Gang vel næsten ti Gange saa mange Mennesker i Slesvig. Der haves fra Aarhundredets Begyndelse forskellige Grænsebestemmelser af Kniplingsdistriktet; men paa lidt nær stemmer de overens deri, at der knipledtes indenfor de Linjer, som kan drages fra Leck i Tønder Amt over Hellevad i Aabenraa Amt til Maugstrup i Haderslev Amt og derfra tværs over Landet til Ribe og tilbage til Leck over Rejsbye, Skærbæk, Højer, Møgeltønder, Tønder. Ogsaa paa Romø knipledtes der, endvidere i Pløen ved Kiel og formodentlig paa andre spredte Steder; kun ikke i de Tønderske Marskegne; flere Forfattere

bekræfter, at de frisiske Bønder — skønt ledige Vinteren over — vægrede sig ved at befatte sig med nogen Husflid. I 1816 hedder det, at de dueligste Kniplersker den Gang fandtes i Rollum, Emmelef, Seyerslef, Reisbye, Ottersbøl, Skærbæk og paa Romø. Andet Steds fremhæves Kniplingerne fra Trøjsborg Gods og fra Grevskabet Schackenborg i Møgeltønder Sogn. Senere (bl. a. hos Trap) nævnes Brede Sogn som Kniplingsindustriens Centrum. Men i hvert Fald et godt Stykke ind i Aarhundredet vedblev Tønder at være Kniplingsgrossisternes Ho-

TØNDESK LIN - Frit efter Forbilled fra Lille.

vedsæde. Herhen strømede Hovedmassen af Kniplinger fra de øvrige slesvigske Sogne, og herfra strømede de videre: op over Kongeriget nordpaa og ned over Landene sydpaa.

I det Tidsrum, hvorom der her er Tale, Tiden fra ca. 1800—1850, som man kunde kalde *Tønders 3die Periode*, havde Lille-Kniplingen afløst Malines-Kniplingen som Modeknipling ude i den store Verden og derfor ogsaa i Slesvig, hvor man nøje maatte følge Modens Bevægelser for ikke at miste Fodfæstet paa Fastlandets Markeder. Der forekommer ganske vist fra dette Tidspunkt ogsaa Efterligninger af anden Art blandt de Tønderske Kniplinger. Men i 99 af 100 Tilfælde var det Lille-Kniplingen, som var Forbilledet, og var det ikke blot teknisk.

Oprindelig var Lille-Kniplingen en Efterligning af Valenciennes, men lidt efter lidt antog den mere Karakter af Malines for derpaa omkring Aar 1800 at udvikle sin selvstændige Stil. Den blev da kendelig paa en Tylsgrund med temmelig store

sekskantede Masker, ofte isprængte de smaa hvide Pletter, som kaldes *points d'esprit*, paa slesvigske »Galslag«. Paa denne Tylsgrund en stor og meget effektiv Tegning, bestaaende snart af stiliserede Blomster, snart af abstrakte Ornamentter, i begge Tilfælde med mange aabne runde Huller eller med Huller, som er fyldte med Rosengrund eller andre ikke altfor besværlige eller tætte Grunde. Det er denne dekorativt meget virkningsfulde, men gennemgaaende, og navnlig i Sammenligning med de andre flamske Kniplinger, paa lidt billige Virkninger beroende

TØNDRSK MANCHET - Frit efter Forbilled fra Lille.

Stil, som straks efter Aar 1800 blev den herskende i den slesvigske Kniplingsindustri. Fra de ægte Lille-Kniplinger kendes selv de tidligste og mest slaviske Tønderske Efterligninger dog ret let. De er i alle Maader løsere. Løsere, mere spredte i Tegningen; løsere, mindre tætte i Linnedslagets Blomster eller Ornamentter; løsere endelig, mere aabne i Tylsgrunden. Rent umiddelbart set er deres Fremtoning en Smule fattigere, billigere end de ægtes. Og jo senere de er, desto stærkere er dette Indtryk. Men, som det allerede blev antydnet i Indledningen til denne Skildring, udviklede de omsider nogen Stil-Selvstændighed midt i deres Forfaldstid. Bønderpigerne bar dem nu som Lin paa deres Huer eller som Hoved-Lin mange Steder i Landet. Brede maatte de derfor være. Brede end nogensinde. Det lod sig kun gøre gennem en stor Simplificering af alle Former og en fri Sammenstilling af alle saadanne Former, som egnede sig til at forenkles. De mere og mere uordnede Forhold, hvorunder Kniplingsindustrien paa hin Tid øve-

des i Tønder og Omegn, har muligvis fremmet de Friheder, man tog sig, og som sluttelig førte til en Slags Frigørelse af Stilen i Slesvigs Kniplinger.

Hvorom alting er, saa finder man i de slesvigske Kniplinger fra det 19de Aarhundreds første Halvdel den samme forbausende Evne til at variere Motiver og den samme sikre, dekorative Sans, som vi kender fra Hedebosyning og Guldnakker fra samme Tid, men fra andre Egne i Landet.

Et af disse Motiver var Jordbærret, et andet Nelliken, et tredje Egebladet, et fjerde Margueriten, — altsammen mere eller mindre stiliseret efter det System, som Kniplingens Teknik krævede. Men er der end saaledes adskillige Reminiscenser fra Have, Mark og Skov i disse Kniplinger, og har de end noget af deres Friskhed ogsaa derfra, saa kan det dog ikke med Sandhed siges, at dette er en Kunst med stærk Tilknytning til Naturen. Dens Friskhed og Frodighed beror hovedsagelig paa en Evne, der er almindelig hos husflidsdyrkende Almuesfolk: Evnen til at forynge traditionelle eller paa anden Maade givne Former ved uophørlig ny Forskydning af dem. Det er Udviklingen af denne Evne, man maa beundre i disse Kniplinger. Jo mere indgaaende man fordyber sig i deres smaa Forskelligheder, desto flere af dem kan man taale at se uden at tabe Taalmodigheden over deres Fællestræk.

Paa Trods af saare slette Konjunkturer hævdede den Tønderiske Kniplingsindustri sig et langt Stykke ind i Aarhundredet. Den gamle Industri døde langsomt ud uden i synderligt Omfang at have kompromitteret sine Traditioner. Endnu i 1847 holdt den Stand, dog var der den Gang kun 6 Kniplingsfabrikker tilbage i hele Slesvig. Rawert nævner de tapre: *Hanquist* i Tønder, sysselsættende ca. 250 Kniplersker, *Madsen* i Møgeltønder med ca. 150, *D. Hansen*, ligeledes i Møgeltønder, med ca. 250, *Wolf* i Brede med ca. 500, *Winther* i Brede og *Hanquist jun.* i Løgumkloster med ca. 200 (hver?).

Kniplingsindustriens videre Skæbne i Slesvig lønner det sig ikke at forfølge. Senest laa den i tyske Hænder. I Brede støttede saaledes »Der Vaterländische Frauenverein der Provinz Schleswig-Holstein« de sidste af de endnu levende gamle Knip-

EN KNIPLINGSKRÆMMERS RANDSEL

Randsel med Bærerem, „Vindepind“ og Alen til at sætte sammen af tre Stykker; den sidst betegnet: 1799. Tilhører Museet paa Koldinghus.

lersker, og endnu for kort Tid siden tilvirkedes der her for ca. 10,000 Mark Kniplinger aarlig. Ogsaa andet Steds i det gamle Distrikt rasler endnu Stokkene paa Skrinene, og endnu udføres der Kniplinger, bl. a. til København, hvor enkelte Forretninger fremdeles er forsynede med »Tønder«. Hvad der gaar under dette Navn, er snart ret tro Kopier af de tarveligere gamle slesvigske Kniplinger, snart simple sachsiske Torchons, snart Efterligninger af Carlsbader- snart af Cluny-Kniplinger. Megen Levedygtighed er der næppe i disse sidste Udløbere af den en Gang saa blomstrende Industri.

Den blomstrede, denne fra det fremmede indførte Industri, i en Jordbund, som i ingen Henseende skulde synes den særlig gunstig. Den blomstrede trods Mangel paa Solskin, Røgt og Pleje. Den blomstrede sagtens mest i Kraft af den samme Sejghed i de sønderjyske Sind, som blev Marven og Styrken i Forholdet til det gamle danske Fædreland.

Emil Hannover.

SØNDERJYLLAND I DANSK DIGTNING

Af Forfatteren *Kai Hoffmann*.

Du skønne Land med Dal og Bakker fagre,
med grønne Enge og med gyldne Agre;
med Kløfterne, hvor Bækken
sig gennem Krattet snor,
og langs med Vejen Hækken,
hvor Fugleskaren bor . . .

Det er Sønderjylland. Det er skrevet i 1859 af Edv. Lembcke, der indtil 64 var Konrektor i Haderslev. Men han var ikke Sønderjyde. Han er født i København — som Søn af en indvandret Tysker.

To Ting slaar én, naar man betragter Sønderjylland i Poesien. For det første: hvor et Vers som det her citerede — en ligefrem landskabelig Stemning — er en sjelden Blomst. Det allermeste er national Poesi — i snever Forstand. Udyrket er i det hele og store alt det i Livet, som ikke rummes i Ordet »Fædreland«. Glæden over Naturen, Elskoven, Menneskelivet i Hverdag og Fest — til alt det er der ikke blevet Plads. Den anden Ting, som undrer én, er denne: hvor den sønderjyske Races Indsats i Poesien er ringe. Sønderjylland har naturligvis sine indfødte Lokaldigtere. Kongerigske Skjalde har besunget det i uforglemmelige Vers. Men af de Digtere, som har Navn i Danmark, er kun to af sønderjysk Slægt: Brorson, der er født i Randrup syd for Ribe 1694, og Johannes Ewald, der er født i København 1743. Af dem er den ene Salmedigter. Og den anden har besunget Danmark, men aldrig Sønderjylland. Hvor racerene de iøvrigt er, skal ikke her undersøges.

Hvad der er Grunden til den første Ting, kan man læse sig til i Lembckes ovennævnte Digt, andet Vers:

En Kampens Pris din Dejlighed er vorden,
én Bejler kom fra Syd og én fra Norden.

Chr. Winther kan skrive et Digt om Sjællands Dejlighed uden at slutte af med en patriotisk Gestus. Han er i Paradisets Have. Lembcke kan ikke paa samme Maade digte om Slesvig. Slesvig er et Grænseland. Denne Kendsgerning overskygger alt. Her er ingen Glemsel. Digteren i Sønderjylland han er *enten—eller*. Han er enten Grænsevagt. Eller han er en indadvendt, en fuldkommen verdensfjern, der søger Sjælens Drypstenshuler. Saaledes sad Schack Staffeldt og var dansk Amtmand og dansk Digter paa Gottorp Slot. En bitter Ensom, mellem Fremmede og Fjender. Og denne Dansker var Søn af en Tysker, født paa Rügen. Hvor rørende — og for os hvor besynderligt. Dengang var den nationale Kamp endnu ikke aabenlyst begyndt. Den ulmede kun. Men Modsætningen *var* der. Sammenblandingen, Forkvaklingen var der. En Elsker af dansk Sprog, dansk Kultur maatte føle sin Sjæl forgiftet i hin Atmosfære.

Ja, Schack Staffeldt havde dengang intet Valg. Og Digterne af de senere Generationer havde kun Valget mellem ét af to. Noget tredje gaves aldrig.

Kunde man tænke sig en Chr. Winther gaa gennem dette Land, sorgløst nynnende? En tysk Sætning, spyttet ud i den stille Aften, skulde nok standse ham brat. Det er muligt, at han vilde have tilgivet Malkepigen, hvis hun var smuk, at hun talte Tysk — men Kæresten ialtfald vilde han neppe have kunnet forsone sig med. Der er i og for sig intet i Vejen for, at en Steen Blicher kunde have vandret paa Slesvigs Heder. Ogsaa dér blæser Vestenvinden. Men hvis én Følelse var ham en Livsfornødenhed: Følelsen af at leve *i Norden* — saa vilde han ikke kunne befinde sig vel her, saa maatte han føle sig trængt og klemmt, saa maatte han faa Anfald af Kvælning. Der er i Aarestrups frodige Mandighed noget, som minder om Flens-

borg. Men kunde han have trivedes der? Det er muligt, at der er nogle af de Herremænd, han omgikkes, som han kun tilgav, fordi de var danske. Hvorledes vilde han have befundet sig paa tyske Herregaarde? Vilde det mon i det hele ikke have været for snevert, for sekterisk for hans Væsen at være Dansker i denne tysk-danske By? Man fortæller ganske vist, at Gustav Johannsen talte Plattysk paa sin Stamknejpe — strengere var det ikke. Jeg ved dog ikke, om Aarestrup, der sad i Nysted og klagede: »mere tydsk end dansk vort Mæle!« — om denne Digter, der bag sin Epicuræisme var saa nationalt sensibel, vilde have kunnet tilegne sig de Indfødtes Liberalitet. Jeg tror, at Aarestrup, hvis han var kommet til Flensborg, vilde have flygtet derfra — eller han vilde i sin Digtning have slaaet om, totalt. Erotikeren og Livsbesyngeren vilde være blevet en aggressiv og en glødende Nationalist.

Hvad jeg her har fremført, er naturligvis kun Spekulationer. Men ad anden Vej naar jeg ikke frem til den i Rummet svævende Kendsgerning: at Poesien om Sønderjylland væsentlig er politisk-national Poesi. Sønderjylland er Grænselandet.

Dette synes ogsaa at være en Hovedgrund til, at i den nyere Tid de unge Mænd af sønderjysk Æt, naar de har følt sig aandeligt kaldede, er blevet Videnskabsmænd, Malere, Politikere — men ikke Digtere. Een Ting spiller overhovedet ind: Germanernes aarhundredgamle Overvægt i Danmark i alle Stillinger, som laa over Almuens Niveau. Rundt om i Købstæderne — tre Fjerdedele af de gamle Haandværkernavne er tyske. Eengang var alle Musikere tyske. For hver af Officererne fra 64, der hedder Jensen eller Larsen, er der ti med tyske Navne. Paa samme Maade som Kongerigets har Sønderjyllands ægte Børn — Almuen — været distanceret af Indvandrede. Men alle Dage blev dog Bønders Sønner Præster. Af Præsten — eller af hans Søn — blev der nu og da en Digter. Brorson og Ewald er Præstebørn. Men efter det attende Aarhundrede kom ingen Digter til København fra Slesvig. Omkring 1810 kom Poul Møller til Hovedstaden fra en Præstegaard ved Vejle. Kunde han ikke lige saa godt være kommet fra en Præstegaard ved Aabenraa? Det var jo ved de Tider, da den dan-

ske Stat udbetalte Pensioner til Poeter i Germanien, da Oehlen-schläger drømte om at blive Digter paa Goethes Sprog, da Baggesen boltrede sig som en Fisk i Vandet, i tyske som i danske Kredse. Kunde den nationale Modsætning i Slesvig her og der virke pinligt — i Kongeriget var Forholdet mellem tysk og dansk endnu en Idyl. Hvis man kan tænke sig den danskeste af alle Danske let germaniseret — i København vilde han ikke have vakt Anstød herved. Men der syntes overhovedet intet at have været i Vejen for, at han kunde være kommet lige saa dansk fra en Præstegaard ved Aabenraa som fra en Præstegaard ved Vejle. Han kunde have skrevet »Scener i Rosenborg Slotshave«. Han kunde have sejlet til Kina. Men kunde han have skrevet »Glæde over Danmark«? — Faktum er, at han slet intet skrev, at han aldeles ikke kom, her var et langt Tidsrum, hvor Kongerige og Hertugdømmer endnu dannede en uanfægtet Enhed, hvor i Kongeriget Literaturen har sin Guldalder — men fra Sønderjylland kom ingen Digter til Danmark, der var ingen Yngling Sønden Aa, hvem Sangen fyldte, hvem det danske Sprog bød: Gaa ud i Verden og forkynd min Herlighed! Forsaa vidt man ikke vil indrømme, at den Slags er kun et Tilfælde, er der ingen anden Forklaring end den, jeg før har nævnt. Igennem Aarhundreder var store Dele af Slesvig nationalt set blevet et pêle-mêle, Forholdene var sproglig set saa forvirrede, at man bliver svimmel, naar man stirrer ned deri. Men dette havde angrebet Folkesjælen. Der var kommet Rust paa dens fine Streng. I Digtensindet var der nogle sarte, blege Blade inderst inde, som visnede, og Knoppen blev ikke Blomst.

Man vil naturligvis kunne hævde, at H. C. Andersen lige-saa vel kunde have været født i Haderslev som i Odense. Æventyrets Verden havde i begge Tilfælde staaet ham aaben. Men i hans Æventyr forekommer ofte *den lille By* — et typisk Tidsmilieu. Haderslev var et blandet Milieu, en uren Undtagelsesverden, som aldrig kunde være blevet almen. Fra Barndommen af havde hans Sjæl været lønligt befængt. Harmonien i at være født i Odins By havde ikke været hans. Der kom da heller ikke nogen H. C. Andersen fra Haderslev!

Da den nationale Bevidsthed paa begge Sider var vaagnet — fra Trediverne og til vore Dage —, kunde Sønderjyderne maaske i deres Kamp haft god Brug for en virkelig Digter ud af Folkets Midte. Maaske har de ædrueligt tænkt, at de havde nok saa god Brug for Journalister, Politikere, Historikere. At den fremragende Skribent, Slesvig sendte os efter 64, A. D. Jørgensen, var en Historiker og ikke en Digter, var neppe nogen Tilfældighed, og nationalt set sikkert et Gode. En J. P. Jacobsen f. Ex. vilde jo ialtfald ikke direkte have gavnet Slesvigs Sag. Men forøvrigt vilde en sønderjysk J. P. Jacobsen under de givne Forhold simpelt hen have været en Umulighed. En Maler er en Maler — naar han da duer — i sin Kunst helt Artist. Krøyer kunde have været fra Sønderjylland — og malet, som han malede. Men Digteren er altid et Stykke af en Historiker, han vil altid — hvor rendyrket en Anatoie France han end er — naar Nationalitetsspørgsmaalet er brændende, aabenbare sig som brændende Nationalist og skrive ud herfra. En sønderjysk Digter i Danmark efter 64 vilde være blevet først og fremmest og med Hud og Haar historisk-national. Det vilde neppe være blevet nogen misundelsesværdig Lod. Som Forholdene var, vilde Sangeren i det lange Løb ikke have fyldt i Sædet, som Forskeren gjorde det.

*

Sønderjylland i dansk Digtning — kronologisk ser det saadan ud: Lavrids Kok, Brorson, det nittende Aarhundredes Digtere — og vore Dage.

Fra Slutningen af det syttende Aarhundrede skriver sig det berømte:

Danmark, dejligst Vang og Vænge,
lukt med Bølgen blaa.

Her møder vi Slesvig for første Gang. Og her møder vi det, straks og først og fremmest, som Grænselandet. Hin gamle Lavrids Kok — der visselig var en Digter — som kunde male, som kunde faa en Rytme til at synge — for ham er Slesvig

Landet, hvor Danevirke ligger, det eneste Sted, hvor Danmark ikke værnes af Vand, Rigets svage Punkt. Eengang byggede Dronning Thyra Volden, »som har mangen Tørning holden« — men nu....

Een Ting mangler ved den Have:
Leddet er af Lave.

Det er en Rigsdanskers Véraab. Det er det første Varsel om Danevirkenatten — hundrede og halvfjersindstyve Aar efter.

Brorson — det er det attende Aarhundrede. Det er den baade strenge og søde Pietisme.

Hvad skal jeg sige, naar jeg seer,
At alle Skove vrimle,
De mange Fugle-Spring, der skeer
Op under Herrens Himle?

Hvad skal jeg sige, naar jeg gaaer
Blandt Blomsterne i Enge,
Naar Fugle-Sangen sammenslaaer
Som tusind Harpe-Streng.

Naturfølelsen i disse skønne Vers er en sønderjysk Digters. Men — som naturligt er — er det ikke egentlig ved sin Digtningens Art og Indhold, at Brorson manifesterer sig som Sønderjyde, det er først og fremmest derved, at hans Salmer er skrevet paa dansk, og et inderligt og ægte dansk — til Afløsning af de tyske Salmer, der efter Tidens forrykte Skik brugtes ved de danske Gudstjenester. Man er fortrolig med Germaniseringsforsøg i erobrede Lande. Det ejendommelige her var, at det var den herskende Race, der var Genstand for Fortyskning — med officiel Støtte. Som Lembcke har udtrykt det i sin Sang om Modersmaalet:

De bød hende Trældom i hendes egen Borg.

— — Hundrede Aar efter, i 1848, var det saa, at Uvejret kom. Nationalitetstanken var modnet i Masserne — her som i

det øvrige Evropa. Blandingsbefolkningen var blevet til to Partier, hvor Broder vilde dræbe Broder, Bukkene havde skilt sig fra Faarene. Nu var denne knugende Lummerhed endelig forbi — Lynenes Zigzag stod over Slesvigs Land.

Om denne katastrofale Tid — om Trearskrigen — om Danmark, Landsoldaten, Sønderjylland er der skrevet hundrede Sange. Alle Landets Digtere er med i Koret. Der er Grundtvig, der er Ploug, der er H. P. Holst, hvis Fortælling paa Vers »Den lille Hornblæser« som et folkeligt Tidsbillede er et Dokument. Det var en stor og en naiv Tid, der var national Løftelse og Sejrsrus, og »Oprørernes« Ret til ogsaa at have en Nationalitet var man endnu ikke reflekteret nok til at have tilstrækkeligt Øje for. Man havde jo ogsaa lidt saa længe og saa skammeligt, ladet sig smæde og undergrave af Indflytterne fra Syd — det var ret beset ud af et sundt Instinkt, at Danerskjalden sang, som han sang.

I Slutningen af Halvtredserne, i Haderslev, skriver Lembcke sit »Vort Modersmaal er dejligt —«:

Hver kraftig Skæmt, der lokker om Læben frem et Smil,
den blev i hendes Kogger en hvas og vinget Pil;
hvert Ord, der kom fra Hjærtet, og som til Hjærtet naar,
det blev en Sten i Muren, der hegner hendes Gaard.

Det er den lyse Aand fra 48, det er Befrielsen, Uovervindligheden — Sjælens Uovervindlighed.

Saa gik der nogle Aar efter denne danske Lærkesang — og saa kom Svaret fra Syd. Saa kom tordnende 64.

Historien deler denne Tid i mange Afsnit — det første hedder »Kongens Død«, det sidste hedder »Efter Freden«. Hvert af disse tragiske Afsnit — hvert med sin særlige Tragedie — er medlevet af Samtidens Digtere. Af alle dem, der dengang var Tolke for Nationens Smerte, er vel Chr. Richardt den, der oftest er fremme og som finder de dybeste Ord.

Danevirke kun et Skræmsel,
slænget hen til evig Glemsel,
villig rømmet! Store Gud!

Ej paa een Nat Danmark fældes,
men paa een Nat Danmark ældes
ved et saadant Jammerbud.

»Men paa een Nat Danmark ældes . . .« Dybe Ord! Isnende har de lydt for unge Danske halvtredsindstyve Aar efter. Det var halvtredsindstyve Aars grinende Senilitet — afsløret i et Glimt.

Chr. Richardt er det ogsaa, som, da Dybbøl er falden, taler paa Danmarks Vegne:

Der er en Lidelsernes Skaal,
vi Mennesker skal tømme . . .

Og dette Vers, hvor han taler til sin Gud i Himlen — og hævder sin Ret til den Jord, som var hans Fædres:

Der er saa lidt af Kærlighed
paa denne kolde Jord,
hvor Du har villet saa til Fred,
Blodakset villigt gror;
vi selv har nok at luge bort,
maa bæve for din Dom, —
men hvad fra Arilds Tid var vort,
det maa vi værne om.

De fleste af Tidens nationale Sørgeriesange er gennemstrømmede af Religiositet:

O, lad det mærkes:
mer end de stærkes
er du de svages
vældige Gud!

At Danmark er svagt, svagt og Tyskland jættestærkt — *det* er nu gaaet op for det danske Folk. Men Haabet om Genforening med Sønderjylland er ikke slukket, Digterne udtrykker det atter og atter, ofte dog i almindelig holdte Vendinger. Virkelige Revanchetanker er der dog ogsaa mange, som giver tydeligt og skarpt Udtryk for. En af disse er Fr. Paludan-Müller, i den kendte Sang »Brat af Slaget rammet« — der i

1905 blev forbudt i Slesvig. En anden er den nu fra Haderslev fordrevne Lembcke, i »Blev nu til Spot dine Tusindaars Minder«. Den findes ikke i Sønderjydernes »Blaa Sangbog«, og man aner Grunden. »Den hvislende, giftige Snog, som nu tør frækt sig i Solskinnet brede«, vilde sikkert øjeblikkelig have været der med sin Gifttand.

Der er Grund her til med nogle Ord at berøre Skandinavismen, som efter at have trivedes vel i godt tyve Aar afgik ved Døden i 1864. Henrik Ibsen har skrevet dens Gravvers:

Nu flokker sig om Thyras Borg —
kan hænde sidste Gang, —
et Folk i Nød, et Folk i Sorg,
med Flaget halvt paa Stang.
Forladt, forladt paa Farens Dag,
forladt i Stridens Stund!
Var saadan ment det Nævetag,
der loved godt for Nordens Sag
i Axelstad og Lund?

Jeg ved ikke, om det er, fordi det er skrevet af en Mand af en anden Nation, at dette Vers er særlig uforglemmeligt.

I Journalistiken var Ploug i »Fædrelandet« den Tids store Nationalist — og senere Jessen i »Flensborg Avis« den, der har ført den mest heroiske Kamp for Danskheden i Sønderjylland.

I Prosadigtningen er der fra Aarhundredets første Halvdel H. C. Andersens levende Skildring fra Føhr og Amrom i »De to Baronesser«. Men ellers tier den Tids danske Literatur — indtil 48 ogsaa Lyriken — mærkeligt om Sønderjylland. Efter 64 — da Slesvig er mistet — tager Prosaskildringerne Fart. Der er Erindringerne, skrevne af Folk, der har deltaget i Kri-gen, som den gamle Feltpræst Høyer-Møller og Johannes Helms. En hel, endnu uafsluttet, Række Officers-Memoirer har set Lyset. Der er Rejseskildringerne. I sin lille Bog »Hinsides Grænsen« har saaledes Erik Skram — der var med som Frivil-lig og blev saaret paa Als — givet en ypperlig, paa éngang ædruelig og varm Skildring af sønderjyske Egne. Der er de friere, de mere digteriske Skildringer. Bemærkelsesværdig ved sin sobre Realisme — i sin Enkelhed monumental — er Oberst

EDV. LEMBCKES HJEM

I Størstedelen af de fjorten Aar, Lembcke virkede i Haderslev, boede han i „Jørgenslyst“ uden for Byen, nu noget ombygget. Ved sin Hustrus Død gav han i et Digt følgende poetiske Skildring af sit Digterhjem:

Huset er lavt, og Taget var Straa,
 men Roser groede derved,
 og Storken bygged sin Rede derpaa,
 og inde var Lys og Fred . . .
 — Men Storken er flejet og Hunden er skudt,
 og Huset i Fjendevold . . .

Rists Fortælling om »En Rekrut fra 64«. »Tine« af Herman Bang — der er født paa Als, hvor hans Fader dengang var Præst — er en tragisk Hverdagshistorie — dobbelt gribende paa Baggrund af Krigens Tragik. Mangfoldige er de, som — paa den ene eller paa den anden Maade, i Krig eller i Fred, personligt delagtige i Sønderjyllands Skæbne — har maattet gribe Pennen for at skrive sig fra deres Smerte, for at fastholde det, som var deres store Oplevelse, for at befæste sig i Troen og forkynde Haabet.

Men der er en anden Gruppe Bøger — i Prosa og paa Vers — Bøger, som ikke er skrevet af Deltagere i eller Øjenvidner til hine Begivenheder, Bøger, der er skrevet af Digtere, som kun havde det Forhold til Sønderjylland, at de var danske.

Paa Grundlovsfædrenes Tid — for forfærdelig længe siden — gik de to Ord Fædreland og Frihed søsterligt Side om Side. Senere blev det anderledes. Med Begyndelsen af Halvfjerserne var den nye Æra indledt her i Landet — her, som i det øvrige Europa, var der nu to Partier: ét, som raabte »Fædrelandet leve!« og tænkte ilde om »Friheden«, og ét, som vilde dø for denne Frihed, men blev siddende, naar Nationalsangen blev sunget. Bønder mod Herremænd, Proletarer mod Kapitalister, ny Verdensanskuelse mod gammel Verdensanskuelse — her var kun Valg mellem to Ting: Friheden med den ny Tids Morgenrøde stod paa den ene Side, Fædrelandet og alle mørke Magter paa den anden, man kunde ikke vælge Baade — Og, en moderne Aand kunde kun vælge Friheden.

Denne Tilstand varede til ind i dette Aarhundrede, omkring Systemskiftet, da skete der en Tilnærmelse, ogsaa i de bredere Lag, senere har Verdenskrigen (ogsaa for vort neutrale Vedkommende) fejlet Fordomme væk; men de to store Idées ideale Møde har dog Verden endnu ikke set, det ligger i Fremtidens Mørke.

Udviklingens Gang herhjemme, fra Halvfjerserne til nu, er interessant at følge, det er en i det Hele ikke uvidtløftig Historie — man kan kalde den: Sønderjylland og Digteren.

Sønderjylland og Digteren. Det er i de Dage, da den ny Tid endelig blæser ind over Danmark, med dets fine og dybe, men unægtelig kvælende snevre Kultur. Den unge Digter flammer for den ny Tid. Han skriver »Engelske Socialister« — blandt meget andet. Og saa en Dag pludselig hænder *det* — det uventede og for ham selv utrolige — at han staar paa Dybbøl Bjerg. Han staar paa Dybbøl Bjerg, og den ny Tid er glemt, og han ser kun Fortiden: Smerten.

Retlinjede Bedsteborgere har kaldt Drachmann en Vende-kaabe, fordi han havde Digterens Følsomhed overfor Tilværelsens Dobbeltthed, fordi han ikke i det lange Løb, som Politikeren, kunde nøjes med Dagen og Vejen, fordi det var *hans* Kald at modsige dem, der paa en altfor forstemmende Maade havde »Ret«.

I »Derovre fra Grænsen« — en lille Prosabog med indflet-

tede Digte, der udkom 1877 — taler han hede Ord om *Danmarks Livssag* og udøser sin Haan over »Forfatningsstriden«. Saadan fornemmedes Modsætningerne dengang. Man var — under Skin af at slaas om Kejsereus Skæg — ifærd med at løfte brede Lag nogle Tommer op mod Lyset — og trække visse højere Lag nogle Alen ned mod Mørket. Man havde ikke Raad til, man manglede tilstrækkeligt Overskud af Aandskraft til paa éngang at koncentrere sig om to Ting. Den upolitiske Diger saa kun Spidsfindighederne — ikke Realiteterne, der laa bag. »Grundloven er Folkets Sjæl«, sagde Hørup. Han havde Ret. — Men Drachmann havde ogsaa Ret. Traaden mellem Danmark og Sønderjylland er Danmarks Livstreng. Drachmann brød med Politikerne. Derfor svigtede han ikke sig selv.

Det er velgørende at se, hvor uartistisk denne Maler og Digter kan føle. »Ingen kan se Naturskønheden i en Egn, der er fuld af historiske Minder«. En Krøyer vilde rimeligvis have forstaaet ham. Dybbøl kan ikke males. Men en ligegyldig Høj paa Marken, der kun er grøn og smuk, kan males. Krøyer er en ægte dansk Kunstner, hans store »Frokost paa Skagen«, der nu hænger paa Gøteborg-Musæet, hænger og vidner om Danmark. Det er Nationalisme, Agitation — indirekte. Digteren er den eneste af Kunstens Sønner, hvem det er givet, hvem det i visse Øjeblikke er uomgængelig fornødent at tale direkte, paa tværs af alle Regler og Hensyn.

Saaledes taler Drachmann i denne Bog om Sønderjylland.

Her er ogsaa hans Digt med den skønne Rytme: »De vog dem, vi grov dem . . .« — Midt i Tidens Stridigheder og Nødtørftigheder har Digteren fundet et helligt Sted. Danskernes Valfart er begyndt.

I 1884 er Drachmann atter i Sønderjylland og skriver den lille Bog »Danmark leve!« Betegnende er Mottoet: »Udenfor Nationaliteten er der hverken Kunst, Sandhed eller Liv, der er ingenting, slet ingenting.« — Den store Kosmopolit, Turgenjews Ord.

Ja, Sønderjylland er Valfartsstedet. Efter Drachmann kommer Valdemar Rørdam, Edv. Blaumüller, Carl Sørensen, Johannes Jørgensen. Der er Blaumüllers Digt »Sønden for Aa«, Jør-

gensens stemningsfulde Rejsebillede »Det tabte Land«, Carl Sørensens smukke og stilfærdige »Dybbøl«. Der er Rørdams Fortælling paa Vers »Den gamle Kaptajn« — hans Væld af Digte.

Nævnes maa her ogsaa Niels Møller og Johan Ottosen, to Repræsentanter for en national Linje indenfor Demokratiet. Fra den øde Tid omkring 1890 er der Niels Møllers:

Vi ser vor Fremtid fast imod,
om ogsaa den er graa,
med Trøst, fordi vor Sag er god,
men tyst, for vi er faa.

Der er Ottosens tusind Gange sungne:

Og de troede, at Hjertebaand kan briste,
og de troede, at glemmes kan vor Ret!
De skal vide, de aldrig ser de sidste,
de skal vide, at ingen bliver træt.

I den slesvigske Hjemme-Literaturs Have gror mangan beskeden og smuk Blomst — til Opmuntring og Trøst for Sønderjyderne. Nede i Tønder sidder Redaktør Skovrøy og skriver sine hyggelige og elskværdige Fortællinger. Pastor N. C. Nielsen har i Vers og Prosa besunget Heden og dens Beboere.

Læg en Lyngkrans paa min Kiste;
Jeg har elsket denne Egn,
Give den da paa det Sidste
Mig igjen et Venskabstegn!

Adskillige andre kunde nævnes. — Der er i disse sønderjyske Skildringer og Digtninger megen Natursans, rigt Gemyt, de rummer noget ægte folkeligt, noget troskyldigt, djærvt, karakterfuldt Jyskt. Dansk Stemning — endnu udræbt af de Fremmede fra Syd.

•

Der er dem, som var Mænd i 64 — der er deres Sønner —

og der er Sønesønnerne. For Sønesønnerne var Krigen jo kommen paa en vis Afstand. Det var snart længe siden! Da et fransk Blad engang i Halvfemserne foranstaltede en Enquete om 1870, var der en ung Digter, som svarede: »1870? — hvad skete der i 1870?« Hans Svar var typisk — dengang. Blot ti Aar senere saa det anderledes ud. Ligesaa herhjemme. De, der elskede Friheden, begyndte at forstaa, at de ikke af den Grund behøvede at hade Fædrelandet, og de, der hverken havde elsket »Fædrelandet« eller »Friheden«, følte, at ialfald Fædrelandet kom dem ved. Den mer eller mindre virkelige, mer eller mindre tilsyneladende nationale Indifferentisme var i fuld Opløsning.

Den Tid, der randt, de Aar, som gik . . .
Og grøn stod Skov og gult stod Korn.
Men, aldrig glemt, klang Krigens Horn,
klang dumpet — bag alt — en Dødsmusik.*)

Disse Linjer er skrevet af en af Sønesønnerne halvtredsindstyve Aar efter Krigen.

Ja, bag de brede Lags Sløvhed og bag den intellektuelle Ungdoms makabre Munterhed — dybest inde — tonede denne Dødsmusik. Men »hvad kunde det nytte!« Man kunde dog ikke i Længden ernære sig af et theoretisk »Haab«. Drømmen om at marchere gennem Flensborgs Gader — Nord frø — var kun en Drøm for lykkelige Forrykte. Men dette er jo dog Sandheden — som ingen kan komme udenom —: at et Folk, som har lidt Nederlag, og som ikke har nogen Udsigt til *Revanche*, har faaet et aandeligt Knæk, et indre Brud. Der skulde særlige sjælelige Egenskaber til, der skulde en gennem Generationer opdyrket Kærlighed til Land og Folk til for under saadanne Forhold, efter saa mange Aars forgæves Haaben og Venten, Ansigt til Ansigt med det mere og mere væl-

*) Forfatteren af disse Linier, *Kai Hoffmann*, har i sin Fremstilling ikke fundet Plads til sig selv. Han hører imidlertid med. Han er Slesvigens Sønesøn, som ikke har glemt. I en Række Minde- og Valfartsdigte har han givet Udtryk for den Pathos, som ogsaa for den unge Slægt rummes i Ordet: Sønderjylland.

dige Fiendeland at rejse en Bølge af national Pathos i sit Sind, at sætte alt som Digter ind paa dette ene Maal: Sønderjylland.

Valdemar Rørdam havde disse Egenskaber. Tilhørende en Kreds af Slægter, der gennem Generationer, uden at være af Almue, har været danske, opvokset i Lyset af Grundtvigs Aand, er Fædrelandet tidligt blevet ham bevidst som uddødelig Tanke, og af Danmark er den tabte Del blevet ham den dyreste — selve Evighedens kaldende Røst. Han har som Drachmann besunget Naturen og Kærligheden, Menneskehjertets vilde Drømme og hemmelige Begær. Men, som for Drachmann, har dette ikke været ham nok. For hans Mandssind var Rigs-tanken, Racetanken, den hemmelige Livskilde. I *Fællesskabet* fandt han sin Religion.

Det nytter ikke, du nægter
den haandfaste Virkelighed
af tusind Aars danske Slægter
med alt hvad de kæmped og led.

Han har da i sin Digtning genoplevet, genskabt Krigen 64. Den er for ham ikke blot, som for de ældre, Sorgen — men ogsaa Skammen.

Det var ved Aftenstid. Og Als var tabt.
Hin grønne Ædelsten i Danmarks Krone.
Slet vogtet var den. Bruddet bødes aldrig.
Og Brøden har ej Døden kunnet sone.

Hvilket isnende Vers!

Ogsaa om sin Samtids Brøde har han skaanselsløse Ord:

Men dødt skønner Skabningens Mester
det Folk, som ej kæmper mer.
Sløvt skrider dets sidste Rester
lig en uskøttet Havskrænts Ler.

Han er — igen som Drachmann — paa éngang Sangeren og Profeten, der er i hans sønderjyske Digtning en ikke ringe Del Agitation — hvorfor han ikke altid undgaar Skær af Fa-

natisme, ligesom hans Vers undertiden er mere Prosa end Poesi. En virkelig folkelig, helt simpel Tone naar han ogsaa forholdsvis sjældent. Men trods alle Indvendinger staar det fast, at Valdemar Rørdam er den danske Digter, der inderligst og mest udholdende har tjent Sønderjyllands Sag, han har skabt en national Poesi, der vil overleve Øjeblikket, der gennem Tiderne vil vidne om dansk Nationalbevidsthed i det tyvende Aarhundredes Begyndelse.

I »De dernede«, der udkom 1917, har Valdemar Rørdam samlet et Udvalgt af sine sønderjyske Digte.

Saaledes taler han til sin Broder i Krigen — Sønderjyden med Pikkelhuen:

Det er dit Land og mit. Her har jeg vandret
Aar efter Aar, alt fra min Ungdoms Tid.
Her fik jeg Hu til Sang, Styrke til Strid,
mens lempelig min Lykke blev forandret,
og Skæbnen gav mig skjult, hvad jeg længe bad
forgæves aabent om. Thi den karske Vind
bar mig hos Døde og Levende ud og ind
med sin ukuelige Styrkes Kvad.

Det er Danskeren paa Valfartsstedet. Det er Danskeren — den »neutrale« — der taler til den sønderjyske Krieger — hvis Blik betragter ham »saa strengt, saa sorgfuldt« —:

Om alt, vi ejer, alt, vi elsker, faldt —
Dit og mit Løsen blev endda: *Trods alt!*

— Iøvrigt har Krigen — og Tiden efter Krigen — sat sig talrige Spor i dansk Literatur: Soldaterbreve, Krigsskildringer, Vers. Demokrater, der hidtil standhaftigt havde tiet, hilste nu de sønderjyske Brødre, hyldede Sproget. Virkeligheden var kommet nærmere — Theorierne længere bort. Det var Linjen fra omkring Aarhundredskiftet fortsat og trukket op med Blod. Det var Fuldblindelsen af, hvad der var forberedt i Fredstid. Her kan da heller ikke forbigaaes en Skribent som Karl Larsen, der, omend han i sin Behandling af Krigen 64 anlægger en overvejende videnskabelig Metode, dog som Udgiver af Dag-

bøger og Breve fra den Tid, som utrættelig Foredragsholder har været en virksomhedsfuld Advokat for den nationale Idé. Hans Udvikling er tillige typisk. Fra Æstetikerens Jegfølelse, fra hans Tvivl og Selvspot er han naaet til Følelsen af at være et Led i et Hele, han er — hvad han aldrig havde vovet at tro paa — blevet en Mand, som har en Mission. I den Grad er han blevet en Missionær for Statsidéen — i dens mest abstrakte Majestæt —, at han for dens Skyld har budt nationale Fordomme og Følelser Trods. Patrioten Karl Larsen blev en Forkynder af den tyske Kultur. Han fortsætter her en gammel Linje. Der var i sin Tid Danske, som beklagede Tabet af Holsten mere end Tabet af Norge. Holsten var et Vindu ud til Evropa. Saaledes taler de Døde gennem deres Efterkommere. Saaledes lever svundne Tiders Danmark i vore Dages Danmark. Det er de gamle Brydninger, det er de gamle Røster — fra Dybbøl og Danevirke, fra Kongeaen og Ejderen.

Nu er vore Fædres Sange blevet Virkelighed. Revanche-digterne fik ikke Ret — ialfald ikke, som *de* havde tænkt sig det. Det var Haabet i det Blaa, der fik Ret — om end visse-
lig ikke paa ublodig Maade. Ikke ved egne Vaaben, ikke ved nogen Slags Alliance, uden Sværds slag fra vor Side blev den ufri fri, sattes der Ret for Uret. Ved Fremmedes frygtelige Blodofre, efter seks Tusind Sønderjyders Død for Tyskland er Slesvigs Land genvundet. —

Jeg stod paa Dybbøl i 1914 — fjorten Dage før Krigen brød ud, og Landet blev lukket. Som den sidste kom jeg til Valfartsstedet, i den yderste Time. Naar den danske Digter igen staar paa Dybbøl, vil han have svært ved at finde Stemningen, Tonen; mellem det, der var, og det, der er, ligger der hundrede Aar; der er sket noget, som ellers aldrig sker undtagen i Drømme.

Nederlaget, Sorgen, Skammen — erklæret for dødt og magtesløst. 64 udsløttet. Dette er det ny Sønderjylland!

Der er et Vers, som passer til det ny Sønderjylland — som

engang — naar Sorg helt er afløst af Glæde — vil kunne synges paa Dybbøl.

Det er Johannes V. Jensens gamle, men først nu fuldgældige:

Sønner af de Slagne,
se, I staar paa Muld!
Død er det bedragne,
lykkeløse Kuld.
Gæstmildt aabner Danmarks
unge grønne Land
Favnen for den stærke,
lattermilde Mand.

Ja — den stærke, lattermilde Mand. Efter de lange Modgangstider er kommet det straalende Genforeningshaab, efter de mange mørke Klange af den danske Harpe har vi faaet en Række Kvad, skælvende af Bevægelse, lysende af Morgenrøde. Saa godt som alle danske Poeter, unge og gamle, har været med. Henrik Pontoppidan har skrevet en Sang, som har rørt overmaade mange. Valdemar Rørdam har udsendt et helt Bind Digte — »Regnbuen«. — Men naar engang Genforeningen er sket, naar vi er kommet paa den anden Side af denne store Jubel — saa ligger dér en Hverdag. Og denne Hverdag længes vi i Hjertet efter. Da skal den stærke, uhøjtidelige Latter møde os fra det befriede Sønderjylland.

*

Med denne Fremtidsidyl vil jeg dog ikke slutte. Thi da vilde jeg ikke være ærlig. Der er gaaet et Aar siden Krigen. Spørgsmaalet om anden Zone og tredje Zone har baade i Danmark og Sønderjylland delt og skilt. Den gamle Strid har gentaget sig: »Temperament« mod »Raisonnement« — Digter mod Politiker. Kun det halve af Valdemar Rørdams »Regnbuen« er Genforeningsglæde. Den anden Halvdel er Opgør, Bitterhed, Kamp. — Og en anden Ting har gentaget sig: det er Politikeren, der — naar det kommer til Stykket — er Optimisten, og Digteren, der er Pessimisten. Politikeren tror, at naar vi blot ikke gaar Tyskerne for nær — saa faar vi nok godt Naboforhold i Fremtiden. Digteren hævder, at *hvor* end Grænsen dra-

ges — saa vil der altid staa en Front mellem Nord og Syd — mellem *dem* og os.

Der vil altid være en *Grænse* — et Grænseland. Midt i Hverdagen, i den dybeste Fred, vil Sønderjyden kunne blive grebet af en pludselig Uro, og han vil spejde mod Syd. Det gælder da om at bygge et aandeligt Danevirke. Og det skal Danmarks Digtere bygge. I Samarbejde med hele det danske Folk.

Der er for Sønderjydernes Vedkommende det bedste Grundlag. Den nordslesvigske Vælgerforening har nu udsendt sit Valgoppraab. Forunderligt er dette Opraab ved den Følelse, det giver én af en selve Folket iboende Digtergenius — der aabenbarer sig i de store Øjeblikke. Dette Prosadigt fortjener at hugges i Sten. Gennem disse simple og stærke Ord taler Folkets evige Sjæl.

Kai Hoffmann.

GENFORENINGEN

Af Kontorchef i Ministeriet for sønderjyske Anliggender *M. Hammerich*.

Det er blevet vort Slægtled, som har faaet Lov til at opleve den store Begivenhed, som vore Fædre og Bedstefædre har drømt om og længtes efter: det danske Sønderjyllands Tilbagevenden til Danmark.

Men det bliver ogsaa vort Slægtled, som kommer til at bære Ansvaret for, om denne Begivenhed bringer Lykke for Danmark og Sønderjylland, saaledes som vore Fædre har tænkt sig. Dette Ansvar maa vi være os bevidst, i klar Erkendelse af, at Indlemmelsen i sig selv kun betyder, at vi faar Muligheden for at vinde Sønderjylland, medens det tager Aaringer at fuldbyrde Genforeningen, at sammensmelte de to saa længe adskilte Dele til et organisk Hele.

Det maa ligge os paa Sinde, at vi fra første Færd i vor Optræden og vor Virken søger at betræde de rette Veje. Den første Betingelse herfor er, at vi forstaa hinanden og bøjer os mod hinanden.

Sønderjyderne skal forstaa, at naar de ved en fri Afstemning har stemt sig til Danmark, maa de tage Konsekvenserne deraf. Al Tanke om en provinsiel Særstilling maa de lade fare. Men til Gengæld maa vi fra kongerigsk Side have Øje for, at de særlige Vilkaar, under hvilke Sønderjyderne gennem lange Tider har levet, har skabt særegne Tilstande og sat sit eget Præg paa Mennesker og Forhold. Vi vil Sammensmeltningen, men vi maa herunder forstaa at tage Hensyn. Historien, lige til dens sidste Kapitel, har tilstrækkelig vist, at en haardhændet Fremgangsmaade fjerner i Stedet for at nærme.

Og der maa arbejdes. Problemerne melder sig i Tusindvis. Det drejer sig ikke — som man kan være tilbøjelig til at tro — alene om nationalpolitiske Problemer, om hvilken Frihed der skal gives tysk Sprog og tysk Kultur indenfor det sønderjyske Omraade, men det drejer sig ogsaa om, paa hvilken Maade og i hvilket Tempo dansk Administration bør indføres, danske Institutioner overføres, Lov og Ret gøres fælles for det hele Danmark. Og Problemerne spænder over alle Samfundslivets Omraader, lige fra det for alle saa vigtige Valuta-Spørgsmaal og til de smaa Spørgsmaal, der kun vedrører en enkelt lille Erhvervsgren eller enkelte Personer, saaledes f. Ex. om Kvaksalvernes Ret til at fortsætte deres hidtil i Sønderjylland lovlige Virksomhed og om Skorstensfejernes embedsmæssige Eneret indenfor deres Distrikt.

Jeg anser mig ikke for berettiget til at gaa i Detailler angaaende de Planer og Forslag, som er fremgaaet og vil fremgaa som Resultat af et Samarbejde mellem Regering, Administration og danske politiske Partier paa den ene Side og Sønderjyderne selv paa den anden Side, disse sidste navnlig repræsenteret ved den sønderjyske Minister og gennem hans Ministerium.

Jeg skal derfor indskrænke mig til nogle almindelige Bemærkninger.

Først angaaende det nationalpolitiske Spørgsmaal. Her kan man vente, at vi Danske af Preussernes Fremgangsmaade har lært, at en Tvangspolitik udvirker det modsatte af, hvad der var tilsigtet med den, og at ogsaa det danske Naturel vil finde sig bedst tilpas ved en Kulturpolitik, der giver dem af vore fremtidige Landsmænd, som paa Grund af den historiske Udvikling og de særlige Forhold i Sønderjylland taler det tyske Sprog og føler sig knyttet til tysk Kultur, en virkelig Frihed til at benytte deres Sprog i Skole, Kirke og Retssal. Denne Frihed maa kunne gives samtidig med, at man slaar fast, at Dansk er Statens Sprog.

I administrativ Henseende foreligger den store Opgave at bringe Varetagelsen af Statsfunktionerne ind under danske Former og danske Organer. I samme Øjeblik, som Sønderjyl-

land overgaar til Danmark, overskæres den administrative Forbindelse med Slesvig, Kiel, Berlin og de andre tyske Centrer, og det bliver da nødvendigt straks at bøje Administrationen ind under de højere danske Instanser. Men ogsaa de underordnede statlige og kommunale Organer og det hele administrative System maa tilpasses efter de danske Forhold, og man har anset det for rigtigt at foretage Forandringen saa hurtigt som muligt efter Genforeningen, bl. a. af den Grund, at Befolkningen netop nu under de store Omvæltninger i Tyskland er vænnet til administrative Nydannelser, og ogsaa fordi den er indstillet paa, at Statsskiftet maa medføre Forandringer af denne Art.

Ved Udarbejdelsen af de mange Forslag angaaende Oprettelse af danske Domstole, Indførelse af dansk Kommunalforvaltning, dansk Politiorganisation, Kirke- og Skolevæsenets Ordning o. s. v. har man dog søgt at tilrettelægge Overgangen til det danske System saaledes, at denne kan ske lempelig og uden for stor Gene for den sønderjyske Befolkning.

Til Sammensmeltningen hører ogsaa, at ensartede Retsregler bringes til at gælde for hele det fremtidige Danmark. Paa enkelte Omraader tænkes dette opnaaet ved, at tyske Regler indføres i det danske Retssystem, men som Hovedregel maa det ske ved, at dansk Ret indføres i Sønderjylland. Ingen maa nu vente, at dette kan gøres ved et enkelt Paabud om, at dansk Ret straks skal være gældende. Hele det private Liv, alle bestaaende Forhold er i saa høj Grad bygget paa den gældende Lovgivning, at der forud for Retsskiftet maa gaa en nøje Sammenligning af de danske og tyske Regler, Paragraf for Paragraf, saaledes at man kan overse Konsekvensen af de Skridt, der foretages. Flere Jurister har i længere Tid arbejdet med disse Problemer, og jeg tager næppe fejl, naar jeg antager, at deres Arbejde vil resultere i et Forslag, hvorefter kun et mindre Antal Retsregler straks bringes til Gyldighed, medens Hovedmængden af de tyske Civillove bliver bestaaende i en Periode paa et eller to Aar. En saadan Overgangsperiode er ogsaa ønsket af Sønderjyderne med den Begrundelse, at de derved faar Tid til at lære de danske Regler at kende og for-

berede sig til deres Indførelse. Den Vanskelighed, som for danske Dommere vil være forbundet med at dømme efter tysk Ret, borger for, at Overgangstiden ikke gøres unødvendig lang.

Hvordan Udførelsen af alle disse Planer kommer til at virke, vil i høj Grad afhænge af de mange Enkeltpersoner, som kommer til at beskæftige sig dermed. Gid de maa have en lykkelig Haand.

Men end ikke med den administrative og legislative Sammensmeltning er Maalet naaet. Genforeningen er først fuldbyrdet, naar Sønderjyderne efter at have lært os og vore Forhold at kende alle som én siger: »I Danmark føler vi os hjemme, og her vil vi blive.« Enhver af os bærer sin Del af Ansvaret for, at Maalet naas.

M. Hammerich.

SØNDERJYLLAND, SOM DET BLIVER

Af Professor Vilh. Andersen.

I den islandske Saga om Gunløg og Helga den Fagre fortælles, at han saa hende sidste Gang, før de skiltes, en Dag paa Altingsmarken. Hun var ham helt nær og dog saa fjern, at de ikke kunde naa hinandens Hænder, heller ikke veksledes der noget Ord imellem dem. De saa blot paa hinanden. For imellem dem gik Aaen. Men dette Syn, *tyrir handan ána*, paa den anden Side af Aaen, havde han altid siden for sig, saa stolt og skønt og smertefuldt, at det, som han selv siger, sved i hans Øjne derefter.

Siden Slesvigs Adskillelse fra Danmark er det gaaet mange Danske paa samme Maade. Det tabte Land og Folk var for dem som en elsket Kvinde, der var dem nær, og som de dog ikke kunde naa. For vore Digtere har den tabte eller genvundne Brud været det Billede paa Forholdet mellem Danmark og det danske Slesvig, der først og naturligst frembød sig.

Det er Romantik, for »romantisk« er alt det, som er paa en Gang nær og fjernt, »paa den anden Side Aaen«. Kommer det over paa denne Side, ophører det med at være det.

Det er altid en farlig Overgang, naar det, der har været romantisk, gaar over til at blive en Realitet. Derom kan mange Mænd og Kvinder tale, der en Gang har været til Gavns forelskede i hinanden og siden er blevet forsvarligt gifte sammen. Og det gentager sig overalt i Livet og i Kunsten. Da vi sidste Gang havde haft Romantik i den danske Kunst og derefter som andetsteds fik hvad man den Gang kaldte Realisme, da gik der

meget tabt, ikke blot af Skønheden — naturligvis, da det var »Skønheden« man vilde til Livs — men ogsaa af Sandheden, som man vilde have frem i Stedet. For Livet er ikke romantisk eller realistisk, men begge Dele. Der er Sandhed baade i det nære og det fjerne, nemlig i Forholdet derimellem. Man kan ikke tage et af Ledene ud af dette Forhold, uden at det andet lider derved. Uden en levende Nærhed bliver det fjerne en Drøm, men uden Fjernhed bliver det nære en Dumhed, uden Værd og uden Mening.

Jeg ønsker, at Sønderjylland ved den kommende Overgang maa vedblive med at være romantisk, i sig selv og for os andre.

Jeg er forberedt paa Modsigelser. Sønderjyderne Romantikere! De er Realister er de. Jeg tænker, de er begge Dele.

Folk fra Kongeriget undrer sig over den Betydning, Sangen og Poesien har faaet i Sønderjydernes Politik. Der holdes ikke et Møde uden Sang, baade for og bag og imellem Talerne, ja, der holdes næppe nok en Tale, uden der er Vers i den. Fædrelandssangen har i deres Forsamlinger været det samme som Salmen i den ældste kristne eller — hvad der ligger dem nærmere — lutherske Menighed. Det første »Forsamlingshus« i Sønderjylland var den Sal i Mattis Knutsens Baggaard i Husum, hvor Herman Tast prædikede, efter at Kirken var lukket for ham, indtil Rummet blev for lille, og han forkyndte Ordet og sang en af Luthers Salmer under en Lind paa Kirkegaarden. Af den Lind og den Salme har Forsamlingerne i Sønderjylland bevaret Kraften længe. To Hundrede Aar efter sang Menigheden i Tønder for første Gang danske Salmer. Dem skrev Brorson, Romantikeren mellem de danske Salmedigtere. Hans Sange var fra først af et Vaaben i det danske Modersmaals Kamp for Livet og har kunnet bruges saaledes siden. De Ord, der staar i en af dem, og passer paa dem alle: »Vor Trængsel er vort Vaaben og adelige Skjold«, gav Eftertiden en ny Betydning. Nu under Verdenskrigen, to Hundrede Aar efter Brorsons Tid, er en af disse Salmer, den inderligste og mest glødende af dem alle: »Her vil ties, her vil bies« blevet sunget i sønderjyske Forsamlinger og forbudt af Magthaverne paa Grund af sit »ophidsende« Indhold.

Kraften deri, den gamle Mands brændende Minde om og

Længsel efter Sommeren midt i Vinterens Streghed, er Roman-
tik. Det er Livspoesi, saaledes som Ingemann kalder det og ken-
der det, for han er den, der her i Kongeriget fuldest og varmest
har svaret paa Brorsons Tone. Det er Evnen til at fastholde det
fjerne som levende og virkeligt midt i en Nærhed, der fornægter
det, til at haabe imod Haab og tro imod Sandsynlighed. Der
er vel ingen, som vil nægte, at de danske Slesvigere har haft
og har den Evne.

Det vil vi huske dem. Saa nær Sønderjyderne kommer os,
vil vi overfor dem bevare den Følelse af Afstand, der hedder
Respekt. Skønt de har boet lige udenfor vor Dør: de kommer
dog fra et fjernt Land, fyldt af Savn og Lidelser, af Mod og
Trods, hvorom vi ikke har noget Begreb. Jeg kunde tænke mig,
at nogle af mine Landsmænd, for hvem Sønderjyderne er ved at
blive en Seværdighed, vilde blive noget overraskede ved Synet
og i deres Øjne finde et Udtryk, de ikke havde ventet.

I Sagaen siger Gunløg om Helgas sidste Blik, at det var
klart og roligt som Maanelys, men tindrende som en Høgs Øjne.
Det forekommer mig, at jeg længe før den sidste Prøvelsestid
har mødt dette Udtryk hos slesvigske Landsmænd: baade Jes-
sens og Hans Peter Hanssens Blik har jeg set med denne Funk-
len. Andre har haft det samme Indtryk. I »Derovre fra Græn-
sen« fortæller Drachmann, efter at han har meddelt Sangen
om de sønderjyske Piger, om et Møde med en af dem: »en ung
Pige, høj, lidt knoglet, med en bred Pande, mørke, klare, alvor-
lige Øjne, med en rolig Værdighed i alle Bevægelser«, men »med
noget i Øjet, som ingen dansk Bondepige ovre fra Øerne skulde
kunne fremvise«. »Hvis alt det Haab«, fortsætter han, »den In-
derlighed, den dybe Resignation og den brændende Tro, som
laa i dette Blik, kunde gennemtrænge det danske Folk, saa
kunde en Vandringsmand derovre ved Grænsen begynde at tro
paa en Regeneration hos det danske Folk«.

Det var den Gang, i 1877. Jeg ved ikke, om vi nu trænger
mindre til at ses paa med saadanne Kærlighedsøjne. Jeg ligner
det danske Folk i 1919 med en Mand, der har glemt at elske,
men som har mødt en Kvinde, der med et Blik lærer ham det
paa ny. Ja, gid vi maatte vinde Bruden og hendes Vilje.

For Kampen om Sønderjylland er ikke endt med Afstemningen. Saa skal den atter begynde, for saa skal vi til at vinde igen det, som vi har faaet tilbage — ganske som to Mennesker, der elsker hinanden og har »faaet« hinanden, endnu har den Op-gave tilbage at vinde hinanden for hele Livet.

I denne Kamp er det vel ikke Tyskerne, vor gamle Rival, vi mest skal frygte. Tyskerne har haft en Maade at lægge deres Kærlighed til det omstridte Land for Dagen, der af sig selv indbyder til at prøve en anden Metode. Hvor Prøjsen har spillet Ægtemandens Rolle, er det let for Danmark at overtage Elskere-rens. At denne Ægtemands Rolle især paa det sidste er bleven en anden end i de gammeldags Komedier, hvor den komiske »Hanrej« sættes paa Porten under almindelig Jubel, gør det ikke sværere for os at komme efter og indtage hans Plads med Kærlighedens Ret. Det, der nu brænder de danske Slesvigere i Hjer-tet efter den sidste Skilsmisse fra Tyskland, er andre Følel-ser end dem, der faar en Elskers Øjne til at svide.

Heller ikke de Tyskere, der kommer indenfor det nye Dan-marks Grænse, vil vi frygte. For det første vil der nok, takket være det danske Maadehold, der allerede har skabt os et euro-pæisk Ry, blive sørget for, at der ikke kommer flere med, end vi uden Møje kan magte. For det andet vil vi formodentlig slet ikke »magte« dem, men behandle dem med den Humor, der altid har været ikke blot de smaa og svages, men ogsaa den virkelig overlegnes Vaaben. En Humor som den, hvormed Hans Helgesen som Kommandant i Byen Slesvig tre Aar efter Slaget, afvær-gede et Demonstrationstog af Damer i Oprørets Farver gen-nem Byens Gader. Han vilde ikke genere Damerne med et For-bud, sagde han, men til rette Tid træde ud af sin Stuedør i Lollfuss for at indbyde de blaa Kjoler til Chokolade og lade de røde og hvide demonstrere videre, hvis de vilde.

Men med de danske Slesvigere selv skal vi konkurrere. Naar Festtalerne er forstummet, staar der overfor hinanden to Stam-mer af samme Folk — ligesom to Brødre, der har været skilt og er kommet sammen, og som nu ser hinanden an, før de be-gynder paa det fælles Arbejde, hver med sine Erfaringer og sin Metode. Under dette Arbejde vil de kunne lære af hinanden.

Vi plejer ikke netop at fremhæve, hvad de Danske fra Slesvig kan lære af dem i Kongeriget; vi venter, til de selv kan se det. Saa underligt det kan lyde, vil vi maaske kunne hjælpe dem med det nationale. Der vil rimeligvis komme til at foregaa en Udvidelse af Sønderjydernes Nationalfølelse. Som en dansk Digter en Gang under Verdenskrigen har sagt: Mennesket er en Del af Nationen, men Nationen er ogsaa kun en Del af Mennesket.

I Sønderjylland er der især blevet levet efter den første Del af denne Sætning; i Kongeriget efter den anden. Ved idelig at mødes med den samme Modstand har den slesvigske Danskhed faaet et ensartet Præg uden Plads for dyberegaende personlige Forskelle. Tilmed er det en bestemt Form for dansk Kultur, nemlig den grundtvigske, der er blevet brugt i Kampen mod Tyskheden og som har sejret over denne — for naar Tyskerne lader os høre, at vi faar Sønderjylland tilbage »uden Sejr«, saa ved dog baade vi og de meget godt, at vi *har* sejret i den ædlestes Strid, i den uden Vaaben. Derved har det sønderjyske Bondefolk løbet Fare for at forblande en af en svunden Tid og dens Vilkaar præget Form for Danskhed med Danskhedens evige Indhold. Det er vel ikke grundtvigsk dansk, men det er dog godt dansk: ikke at taale nogen patenteret Form for det danske Væsen. Det nationale er ikke en bestemt og uforanderlig Form for et givet Stof: det er Loven for dette Stofs Udvikling i nye Former, som Tiden kræver.

Den Tanke er næppe de danske Slesvigere fremmed, selv om deres Nationalfølelse af naturlige Grunde har maattet ytre sig mindre i udadvirkende («expansiv») end i indadvendt («intensiv») Retning. Har de overset denne Lov, vil de lære at forstaa den. De er kloge nok til bag den iøjnefaldende Svaghed i det danske Folks Nationalfølelse i Nutiden, Bristen paa historisk Selvhævdelse, at se dens Styrke: den Selvudvidelse, hvormed det har reddet Livet. Saa vil de ogsaa her kunne lære dem, af hvem de lærer.

Jeg tænker her ikke .paa deres højtpriste Evne til Organisation. Man kunde mene, at et Folk, der har sat sin meste Kraft ind paa sin politiske og sociale Organisation og lidet paa den nationale, kunde have noget at lære af en Stamme, der har

ordnet hele sin Tilværelse, politisk og socialt, paa det nationale Grundlag. Om en saadan organiseret national Bevægelse er nødvendig i en ensartet Befolkning af samme Modersmaal og Tænkemaade, vil Fremtiden vise; naturlig er den i hvert Fald ikke. Den naturlige Fædrelandsfølelse er ikke organiseret, den er organisk. Og det maa jeg især prise mine sønderjyske Landsmænd for: at Danskheden hos dem har været organisk, er groet af sig selv og allerstærkest under Trykket af den fremmede Kultur, der blev dem paatvungen. Hvis saadant kan læres, kunde vi af dem lære at bære vor Nationalitet, Folkets Følelse af sin Egenart og Livskraft, i os som en Kilde, hvoraf alle Kraftytringer i vort aandelige og verdslige Liv fik deres Næring.

Og her maa jeg atter mindes, hvad en nordslesvigsk Ven har fortalt mig om den Maade, hvorpaa han blev sig bevidst at være dansk. Han var ikke opdraget til det, havde aldrig været paa dansk Højskole eller Efterskole, tværtimod efter Soldatertjenesten paa et preussisk Landbrugsinstitut. Saa fik han Gaarden hjemme og begyndte paa Arbejdet. Og med Arbejdet kom Danskheden af sig selv.

Hvad han syslede med, var mest Realiteter. Han var en dygtig og driftig og fuldt moderne Landmand, var ikke egentlig Politiker, men havde flere Tillidshverv i Sognet. Men der var ogsaa Romantik iblandt. Han var kommen til at elske dansk Poesi, skrev kønne Vers og holdt stemningsfulde Taler og Foredrag.

Og det kom for ham alt sammen fra samme Kilde. Han var ikke mere stolt af at der fra hans Ø var sendt lutter danske Valgmænd, end af at hans Landsmænd havde taget et uforholdsmæssig stort Antal Førstepremier paa en Landbrugsudstilling i Hamborg.

»Ser De«, sagde han til mig, »naar jeg om Morgenens har passet min Bedrift, om Formiddagen været et Løb paa Fællesmejeriet og saa maaske om Eftermiddagen til Møde i Menighedsforsamlingen, og jeg saa om Aftenen kan sidde hjemme og læse danske Vers, saa føler jeg ret, at jeg lever«.

Jeg indbyder kongerigske Landsmænd til at tage Konkurrencen op med den Mand i det Danmark, der kommer.

Vilh. Andersen.
